

Nagy László, 1953 (Magántulajdon/ Gink Károly sorozata)

Kedves Olvasó!

90 éve született Nagy László, a felsőiskolai gyökereihez hűséges, érzékeny, széles látókörű költő, a modern népiség lírájának az európai és a világlírázatban is jelentős alkotója. Aki nemcsak saját költeményeivel (köztük a folklórra és a mítoszra alapozó „bartóki” művekkel, összetett szerkezetű hosszúversekkel vagy merész képversekkel), hanem az eredetivel egyenértékű műfordításokkal is gazdagította a magyar kultúrát (többek között García Lorca, Dylan Thomas, Zbigniew Herbert, illetve a délszláv népköltészet alkotásait ültette át magyar nyelvre, szinte példa nélkül álló alázattal és szorgalommal).

Nagy László etikus ember és etikus költő volt, akinek a szájából hitelesen hangzott az a költői program, amelyet egy Kormos Istvánnak adott kései interjújában következőképpen összegzett: „Mint költő érzem a felelősséget, a költő nem menekülhet, amit egyszer rosszul csinált, az nem egyéni dolog, nem lehet azt mondani: tévedtem. A költő nem tévedhet.”

Nem szabad félreérteni ezt a szövegrészletet. „A költő nem tévedhet” formula nem mások, hanem önmaga számára jelent figyelmeztetést. Ez a mondat a maga eredeti szövegösszefüggésében nem azt jelenti, hogy – embertársaival szemben – a költő tévedhetetlen, hanem azt, hogy nem szabad tévednie; nincs joga a tévedéshez. Nem a többi embertől várja el tehát azt, hogy tévedhetetlennek képzeljék, hanem önmagával szemben támaszt rendkívüli elvárásokat. A kötelesség, a megszokott mértéket meghaladó felelősségvállalás mozzanata a döntő ebben a hitvallásban. A költő létezési módjának a Nagy László-i értékrend szerint nem az önmegvalósítás, hanem a tehervállalás a legfőbb összetevője (hiszen egy írástudó számára annál nagyobb terhet, mint hogy még a tévedéshez sincs joga, aligha lehet elképzelni).

Nagy László a világért, az emberért történő felelősségvállalás poétikai magatartásának egyik legkövetkezetesebb képviselője a modern magyar irodalomban. Olyan művész, aki a kor egyes esztétikai áramlatainak is radikálisan ellentmondva komolyan vette a költészet etikai hivatását.

Az ilyen típusú, a tehervállalás jegyében létrejövő költészetnek ezért a játékoság nem lehet meghatározó eleme, még ha részt is kap benne, s nem építhet a mimikrin alapuló iróniára sem, amely szinte elvárt irányelvvé vált az itthoni irodalomban a 20. század végén és a 21. század elején.

Az Irodalmi Magazin új száma ennek az etikus alkotónak, a „bartóki” modell kivételes irodalmi megvalósítójának, a páratlanul tiszta érzés- és gondolatvilágú művésznek – és nem egyszerűen a „kultikus” irodalmi alaknak, hanem a hús-vér embernek – állít most emléket. Őrizzük őt és vele együtt egy egész, immár távozóban lévő, nagyértékű nemzedéket, amelyről maga Nagy László írta a következőket: „tudom, a köveknek is / távlata por, mert áthullhat minden a rostán. / De soha az ő képük, soha a mi fiatal arcunk.”

■ Mórocz Gábor

IRODALMI MAGAZIN

IMPRESSZUM: Főszerkesztő: **Jánosi Zoltán** / Felelős kiadó: **Oláh János** Felelős szerkesztő: **Réger Ádám** / Szerkesztők: **Fodor Andrea** / **Mórocz Gábor** Szerkesztőbizottság: **Bíró Gergely** / **Boka László** / **Zsiga Kristóf** A lap megalapításában közreműködött: **Kardeván Lapis Gergely** / Lapterv: **Szita Barnabás** / Tördelés: **Bányay Anna** / Gazdasági ügyintéző: **Szentmártoni Anikó** (szenmartoniania@magyarnaplo.hu) / **Parragi Zoltán** Kiadja az **Írott Szó Alapítvány** (1092 Budapest, Ferenc krt. 14.), a **Magyar Napló Kiadó Kft.** (1062 Budapest, Bajza u. 18.) és az **Országos Széchényi Könyvtár** (1014 Budapest, Szent György tér 4-5-6.). Terjeszti a Magyar Lapterjesztő Zrt. (1097 Budapest, Táblás u. 32.) Nyomdai előállítás: **Pannónia Nyomda Kft.** (1139 Budapest, Frangepán u. 16.) A szerkesztőség címe: 1092 Budapest, Ferenc krt. 14., e-mail címe: **irodalmim@gmail.com** / HUNGART © / Nagy László jogutódja © / Tóth Menyhért jogutódja © / Kondor Béla jogutódja © / Balla Demeter © / Magyar Napló Kiadó © / Kerekes Elek © / 2015 ISSN 2063-8019

Címlapkép: Nagy András

Tartalomjegyzék

–// DOSSZIÉ

Jánosi Zoltán: „Szép aganca gyúlva gyullad” – Vázlat Nagy László életművéről	4
Nagy László: Csodafüü-szarvas	7
Vasy Géza: Számvetések az életút határpontjain (részlet)	8
Nagy László: A meggyfa alatt	9
Nagy László: Július nagy láng	9
Nagy László: Születésnapra	10
Nagy László: Húsz évet betöltve	11
Nagy László: Ha döng a föld	13
Nagy László: Jönnék a harangok értem (részlet)	14
Nagy László: Sajnálom	15
Nagy László: A fekete fiúk (részlet)	15
Balázs Géza: A szállóige születése	16
Nagy László: Ki viszi át a Szerelmet	17
Nagy László: Életem (részlet)	18
Szécsi Margit: Vonzás	19
Nagy László: Jártam én koromban, hóban	19
Tarján Tamás: A (haza)szerlem versminiatúrája – Nagy László: Én is drága, te is drága	20
Görömbei András: A mitológikus költői létvíziók: a hosszú-énekek új csoportja – Nagy László: <i>Menyegző</i>	24
Nagy László: A Menyegzőről	29
Nagy László: Menyegző (részlet)	29
Tóth Gábor: Az individuum és a technika – Emberkép és technika-kritika a látomásos költészet eszközeivel	30
Jánosi Zoltán: Sebekre küldött patyolat – Modellalkotás, mítosz és sorskifejezés Nagy László portréverseiben	32
Nagy László: Bartók és a ragadozók	35
Nagy László: Egry ragyogása	36
Nagy László: Csontváry	37
Gy. Szabó András: „Kriván havassa” – Nagy László és a régi magyar irodalom	38
Nagy László: Balassi Bálint lázbeszéde	39
Nagy László: Zsoltár, egyetlen	41
Görömbei András: Képversek	42
Nagy László: Seb a cédruson	43
Nagy László: Szárny és piramis	44
Nagy László: Húsvét	44
Cserjés Katalin: A vers alatt keresd a <i>paratextust!</i> – Nagy László egy kép-verséről	45
Szakolczay Lajos: Szinte áhítattal mondta: Lacika – Nagy László és Kormos István	48
Kormos István: Testvérek	49
Gunda-Szabó Dóra: „Most az elhallgatások ideje van, s annak csöndjében van Nagy László helye is” – Beszélgetés Ágh Istvánnal	51
Görömbei András: Önerősítő, öntanúsító létfilozófiai dalok és himnuszok (részlet)	56
Nagy László: Tűz	57
Katona Eszter: A versfordítás <i>duendéje</i>	58
Federico García Lorca: Alvajáró románca	60
Federico García Lorca: Siratóének Ignacio Sánches Mejías torreador fölött	62
Zsille Gábor: Egy lengyel kapcsolat	65
Szondi György: Marija Ucskova, Nevena Sztefanova	67

Nevena Sztefanova: A halak jegyében	69
Tóth Gábor: Nagy László Ben Jonson-fordítása	70
Nagy László: Dylan Thomas	71
Dylan Thomas: Csöndben ne lépj az éjszakába át	71
Tóth Endre: Énekelt versek – a klasszikus vonal	72
Tóth Endre: „Hihetetlen képszerűség” – Interjú Tóth Péterrel	74
Tóth Endre: Tündéri szemmel „Fenséges, komoly ember volt” Beszélgetés Sebő Ferencsel	76
Szakolczay Lajos: Szilaj vágatás, sersistergő erő – Nagy László, a képzőművész	78
Kerekes Elek: A mezítalbas angyal	81
Falusi Márton: „Mert olyan kondori ma a világ”	82
Nagy László: Hét vers Kondor Béla képeihez	84
Papp Máté: Rege a kerubról és a táltosról – Nagy László és Kondor Béla	86
Babosi László: „Ratkónak, M[argarit]-nak levelet írtam...” – Nagy László levele Ratkó Józsefhez a Béres-üggyel kapcsolatban	89
Nagy Gáspár: Amíg	91

–// HOMMAGE

Iancu Laura: Elhalt mag	92
Kovács István: Ajánlások	92
Zsille Gábor: Bölényfüves vodka	94
Nagy László: Vodka zsubrovka	95
Mezey Katalin: Fennmaradás, Nagy László	96
Gyórfy Ákos: Nem nekünk	96
Ughy Szabina: Zöld lobogás	97
Nagy László: Vértanú arabs kanca	97
Erős Kinga: Tudunk-e még részt venni vezeklő vonulásban?	98
Rózsássy Barbara: Bérlet a halhatatlanok páholyába	100
Nagy László: Vállamon bárányos éggel	100
Falusi Márton: Ki viszi át a Szerelmet	101
Nagy Gábor: Lázálom-vers	102
Nagy László: Tenyered éle előtt	102
Filip Tamás: A lehetetlen megvallása, avagy Nagy László utolsó ars poéticája	103
Nagy László: Verseim verse	103
Gimes Romána: Zbigniew Herbert és a magyarok	104
Ratkó József: Nagy László	104
Szécsi Margit: Nagy László emlékezete	105
Csoóri Sándor: Furulya-csonk a szánon	105
Dénes Zsófia: Sárkányölő Szent György	106
Somlyó György: Levél N. L.-nek Szigligetről – hová?	106
Örkény István: „Műveld a csodát, ne magyarázd” – Nagy Lászlóról	107
Vasadi Péter: Nagy László litániájára	108
Nagy Gábor: Iszkázi hazatérés	108

–// KATEDRA

Bártfai Borbála: „Hiszek a szóban” – Szó és kép Nagy László lírájában	110
---	-----

Segítségükért fogadják őszinte köszönetünket: Nagy András, Bakos Zoltán, Balasi Ágnes, Zsolnai Tibor. Köszönettel tartozunk az elhunyt szerzők jogutódainak is, akik hozzájárulásukat adták a művek újraközléséhez. Az illusztrációk közlésének engedélyezéséért, valamint a művek reprodukcióinak rendelkezésünkre bocsátásáért köszönetet mondunk az alábbi intézményeknek és azok vezetőinek: Magyar Nemzeti Galéria, Fortepan, Kieselbach Galéria, Országos Széchényi Könyvtár, Petőfi Irodalmi Múzeum, Zsolnai Galéria. A 2015/1-es számunkban Bernáth Aurél és Egry József képeinek jogosítása a HUNGART-on keresztül történt.

Nagy László szobrocskát farag a szigligeti Alkotóház társalgójában,
1972 (Magántulajdon/ Reismann János felvétele)

DOSSZIÉ

*A költő, a műfordító és a
képzőművész Nagy László*

”

„KÍVÁNCISISÁG VAGYOK ÉN AKARAT
EMBERT LEIGÉZEK A FÁRÓL JÁRJON
SZÁLEGYENEST ÁLLJON DE A VIRÁGNAK
LETÉRDEPELJEN...”

■ (Nagy László: VERSEIM VERSE)

„Szép agancsa gyúlva gyullad”

Vázlat Nagy László életművéről

JÁNOSI ZOLTÁN

Nagy László költészete Európának hasonló – történeti és kulturális értelemben vett – „peremvidékén”, civilizációs és történelmi folyamatok törésvonalában bontakozik ki, akár a századelőn az ír Yeats, a finn Eino Leino, az orosz Jeszenyin, a román Cosbuc, a spanyol García Lorca lírája. A nyugati kereszténység hagyományaitól eltérő forrásvidékű kultúra a folklór erezetén át a belső társadalmi feszültség, a gyakran fenyegetett nemzeti identitás s a hagyományokból felnövesztett sajátos világvég megfogalmazásához segítette hozzá e „mélykultúrák” nyomait még elevenen őrző tereumok költőit. Párhuzamos időkeretekben hasonló tendencia bontakozott Latin-Amerika irodalmában is. A harmincas évek elején már áttörésszerűen látnak napvilágot a világirodalomban e „külső” vidékről moduláló poétikai törekvések értékei. García Lorca *Torreádorsíratója*, a szerb Nastasievic, a kubai Nicolas Guillén verseskönyve, Asturias *Guatemalai legendái*, a brazil Jorge Amado, a székely Tamási Áron regényei, József Attila folklórt integráló szintetikus versei ugyanannak a fél évtizednek a szülőttei egymástól távolabb eső országokban is. Latin-Amerika indián és afrikai eredetű kultúrája (Nicolas Guillén, Alejo Carpentier, Pablo Neruda, Jorge Amado, Miguel Ángel Asturias, José María Arguedas és mások művein át) az európai törekvésekkel nemcsak egyidőben, hanem rokon poétikai konstrukciókban nyit kaput a korszerű irodalmi kifejezésformák felé. Hasonló célokra törekszik Franciaországban az afrikai fekete kisebbség négritude-nak nevezett mozgalma is. Ez a világban diaszporikusan szétszórta, mégis egyetemes nemzedék a népi kultúrából kiragadható tartalmakat „összem-

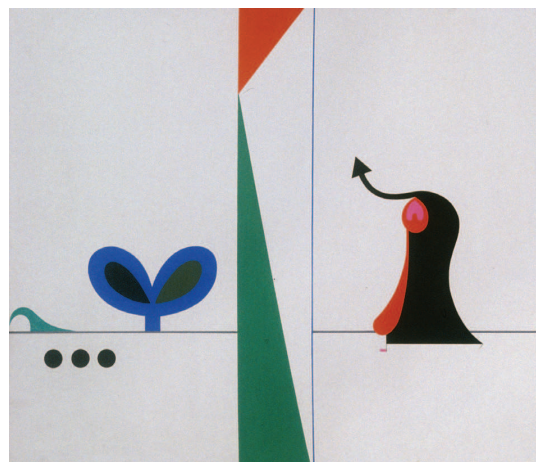
Korniss Dezső: Szürmotívum V., olaj, vászon, 1978
(Hegyi Lóránd: Korniss Dezső, Képzőművészeti Kiadó)

beri” érvénnyel, egyszerre mind a sajátos belső kulturális identitást is felmutatva törekedett a nyugati típusú kultúra látómezőibe emelni.

Áttörésüknek második nagy hulláma az ötvenes években egyszerre hozta el Pablo Neruda *Teljes énekét*, Vasko Popa, Miodrag Pavlovic első verseskönyveit, Juhász Ferenc *Szarvasénekét*, Asturias: *A Zöld Pápa*, Arguedas: *Mély folyók* című regényeit és Nagy László *Rege a tűzről és jácintról* című szintézisét (1956). Nagy László életműve az ötvenes évek közepétől e kontinensek közt áramló világirodalmi vonulat egyik kiemelkedő európai teljesítményévé nő. Az ember történeti önismeretébe a folklór távcsövén néző költői elmélyülése azzal az erőfeszítés-

sel rokon, amit a század nagy etnográfusai és mítoszkatatói (Margaret Mead, Frazer, Lévi-Strauss, Meletyinszkij és mások) tettek az emberi előidők szellemi világának rekonstruálásáért –, s része annak az egyetemes kultúragazdagításnak is, amivel jelentős írók a világ különböző térségeiben fordításaik révén teljesebbé alkották a népi kultúrákról tudott ismereteket. (A kecsua indián nyelvből „letmentő” spanyol áttünetéseket készítő perui Arguedas akkoriban ér műfordítói életműve csúcspontjára, amikor Nagy László az ötvenes évek közepén nekifog a bolgár – majd a délszláv – népköltészet lefordításának, Fekete-Afrika költői pedig sürgető önmeghatározásuk jeleként verseik mellett folklórgyűjtemények sorát adják közre.)

Amikor a költő az 50-es évek közepén a tudatosság tájékozódó igényével az egész magyar folklórirodalomhoz (majd a délszlávhoz is) nyúl, azzal a hihetetlen mélységű kultúrtörténeti alappal érintkezik, amit az etnográfia joggal illet a „long term memory”, „a kultúra hosszú távú emlékezete” kifejezéssel (Hoppál Mihály). Ennek

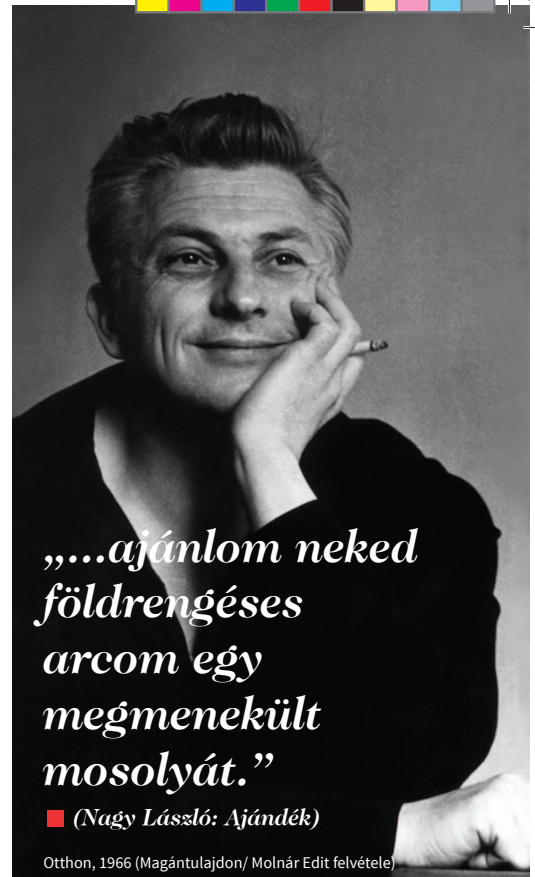

az emlékezetnek a legtávolabbi pontján a magyar líra görög-római, keresztény, távol- és közel-keleti, elő- és belső-ázsiai, szi-bériai, kínai, indiai, sumér-akkád, egyiptomi stb. mitologikus kapcsolatai után – időrendben szinte a sor legvégén, de a legmesszebbre nyúlva az egyetemes történelmi időben – a kultúra legmélyén lappangó, teremtés- és heroikus szellemű archaikus mítoszokkal létesít összeköttetést. Az archaikus mítoszelemeket viselő folklór így ugyanolyan motiváló, parafrázis érvényű lett számára, mint Homérosznak a görög, Danténak a keresztény mítoszvilág, Gulyás Pálnak a *Kalevala*, Weöres Sándornak a keleti mítoszok vagy Rákos Sándornak a *Gilgames*.

A magyar líra egyik költészettörténelmi pillanatának tekinthető, amikor az addig főképp nyugatra mutató orientációs esztétikai iránytű – a kisebb kitéréseket jelző korábbi mozgások után – Nagy László és nemzedéktársai verseiben hirtelen kilendül ebből a helyzetéből, s az Európa alatti civilizációs mélyekbe s a világirodalom új tendenciájának irányába mozdul el. Miközben Nagy László (és Weöres Sándor, Juhász Ferenc, Tornai József, Kiss Anna, Oravecz Imre s mások is) költészetük varázslatával letakarják a hagyományos centrumot, egyszerűsített új (addig periférikusnak vagy nem létezőnek tekintett) centrumokra is mutatnak rá. Ezek a centrumok Latin-Amerika, Fekete-Afrika, Ázsia, Közép- és Dél-Európa s a fejlettebb államokban (az Egyesült Államokban, Franciaországban) élő színes kisebbségek – archaikus belső esztétikai hagyományokat is érvényesítő – irodalmára irányítják a figyelmet, s egy többcentrumú világ új ábrájának körvonalait rajzolják elő. Csoóri Sándor Adyéhoz fogható jelentőségűnek nevezte azt a jelképes gesztust, amivel Nagy László Párizsból visszafordult „a Tisza rohadó

almás partjára” (*A nagy atlanti homályban*), mintegy fizikailag is tudatosítva, hogy a közép-európai létezését kizárólag Párizs, illetve a Nyugat membránjain át többé nem lehet autentikusan megítélni. „Nagy László ösztönös visszafordulása ugyanolyan történelmi pillanat volt – írja –, mint Ady nyugatra szökése annak idején.” Kósa Ferenc, a szemtanú emlékezete szerint „indiánokról, csángókról, bretonokról” folyik a szó „a gótikus katedrálisok” árnyékában, a „latin negyedben” is, „s vigyázó szemünket Párizsban sem Párizsra vetjük már.”

Nagy László költői szintézise „az egész magyar szellemi élet nagy kihívásaként” (Görömbei András) többféle újragondolást inspirál az irodalomelmélet vonatkozásában is. Már versmodellje sem írható le csupán a tradicionálisabb gyökéretű eurocentrikus poétika eszközeivel. A belső szerkezetére, eszményeire irányítható elemző kategóriákat, amelyek időben távoli kulturális örökségek és identitások felől táplálkoznak, s gyakran archaikus poétikai rétegekből formálódnak meg, önmaga hívja elő, kikényszerítve az elsüllyedt kultúrák Atlantiszainak bejárását is. A görög és keresztény hagyományokon kiköszörült műformákat az archaikus „műfaji” tárház felől dústítja fel. A klasszikus hagyaték mellett a hősnének, erősnének, ráolvasás, bájolás, archaikus népi ima, sirató, archaikus szerepvers (*Kiscsikó-sirató*, *Csodafiu-szarvas*) s más, a mítoszból és a ritusból kisarjadt szövegkompozíciók és szemléleti, nyelvi erők is költői műfajainak alkotó ösztönzőivé nőnek. Műfajteremtő változatossága hol „regöséneket görget elénk” (Csoóri Sándor), hol „megváltó haramia-himnusz” (Farkas Árpád), hol „medvezsoltárt”, hol Fehér Annák balladási gyászkendőit suhogtatja át a klasszikus formán (*Testvérek fehériben*), hol archaikus bájoló

„...ajánlom neked földrengéses arcom egy megmenekült mosolyát.”

■ (Nagy László: *Ajándék*)

Otthon, 1966 (Magántulajdon/ Molnár Edit felvétele)

praxist imitál (*Szépasszonyok mondókái Gabrielre*), vagy – a „bartóki” dal hangütésében – népdalok sűrített gondolati és képi tapasztalatát közvetíti (*Virágok, veszélyek, Kórus*). Az archaikus szemléletvonásokkal feltöltött portrévers (*Bartók és a ragadozók*, *Csontváry*), képvers (*Seb a cédruson*), prózavers, óda, elégia, rapszódia – és hosszúvers (*Gyöngyszoknya*, *Rege a tűzről és jácintról*) – a hagyományosabb műfaji határok között is új poétikai változatokat teremtenek. Művilágának mítoszt, történelmet és az adott kor analízisét egységesítő belső szerkezete részint a mitologizáló regény (Bulgakov, Thomas Mann), részint a „mágikus realizmus” (García Márquez) struktúráira, részint T. S. Eliot, Ady, Pablo Neruda, Vasko Popa lírájának rétegeire, kompozíciós megoldásaira mutat.

Életművének egy jelentős fázisában a költő – párhuzamosan a dél-amerikai alkotók, különösen García Márquez és Pablo Neruda tündöklésével (és a szerb Vasko Popa kísérleteivel) – a világirodalom ősmítoszokból merítő, úgynevezett archaikusan „remitologizáló” áramlatának is az élvonalában halad. Olyan mitologizált poétikai modellt teremt, amely magába ötvözi a társadalmi realitások s a történetiség színtereit. Ezért az életmű szélesebb körű világirodalmi háttérben olyan, a korukat és az emberi utat a mítosszal modelláló, törvénykereső, történelemértelmező mű-

Korniss Dezső: *Allegro barbaro*, olaj, vászon, 1975 (Magyar Nemzeti Galéria)

vek is állnak, mint Thomas Mann *József és testvérei* vagy Bulgakov *A Mester és Margarita* című munkái. Thomas Mann a náci Németország, Bulgakov a sztálinizmus sötétsége ellen írta meg mítoszt, történelmet és az ember bukásain áttörő progressziót egységgé olvasztó művét. Nagy László a Rákosi-kor, majd az ezt követő évtizedek értékrombolásával fordítja szembe lázadó mítoszt és hőst. Költői mítosza válasz a kor alantasságára, erőszakosságára és kisserűségére. Mítosza „szubjektív szabadság-szinonimá”, amelynek elsődrendű mozgatója és létrehívója a „szabadság akarása”. Akár minden eredeti mítosz, Nagy László mitologikus költőisége is – Kerényi Károlynak a mítosz lényegét értelmező szavával – „szembefordul a korlátaitól szenvedő emberi lét tragikus valóságával, és egy antitragédiát szegez vele szembe”.

Nagy László költészetének gazdag organikussága folyamatosan együtt lélegzett kora emberi és történelmi aktualitásával is. „A gondok és kételkedések, a megcsalások közép-kelet-európai mezején nem idegenként járt.” (Nagy Gáspár) Műveinek „érzékeny tükrében” (*A város címere, Karácsony, fekete glória, Föltámadt piros csizma*) mindig az adott idő emberi drámái képezték az exponáló középpontot, ezek köré épült a mítosz, a történelem konklúzióit és a folklór fényeit tömörítő metaforikus pályák bolygórendszere. A kor emberi tragédiáit figyelő, azokat éles fényű „versekbe vadászó” költői érzékenysége már az ötvenes évek közepétől keresztültört a „fényes szellők” nemzedékének kifejezés-világán. Az idegen csapatoktól megszállt, a cserbenhagyott és levert forradalmától véres, a hatalomtól évtizedekre megzavart lelkű földön „nem tudott, nem akart csak szemlélő lenni, költői sorsával csakugyan haláláig része volt az »ég és föld« drámájának”. (Czine Mihály) Költészetének „az álság falait” roncsoló ereje mind poétikai, mind valóságértelmező, mind etikai tartalmaiban jól járható ösvényeket nyit meg a jelen irányában is. Kései pályaszakaszának nagy műveiben (*Versben bujdosó, Gyászom a Színészkirályért, Szóltitlak, hattyú, Balassi Bálint lázbeszéde, Hószakadás a szívre*) a magyar és az egyetemes történelmi s kulturális átalakulás olyan erővonalait, s bennük az emberi helyzet és minőség olyan változásait tapintja ki, amelyek a máig vezetnek, sőt a mában válnak nyilvánvalóvá.

Költészetének a több dimenziós, lényegsűrítő belső szerkezete – az archaikus források és az egyetemes történelmi idő szintéziséhez hasonlóan – Bartók

törvényfelmutatón természetelvé, koherens művészetére emlékezett. „Vaknak kéne lenni meg süketnek ahhoz, hogy e versekben ne lássuk meg és ne halljuk ki, hogyan nő a fű, szökken kalászbba a búza, virágzik ki a kőkenyfa.” (Tadeusz Nowak)

A „versíró” Nagy László „mint műfordító is a legnagyobbak közé tartozik. Arany, Babits, Vikár Béla, Weöres Sándor teljesítményével mérhető életművet hagyott az utókorra.” (Cselényi László) Ez kétszer akkora terjedelmű, mint saját költészete, 800 oldal népköltés- és 750 lapnyi műköltészet-fordítás, s nemcsak ez az arány, hanem az átültetések igényessége is igazolja – túlmutatva a bolgár kapcsolatokon – Kiss Ferenc gondolatát. „Nincs a világon Nagy László-arányú

Nagy László tollrajza jegyzetfüzetéből, Csodafüszarvos, 1973 (Magántulajdon)

költő, aki egy kis nép irodalmának fordítására ennyi időt, munkát, tehetséget szentelt volna.” A fordítási teljesítmény gerincét adó bolgár és más délszláv népköltészeteken túl Nagy László jelentős anyagot ültetett át magyarra a román, az albán, a magyarországi cigány népi költészetből, a finnugorok közül pedig az udmurt, nyenyec, vogul, s egyéb népek folklórszöveg-emlékeiből is. A műköltészet terepén kiemelkedőek és a választott költők magyarországi megismeréséhez és népszerűsítéséhez is jelentős mértékben járultak hozzá Góngora, Federico García Lorca-, Dylan Thomas-, Rim-

baud-, Jeszenyin-, Zbigniew Herbert-, Tadeusz Nowak- és Csü Jüan-fordításai. A határon túli magyarság irodalmának egyenrangúvá emeléséhez is teljes emberi és költői kiállásával járult hozzá (*Jóra kell fordítani, Testvéri költők*). A prózairó Nagy László a népköltészet modern funkciójáról, kortárs magyar és nem magyar alkotókról, a kor magyar művészetszemléletéről tanúskodó esszéit (*Kis krónika a fordításról, Dylan Thomas, A szomszéd népek népköltészete* stb.), valamint a később *Krónika-töredék* címen megjelent, a teljes életét a nyilvánosság látómezejébe emelő naplójegyzetei is örökségül hagyta utókorának. Szerkesztői munkáját az Élet és Irodalom vizuális művei, morális odaállását az ország ügyeihez máig fénylő erkölcsisége mutatják fel.

A lengyel Tadeusz Nowak az arccal a történelemnek álló katona figuráját jelöli meg Nagy László költészetének emblémájaként. Honfitársa, Zbigniew Herbert „József Attila, Miczkiewicz és Lord Byron” társaként minősíti költői személyiségét. Az angol Martin Booth „új relevanciát teremtő” mítosz-átértelmezését ragadja ki az ezredvég

poétikáját megújító jellemzőiből. Carol Shields és

Martin Dodsworth a Dylan Thomaséhoz mérik versvilágát. Cliwe Wilmer Dylan Thomas mellett García Lorcát nevezi meg a magyar költő szellemi rokonaként. Kenneth Mc Robbie a huszadik század lényeges irodalmi teljesítményeként értékeli Nagy László munkásságát. A svéd Ulf Andersson azt veti papírra, hogy „Európa egyik legkiválóbb költőjét Nagy Lászlónak hívják.”

A szintén svéd Folke Isaksson két évtizednyi szünet után Nagy László hatására tért vissza a versíráshoz. A román Aurel Rau „Aquincum kövei közül előrelépő európainak” nevezi. A bolgár Sztaniszlav Szivriev „a legnagyobb európai költők közé” sorolja. A szlovák Vojtech Kondrót „az én Nagy Lászlóm”-nak minősíti. Az orosz Oleg Roszszijanov „a szellemóriások misszióját” beteljesítő művésznek nevezte a század széthúzó, roncsoló erői között. A magyar kutatás Nagy László költészetével máig birkózó intenzitás hatáznál több tanulmány, cikk és tudatnyi könyv jelzi. A költőnek a magyar

kultúrában betöltött súlyáról mégis a színművész nő Berek Katalin vallott a legmegrendítőbben. „Ha más érdemem nem is volt az életemben – írja –, mint az, hogy fiatalok száza mondta utánam a verseit a különböző ki mit tudokon, szavalóversenyeken, kimondhatom: *nem éltem hiába.*” A határon túli magyarság nevében Lászlóffy Aladár és Panek Zoltán gondolatai példázatosan szólnak Nagy László örökségéről. „Amikor 1975-ben a könyvhéten a Váci utcában dedikáltam – s meglátogattam, egy kerek órát töltött ott – máig is úgy érzem, hogy Magyarország volt a házigazdám” – írja Panek Zoltán. Lászlóffy Aladár pedig így összegzi a költő jelentőségét: „Kagyló a gyöngyöt, cédrus a gyantát, metafora a véres valóságot és viszont – valóság a tartást: Nagy Lászlónak köszönhetően termi, teremti ez a szigetnyi finnugor Európa újra meg újra önmagát.” S a Nagy László versein áttűnő játékoság, a világ apró tényeit megragadó vibráló érzékenység, a „tonnányi tételre dobott margaréta-szirnek” (Csóóri Sándor) színessége még teljesebbé teszik a történelemmel szembenező dac s az emberi kultúra mélyeiből eredő valóság-megítélés poézisének vonásait.

Nagy László verseinek esztétikai erejét, diktatúrabeli belső lázadását és a túlélést segítő emberi üzeneteit felfogva érthető csak meg, hogy miért íródott a magyar költők tollán száznál is több vers Nagy Lászlóhoz. Hogy miért nevezte Illyés Gyula Nagy László szívét „időzített akna-szívnek”, az arcát Kiss Benedek „a föld arcának”, a hangját Kovács István „jegenyét hasogató” erőnek, verseit Buda Ferenc „a verőerünkön átvérzett költésnek”, Széki László „a rontás fölött lebegő tűznyelvnek”, miért látta meg Tóth Bálint a költőben „egy paraszt Árpád-ház ezüstfejű, utolsó hercegét”, Sumonyi Zoltán „Petőfi pergament-szép, Világost túlélte arcát”, s miért ítéltette műveit Nagy Gáspár „a kozmikus Egészet” és „az önös és fölös haszonra játszó menedzserek csillagközi homokozóját” egyaránt átvilágító, fel-

ismertető értelemnek. S hogy miért fordulnak a múltat és jelenüket értelmezni kívánó társművészetek, a zene (közöttük a „világzene” és a „rap”), a tánc és a versmondás forrásokért Nagy László verseihez ma is.

Nagy László költészetének történelmi havak és kulturális romhalmazok fölött „delelő szívárványa” a múltból a jövő felé a versolvasó emberen ível át. Művészi erejével azért képes kérdések

„Kagyló a gyöngyöt, cédrus a gyantát, metafora a véres valóságot és viszont – valóság a tartást: Nagy Lászlónak köszönhetően termi, teremti ez a szigetnyi finnugor Európa újra meg újra önmagát.”

■ (Lászlóffy Aladár)

és válaszok megfogalmazására a jelen időben is, mert nem a „sehova kacszó” utakat magyarázza, hanem „műveli” – és továbbadja – „a csodát”. „Kíváncsiság és akarat” ma is (*Verseim verse*), a virágnak letérdepelő, de a méltó jövőjéért újra és újra felegyenesedő, a „szálegyenes” járó emberért kiáltó költői ragyogás.

Nagy András montázsja (Nagy László: Csodafü-szarvas, Magyar Napló, 2015)

Kass, János illusztrációja (Nagy László: Csodafü-szarvas, Móra Ferenc Könyvkiadó, 1977)

Nagy László CSODAFÜ- SZARVAS

Tavasz kerekedik,
bimbó tüzesedik,
jázminfával fényes
agancs verekedik,
csodafü-szarvas
nekítülekedik,
nekítülekedik.

Jázminfa virágát
lerágom hajnalra,
ináimmal ugrok
nyárdelelő napba,
pörkölődök, vékonyodok,
maradok magamra,
maradok magamra.

Vadászok meglőnek,
golyó a szügyemben,
Balatonban a sok víz,
mind az én könnyem,
sírvá sírok, sírvá sírok,
ha sietek lemaradok,
csodafü-szarvas
hiába vagyok,
hiába vagyok.

Deresen, havasan
eljön a karácsony,
csodafü-szarvas
fölszál az oltáron,
szép agancsa gyúlva gyullad:
gyertya tizenhárom,
gyertya tizenhárom.

Számvetések az életút határpontjain ¹

■ (részletek)

VASY GÉZA

[...] Egyik lehetséges mottójaként a költői életműnek szinte kínálják magukat az életút határpontjain keletkezett költemények, sőt még előbb: események is. A misztikához Nagy László soha nem vonzódott, a számokéhoz sem, de a mítoszokhoz igen. Valamennyi szerepe láthatóan a névmágiának, a névvarázsnak is volt önszemléletében. Vezetékneve Nagy, s bár természetére éppen nem volt nagyra nevezhető, megfeleltetett s meg is felelt az erkölcsi, a költői nagyság követelményeinek. Miként vezeték-, úgy keresztnéve is egyike a leggyakoribbaknak. Ám egyik legjelesebb s a népi tudatban is elevenen élő királyunk volt Szent László, akéhez a küzdeni tudás és az erkölcsi fenség képzetei tapadnak. A név a szláv Vladislavból fejlődött Lászlóvá. A szláv név elemeinek jelentése: hatalom + dicsőség, s ebben Szent László királynak ugyancsak része volt. E jelentéskört bizonyára ismerte a költő is. (*A meggyfa alatt* említi a „szép aranykirályt”). A keresztnév azonosságával is összefügghet Hunyadi László nyomatékos és azonosuló megidézése történelmi neveket különben csak elvétve említő lírájában (*A Zöld Angyal*). E névre a legközvetlenebbül adódó rímválasz a zászló

szó, s talán már kisgyermekként így szólították (*A karácsonyfás ember*), mindenesetre a költő számon tartja e vonatkozást, „zászlós nevét” (*Szánom-bánom*), akárcsak a keresztnévében intarziaként s rímhelyzetben elrejtett kedves állatának, a lónak a nevét, amelyet játékosan ki is használ (*Céger; Báránys dedikáció*).

Láthattuk már, utólag mítosza lett a születésnapnak is [l. a keretes írást – a szerk.]: a költő szívesebben hitt az anyai emlékezésnek, hiszen az egyedit és a világtörténelmit mintázta egymásra, s a börtön-döntés képzete illlett protestáló, forradalmias alkatahoz. S e dátum 1789-ben nem egy a sok jeles nap közül, hanem az összeurópai modernizálódásnak-polgárosodásnak igazi nyitánya, „születésnapja”. A születésre nem vagyunk képesek visszaemlékezni, de legendásítható az esemény, sőt maga a fogadás is, amint ezt a költő egyik búcsúverse, a *Jönnek a harangok értem* tanúsítja: „Egy sejtecske megindul a csóktól ezüstsisakú ostoros Attilaként, élén a halálraitélt, barkaillatú tejúthordának. De én a célomba érek, győzők.” Már abban az egyetlen sejtben is önmagát, személyiségképzetét látja meg, s bár nyilván a sejt ostorocskája indukálja az Isten ostora Attila-képzetét, a kiválasztottság, a világbíró hatalom és dicsőség gondolatköre szervesen illik ehhez a költői eredetmondáéhoz.

A születésnapokat, főként a kerek számúakat természetesen a tudat minősítheti jelentékenyekké vagy érdektelenné. Mégsem esetleges szokás öt-tíz évente komolyabb számvetést készíteni. Nagy László első alkalommal már igen korán rákényszerült erre – még a felnőtt, a költőlet előtti életszakaszában. Éppen betöltötte a tizedik évét, amikor a végzetes betegség megtámadta, s az örökmozgó, jól futó, bandavezér gyereket élet-halál mezsgyéjére vetette. Minderre nemcsak a mozgás korlátozottsága, a futás, a jókora gyaloglás, a táncolás lehetlensége emlékeztette minden nap és minden órában, a tudat is mássá formálódott, s a szíve is, amely az orvosok csodálkozására kibírta a rettenetes betegséget. A tízéves fiú a gondtalan gyerekkorból átlépett a veszélyeztetett és korlátozott életbe, s tette mindezt olykori csüggedései ellenére is emelkedett lélekkel, a visszaemlékezések tanúsága szerint az életet szerető, vigadni is tudó tizenévesként.

Újabb évtized múltán éppen az érettségén van túl a fiatalember, s mögötte a második világháború, amely sokkal mélyebb nyomokat hagyott benne, mintsem ezt említeni szokás. Ebben az időben már rendszeresen és sokat ír, s van is egy születésnapi verse, igazi számvetés, a *Húsz évet betöltve*. Igaz, ennek szövege csak 1957 óta ismert, átirat változatban, most azonban nem a később tárgyalandó esztétikai érlelődés a fontos számunkra, ha-

Nagy László: *Iszkázi határ*, 1957 körül, akvarell (Magántulajdon/ Gottl Egon felvétele)

Folytatás a 10. oldalon ▲

„Nagy László 1925. július 17-én született Felsőiskázon. Bár a három Iszkázt – alsó, középső és felső – 1947-ben Iszkáz néven egyesítették,¹ Nagy László a költészetbe F. előnévvel lépett.² Sokáig úgy tudta, hogy július 14-én született, s ezt szerette volna is nagyon, mert úgy gondolta, hogy ha a Bastille-börtönt 14-én döntötték le, illetet volna ezen a napon kezdenie életét,³ de az előkerült anyakönyvi kivonat – legendaképződésre alkalmatlanul – 17-ét mutatott. A legnagyobb paraszti munka, aratás idején jött a világra, így keveredett el születési dátuma a sok tennivaló között. Szemléletében mindig van valami színező, megemelő, részletezéssel mitikussá növesztő jelleg. Születését is úgy részletezi, mintha jelentőséget tulajdonítana az apró körülményeknek is. Szülei középparasztok voltak, iszonyú küzdelmet vívtak a földdel és a földért. Nem akartak beleyugodni nincstelenségükbe, éjjel-nappal dolgoztak. 1924-ben ők is vettek öt holdat az Apponyi-birtokból, de aztán húsz éven keresztül nem tudták az árát kifizetni, a kamatokért kellett gürcölniük. Nagy László születése előtt édesanyja az új termés helyét készítette, a kamrát és a padlást saralta, s úgy elfáradt, hogy alig maradt ereje: »Vállam is igen széles volt, ezért jöttem nehezen világra. Sok vért vesztett, s ha nincs a jó bába néni, már akkor meghalunk. Kínjáért hálaképpen jó gyerek voltam, míg lábra nem álltam. Később annyira csintalan s féktelen, hogy naponta nevezett az isten ostorának.«⁴”

(GÖRÖMBEI András: *Iszkáz és Pápa: gyermekkori élménykörök* (részlet) = Uő: *Nagy László költészete*, Magvető, 1992.)

1 Tüskés Tibor: *Nagy László*, 1983, 10.

2 Az F. előnevet Lukácsy Sándor ajánlotta Nagy Lászlónak az akkor már publikáló későbbi B. Nagy László miatt.

3 Nagy László: *Életem = Uő: Adok nektek aranyesszőt. Összegyűjtött prózai írások*, vál., szerk. Kiss Ferenc, 1979.

4 Uo.

Nagy László: *Udvarunk*, tollrajz, 1975 (Magántulajdon)

Nagy László

A MEGGYFA ALATT

Kerted végében roskadozva
egy pírhollyagos meggyfa áll,
aljában térdel teéretted
szent László, szép aranykirály.

A hajló meggyfán megkötözve
egy fehér angyal reng, röpös,
meggyet szakítok, elpattantom,
attól lesz ajkad vérvörös.

Gallyat török: rubinkoszorú
ott remeg homlokod körül,
a meggyfa táncol és az angyal
megszabadulva elröpül.

Nagy László JÚLIUS NAGY LÁNG

Július nagy láng, világ aranya –
születésemkor mennykő és ragya,
érzi anyám: lüktet a pólya,
s két villám közt mint mézes-bubát
illeszt engem mesebeli lóra –
Meggzenvedve már annyi csudát:
jutok-e a Tündér udvarába?
Júliusból csak a zuzmarába.

Július

*Július nagy láng, világ aranya –
születésemkor mennykő és ragya,
érzi anyám: lüktet a pólya,
s két villám közt mint mézes-bubát
illeszt engem mesebeli lóra –
Meggzenvedve már annyi csudát:
jutok-e a Tündér udvarába?
Júliusból csak a zuzmarába.*

Nagy László: *Július*, kézirat (Magántulajdon)

nem a számvetés léthelyzete 1945-ben. A kiindulópont életrajzi, s látszólag az a jövőre vonatkozó kérdés is, hiszen a pályaválasztásról lenne szó, de a kérdező számára a pálya és a hivatás, az élet és a lét nem különíthető el, s ezért oly erős a bizonytalanság: „Most fekszem a fűben, / diákságnak vége, / ettem, ittam, élek / nem tudom mivégre.” Az életszakasz szükségszerű lezárulása kiégettséget is hoz magával: „az én idegeim / kifárasztott húrok” – ugyanakkor mindez csak látszólag patthelyzet, sokkal fontosabb a meditáció és az erőgyűjtés: „Hagyjál Uramisten / pihenni füvekben, / legyek fekvő gyertya, / még ne gyújts meg engem.” A gyertyaképpzel szemléltetett két állapot egyaránt az eleve elrendeltségből következik: a készülődést-várakozást szükségképpen követnie kell annak a beteljesülésnek, amelynek a végén ott van a megszűnés.²

Az 1945-ben még ösztönös-spontán költő egy évtized múltán már tudósa szakmájának. Legismertebb, címével is a dátumra utaló születésnap verse ekkor, 1955-ben keletkezik, a *Születésnapra*. Ebben az időben éppen legdinamikusabb szakaszát éli költői átalakulás szempontjából Nagy László, s az ország is a forrongás állapotában van. Szemléletileg és poétikailag is ekkor a leginspirálóbb József Attila hatása. Ez nemcsak mo-

is, hogy félni tilos, / ember vagy végre, de élsz dideregve...” S ami mindebben a legszörnyűbb: akkor hirdette e téves tételt, amikor éppen a terror miatti félelem légköre uralta a társadalmat. A hiedelem itt nem jótékony, hanem káros, az igazságot elfedő volt, s még a kijózanodás sem adhat feloldást. Nemcsak a bűnösség miatt, hanem azért sem, mert a kiváltó okok a személyiségen kívül változatlanul virulensek: „mint hentes-kötények, csurompiros / fellegek szakadtak képzeletedre.” A fellegek vagy akkor vereslenek, ha lement a nap, s éjszaka és vihar készülődik, vagy akkor, ha hatalmas tűz van, ha felgyúlt a világ. Szinte végítéletzerű a képzelet látomása, legalábbis az éppen élők nemzedékeit és a vallomástévőt illetően: „Nem látsz a tündöklő végtelenbe, / nem vettél fegyvert, hogy magadért vívhass, / kezeden a rózsá lefejezve, / tövises szára az, amit szorítasz.” Ez a záró sorpár fejezi ki talán leginkább embléma-szerűen mindazt, amit Nagy László és nemzedéktársainak java az ötvenes években átélt. Az első gyűjtemény, a *Deres majális* záróciklusának címe is az lesz, hogy *Kezeden a rózsá lefejezve*, s a közvetlenül 1956 előtti verseket a későbbi gyűjtemények is ezen a címen közlik.

A fegyver, a kéz, a rózsá, a lefejezés, a tövises szár képzeleti sokrétű jelentéshálót bontanak ki. Már pusztán a fegyvert vagy virágot tartó kéz ellentéte is erőteljes, még ha az az önvédelem fegyvere volna is. A költő számára minden fegyver az erőszak jelképe, s máskor szépnek tartja, hogy „nem az ökölnék, vitéze lettem a szívnek” (*Rege a tűzről és jácinról*). A rózsá a virágok virága, a paradicsomi lét, az égi szerelem, Szűz Mária jelképe, a népköltészetben a szerelem és a szépség virága. A keresztény hiedelem szerint a tövises bűnbeesés után jelentek meg a rózsán. Ezek a tövises maradnak meg a szárral, s a virág, a tövis Krisztus jeruzsálemi bevonulására, majd golgotajárására is ráutal. A bűnbeesés után csak a szenvedés lehet az ember tályérse. Idegen, hamis istenek imádása után megváltás sem mutatkozik másként, mint a Megváltó sorsával azonosulva, azokkal a félelmeivel is, amelyek még Isten fiát is átjárták a Getsemáné kertjében, ahol „félt” és „didergett”.

A *Hűsz évet betöltve* szinte vegetatív boldogságú életet szembesített a küzdelemre készülődés állapotával. A *Születésnapra* a gyermek- és ifjúkor mindent akarásának korszakát állítja szembe a jelen kimerevített és reményvesztett pillanatával. Ez a szinte teljes jövőtlenség azonban meglehetősen kivételes ez időben a költő szemléletében. Árnyaltabb lesz a kép, ha melléje illesztünk egy olyan „születésnapközeli” verset ugyanebből az esztendőből, amelyben szintén döntő szerepe van a virág-motívumnak. A *Virágok térdelnek* nem látja bevégzettnek a jelent, mert az embert alkotó lénynek tudja:

*Szerelemre, dalra erősnek
szült meg az Édes, jól van így:
pusztulok, de szép hogy vagyok.
Szívem nem tunyul, tündér-szépet
s rettenetést még mondhatok.*

„Veszélyes új mezőn én küzdök” – vallja meg a vers hőse, s ismét a végtelenbe lát: „vérharmatos fejfel is izzó / égitestek közt álmodom.” A természet rendjének, az évszakok körforgásának köteles meghódolni a virág: a dér, a fagy térdre omlasztja; de nem az embert: „egyenes én maradok itt, / én maradok a bajaimmal / ember, aki így is virít.” A felnőttléthez, az igazi embervolthoz hozzátartozik tehát a félelem, a baj, a gond, s nem csupán a társadalmi, hanem az ember természeti lény voltából következő is: a biológiai gyökerű halálképzet sokkal

” Nagy László SZÜLETÉS NAPRA

Játék és édes tej nem volt elég,
mohónak születéssel, követelőnek –
így vagy a sorsodnak jó eleség,
fejed és szerveid elemésztődnek.

Hirdetted te is, hogy félni tilos,
ember vagy végre, de élsz dideregve,
mint hentes-kötények, csurompiros
fellegek szakadtak képzeletedre.

Nem látsz a tündöklő végtelenbe,
nem vettél fegyvert, hogy magadért vívhass,
kezeden a rózsá lefejezve,
tövises szára az, amit szorítasz.

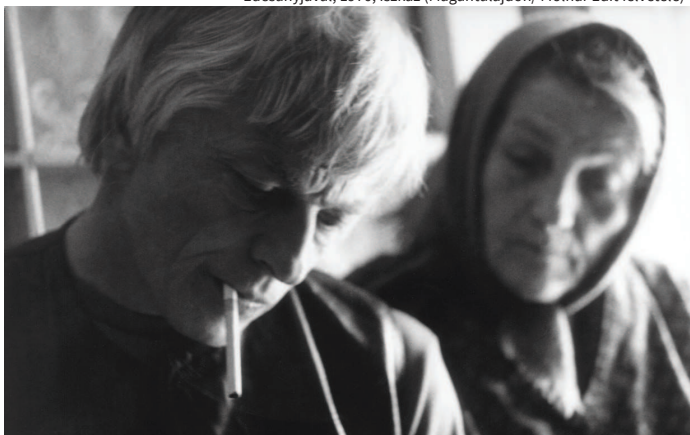
tívumokban mutatkozik meg, hanem ez esetben az önmegszólító jellegben is, amely nagy elődje kései pályaszakaszában a kielezett számvetést erősíti, s Nagy László pályáján ritka, s ezzel is figyelemfelhívó jellegű. A harmincéves férfi a múltat és a jelent, az ifjúkort és a felnőttiséget állítja szembe József Attilához hasonló koravén és keserű rezignációval, s a hiedelemnek bizonyuló hajdani hiteket szembesíti a későn megszerzett tudással. A hiedelem, a tévedés bűnnek bizonyul, s a bűnösségnek ára van: a jelen kifosztottsága, a bevégeztség, a nem létező, nem mutatkozó jövő. A bajok és bűnök eredete a születésig vezethető vissza, hiszen „Játék és édes tej nem volt elég, / mohónak születéssel, követelőnek”. Az ifjú pedig elfogadta azt, amit mások, a többiek mondtak, s ami tévedésnek, az emberi lényeg utópikus-torz felfogásának mutatkozott: „Hirdetted te

közvetlenebbül mutatkozik meg e versben, mint a társadalmi erőszak általi. A riadalmas tapasztalatokkal dacolva megszilárdul a küzdő-helytálló magatartás, s a versek lírai hőse a szó igazi értelmében is hőssé válik, akinek hatalmas és sötét emberellenes erővel szemben kell megmutatnia képességeit.

A pálya későbbi szakaszaiban közvetlenül jeles születésnap-hoz köthető vers nem született. Könnyen kiemelhetők azonban olyan művek, amelyek ilyen alkalomhoz is illő összegző számvetésnek tekinthetők. Különleges helyzetű e szempontból a *Ha döng a föld* azért is, mert csak gyűjteményes kötetben jelent meg az először az Új Írásban olvasható költemény (1965/9). A *Himnusz minden időben* című kötetben már nem kaphatott helyet, csak utólag vált a teljesebb címén *Szerelmem, csonttörő élet* ciklus záródarabjává, először az *Arccal a tengernek* című gyűjteményben, egyúttal – a hosszú versek előtt – az utolsó rövidebb lírai műként, tehát nyomtatékos helyen.

Az első olvasásra egyértelmű: a *Ha döng a föld* is a számvetés verse, létösszegző mű, bár talán természetesebb helye volna az anyaverek sorában. Éppen ez a mű kínál azonban jó alkalmat arra, hogy belássuk: az életrészletés igen gyakran hívja elő Nagy Lászlónál az édesanya motívumát, s a „születésnap” versekben ez a közvetlen eredetre utalás amúgy is természetesen tekinthető. Gyakorta társul hozzá a csecsemő, a kisgyermek motívuma is. A *Húsz évet betöltve* még csak utal az eredetre: az „ordasan leültem / anyám asztalához” megfogalmazás módjában az elbitangolás, a bárányból farkassá változás s a visszavarázslódás vágya is bennerejlik. A *Születésnapra* már egyértelműen a

Édesanyjával, 1976, Iszkáz (Magántulajdon/ Molnár Edit felvétele)

A Nagy László Emlékház Iszkázon (2010)

Költészet

11

Nagy László HÚSZ ÉVET BETÖLTVE

”

Országút porával
érkeztem a házhoz,
ordasan leültem
anyám asztalához.

Fehér országúton
csak a szedret ettem,
magas déli fényben
attól émelyegtem.

Most fekszem a fűben,
diákságnak vége,
ettem, ittam, élek
nem tudom mivégre.

Közel a szívemhez
magas csalán-erdők,
csípős tornaikkal
felhőkig törekvők.

Kellene virulni,
de még csak busúlok,
az én idegeim
kifárasztott húrok.

Hagyjál Uramisten
pihenni füvekben,
legyek fekvő gyertya,
még ne gyűjts meg engem.

Húsz évet betöltve
írtam negyvenötben,
még a vadcseresnye
piroslott fölöttem.

Nagy László apja, Nagy Béla, 1963
(Magántulajdon/ Vattay Elemér felvétele)

„Rágd a számba, hogy nálunk
törvény a hűség, a jóság, /
hogy aki a sátrát eladja,
megveszi koporsóját.”

■ (Nagy László: *Rege a tűzről és jácintról*)

Nagy László: *Határ*, 1957 körül, akvarell, részlet (Magántulajdon/ Gottl Egon felvétele)

„Átkozott és babonás konzervált őskori szokások
közé születtem a Bakonyalján. Ott nevelődtem mesék
és balladák közt, a bájolók parancsoló ritmusában,
a házra támadó regösének niagarájában. Verseim
néhány vonása innen való.”

■ (Nagy László: *Interjú*, 1965)

kezdetre való visszautalással indul: „Játék és édes tej nem volt elég...” Az anya és a szülői ház képzete itt az elképzelt teljes-
ségvágyhoz képest hiányos voltában mutatkozik meg, a félelem
belemagyarázás nélkül a szülőkre, mentalitásukra is vonatkoz-
tatható, s a fiú kudarcai a szülők több nemzedék tapasztalatából
öröklődő aggodalmait is igazolják. A *Virágok térdelnek* ismét
egyértelműen utal a kezdetre, sőt a születésre magára, s a para-
dicsomi állapotba való visszatérés lehetetlenségét is közli: „már
emlöd forró hegységére / fázva se vágyhatnék, anyám.” Ennek a
következtesen végighúzódnó anya-, édes szülőanyám-motívum-
nak talán legteljesebb, látomásos remekműve a *Ha döng a föld*.

*Már tudtam én, ha döng a föld:
szívembe anyám közelít,
oda emel, hol felkereng
tej és akácméz illata,
a gyolcs sikongó kapuit
sarkig kitérve, mosolyog,
s rámszabadítván kútjait
a Mindenségben altat el.*

Nagy László édesanyja, Vas Erzsébet, 1975
(Magántulajdon/ Nagy András felvétele)

A hatstrófás versnek ez az indító szakasza abba a múltba vezet vissza, amelyre emlékezni valójában nem is lehet. A „Már tudtam én” nyomatékos kijelentése a csecsemőkorra vonatkozik, paradox módon mégis hiteles, csak éppen nem az érettebb gyerekkor emlékező-visszaemlékező tudatára kell gondolnunk, hanem arra a tudásra, amely minden újszülötté, s amely eltéphetetlenül köti őket szülőanyjukhoz. A baba valóban „tudja”, hogy most az anyja közelít hozzá, hogy a szop-
tatás következik, s utána a boldog alvás. Az anya és a gyerek ritmusa egy, a különbség csak a hangerősségben van. A föld döngése és az anyja közeledése a földanya és az anyaföld képze-
teit is előhívja, a Mindenségben ez is bennefoglaltatik, s itt a kezdetben az is, hogy a kicsi számára az édesanya maga a Mind-
ség, a kezdet és az élethez kötő legerősebb szál.

E költemény gondolati és szerkezeti alapja az anya-fiú kap-
csolat. Az első négy szakasz nevelődési történet is: az újszül-
ött felnőtté válik, feladatokat teljesítésére képessé. A fölnevelés
feladatköre és nagyszerű teljesítése teszi az anyát Csodálatos
Anyává, az istenanyát, Szűz Mária alakmárává s így halhatatlan-
ná-sebezhetetlenné. Ez az anyaalak nemcsak a csecsemőszemlé-
let fókusza, de a kisgyereké is: a második versszak végig emberi
és emberfeletti határán egyensúlyoz, az utóbbi felé mozdítva el
a látomást, amely így válhat a következő szakaszban a fegyverrel
is megölhetően, szívárványkörben szinte oltárképben ragyo-
gó édesanya mítoszává. S e keresztényi-templomias mítoszra
következik az ősmondai-népmesei a negyedik szakaszban a *Fe-
hérlófia* meséjét elevenítve fel. Ez a szakasz azért is különösen
fontos, mert a 2–3. versszak után az anyát a nevelésben ismét
igen aktívnak mutatja, s érzékelteti azt is, hogy itt teljes körű,
a felnőttkorig tartó feladatról van szó. Fehérlófiát is addig szop-
tatta az anyja, amíg a legerősebb, minden feladat elvégzésére
alkalmas ember nem lett. Az erőnek elsősorban szellemi-erköl-

csi jellegűnek kell lennie manapság, ezért hoz az anyja „törvényi
és könyvet”.

A fiú felnőtt, helyt kell állnia. Az első nagy szerkezeti egység
után egyetlen szakasz, az ötödik bontja ezt ki, s ez az egyetlen,
amelyben közvetlenül nem is jelenik meg az anyja:

*Európa, ime, itt vagyok,
te félelmemnek fókusza,
gyönyör és tör itt számosabb
mint a barbárok síkjain,
mezíten itt sikoltozok
sípcsontjaid közt, gótika,
Le Corbusier, inaim
beton-küllökre csavarod.*

A „kész” embernek a világ kínjaival kell szembesülnie. Ismét
a lét jellegét meghatározó kulcsszó a félelem. S mintha nem-
csak egy fiú válna felnőtté, hanem egy nép is átelné a maga tör-
ténelmének nagy és máig fel nem oldott változásait. Európának
és a barbárok síkjainak szembeállítása egészen a népvándorlás
koráig vezet vissza, a gótika és a modern betonépítészet pe-
dig ezer év meghatározójaként mutatja meg a gyönyör helyett
inkább a kínok sokaságát.³ Ami a keresztény és a népmondai
képzetkörök egymásutánjában harmonikusan illeszkedett egy-
máshoz, egyaránt az anyát magasztalva, az itt a felnőtt lét disz-
szonanciáját emeli ki, nyomatékosan ráutalva arra, hogy
Európába még mindig „jelentkeznünk” kell, de az itt vagyok
kijelentésével arra is, hogy másként és mást nem lehet tenni.

A kínok is mítoszivá nőttek, a zárószakasz mégis megadja
feloldásukat, egyetemes síkon hozva vissza a versindító képet
és szemléletmódot a zene, a föld döngése, a tenger moraja, az
anya és a mindenségképzet révén. A „nagy zene” a halál szét-
éneklése-elűzése is, de inkább virtuálisan: az „örök halál” áttö-
rése az anyák örök s önfeláldozó nevelésének és a fiúk örök s
hősies helytállásának köszönhető, s az egyén így válhat létén túl
is a Mindenség részesévé:

*De zene zendül, nagy zene,
túl alkonyom vérpadjain,
az örök halál falait
anyám sörénye átveri,
s tudom: ha újra döng a föld,
szívembe anyám közelít,
s akár ha tengert hallanék:
a Mindenség nekem beszél.*

Végül örvenedik születésnapja tájékaról csak a *Jönnek a ha-
rangok értem* lehet e sor záróköve. 1975 február–márciusában
keletkezett, s Ágh István ugyancsak Iszákra emlékező írásával
együtt jelent meg.⁴ Jelentőségét az is növeli, hogy az utolsó kö-
tet címadó írása s az *Életem* önvallomása előtti utolsó lírai mű,
s mivel e kötet már csak posztumusz jelent meg, sejtelmessége
mintha a halál előérzetét sugallná.

A korábbi mű, a *Ha döng a föld* az érett költő egyik leghar-
monikusabb alkotása, s azért lehet az, mert az anya-fiú kapcsolat
minden rosszon felülállóként, eszményiként képes meg-
ragadni, s átáramoltatni a létezés egyetemes törvényeibe. Ezek
a sajátosságok másféleképpen a *Jönnek a harangok értem* világát
is jellemzik. [...]

Az életút határpontjainak ezek a számvetései egybecsenge-
nek az életmű egészével. Magától értetődő, hogy a versekben
felfokozott a számvetés következetessége, hogy a legalapvetőbb

”

Nagy László

HA DÖNG A FÖLD

Már tudtam én, ha döng a föld:
szívemhez anyám közelít,
oda emel, hol felkereng
tej és akácméz illata,
a golycs sikongó kapuit
sarkig kitarja, mosolyog,
s rámszabadítván kútjait
a Mindenségben altat el.

S láttam később: a dögnehez
zsákot mint pólyát úgy viszi,
és csipején forognak el
sötét öntöttvas éjszakák,
cukorrépából télidőn
gyémántos kazlat ő gyalul,
ő sétál fehéríngesen
a mennykőves mezőkön át.

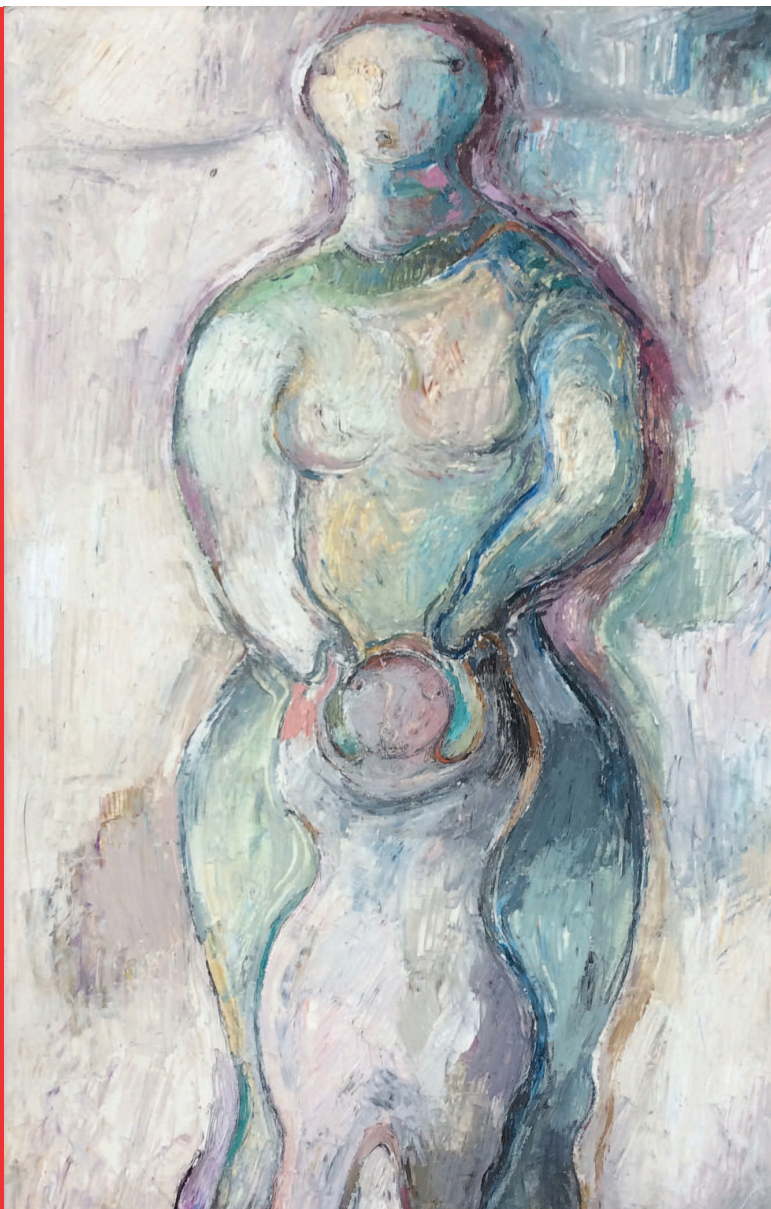
És képzeletem tudta már:
a Csodálatos Anya ő,
szívárványkörben ott rezeg
örökzöld tölgyfa-koronán,
dob-táras acélfegyverek
hiába veszik célba őt,
mert a golyókat vértelen
elnyeli mint a délibáb.

Meséből ő a Fehér ló,
növendék fia vagyok én,
törvényt és könyvet hord elém
gyöngy-tüzü állkapcsai közt,
s hátára forraszt, úgy röpít
az égi kőkényfák alatt,
hogy a tövisnek hajamat
csupán fésülni enged.

Európa, íme, itt vagyok,
te félelmemnek fókusza,
gyönyör és tőr itt számosabb
mint a barbárok síkjain,
mezítlen itt sikoltozok
sípcsontjaid közt, gótika,
Le Corbusier, inaim
beton-küllőkre csavarod.

De zene zendül, nagy zene,
túl alkonyom vérpadjain,
az örök halál falait
anyám sörénye átveri,
s tudom: ha újra döng a föld,
szívemhez anyám közelít,
s akár ha tengert hallanék:
a Mindenség nekem beszél.

Tóth Menyhért: Anya gyermekével, 1960-as évek, 65x40cm, olaj, fa, Jel. b. i. TM (Magántulajdon)

Nagy László édesanyja, 1976, Iszkáz
(Magántulajdon/ Molnár Edit felvétele)

létkérdésekről van szó. A válaszok hullámmozgást mutatnak a pályán, de az ötvenes évektől kezdve mindig az emberi helyzet-állás ügye kerül a középpontba. A léte fenyegető biológiai és társadalmi veszélyek végső soron leküzdhetetlenek, mégis rendre neki kell gyűrőközni a viadalnak. E számvetések mindig az eredetig nyúlnak vissza, s a jövőt firtató célképzetig előre. S éppen e pólusok adják meg a csodát: a feloldást, a pusztulás korlátozottságát, az élet örök igazságát. Az eredet és az egész lét igazi hőse az édesanya, aki megszüli, felneveli a fiút, tartást ad, hogy nekivághasson útjának. Ezt az utat mindvégig a célképzet irányítja: a kiválás, a hőssé válás eszméje. Anyát és fiát mítoszi képzetek lengik be, de nincs ebben semmi anakronizmus, a költő nem elmenekül a 20. század világából, hanem éppen annak feloldhatatlan ellentmondásait teszi elviselhetőbbé a hétköznapi és a mítoszi, az egyedi és az örök emberi szintézisével. Bizonyítva egyúttal azt is, hogy az emberi lényeg, amióta ember van, nem változott.

1 Részlet Vasy Géza *Nagy László* című kötetéből (Balassi Kiadó, 1995).

2 A gyertyamotívum az elhivatottsággal és feláldozással összefüggésben van jelen a *Csodafiu-szarvas* záróképében.

3 A kínzás, megkínzottság képeibe felismerhetően bejátszik a költő betegsége is, lábának bénasága, ismétlődő fájdalmai. E versnek két részletesebb elemzését hasznosítottam: Vajda Endréét (*Miért szép: Verselemzések napjaink magyar költészetéből*, 1981) és Görömbei Andrásét (*Nagy László költészete*, 1992, 213–216).

4 *Krónika-töredék*, 1994, 13–17; ÁGH István: *Üres bölcsőnk járása*, Kortárs, 1975, 5.

Nagy László, Iszkáz, 1976 (Magántulajdon/ Molnár Edit felvétele)

”

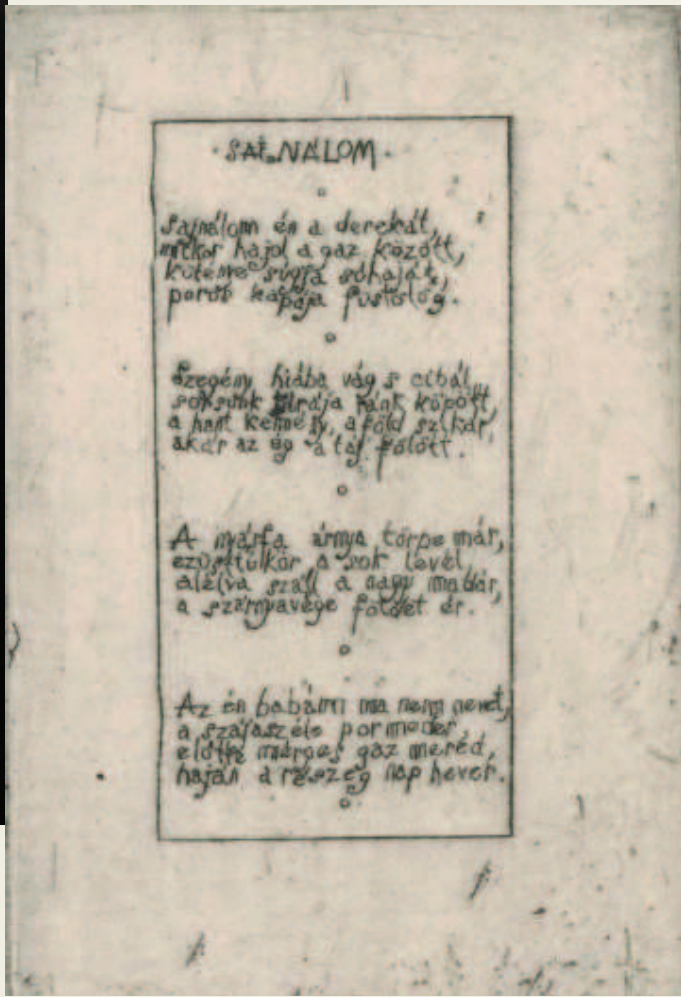
Nagy László

JÖNNEK A HARANGOK ÉRTEM

(részlet)

Harangok, harangok – ajkukhoz féreg nem érhet. Harangokat nem lehet megfertőzni. Agyvérzés foltjaival nem remegnek. Szívgyörcs nem öli meg őket. Alvó csillagok s baglyok alatt szólnak a harangok, bongnak, rengve csikorognak tengelyükön. Nem a versek harangjai, nem a Schiller-i elaggott bronzkalapok. Világra jöttek, de nem vénülnek. Valódi harangok, Győrben születtek. Jácintos ökrök nyálának útján, koszorús kerekek lassúságán érkeztek a fehér toronyhoz. Hogy a toronynak legyen hangja. Kongnak a harangok, bongnak, tagolják az idő határtalan versét, nehogy megőrüljünk vad folyamatától. Fölemelnek a sárból, házasítják a rongyos képzeletet azúr menyasszonyhoz, a végtelenséghez. Siratnak a harangok, vígasztalnak. Mennek a vihar elé, vitézien ütnek a jégverés fehér szívébe. Rokonai a márvány anyamelleknek, szoptatják a lelket hanggal. Hajnalban mária-kék ablakokból, délben forró tava közt a tálnak, Napnak, este lombon vagy hóingen át, ha kell a nyugalom. Árva harangok nincsenek, csak árva költők. Átbeszéli a harangok a tengert. Megrendítik a tavakat Kanadában. Megrendülnek a távoli hazaiak a cethal-csontokkal megtámasztott alkonyi tűzfalaknál. Távoli havas táborokban karolják a harangok a tántorgókat. Sírnak a harangok a hóesésben, ahol a fagyott fiukat egymásra rakták, akár az ölfát. Harangok, harangok – számontartanak engem is. Jönnek a harangok értem...

Hantai Simon *Anthologia* címmel tervezett kötetet 10 költő egy-egy verséből 1948-ban. A festőművész mindegyik vershez illusztrációt készített, s a műveket – illusztrációval együtt – hidegtű-karccal alumíniumlemezekre vészte. A válogatásba Nagy Lászlótól a *Sajnálom* című verse került. (Erről l. Tasi József: *Nagy László indulásai (1946–1949)*, Tiszatáj, 1995/7, 44–52 (PIM))

Nagy László: *A fekete fiúk*, 1954 körül, gouache (Magántulajdon) / Gotti Egon felvétele)

” Nagy László A FEKETE FIÚK

(részlet)

Kívül a városon fékszárat megeresztve
hujjogva hajtanak a szesekocsisok.
Kőbűl a patavas rúgja a csillagokat,
mécsük a kocsi alól holdként kisajog.

Futnak a fogatok s vaskosan mint a cölöp
állnak az ülés mögött fekete fiúk.
Fujják a rumszagot, hangszáluk nótát nem ad,
nézik, hogy sziporkákat vet a kocsitűt.

Bódultan azt hiszik, szállnak a csillagokon,
s törvény már nincs felettük, csak örök setét.
Arcuk is elzsibbadt, fájdalomat nem éreznek,
vág bár a jégeső, akár a sörét.

A szállóige születése

Nagy László: *Ki viszi át a Szerelmet*

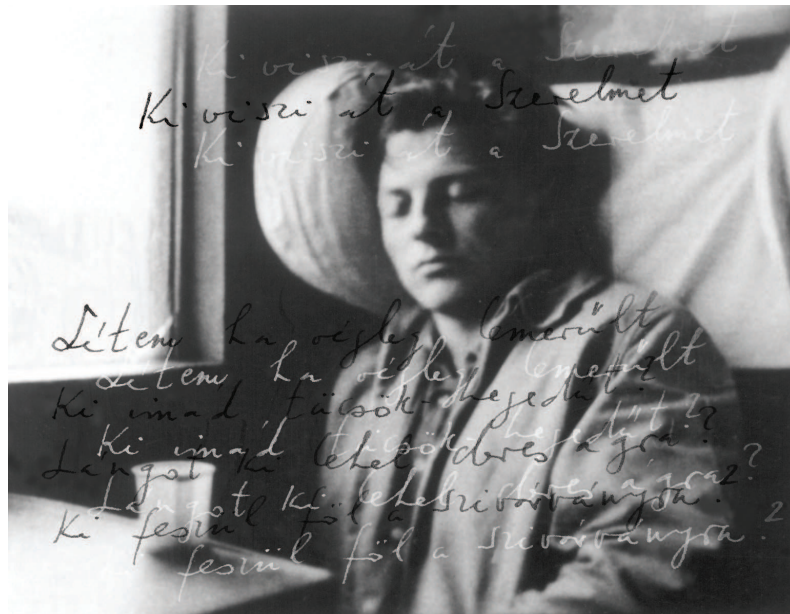
■ (részlet)

Nagy András montázsja (*Ki viszi át a Szerelmet*, kézirat; Nagy László vonaton, 1956 körül)

BALÁZS GÉZA

Nagy Lászlótól is ismerünk szállóigét. Nyilván több mondata is szóba jöhet, de most a talán legismertebbet nézzük meg alaposan:

- (a) *Ki viszi át a Szerelmet* (verscím)
- (b) *S ki viszi át fogában tartva / a Szerelmet a túlsó partra!* (szó szerinti idézet)
- (c) *Ki viszi át (fogában tartva) a szerelmet a túlsó partra?* (gyakori, élőszavas idézet)

Mire alapozom, hogy Nagy László *Ki viszi át a Szerelmet* (1965) című versének címe, illetve annak kiegészült változatai szállóigék lennének?

Elsősorban Vasy Géza elemzésére. Az írás így kezdődik: „Nagy László költészetéből már a hatvanas években viszonylag sok mondat, verssor vált szállóigévé.”¹ Illetve saját tapasztalataimra. Ha Nagy László neve, költészete szóba kerül, ez az idézet szinte mindig megemlítődik. A költőre való aktuális emlékezéseknek is gyakori, már-már elmaradhatatlan textusa.

A szállóigévé válás nyelvi indoka

A szállóige születését nyilvánvalóan predesztinálja a nyelvi anyag, de külső, pragmatikai tényezők is befolyásolhatják megjelenését, felvirágzását, illetőleg bukását (elfelejtését) is. A „Ki viszi át (fogában tartva) a szerelmet a túlsó partra?” változatú, egyértelműen kérdésként megnyilvánuló szállóige nyelvi alapja, nyelvi motivációja a nyelvi hagyományhoz való szoros kötődés. Már Vasy Géza is így látja: (a szállóigévé válást) „nagymértékben elősegítette az, hogy verseiben gyakran fogalmaz közmondásszerű tömörséggel, s ezek a kiemelt

gondolatok valóban mindig szembeötlőek, hiszen leginkább gazdagon egymásra következő képsorok, asszociációs láncolatok, felsorolások után jön a megelőző és a rákövetkező sorokkal erős kontrasztot alkotva a puritán keménységű kijelentés, amely rendszerint a vers egészének vagy a vers szerkezeti egységének a lényegi mondanivalóját tartalmazza.”² A nyelvi alapok meghatározásánál ki kell emelni az egyszerű szavakat (ki, viszi, át, fogában, tartva, a, szerelmet, a, túlsó, partra), a nagyon is hétköznapi, ám az ember küzdelmét mutató életképet (a víz, föltehetően folyón való, küzdelmes átúszás), az átvitt, metaforikus-szimbolikus képet (fogában tartva a Szerelmet).

A *szerelem* hangzásában talán unalmas, ám jelentésében a leginkább érzelmekkel telített szavaink egyike. A hallgatóban rezonanciára talál. Nagybetűs írásmódja – Ady után – egyértelműen, félreérthetetlenül jelzi az olvasónak, hogy több mint „a” szerelem, vagyis a két ember közötti legbensőbb érzés. A szerelem minden ember legnagyobb vágya, élménye. A nagybetűs Szerelem szimbólum jelenti mindazon pozitív értékeket, amelyeket a költő, az alkotó, a küzdő ember képvisel, amelyet szeretne az utókorra

hagyni: „Létem ha végleg lemerült...”³ A vers végig ezeknek az értékeknek a felsorolása, s furcsa lenne, ha most prózára fordítanám a „tücsök-hegedű imádását”, a „deres ágra való lánghelést”, a „szivárványra fölfeszülést” – megteszik ezt a vers magyarázói. A nyelvi alapok kutatásában elégedjünk meg azzal, hogy mindezek a költői képek nyelvi szépségükkel, meghökkenítő erejükkel mozgósítják a képzeletet, s hihetővé teszik a jajkiáltást: Mi lesz, ha én nem leszek? Végezetül a nyelvi formában döntő az adott mondat szerkezet retorikája is. Töredezett szövegből nehezebben válik szállóige. Nagy László verse (illetve verssora) egy retorikai ív, amelyben a kérdés formájában megjelenő öszszegzés gyakorlatilag egy közmondásszerű bölcsesség, alapigazság megfogalmazása: „A Szerelmet át kell vinni a túlsó partra, ha török, ha szakad.” A szállóige biztos nyelvi alapjait tehát a nyelvi hagyományban, az egyszerű szavakban, az összetett jelentésű, sokféle asszociációra indító, szimbolikus-sá növelt „Szerelem” szóban, gondosan formált költői képben, valamint a közmondásos alapigazságban látom. A nyelvi indokok között tartom számon

a nyelvi forma önkényes változtatását – mintegy továbbköltését – is. Mint az írás elején látható, az (a) és a (b) forma a pontos, filológiai kiindulópont (cím + pontos idézet), a szállóige azonban (c) két (sőt nyilvánvalón több) változatban jelenik meg. Érdekes még az is, hogy a költő a versben foglalt kérdéssorát (6 kérdőjel szerepel a versben) két, látszólag kérdésnek tűnő mondatral zárja, amelyeknek a végén viszont felkiáltójel van. Önkényes, írói írásjelhasználatról van szó, mert a mondatok modalitása végeredményben továbbra is kérdés. Ezt állítja helyre a szállóigét alkotó fantáziája – (c) változat.

Nem nyelvi tényezők

Egy-egy verssor szállóigévé válásában a nyelvi alapok mellett természetesen a külső körülményeknek van nagyobb jelentősége. Ki az alkotó, milyen korban élt, milyen magatartásmód, cselekedet kapcsolódik a nevéhez, milyen értékek, közösségek kapcsolódnak személyéhez, mennyire vált, válik kultikussá stb. Ezek taglalása nem a nyelvész feladata, annyit azonban megjegyezhetünk, hogy minden korban voltak olyan írók, költők, akikre a korukban, illetve haláluk után nagyobb számban hivatkoztak, s nyilván ezek közé tartozik Nagy László is. Ennek a hivatkozásnak összetevője a költő által használt nyelvezet, de általában a Nagy László-i költői magatartásmód, a költészet szerepének a magyar kultúrában való felértékelte volta (hagyományosan mindenképpen, és ki tudja, hogy még meddig), illetve olyan konkrét életrajzi esemény, mint a költő tragikus, korai halála.

Szállóige-vers

A *Ki viszi át a Szerelmet* című kulcsversben (az életművet, költői magatartást szimbolizáló versben) persze nemcsak a cím-összegző verssor szállóige jellege nyilvánvaló, hanem – ahogy arra Vasy Géza is figyelmeztet – az egész vers: „különös dúsítottsággal mutatja a közmondásos jelleget. A *Ki viszi át a Szerelmet*, amelyről kis túlzással állíthatjuk, hogy teljes egészében szállóigévé vált. Ritkán fordul elő hasonló jelenség, s előfeltétele, hogy a vers szoroson összetartozó gondolat-sorából épüljön, ne legyen túl terjedelmes, s nyelvi (mondattani) felépítése is a tömbből faragottságot szolgálja. Ezért az ilyen versek rendszerint körmondat-szerű felépítésűek, s több azonos típusú tagmondat követi egymást.”⁴ A versben megjelenő sorok-képek között valóban

rábukkanhatunk további szállóige-gyanús mondatokra: „Ki feszül föl a szivárványra?” „dült hiteknek kicsoda állít káromkodásból katedrális?” „Létem, ha végleg lemerült ki retenti a keselyűt?” stb. Lássuk ezek után a verset!

*Létem ha végleg lemerült
ki imád tücsök-hegedűt?
Lángot ki lehel déres ágra?
Ki feszül föl a szivárványra?
Lágy hantú mezővé a szikla-
csipőket ki öleli sírva?
Ki becéz falban megeredt
hajakat, verőereket?
S dúlt hiteknek kicsoda állít
káromkodásból katedrális?
Létem ha végleg lemerült,
ki retenti a keselyűt!
S ki viszi át fogában tartva
a Szerelmet a túlsó partra!*

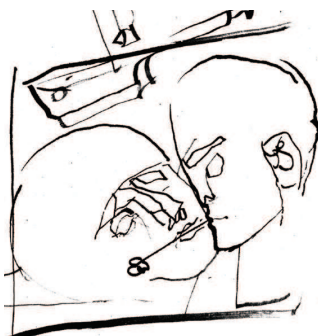
Vasy Géza Vörösmarty Mihály *A Guttenberg albuma* és Petőfi Sándor *A XIX. század költői* című versét érzi gondolatilag és szerkezetileg hasonlóknak. Vörösmarty és Petőfi már benne van a szállóige-gyűjteményekben, csak idő kérdése, Nagy László is ott fog szerepelni.

1 Vasy Géza: Nagy László: *Ki viszi át a Szerelmet*, 357 = Uő: *Pályák és művek*, Szépirodalmi, Budapest, 1983.

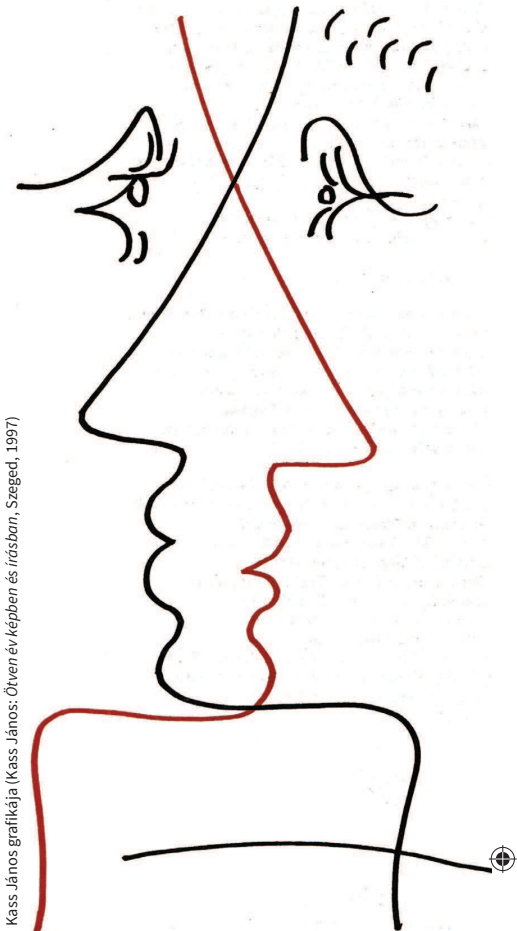
2 Uő., 357.

3 Követem a vers eredeti helyesírását. Nagy László verstanilag indokolva a lemerült formát használja.

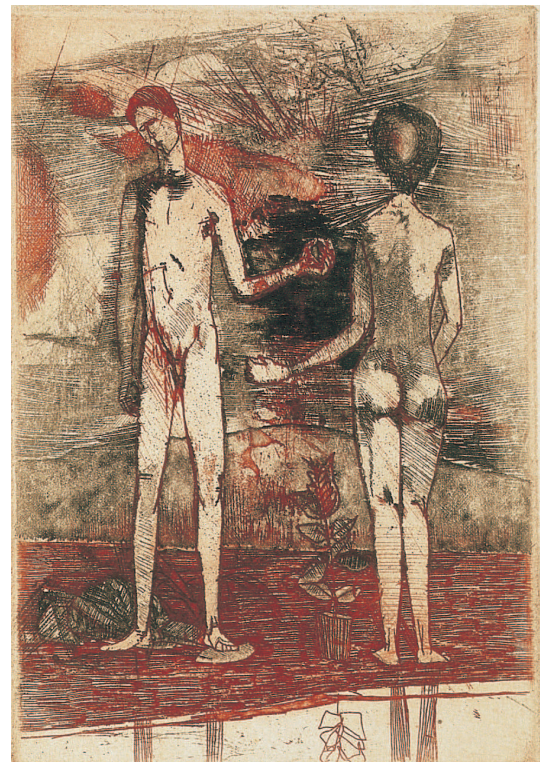
4 Vasy Géza: *i. m.*, 357.

Nagy László rajza (Magántulajdon/ Nagy László: *Kíséret a bánat ellen*, Magvető, 1980)

Kass János grafikája (Kass János: *Ötven év képen és írásban*, Szeged, 1997)

Kondor Béla: *Emberpár*, vegyestechnika, papír (Magántulajdon/ Fotó: Kieselbach Galéria)

Nagy László, 1953 (Magántulajdon/ Gink Károly felvétele)

Szécsi Margit és Nagy László a szigligeti arborétumban (1972, Reismann János felvétele)

„Szeretni tehozzád szegődtem”

■ (Nagy László: *Vérugató tündér*)

Nagy László **”** **ÉLETEM**

(részlet)

Mikor Lengyelországból Rózewicz, Bulgáriából Nevena Sztefanova jött hozzánk írói ösztöndíjjal, akkor utaztam Szófiába, 49 őszén. Föladatom volt, hogy a nyelvet megtanulva fordítsam a bolgár költészetet. Szerencsémre, háziasszonyom, Zsána Nikolova, az irodalom tanára, először a népköltészethez vezetett, mondván, hogy Goethe csak a szerbeket fedezte föl. Bolgáruul a népköltészetből tanultam, bolgárok mondják, hogy kicsit archaikusan beszélek. Fordítani kezdtem a balladákat, s rájöttem, kell ehhez a megfelelő nyelv is. Átolvastam a magyar népköltészetet. Esztendeig dolgoztam. Fordításaim kiadását két évig halogatták. A minisztérium azzal okolta, támogatom a „narodnyik szemléletet”. Nem keseregtem sokáig, Marija Ucskovát szerettem. Kisebb megszakításokkal másfél évet töltöttem Bulgáriában. 1951 őszén lakást kaptam a Szabadsághegyen. Leszakadt a hó, sokat fáztam, mivel először kályhám hiányzott, majd a tüzelő. Elutaztam a Mátrába, kiírtam az ajtóra: Nem vagyok itthon. Visszatérve látom, kiraboltak, ágyneműm, ruháim, bőröndömben tartogatott verseim, jegyzeteim hiányzanak. Áadtam a lakást ingyen egy sokgyerekes földimnek, én pedig albérlő lettem. Már Bulgáriában keveset írtam, ez itthon hatott vissza, teljesen leszegényedtem. Hívtak a Szabad Nép külföldi rovatához. Beteg vagyok, vért köpök, mondtam. Nem köptem vért, de szörnyen éreztem magam. Fájt a gyomrom. Idegzetem megrendült, baljós gondolataim kerekedtek. Kezdetben naivan hittem, hogy bennem a hiba, s kiderült, hogy kint, a valóságban. Kezdetben mégis, nem a felső vezetést hibáztattam, nem hittem, hogy

elárulva a forradalom, ami éltetett ifjúságomban. Jártam szülőhelyemre, vártak panasszal, észbontóan tragikomikus helyzetet láttam, meggyalázott embereket s néptől idegen erőket. Az 56-os nemzeti tragédia ekkor kezdődött. Az 52-es év mutatja már küszködésemet s nemcsak magammal. A *Január*, *Bolyongó*, *Téli krónika*, *Aszály* című verseimet hiába vittem szerkesztőségbe, annyira nyíltak, nyílt-törések voltak. De megtanított a helyzet fogalmazni is. A következő évben Király István elfogadta őket. Ekkor már komolyan foglalkoztam a tagoló verssel. Bonyolult ritmusképeket szerkesztettem. Whitman, Apollinaire, Majakovszkij, de a *Biblia* is ösztökélt a nagyszabású lírai költeményre. Költői erővel, kemény metaforákkal menni az álság falai ellen. Ekkor szerettem meg újra Adyt. 1952 nyarán feleségül vettem Szécsi Margitot. Rózsás blúzban és ingben esküdtünk. A mennyegző egy tányér fekete meggy volt és vörös bor. Albérletünkben szegényen éltünk, néha megloptam Csuri nagysága kenyérhajgyűjteményét. Éjszaka írtam, mert nappal a zenészfű szüntelen trombitált. Juhászék is főbíróékkal laktak, mi is. Csuri egyébként kedves volt, csak félt, hogy a nyakán maradunk, gyerekbőgéssel válaszolunk a trombitára. Becsületszavamat adtam, hogy nem. Margit Pécsre ment kultúrotthon-vezetőnek. Én három hónapra Szófiába. Karácsonyra visszajöttem. Szerencsémre lekéstem az első gépet, mert az lezuhant. Margit hiába várt a reptéren. Akkor már itt élt, mert Pécsset hideg pincében kellett laknia, hasasan. Szép kis karácsonyfát szerzett, boldogok voltunk. Tudtam, hogy fiam születik, s a tündérkertbeli hajdúvezérről Andrásnak neveztem el.

Szécsi Margit, 1953 körül (Magántulajdon)

„Ez a világ ellobban
Ölelj engem mégjobban
Hajamtól a sarkamig
Hajnalig, de hajnalig”

■ (Nagy László: Táncbéli tánc-szó)

” Szécsi Margit VONZÁS

Nagy Lászlónak

Kellessz a kárhozathoz,
az üdvösséghez,
kellessz hangnak a némák
körmenetéhez.

Rozzant kocsmái székek,
üvegek, képek,
részeg seregek – minden
megindul érted.

Vonzod az éhes létet,
lényed a póráz.
Üdvösségre ki gondol:
szavadra pályáz.

Minden égbeli érckő
melleden villan,
fordul, énekre-lobban
félelmes kínban.

Ó majd kitűz az ország,
kénytelen vállal,
bajban elhenceg véled:
sajgó virággal.

Arccal s' oróval
Margitkának:

Dedikáció Szécsi Margitnak
(Magántulajdon/ Nagy László: Arccal a tengernek, 2. kiadás, 1972)

LaciKa

Mimi!

Ért az édes s'
hámló lélegzet s'
mista a vonat.

szécsi márt s'
gondolok rá!

Szerencsésen megakartam, pedig a vonat szörnyen
mozogt, akár egy szita. Talán, mert a mozdonyra
Kapaszkodtak követlenül, ^{azt is követi,} követet barikád hátán.
Nem mondtam a nő semmit, csak örültem. # Hídelem
s' teherkötő, Tejed díszét, szép, vöröset is a
kék. Én pedig hátlan kutya vagyok neki.
Második napja nem mozdultam el huzalról, csak
vesztek ittkon. Akkor Sibi telefonált márc. 10-e
közül veszeket fel. Addigra hízel meg, ezzel
nagy szeretet. Vig Rudi kibánszik, kedden
megy Szeglyetara pitevari s' „dolgozni”. Két
hetet vele tölthető. Bundi vosánya brett
déli. 1 db vörösz 2 db májja huzalt,
továbbá kasszik, ^{mit ment,} kasszik méret.
Jól élünk. Bundi új, háború után fel-
kötöt szinél. Lakhat befizettem. Polgár tén-
delünk, akkor adom postára ezt a levelet.
Már újonjot nem tudok a lakást. Di az Anna
emlégette az antalkidit, mondtam is, elkéne
jönni, lemeini. (Van egy collasokk?) Vasárnap,
ke nem jön, megosimljak mi. Mái mejtör-
vették az orvost. Az olcsókat ne felejtőd
d! Nyíron majd felbőgözzük. Tízal egy
csuka völkét! Solk!

71. febr. 10.

” Nagy László JÁRTAM ÉN KOROMBAN, HÓBAN

Jártam én koromban, hóban,
húzott az álom.
Mást kerestem s mellém te álltál,
kardél mellett felnőtt virágszál,
sebzett virágom.

Hűszévem elveszett, s érzem,
te lész a vígasz.
Mord kültelken, hol a füst szárnyal,
szádról szóló harmonikáddal
föl-fölvidítasz.

Engem a szépség, a vígság
csodásan éltet.
Érte égek, hogy megmaradjak,
bár úgy kelljen szívnom, mint rabnak
kőcből a mézet.

Köröttem kúsza az élet,
kúsza a sorsom.
Vértezz hittel, hűséggel állig,
akkor én a haláloságyig
belédfogódom.

Nagy László levele Szécsi Margitnak, 1971 (Magántulajdon)

A (haza)szerelem versminiatűrje

Nagy László: *Én is drága, te is drága*

TARJÁN TAMÁS

A költő ötvenedik születésnapja alkalmából megjelent gyűjteményes kiadvány, a *Versék és versfordítások I–IV.* (1975), a hetvenedik születési évfordulójára közölt posztumusz *Seb a cédruson* (1995) hétszázhatvan betakarító oldala, Nagy László összes verseinek több különféle további, teljességigényű tárháza az 1967 és 1973 között íródott versek egyik, tizennyolc alkotást tartalmazó ciklusában (*Ajándék*) tizenegyedikként jeleníti meg az *Én is drága, te is drága* hat sorát. (A poeta legrövidebb verseinek egyike ez, bár ismerjük egysorosát [*Betűk gyász-örsege*], kétsorosát [*Lehetőségek*] stb. is.) A *Versben bujdosó* (1973) lapjain még nem így volt. Ott az *Ajándék* anyaga csupán tizennygy műből tevődött össze. Az *Én is drága, te is drága* és utána a *Táncbeli tánc-szók*, valamint a később a ciklus tizenötödik és tizenhatodik helyére beépült *Észak felől* és az *Asszony szeme* még hiányzott belőle.

A vers szövege így hangzik:

Én is drága, te is drága

*Én is drága, te is drága,
Egyetlen fa két virága.*

*Minek nézünk mégis másra,
Én is drága, te is drága?*

*Nem egymásra, mindig másra,
Én is drága, te is drága.*

A versre eddig csekélyebb figyelem esett a szakirodalomban, ciklusbeli környezetét, poétikai kontextusát azonban többen is vizsgálták. Különösen szomszédját, a *Táncbeli tánc-szók* öt tételét. Görömbei András monográfiájának (*Nagy László költészete*, 1992) megállapítása egybecseng néhány korábbi és

Nagy László Margit szobájában, Zugló, 1965 (Magántulajdon/ Molnár Edit felvétele)

későbbi észrevétellel: az *Ajándék* belső tömbjében „folklor-inspirációjú” alkotások sorakoznak. Egyik fókuszukba a historikus és népköltészeti ihletést dinamikusan kamatoztató, meglehetősen közismert *Szépasszonyok mondókái* Gábielre került, melynek mottója (Tanúvallomások 1614-ből, részletek) egykori boszorkánypereket idéz. A *Szépasszonyok...*-at megelőző vers, a *Gábiel* tematikusan kapcsolódik (a számlálatlan szerelmeiről, susterő erotikus vágyairól is nevezetessé lett erdélyi fejedelemre, Báthori Gáborra vonatkoznak a címek). Ezt követő verse, a *Kórus* pedig önmagáért beszél a folklorikus motívok és alakítást tekintve: „Ó, szállj le ide, sólyom, / ó, szállj le ide, sólyom, / csak szállj le, szállj le, szállj le, ha mondom! / csak szállj le, szállj le, szállj le, ha mondom!”

A *Gábiellel* kezdődő verscsoport, melyhez azután az *Én is drága...*, a másik fókuszban a *Táncszók*, s nem is lazán még

a *Virág, virágom* ugyancsak kötődik, tartalmi és formai egymásra utalásokkal, ismétlésekkel, a különféle versformák ellenére nyomatékos összefüggésekkel képez belső verskört az *Ajándék*ban. Például a *Kórus* (akár talán a szépasszonyok, a Gábielért sóvárgó nők kórusa) mintha ugyanazt a selyemínget fetisizálná, mint a mondókák egyik megszólalója („Hátsítd fel selyemíngem” – „árnyékkodért selyemíngem / ázik el”). A „ha mondom” parancsoló bűvölése szintén átfedés a *Szépasszonyok...*-kal: „de te ide nyargalsz / ha mondom”. A virágmotívum a *Gábiel*ig, sőt az elé sorolt versekig (*Viola rajzai; Napozó nagyasszonyunk*) visszaível. Utóbbiak egyikében Berki Viola festő, grafikus személyneve révén tulajdonnévi formában, a *Gábiel* nyitásával köznévi beékeléssel („Világos nappal viola / cirmolja mackó-pofámat”) jelenik meg egy virágnév, míg a kettő közötti *Napozó nagyasszonyunk* érzéki izzásához egyene-

sen az „arborétumi pompa”, a „tűzliliom” járul hozzá. A példák gazdagíthatóak, s nem csupán a „virág-ének” példák.

A ténylegesen folklorikus inspirációjának nevezhető versek (a *Gábrieltől* és a *Virág, virágomtól* övezve elsősorban a *Szépasszonyok mondókái Gábrielre*, a *Kórus*, az *Én is drága, te is drága* és a *Táncbeli tánc-szók*) csoportja elegánsan ágyazódik a ciklust felvezető és lezáró, más jellegű és kidolgozású költemények vonulatába (Nagy László két, sokszor analizált verse, az *Ajándék* bocsátja útjára, az *Inkarnáció ezüstben* szegi be a versfejezet egészét). A belső ciklus legjelentékenyebb darabja bizonyosan a *Szépasszonyok...*, kulcsa valószínűleg a *Tánc-szók*. Ez a kulcsot ajánlásában adja: „A Bartók-táncgyűttes használatára” nyújtotta át Nagy László. Jelen keretek közt nem térünk ki a Bartók és más táncgyűttesek által valóban megkoreografált, színre vitt mű áttételes táncesztétikai kérdéseire, melyekről viták is folytak. Arra sem, miként és milyen szerepet játszott (többek között) ez a Nagy László-vers az ezerkilencszázhetvenes évek oly fontos múltkereső, nemzeti és közösségi eszméjű, főleg fiatalok sokaságát magával ragadó mozgalmában, a közelmúlt magyar ösztönművészeti kultúráját megújított népköltészeti tapadásával maradóan befolyásoló táncházmozgalomban. Nem foglalkozunk a keletkezéstörténet apró tényeivel sem.

Célunk csupán a maga nemében különleges miniatűr, az emblémaversként felfogható *Én is drága, te is drága* vázlatos elemzése. Feltehetően Sebő Ferenc – zenekari formációival és személyes előadásaival, elméleti és gyakorlati zeneművészeti munkásságával a táncházmozgalom egyik vezéralakja s máig utóvédje – tudja a legtöbbet Nagy László a táncritmust lírába adaptáló törekvéseiről. Neki, azaz a *Hangzó Helikon*-sorozat *Sebő – Nagy László* kiadványának (verseskötet CD-melléklettel, 2004) köszönhetjük versünk fontos filológiai adalékát. E hanghordozó csinos könyvtokocskája a költő kézírásában közli a verset. A szöveg eltér a Nagy László-gyűjteményekben találhatótól. Címe itt – autográf jegyzéssel – *Te is drága, én is drága*. A kiadvány is ezen a címen sorolja tartalomjegyzékébe, de zárójelben feltünteti az *Én is drága, te is drága* címet. A költő „román népdal” műfajjelöléssel látta el versét. Nem egyedülként ebben az anyagban, s tudomásunk szerint Sebővel konzultálva az eredet kérdéséről. A CD-n hallható, tizenkilenc elénekelt vers és versrészlet

folyamában román népdalként jelölődik a műfordítások-átköltések korpuszát gyarapító *Ez az álom nyughatatlan* és a *Volt jegyeském [Van jegyese]* is. A bolgár népdalok, népballadák egyikévé válik a *Kórus, Sóllyom-ének* címen (a tartalom ebben az esetben csak az utóbbival, a változattal számol). Az elemzendő vers Nagy László saját kezű aláírásával hitelesített, általa (első két sorában kotta alá) leírt variánsa ez:

Te is drága, én is drága

*Te is drága, én is drága,
egyetlen fa két virága.*

*Miért nézünk mégis másra,
te is drága, én is drága.*

*Nem egymásra, mindig másra,
te is drága, én is drága.*

tolás okán. Nem döntöek, noha – már a címben – az „Én is drága, te is drága”, vagy megfordítva, a „Te is drága, én is drága” szerkezet alapvetően beleszól a vers két figurájának mellérendelő viszonyába. Kettejük a nyelvi építettségben hangsúlyozott egyenlősége ellenére

Nagy László tollrajza egy füzetlapon, 1977 (Magántulajdon)

Sebő – Nagy László, Hangzó Helikon, verseskötet CD-melléklettel, Helikon Kiadó, 2004

S e b ő • N a g y L á s z l ó

*Te is drága,
én is drága*
román népdal

*Te is drága, én is drága,
egyetlen fa két virága.*

*Miért nézünk mégis másra,
te is drága, én is drága.*

*Nem egymásra, mindig másra,
te is drága, én is drága.*

Nagy László

26

Pillanatnyilag nem tudjuk bizonyosan, melyik a korábbi és melyik a későbbi változat. Az eltérések – a következetes, enyhén régies tipográfiájú nagybetűs sorkezdés alkalmazása, illetve elhagyása, a negyedik sor kérdő vagy kijelentő tagmondati státusa – nem elhanyagolhatóak, de nem döntöek. Következhetnek emlékezetből való leírás, szándékos módosítás, külső kérés vagy egyéb megfon-

egyikben az én, másikkban a te: egyik esetben a versbeli beszélő, másikkban a megszólítottja jut potenciális fölényhez. A tényleges versstruktúra jobbra mégis változatlan marad. A hangzó variáns nem feledve természetesen az *Én is drága, te is drága* szövegét, a gyűjteményes kötetek közlését kell alapul vennünk. Nem csupán szövegtudományi kötelmek folytán, hanem mert ez a két kiváló megvalósítás közül a kiválóbb.

A vers legszembevetőbb vonása, hogy a címmel együtt hét sorából négy megegyezik: „Én is drága, te is drága”. Hatalmas, repetitív túlsúllyal, specifikus refrénességgel, keretesen (cím/első sor – hatodik sor), arányaiban szokatlan

dominanciával kerekedik a másik három sor fölébe e sor hat szava, mely az én/te alakpár révén ellentétezően egybevágo („tükrös”), illetve a *drága* értékjelző minősítést összesen nyolcszor ismételve jelöli ki a vers uralkodó szavát. A *drága* fokozottan pozitív értéktartományt képvisel „nagyon kedves, szeretett” jelentésében és „sokat érő, becses, értékes” jelentésében is, a „drágakő”, „drágagyöngy” behallással is. Korántsem ilyen egyértelműen kedvező jelentésárnyalatú a „sokba kerülő”, „túlzott árú”, „súlyos következményekkel járó” tartalma. Ugyanakkor gyakori becézés, valamint kedvelt levélbeli megszólítás, tehát a Nagy László-vers személyességét, üzenet (kérdés) jellegét fokozza. A versmag-szó, a drága elemi hatással, harmonikus és diszharmonikus (kissé talán az előbbi javára billenő, de nyugtalanító, szomorító), egymást átjáró jelentésekkel sarjastja a vers nyelvi szintjét és mondandóit.

A költői képvilág egyetlen motívumra, a fentebb már érintett virágmotívumra korlátozódik, melynek a famotívum szerves társotívuma. „Egyetlen fa két virága”: a sor a népdalok egyszerűségével – a felező nyolcas ezernyi népköltészeti alkotással ezer éve összeforrott sorfajtajában – festi le a versbeli szereplők összetartozását és különállását, az egységet és dualitást. A mű minden részletében az egység kerül előtérbe – mint esély, lehetőség, kívánatos választás –, de nem győzedelmeskedik a kettősségen, kétségen – mint sajnálatosan megváltoztathatat-

lannak tűnő állapotban. Két, egymáshoz illő, egymásra hasonlító értékhordező, két nemes rang között húzódik árok.

Az *Én is drága, te is drága* egyrímű, dúsan bokorrimes, a a a a a a rímképletű, sorai a címmel szintén rimelnek a kardinális sor kiterjeszkedése (vagy a cím versbe szövődése) által. A *drága* szó háromszorosan, a *másra* szó kétszeresen önmaga ríme is, vagyis éppen a *virága* sorvég határolja ki magát beleolvadó egységével az összecsengésekből. A rimelés egyarcúsága, két magas magánhangzójú szótagra ellentétezőn ráfutó mély hangrendje tartja fogva olvasói tekintetünket vagy hallásunkat a „fő” sor belső rímével is. „Én is drága, te is drága”: három szótag rimel, az *is* kötőszó mellérendel, kapcsol, már-már azonosít két szereplőt – hogy annál inkább kiugorjék az első és második sorfél élén az *én* és a *te* nyelvtanilag elváló, s ezzel az elválással a szövegbeli konfliktust metszően kiélező különbsége. A két személyes névmás egyszerre vonzza és taszítja az *egymás(ra)* kölcsönös névmást, mely az ötödik sorban rögvést – itt is belső rímmel, de mintegy kontrapunkttal – önmaga ellenkezőjét, az *egymás* helyett a *mást*, másikat vonja a versbe: „Nem egymásra, mindig másra”.

A vers lefojtottan, csöndes tónusban, az ismétlésekkel meglásvitva, töprengő kölcsönösségben, az egyenrangúság jegyében teszi fel kérdését, tárja elő a fájdalmas disszonanciát. Nem kétséges, szerelmes verset érzünk benne. Az *Aján-*

dék ciklusban, mondhatni, mind a tíz előtte álló költemény szerelmi tematikájú (*Ajándék; Torlódások; Művem a Tavasz; Két sörényes; Testvérek fehérben; Viola rajzai; Napozó nagyasszonyunk; Gábrriel; Szépasszonyok mondókái Gábrriele; Kórus*). A *Sebő* – Nagy László kiadvány kötetében valamennyi oldalpárt a költő rajzainak és kézirásos jegyzéseinek reprodukciói ékesítik. A 27. oldalra az „egyetlen fa / két virága” autográf szekvenciája mellé balról-jobbról egy nő- és egy férfialak Nagy László-i rajza került. Az ábra közepét két, a vázlatos vagy torzós testektől elszakadó, önálló életet élő kéz tartja hatalmában. A 26. oldalon, ahol nyomtatva az *Én is drága...*, kézírással a *Te is drága...* változat társul egymás mellé, egy ölelkező, mezítelen emberpár látható, vaskos-archaikus (vagy épp klasszikus modern) grafikai megformálásban. Az illusztrációk is a szerelmi tematika mellett szólnak. Mégsem mondhatunk le annak jelzéséről, hogy nem csupán két személy szerelem- és konfliktusversként fogadható be a mű, hanem a versbeli beszélő és egy nőalakban megszemélyesített médium közötti, a negyedik sor kérdésére választ váró virtuális, „egyoldalú dialógusként”. A hazaszerelmes tárgyú verstípus egy megnyilvánulásaként.

Megerősítheti a kétségtelen alapeltemezés kiegészítő értelmezését, a szerelmes vers hazaszerelmes versként történő interpretálását az *Ajándék* ciklus az *Én is drága, te is drága* után következő materiája. Elsősorban a ciklus reprezentatív versének nevezhető *Táncbeli tánc-szók*. Ennek öt tétele közül a *II*, a *III* és az *V* nyomokban a szerelme is utal („Ez a világ ellobban / Ölelj engem mégjobban”; „Én is akit megtalálok / Pántolok rá aranypántot” stb.). Viszont a legterjedelmesebb egység, az *I* felütése és a *IV* az *I*-hez hasonlóan ugyancsak három, de karcsúbb szakasza, továbbá (a *III* kivételével) még két tánc-szó nyomateka a vershős társadalmi otthonlanságának, indulatokat gerjesztő kényszerű magányának kiéneklésére esik. Az *I*-ben, a sorozat legjelentékenyebb darabjában: „Nem vagyok jó, nem vagyok jó senkinek / Rámugatnak égiek és földiek / Táncra lábam, kutya a föld, eb az ég / Jó lennék majd, égetőn ha kellenék // Jó voltam én, jó voltam én ezelőtt / Szivárvánnyal írtam be a levegőt / Átváltozott gyászfekete szalagra / Hétrét kéne görnyedeznem alatta”. Az *Ajándék* a ciklus vége felé haladva elegyíti a szerelmi társvágy és a történelmi időben való otthonlanság magány témakörét. Az utolsó há-

rom versben (*Észak felől; Asszony szeme; Inkarnáció ezüstben*) már nem a szerelmi tárgy, a kapcsolati öröm, az érzéki szenvedély sodra az elsődleges, hanem a társadalmi feleslegesség- és tehetetlenség-tudat. Különösen a cikluszáró vers szavai kemények: „...íme / ezüstben az árulás városa”; „Itt maradunk magas hazánkban / a havazás fehér szívében / hallatlan örvény-kerékben / itt nem horpad be a halánték / határainknak vérynoma nincs / ide kergültünk kénytelenül / ezt megalkottuk eszményien / itt hahotázunk a vértünk / tábortüzénél...”

Nagy Lászlónál sem ritka – mint újabb líránk egy évszázadában, az e téren kitüntetett szerepű Ady Endrétől kezdve többeknél – a szerelmes vers hazaszerelmes, vallomásos vagy indulatos jelentésekkel telített változata. A kettős hangzatú szerelmes vers, mely egyszerre szólhat személyhez-múzsához és országhoz-honhoz. A nőneműként azonosított hazaképzet (háttérben a latin Patria: haza, szülőföld szó femininumával) az *Ajándék* ciklus-szomszédja, a szintén 1967 és 1973 közötti alkotásokat összegyűjtő *Medvezsoltár* ciklus egyik versében, a *Záróra, fejlődés* címűben ekként verbalizálódik, a behavazott téli szobor, a „bronznő” bővületétől: „alkoholisták mint hamis borhoz / ragaszkodnak a havas szoborhoz: / nőhöz, anyához, édes hazához”. Az ezerkilencszázötvenes-ezerkilencszázhatvanas évek fordulójának terméséből (a közvetlenebb nő/haza egybejátszatást mellőzve) enged ennek az értelmezésnek például a *Himnusz minden időben* és a *Jaj, szerelem*. Egyikben a „Gyönyörűm, te segíts engem!” refrénje látomás és tapasztalat euforikus-himnikus panorámáját, „jog”, „hatalom”, „az én udvarom” létezés- és cselekvésterét optimisztikusra színezi. Másikban már a cím is jajdul, én és te ugyanúgy „nem egymásra” néz, mint elemzett versünkben. Az „édes párom”-nak szólított *másikhoz* így fordul a *Jaj, szerelem* befejező szakasza: „Legyen a te létezésed / csengőket virágzó, / s virágzik, mit rám kitűztél: / a koponyás zászló”. Én és te helyzete, léttávlata itt nem azonos, hanem radikálisan különböző.

Görömbei András a lényegre tapintva írta a *Táncbéli tánc-szók*ról, részint a környező versekre is érteve: „...a ráhangolódás mesteri példája, a tánc közben spon-tanul feltörő jókedv tömör, szentencia-

szerű, csattanós, szellemes kifejezése ez. A jellegzetes népi műforma szabályainak megfelelően, erősen tagolt magyaros ritmusa igazában a táncsal él együtt”. Joggal érezteti, hogy az *Én is drága, te is drága* is e verscsoport a tánc-szóra hasonlító tagja. Kissé meglepő, hogy szerinte a *Virág, virágomhoz* és a *Kórus*hoz rokonulón e versben „ugyanígy folklórelemek variációja szólaltatja meg a másra vágyakozást, kis iróniával, öniróniával ízesítve”. A folklórmodell mintaadását elfogadva, de az irónia jelenlétét alig igenelve tolmácsoljuk állítását. (A kései Nagy László-költészet hol halk, hol habzó iróniája bizonyára további kutatások tárgya lesz, mivel e téren nem kevés a tisztázatlan mozzanat, az összebékíthetetlenül eltérő kutatói álláspont.)

E sorok írója úgy véli: Nagy László három szakaszra tagolható pályája (e három szakaszról részletesebben a *Nagy László tekintete* című 1994-es kötet a költőre vonatkozó tanulmányaiban ej-

Nagy László virágos rajza (Magántulajdon / Nagy László: Kíséret a börtön ellen, Magvető, 1980)

tettünk szót, részint a mostanitól elütő megvilágításban) eleinte, az ezerkilencszáznegyvenes évek végétől a „szivárvánnyal írtam be a levegőt” hitében, de a makacsul centrumtudatú versalany szempontjából egyre viaskodóbban alakult. 1955 körül, s nagyjából *A vasárnap gyönyöre* ugyancsak összetartozás-, páros-ság-képzetű zárlatával szimbolizálva ért véget e periódus: „Volt egy világ, csupa pír volt, lángolt, most miden fehér. / Ébredj meg, ébredj meg, édes, reggel van, itt van a tél”.

A második pályaszakaszt, 1956 után, nagyjából az emberpár-motivika nagy-

szabású összegzéséig, az 1964-es datálású *Menyegző*ig az elvesztett énekesi közép-pont-hely visszahódításának törekvése (is) uralja a lírai egónál. A versbeli, megszólalói centrum újrakiküzdésének szándéka ekkor már gyakrabban törik meg, valóság és látomás, idő és „minden idő” sikolyosabban keveredik. A kísérlet grandiózus kudarca ismét illusztrálható egy hosszú vers, a *Menyegző* befejező két sorát, a tényleges léttérből kiszorított, önmaga emlékművévé bénult, de „a szárazföld csőrehegyn” a végtelen tengerrel szomszédoló lakodalmi pár többes szám első személyű szavait kölcsönözve: „s mi felszalagozva és megkoszorúzva a dörgő időben, / arccal a tengernek itt feszülünk öntve szoborrá!”

Az általunk tételezett harmadik pályaszakaszban (kb. 1967–1978) Nagy László egy hosszú verset írt, játékosabbat (*Szederkirály*). Félhosszú verse ugyancsak kevés keletkezett (*Medvezsoltár*), oratóriumot egyet vetett papírra (*Ég és föld*), terjedelmesebb prózaverset nem keveset. Legkedveltebb, legfontosabb motívumaitól nem vett búcsút ekkor sem. A centrum-tudat tarthatatlansága, az omnipotens lírai én trónfosztása miatt a béklyózottság, peremtudat lett úrrá költészetében, nemegyszer a betyármotívum, „a versben bujdosó” szerep által. Akár közvetve, mint a *Táncbéli tánc-szók* viszonylagos rejtettségében, akár nyíltabban, mint az *Én vacogok már* epigrammájában, akár egyértelműen, mint a motívum egy gyönyörű, ismétlésekkel öntanúsító variációjának indulatában („tudok éhezni, jól torozni / csillagokkal is táborozni // soha árvékat összehozni // hóval a holdig én örvénylek / lavinát hajtok elibétek // előtértek e csillag robban / én ordítok a sarkatokban” – *Ordas mondja*).

Az *Én is drága, te is drága* helye ebben a kontextusban, tágabb verskörnyezetben is kereshető. Szelíd hangja, nyelvi takarékoságának szép mértani arányai megkülönböztetik a haragosabb, békihíthetetlen hang verseitől, a tehetetlen, kirekesztett peremtudatú vershős keserű lázadásaitól (és tónusbeli társaként például az *Aranyalmafámat* jelölik meg), de fő üzenetmozzanata így is az: aki és aki, aki és ami egymásnak és egymásért teremtetett („*én is drága, te is drága*”), nem talál egymásra, csak mindig másra.

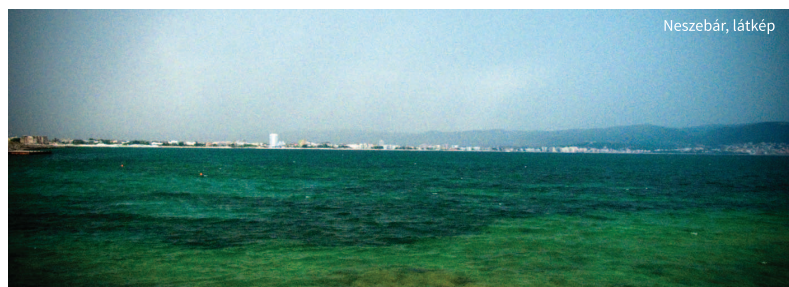
A mitologikus költői létvíziók: a hosszú-énekek új csoportja¹

Nagy László: *Menyegző*

■ (részlet)

GÖRÖMBEI ANDRÁS

A *Menyegző* Nagy László legtokéletesebb hosszú-éneke, irodalomtörténeti mércével mérve is kivételes alkotás, mitizáló, látomásos költői világgépének nagyszabású összegzése a hatvanas évek közepén.² Jellegzetes példája Nagy László költői teremtőerejének, látomásos, mitologizáló szemléletének, mely apró élményt, jelenséget képes a világelvekké ütközési terepévé tágítani. [...] A *Menyegző* [...] szimbólummá, mitologikus látomássá növeszti a neszebári látvány emlékét, de ez a szimbólum nemcsak az ifjúság és maradiság küzdelmének fölfejtendő allegóriája, hanem mitologikus látomás, melyben az emberiség az emberi létezés ellentétes minőségeinek küzdelmében jelenik meg. A látvány tehát az emberi létállapot ítéletes látomásává növekedett. A tárgyi bőségből vízióvá emelkedő látványban a költői öntanúsítás és ítélet együtt jelenik meg. A hosszú-énekek mindegyike ellenséges erők,

világtendenciák szorításában mutatja a költői személyiséget, ebből a küzdelemből *A Zöld Angyal* és a *Menyegző* teremt hiánytalan, szerves mitologikus látomást. A *Menyegző* az ellentétes világtendenciák ütközését egyetemes létdrámaként érzékelteti. Drámaian mai ez a létküzdelem, szinte közvetlenül érzékelhető benne a személyes élmény elevensége. Távlatai az elemek gazdagsága folytán mégis egyetemesek. Végtelemmé tágítja a jól körülhatárolt látvány terét, idejét és főként érzelmi, eszmei rétegeit olyannyira, hogy a polarizált küzdelemben egyszerre láthatjuk az áldozati rítus modern változatát az apollói és dionüszoszi életelem ütközésében.³ A neszebári látványból a fájdalom, keserűség teremtett egyetemes érvényű mitologikus követelményt: Nagy Lászlónak rá kellett döbennie, hogy azok az életértékek, melyeket küzdelmes költői-emberi pályájának lényegévé emelt, ellenséges és érzéketlen közeg túlerejébe ütköznek. Az egyetemességet ostromló költő azt is érzékeli, hogy ez a küzdelem örök a történelemben: az eszménynek mindig méltatlan és ellenséges közegben kell megvívnia létküzdelmét. Rokon ez a felismerés Németh László történelmi drámáinak alapvonulatával: az eszményi minőség, az átlagost messze meghaladó igény ütközik a hitványság szövevényes erőivel s mérhetetlen sokaságával. A *Menyegző*ben ez az ütközés azért különlegesen fájdalmas, mert az ifjú pár azokkal kerül összebékíthetetlen ellentétbe, akik az ő rokonaik, barátaiak volnának, az ő meghívottai, elvileg ugyanannak az eszmének, ugyanannak az üdvösségügynek volnának a képviselői, mint ők. Ellentétükben tragédia lepleződik le: az emberiség legszebb eszméinek jegyében hitványság tobzódik. Az emberiség történelmében azokat a szép eszméket, mely-

ket az értük, velük őszintén élő etikus személyiségek életelvül választottak és megváltónak tudtak, mások csak ürügyül használják az eszmétől, eszménytől teljességgel idegen szellemi-erkölcsi tékozlás leplezésére. A szakrális értékek kiüresedése, ellentétükbe fordulása, totális profanizálódása ez. Bizonyos, hogy motivációjában erős szerepet játszik annak felismerése, hogy a szocializmus eszméi jegyében mi történik Magyarországon s a világban. De Nagy László azáltal mélyíti tovább ezt a drámát, hogy általánosabb világtendenciaként, létvízióként mutatja meg, e küzdelemnek nincs tehát partikuláris megoldása.

Nagy László költői világgépében a teljes és szép emberi élet a személyiség erkölcsi parancsa. Az élet egyszerűsége, időbelisége éppen arra ösztönzi, hogy a benne rejlő pozitív lehetőségeket ki kell bontakoztatni, ha egyszeri csoda az élet, akkor csodaként, szentségként kell azt teljesíteni. Ezt az organikus teljességre törekvést láthatjuk világgépének folklór- és keresztény motivációiban, s ennek nyilvánvaló jelei formálják különféle típusú szerepverseit. A *Csodák csodája* önjézusító szerepét éppúgy, mint a lovackamonológót vagy a portréversek értékeit, eszményeket valló és vállaló lírai hőseit. A *Menyegző* ifjú párjában összegződnek, együtt jelennek meg Nagy László költői világgépének legfontosabb értéktartományai. Ennek kivallására, hirdető bemutatására ad alkalmat a költőnek az, hogy az ifjú pár szerepében szólal meg. Ez a szerep a személyes valóság lehetősége és kitágítása, általánosítása egyszersmind. A többes szám első személyű dikció a hirdetés gesztusával teremt alkalmat világgépe teljes bemutatására úgy, hogy a személyiség egyfajta eszményi emberi létlehetőség formájá-

jóra, igazra, rendre fölszánt értékek is megnyilatkozhatnak s megnyilatkoznak. Törvényük kozmikus vonatkozását hangsúlyozza dikciójuk felszabadultsága: „örvendjen a tenger”. Aztán az ellenséges erők tobzódása következtében az „itt állunk párban szelíden” magatartás egyre erőteljesebben ostromlott mozdulatlanság, ostromlott eltökéltség lesz, előbb a „de nekünk állni kell királyian” kényszerűsége, majd az állni kell, „akár a szobor” immár – előkről lévén szó – a szenvedés jegyeivel is terhes állapot következik, aztán a „bűvölve mozdulatlanná”, illetve az „itt feszülünk arccal a tengernek”, az „itt állunk párban megmerevítve”, s végül „arccal a tengernek itt feszülünk öntve szoborrá!” fájdalmas kiáltása jellemzi pozíciójukat, magatartásukat. Ebben a sorban egyre erőteljesebb a szenvedésmotívum, s egyre erőteljesebb a szembenállás, az eltökélt önmegőrzés szándéka. A mű katartikus hatásának egyik fontos eleme éppen az, hogy az életteljesség igényére fölszánt ifjú pár kényszerű sorsa ez a mozdulatlanság, hogy ezernyi szépség lehetőségük kibontakoztatása helyett a nevükben zajló, tobzódó hitványság elleni helytállás szerepe jut nekik a világban. Heroizmusuk tragikuma az ellenséges erők sokféleségében és sokaságában mutatkozik meg, de a mű világképében szoborszerűségük nemcsak a szenvedés elemeit hordozza, hanem erőteljesebben fejezi ki azt, hogy az ifjú a körülmények ellenére őrzi eszményeit. Értéktelítettségük annak ellenére nyilvánvaló a mű végén is, hogy tehetetlenségre, mozdulatlanságra kárhozhatva kell szenvedniük. Az, hogy a mű elején kinyilvánított szándékaik, értékeik a küzdelem folyamán egyetlen motívumra koncentrálódnak, azt is sugallja, hogy a kényszerűség közepette ezek az értékek a személyiség belső övezetébe vonultak vissza, az aránytalan küzdelemben kibontakoztatásukra, kiteljesítésükre nincs mód. Az ifjú pár tartása egyértelműen tanúsítja, hogy ők maguk ezeknek az eszményeknek a jegyében élnek, hogy belső tájuk sérthetetlen. A többes szám első személyű dikció, „az ál-

dozatok rítusból kihallatszó lázas beszéde”⁸ különleges optikát teremt. A *Menyegző* tagoltsága ugyanis drámai küzdelmet mintáz: az arccal a tenger felé forduló új pár háta mögött zajlik a lakodalom, melynek jellege ellentétes az új pár szent érdekeivel, éppen ezért az új pár ellenséges rohamként éli azt meg. A lakodalom tobzódása a lerészegedés ritmusát követve egyre erősebb hullámokban rohamozza az ifjú pár szakrális és természeti tüneményszerű méltóságát. „Minden képcsoport új ostrom, a fölkorbácsolt hullám újra és újra átcsap ezen a méltóságon, róla lepergévén ismét nekilendül, s a *Menyegző* dikciója ettől nyeri ritmusának pompás tagoltságát s szinte biológiai vitalitását. Az ifjú pár mozdulatlansága esztétikai értelemben nagyon is életteljes, hiszen az ostromot is átéli, s hozzá minden részletét elképesztő differenciáltsággal észlelik.”⁹ Amit átélnek, azt nevezik meg, s ez azt jelenti, hogy dikciójuk egyszerre elemzés és látomás, a számbavétel és megítélés egysége. Ezért az ő mozdulatlan szobor-létük, látszólagos állóképük nagyon is átfűtött, gazdag és eleven belső életet mutat, míg a „forgó, villanó, egyre szilajabban kerिंगők körképe ádázan sívár”.¹⁰ Az ifjú pár bemutatkozása a mű elején a művészi stilizáció révén kozmikus arányú szépséggé, teljességgé emelkedett. Ennek az eszményi önportrének egyik legfontosabb vonása a teljességben megnyilatkozó harmónia. Az ifjú pár ebből a pozícióból tudatosítja és láttatja a háta mögött, de az ő nevében zajló lakodalmat. Ebből a pozícióból ítéli azt „a romlás nászészja-

**NAGY LÁSZLÓ
HIMNUSZ MINDEN IDŐBEN**

Könyvcímleap Kondor Béla rajzával, 1965

kájá"-nak, „a sátán feketemiséjé”-nek. Az ifjú pár ellen törő látvány valóban apokaliptikus jellegű. Szerkezetét tekintve két részre tagolódik: magára a látványra s az abban megszólaló, nagybetűkkel kiemelt idézetekre, melyek a látvánnyal párhuzamos önleplezések. Az ifjú pár az ítéletet, melyet a látvány közvetlenül mond ki, ezzel az idézéssel nyomatékosítja, olyannyira, hogy a mű végén már az idézett szöveg kiszorítja a látványt, a megsemmisítő ítéletet az idézetmontázs hordozza.¹¹ Az orgiába fulladó lakodalom bemutatásának mindkét vonulata sokrétűségével, világképi-szemléleti gazdagságával jelzi, hogy egy a költőtől, a vele azonos ifjú pártól teljességgel idegen, ellenséges világtendencia működésének vagyunk tanúi. Olyan tendencia tobzódása ez, melyet az ifjú pár már a zsigereiben is szenved, annyira ismer, hogy neki háttal állva is teljességgel, differenciáltan és lényegére összpontosítva tud megnevezni. A hosszú-énekekre jellemző tárgyi bőség éppoly méreteket ölt itt, mint *A Zöld Angyal* paraszti életforma-leltárában, de itt már kilép egy életforma keretei közül, teljes világlátomássá, világitéletté emelkedik. Szemléletileg a szentnek tudott rítusok profanizálódásának és kiüresedésének a leleplezése ez. A hatalmas körkép még szakrális elem, a termékenység szertartás motívumaival kezdődik, de „a sámáni igézetet, ezerévek ígét, / szivárványos babonazáport” osztó kezek már ellenségesek, az ősi, szakrális funkció képtelenné válását sokszorosan nyomatékosítja az, hogy az itt felsorolt sok-sok kéz mind ellenséges, undorító. Az ifjú pár önjellemzésében a fenséges esztétikai minőség dominált, itt a rít, a groteszk és a szarkasztikus nyilatkozik meg iszonyatot keltő bőségben. Ellentétes irányú stilizáció emeli apokaliptikus látomássá előbb a kezek, majd a cipők, ruhák s legbővebben a fejek sokaságát. Már a kezek leltáránál háromszor felhangzik annak kifejezése, hogy ez az egész szertartás, rítus az ifjú pár háta mögött zajlik. Már a termékenység áldást is a hátuk mögött adták rájuk, jelezve ezzel is a totális idegenséget. A kezek leltára pedig a „koccintások villámaiban” készül. Ez a lírai szituáció lehetővé teszi, hogy a változások sokasága jelenjen meg, s egészükben a teljesség benyomását keltsék. Ezután pedig a tánc egyre erősödő forgataga motiválja a filmszerű gyors képvtásokat, a költői képzet lenyűgöző áradását. Számátalan kéz, cipő, ruha, fej villan fel ebben az orgiában. Ezekben a tömbökben az ismétlések a változatok

révén a jelleg teljességét sugallják.¹² Nagy László hosszú-énekében a tárgyi gazdagságot a felhevült lelkiállapot, a drámai ihletettség hívja létre: az a döbbenet, hogy az érzékelt jelenség mennyire általános, mennyire mindenre kiterjedő. Ebből ered a leltározás roppant dinamizmusa, melyet itt a szituáció jellege is erősít. A leltár egyes elemeinek ismétlődése egyrészt bizonyos horizontális, tárgyi teljességet ad, másrészt ez az ismétlődés a látomásos-metaforikus költői látásmód révén mitologikus sugárzást, mindenségdimenziókat, vertikális mélységet teremt, hiszen a metaforák elemei egymástól annyira távoliak, hogy hatalmas távlatot nyitnak a képzetnek és valóságismeretnek; tárgyi, történeti és mitikus rétegeket sűrítenek. Egy-egy motívumhoz az ismétlődés révén teremtett tömbszerűség egész világot kapcsol történelmi rétegzettségben és morális megítélésben egyaránt. A kezek sorozata például az archaikus-szakrális sugalmú „gótbetű-görccsös kezek”-től a „heroin-fehér kezek”, „revolvértáska-kezek” során át a „balzsamozásra váró kezek”-ig és tovább sorakozva emberiség-történeté teljeseznek. De a „fekete sevróciők”, a „szegények disznóbőr-bocskorai”, a „zsírítalan remetesaruk”, a ruháknak a „condrák”-tól a „veronika-kendők”-ig vezető hallatlan egyvelege, s leggazdagabban és legiszonyatosabban a fejek kavalkádjá teljesíti ki ezt az apokaliptikus zabálásvíziót, amelyik a menyegző szentsége ellen elszabadult:

*a parafafejek, a gyémántfejek, a díszitők-fejek,
a gumifejek, a földfújható mosolyuak,
a mumusfejek, az ijedt fejek, a szerénykedők,
fejek a pironkodók, fejek a finnyás és mohó fejek,
hánykódnak a krémekben, lángolnak az alkohol üdveiben,
fejek vérdíjasok, fejek árvák és örökké rezgő fejek,
fejek a migrén szentségtartói, sugarasak,
fejek az irigység csikorgó sóderfészkei, fejek,
fejek a rágalom remekbefaragott szószékei,
a szélkakas-fejek, a harcokcsikupola-fejek,
a galambdúc-fejek, a bábeli torony-fejek,
regebeli családfán rezgők: a fejevárosok,
dobogó démon-fejek, a sarabolatlan sárkányfejek,
fejek a hátunk mögött...*

Hatalmas belső indulat feszül az ifjú párban, ha ilyennek érzékeli közegét. „A részletek az elemi kifakadás logikája szerint illeszkednek egymáshoz, a sámáni révületek ösztönösségével áradnak, de az elemző, felfedező elme felismeréseit pergetik.”¹³ Minél jobban kiteljesül a megnevező-minősítő vízió, annál erőteljesebb az ellentét az ifjú pár és a lakodalmas nép között, egyre nyilvánvalóbb, hogy az orgiázó tömeg ellensége az ifjú párnak, hiszen mindazt tönkreteszi, ami az ifjú párnak szentség, „a tengerbe okádik, ürül meg vizez a lakodalom”, abba a tengerbe, melynek az ifjú párt bemutatják, s mely az ő „igazi násznagyuk” volna. Ez a „lakodalom” ellentéte és ellensége a „menyegzőnek”:

*emeli borunkat s töri kenyérünket a lakodalom,
jussunkat emészti, nyoszolyánkon bagzik a lakodalom,
a szegyetelen, a görnyedező, a görcsben rugózó,
virággertyáinkat dönti le könyöke és lúgjaival
gyalázza a földet, gyilkolja a gyökeret a lakodalom*

A részletekből összeáll az iszonyatos kép, melynek végzetes romlottságát, züllöttségét a lakodalom közvetlen megszólaltatása, a csujjogató-montázs érzékelteti. Ezt a szövegbe ékelte rövid idézetek alaposan előkészítették.

A *Menyegző* koncepciójának különleges, mitologikus sugárzása vonása az is, hogy az ifjú pár és a lakodalmi tömeg mellett mintegy szertartásrendező erőként megjelennek a vénék is. Az ifjú pár „krétafehér szakállak rendeletére” áll a szirtfokon. A véneket előbb nem gondolják feltétlenül ellenségnek, hiszen nincs logikus magyarázat, hogy miért törnének őellenük. A mű folyamán azonban mind nyilvánvalóbbá válik, hogy a vénék egy nagyobb hatalomnak a megtestesítői, ez a nagyobb hatalom pedig az a „züllesztőerő”, amelyik a világ torzulásának irányítója és jelképe. Előbb biblikus hangulatot árasztva szólalnak meg, de már ekkor is ironikus profanizációval:

IME, TESTETÖLTHET AZ IGE, HA TUD

A János Evangélium szövegének – „És az Ige testté lett, és lakozék mi közöttünk” – ez a profanizált átformalása, megengedő formulával való ironikus megtoldása a mű egészének ismeretében fölényes, lesajnáló kijelentésnek minősül, hiszen a továbbiakban nyilvánvalóvá válik, hogy a vének irányítják az orgiát.¹⁴ „Bárhogy is forgassuk a szöveget, annak a Megváltóra célzó, valamiképpen nagy várakozást keltő »üdvvani« jelentését ki nem iktathatjuk. Még akkor sem, ha a biblikus ünnepélyesség, a kinyilatkoztató egyértelműség erősen ellenpontosodik a »ha tud« iróniájától. Amit felfoghatunk az »okos« és »ruganyos« »vének tanácsa« minden új érvényesülésével szembeni tapasztalt és fölényes kételyének, szkepszisének is. De ettől még az ambivalencia sejtelme a költemény egészének is része lesz.” A „Megváltóra célzó”¹⁵ szakrális szöveg profanizációját folytatja lényegében a termékenységvarázslás szavait és gesztusait mutató rész, de abban épp a kezek bemutatása már egyértelműen jelzi, hogy az első montázs iróniája úgymond az emberiségismeret fölényéből eredeztethető, hiszen a termékenységvarázslást végző kezek mind-mind iszonyatosak, gyilkos erők jelképei. A szöveg még a régi, az eredeti jelentést hordozná – LEGYETEK TERMÉKENYEK, LEGYETEK TERMÉKENYEK –, de a gesztusok, a kezekbe foglalt szándékok már a szöveggel teljességgel ellentétesek. Ebben a közegben az ÉLJEN AZ ÚJ PÁR, ÉLJEN lakodalmi kiáltás is hazug, tartalmatlan, ismétlődésekor már egyértelműen „a jégszférák sugallata”-ként hangzik, alárendelve a fotósok igényének: ÉLJEN AZ ÚJ PÁR, ÉLJEN, DE MOST NE MOZOGJON. A köszöntőformula modern kiegészítése párhuzamos itt a bibliai szöveg ironikus parafrázisával. Benne van ebben a lakodalmi csujjogatók vidámsága is, de alárendelve egy kifordított világelvnek. Éppen ezt az egyetemes hazugságot utasítja el az ifjú pár, amikor az idézeteket a saját látomásával folytatja, s a „propeller-fejű” fotósokat úgy jeleníti meg, hogy „csöves üveglencse-szemükből kiüt a hideg sugár”, s „motorizált rémek Kondor Béla baljós rézkarcairól”. Iszonyúak, ellenségesek tehát, s ezek sokasítják az ifjú pár fényképét, hogy röpíthessék világáig óriás betűkkel a rotációk:

...IFJÚSÁG, SÓLYOMMADÁR,
TIÉD A VILÁG ÉS TEÉRTED VAN A VILÁG

Koczkás Sándor a teljesség igényével elemzi ezt a különleges kontaminációt, összevegyítést, kimutatja, hogy egyszerre szólal meg benne a régi magyar költészet szelleme az ifjúság és a sólyom képzetének összekapcsolásával, távolról belejátszik a Miatyánk reminiscenciája, közelebről pedig ironikus felhanggal az ötvenes évek elejének ismert politikai jelszava, a „Tied az ország, magadnak építed” is.¹⁶ A sólyommadár emlegetése a *Menyegző* lírai szituációjában szintén bántó érzéketlenség, nagy hazugság jegyében történhet csak, hiszen a sólyom éppen a szabadság jelképe, a szárnyalásé, a száguldásé. Az idézetek egyre erőteljesebben önleplező jellegűek, ezután már csak a lakodalom éltetése következik, többször nekirugaszkodik a násznép, hogy kimondja ezt az egyszerű kívánságot, de beletörik már a nyelve, csak részeg próbálkozásokat tesz, egyre kevésbé sikerül illesztenie a szótagokat. A *Menyegző* egy-egy látvány-látomás tömbjéből kihallatszó kiáltások, szertartáselemek után a lakodalom összegző minősítését adó víziót a csujjogató-montázs zárja. A lakodalmi táncszókból, rigmusokból általában megismerhetjük a résztvevők, a násznép hangulatát, karakterét, „testi-lelki jó- és rossz tulajdonságait”.¹⁷ A *Menyegzőt* betetőző táncszó-montázs ilyen értelmében is iszonyatos önleplezés: totális orgia. Sokrétű profanizáció, sokrétű durvaság, sokrétű halandzsaszöveg áll itt össze táncszó-montázssá. A *Körmücbányai táncszó* kezdősorával indul a szöveg, de a korábbi betétek természetéhez igazítva torzul ez is szinte önmaga ellentétévé, durvasággá. A korábbi termékenységi varázsszöveg ebben a végső leplezésben már a terméketlenség biztosítéka kíván lenni. Semmi nem számít itt, egyetlen dolog fontos, hogy ez a mulatozás minél tovább tartson. Az egyetemes orgiát az utalások sokfélesége és a nyelvi elemek sokrétűsége s a ritmus vad és szagattott elevensége jeleníti meg. Képtelenséget, durvaságot, aljasságot, hitványtságot mások hasonló magatartásával mentő, megideologizáló tobzódás ez a csupa felkiáltás-sorozat. „Nem a szexuális gátlások túlhaladásában szemérmetlen ez a lagzi, hanem az önzések, az önérvényesítés titkolt vágyainak, a gátlástalan, erkölcsstelen aljasságoknak világáig hírelésében. Nem kórusként hangoskodik a násznép, hanem hol innen, hol onnan harsan fel a rigmus, egyesek és csoportok felelgetnek egymásnak:

falusi kivagyiság és városi vagányság egymást licitálja.”¹⁸ Olyan hatalmas ez az orgia, hogy azt hinnénk, mindent elsöpör, nincs, aki ellenálljon ekkora romlásnak. S ekkor újra önmagára irányítja a kamerát az ifjú pár:

s mi felszalagozva és megkoszorúzva a dörögő időben,
arccal a tengernek itt feszülünk öntve szoborrá!

Az ifjú párt az egész műben, a címtől a záróképig szakrális tisztaság és eltökéltség jellemzi, a körülöttük tobzódó tömeget a minden szakrálist profanizáló és bemocskoló féktelenség. „Ha Picaso Guernicá-ja a második világháborús emberiség mitikus arcképe, akkor a *Menyegző* a háború utáni emberisége”¹⁹ – írja Csoóri Sándor. Ebben a mitikus arcképben Nagy László önnön erkölcsi erőiből teremtett ifjú párja az árvaság tudatosítója is, de annak az eszmének és meggyőződésnek a sugalmazása is, hogy a mi korunkban is emberi lehetőség a fenség, a tisztaság, a szépség, a rend.

1 Részlet Görömbei András *Nagy László költészete* című kötetéből (Budapest, Magvető, 1992).

2 Ebben a magasra értékelő minősítésben megegyezik a szakirodalom: Kiss Ferenc: *A Menyegző* = Uő: *Interferenciák*, 1984, 197–216; Fülöp László: *Nagy László pályaképe* = Uő: *Elő költészet. Pályaképek és vázlatok mai magyar költőkről*, 1976, 391; Bata Imre: *Nagy László lírájáról* = Uő: *Képek és vonulatok*, 1973, 128–152; Koczkás Sándor: *A világ kirakatában*, Alföld, 1986/2, 8–23; Széles Klára: *Nagy László himnusza*, Alföld, 1968/2, 49–51.

3 Az áldozati ritust Kiss hangsúlyozza (Kiss: *i. m.*, 204), az apollói és dionüszoszi elv ütközését Bata (Bata: *i. m.*, 151).

4 Vö. Kiss: *i. m.*, 202–203.

5 Vö. Bori Imre: *Két költő*, Újvidék, 1967, 275

6 Kiss: *i. m.*, 203.

7 Koczkás: *i. m.*, 16.

8 Kiss: *i. m.*, 204.

9 Uo., 209, 210.

10 Széles Klára: *i. m.*, 50.

11 A szakirodalomban a látványba foglalt ítéletet Kiss Ferenc, a montázsok jelentését Koczkás Sándor elemezte kimerítően, eredményeikre támaszkodom.

12 Bővebben: Görömbei András: *Néhány szempont a hosszú-ének poéticájához* = *A magyar vers*, 1985, 235–239.

13 Kiss: *i. m.*, 214.

14 Koczkás Sándor: *i. m.*, 12.

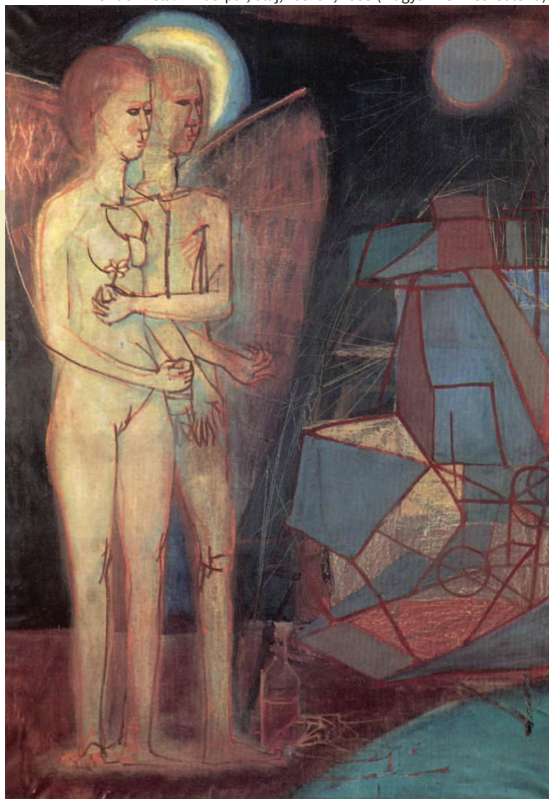
15 Uo.

16 Uo., 12–13.

17 Magyar Néprajzi Lexikon, V, 1982, 185.

18 Koczkás Sándor: *i. m.*, 13.

19 Csoóri Sándor: *Nagy László földi vonulása* = Uő: *Nomád napló*, 1978, 315.

Nagy László A Menyegzőről

Pár évvel ezelőtt a bolgár tenger Neszeber nevű szigetén, a szabad ég alatt láttam egy lakodalmot kezdetét. Állt az új pár a sziget csücskén, szólt a zene, ivott a násznép, koccintott a fényképezőgépes külföldi turistákkal. Folyt az ünnepi ceremónia. De ez nagyon sokáig tartott. Úgy éreztem, a két fiatal egybekelése csupán merő ürügy a huzamos dáridózásra. Nekik csak várniok lehetett, csak álltak szoborszerűen, fájdalmasan nézve a hullámokat, a tenger fenséges aktivitását. Én nem bírtam idegekkel az ő mozdulatlanságukat, és továbbmentem. Vitrtem a látványt, ami versé kezdett fogamzani bennem. Itthon az első pár sor után nem tudtam folytatni az írást. Később mérészen azt gondoltam, a látványnak jelképi erőt adok, vagyis szimbólummá emelem. A mindenkori ifjúságról írok, az ifjúságról, aki a jövőt jelenti, új, emberibb ideák diadaláról s arról, hogy ezt a diadalt mennyire hátráltatni tudja a megcsontosodott maradiság. És eszembe jutott saját, nem éppen ragyogó ifjúságom is, az ötvenes évek elejéről. Ezért a vers elhagyta az élmény kereteit, nem lett belőle úti beszámoló, ...hanem, szeretném azt hinni: egyetemes érvényű, küzdelmes beszéd, vonatkozik az élő emberiségre. A vers elé annak idején alcímet kívántam írni, de nem tettem. Ezt most bevallom önöknek, s a Menyegző alá odagondolhatják a következőt: Írtam a romlás és romboltatás ellen, minden visszavonó erő ellen, az ifjúságért.

MENYEGZŐ ”

■ 1964
(részlet)

Arccal a tengernek itt állunk párban,
kürtszóban, ünnepi arany riadóban,
síp-sikolyban, a dobhang döbbenetében,
lábdobogásban ijedten, a tenger utánzó
táncosok lendülete fenyegeti hátunk,
mert a tengernek bemutatnak minket,
vegye tudomásul, itt állunk párban,
a kőfokon, itt, a végtelenségbe bevágó
szárazföld csőrehegyn két emberi csillag,
összeesküdve örökre a jóra, igazra,
gyönyörűségre, a legszilajabb álmon is túl
a rendre, hogy általunk jönne világra,
vegye tudomásul a tenger, a szüntelen ostrom:
okosak a vének, ruganyos a vének tanácsa,
megengedik: IME, TĚSTETŐLTHET AZ IGE, HA TUD,
márványlap-arcélükből rettenetes kódex
tűzvirágot leprélni mért is tömörödne,
tekintetükkel, zuzmara-üstökösökkel
mért is ütnék porba a szív delelését,
mért is úszna égre eltaknyult isten-szakálluk
csíra-ölő árnyával, fekete szalaggal
becsavarni e pázsitos bolygót – félre ijedtség,
mi vagyunk a fenség, koronánk örökös láng,
csillagsor-pályák, babonátlan lámpái az észnek
a fölismerések spirál-tornyai a végtelenségig,
ó, nem a doktrinák drágakövéből áll koronánk,
koszorúnk se mirtusz: a koponya ér-fonata,
a nagyvilág kék halántékán ugyanaz a pulzus,

ugyanaz a dübögés a pacsirta bújja körül,
mi vagyunk a tűz, mi vagyunk a vér, a tej meg a méz,
 kozmikus küldetés ősatyák kőablái ellen,
törni törekké, akár a laskát, ez a mi csatánk,
békesség vagyunk, az újrateemtés indulata,
a képzelet kivirágzása kánoni kopárság ellen,
herétlenek ellen, mert ingereink hérosziak,
mert csillagok lázítanak minket a legnagyobb nászra,
hogy virágor-círmos arcunk eljessze az örök halált,
hogy szerelmünk eszményi szagától a május teljes legyen,
lepattant gombjainktól tücskös és jánosbogaras az éj,
szerelmünk harmatától erős a smaragd mező,
hogy ménjeink selyemhajóval ott siklassák az öregeket:
rácot, csontot, hogy áztassa ifjúságunk varázslata,
ó, nekünk igazi násznagy a tenger, a tenger,
viola távolból nászajándékokat hömpölygető,
babapólyákat, csipkés patyolat-hengereket,
hogy méltassa a térben mérhetetlen sóvárgásunkat,
s a törvényt, amit immár a tiltakozók is
tisztelni kénytelenek, mert megtépi őket a só,
megsebzí őket a fény, hát valami történik mégis,
örvendjen a tenger, itt állunk párban virulva
a kova-fokon itt, a világ kirakatában
krétafehér szakállak rendeletére,
kéz a kézben, várva a ceremónia végét,
viseljük a jelképek ünnepi gyötrelmeit,
a hátunkra tűzött haragzöld selymet, amint
hullámszik, akár a reménnyel tömény mező,
s túri a gyöngyzáport koponyánk, a búza, a rizs
rubin és opál kopogását, a sámáni igézetet,
ezerévek igéit, szírványos babona-záport:
LEGYETEK TERMÉKENYEK, LEGYETEK TERMÉKENYEK...

Az individuum és a technika

Emberkép és technika-kritika a látomásos költészet eszközeivel

TÓTH GÁBOR

Nagy László költészetében a modern technikai civilizáció éles, kifinomult lírai igényvel megformált kritikája a '60-as évek alkotói periódusában bontakozott ki. Ezen időszak egyben a költő életművének legérettebb szakaszaként tartható számon, melyben a modern nagyvárosi ember elidegenedett, eredeti gyökerétől eltávolodott életvitele a látomásos poétika eszközeivel ábrázolódik. A költő érett alkotói korszakában született versekre általánosságban jellemző, hogy elsődleges szervezőelvük a valóság egyetemes rendszerezésének igénye, amely a szubjektumot körülvevő világ egészszleges ábrázolására irányul. A téma szempontjából mindenekelőtt a *Búcsúzik a lovacska*, a *Menyegző* és bizonyos tekintetben a *Himnusz minden időben* című alkotások emelendők ki, mivel ezekben az aktuális történelmi kor sajátosságaira irányuló reflexió explicit formában mutatkozik meg. E költemények általános karaktere a metaforikus keretbe helyezett, nagyszabású víziók sajátos rendet képviselő burjánzása, valamint a költői én és a világ viszonyát uraló apokaliptikus látásmód.

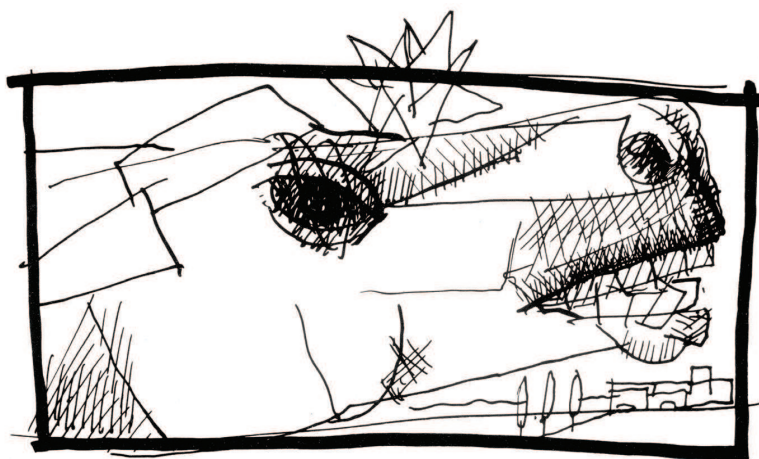
A technika-kritika vonatkozásában leginkább hangsúlyos *Búcsúzik a lovacska* szintetizáló igényű vers, melyben a költő az emberiség jövőjének vízióját alkotja meg a technikai civilizáció egyre nagyobb mértékben érvényre jutó folyamatainak és tendenciáinak fényében. A lírai én a valóság egészével történő számvetésekor szembesül azzal a ténnyel, hogy a gépi civilizáció előretörése és a modern technológia térhódítása súlyosan veszélyezteti a klasszikus humanista értékeket. Az emberi létmód alapját jelentő szilárd, önértékekkel bíró formák és szabályok széttörődednek, felaprózódnak. E jelenség a költő életének keretét biztosító történelmi és társadalmi korszak

Utcán, 1960-as évek eleje (Magántulajdon)

legjellemzőbb sajátosságának tekinthető. A versek társadalmi háttérét a nyugati kultúrkör nagyvárosi életvitele képezi, amely az emberi létmód valamennyi szegmensét gyökeresen átformálta: a gépi működés egyre nagyobb mértékben érvényesülő, mindent átható mechanizmusa háttérbe szorítja az autentikus emberi megnyilvánulásokat: az ember és a gép közötti ontológiai határvonal egyre inkább elmosódik, illetve eltűnik. E lét-

élmény alapját azon filozófiai gondolatok képezik, melyek az ipari társadalom európai kiteljesedésének tetőpontján születnek meg. A versek szociológiai és bölcséleti háttere tekintetében Georg Simmelnek a nagyváros szellemi életéről írt nagyhatású esszéje, valamint Martin Heidegger *Kérdés a technika nyomán* című műve tekinthető iránymutatónak. Az említett gondolkodók a modern életvitelnek az individuumra gyakorolt

Nagy László: *Lófej*, 1966, tusrajz náddal (Magántulajdon)

összetett és ellentmondásos hatásait vizsgálják annak érdekében, hogy megragadják az új szituációk közé helyeződött emberi lét lényegét. Ennek legfontosabb mozzanata a felgyorsult és sok esetben rendszertelenné vált életmód, amely az egyén életéből számúzi annak lehetőségét, hogy a külső természetben, valamint saját szubjektivitásának belső szférájában maradandó értékeket leljen fel. Az elemzett költemények tükrében mindezen tendenciákból az a következtetés vonható le, hogy a technikai valóság felszámolja a humanitás alapvető értékeit: „Én ember akartam lenni / az lesz hirtelen a gép / titeket másol / [...] elrabolva agyaktokat, szíveteket”. Ezt az állapotot tükrözik az elidegenedés és a sivárság érzetét kifejező nyelvi és képi alakzatok: „szikla lett a zene / a tánc és ital”; „mert idomom, szervezetem / mérnöki ábra már [...] csoda / fém-gyomor”. E folyamatok egyben az embernek a természet idilli egységéből való kiszakadását idézik elő. Ennek elsődleges oka az élet szabad, kreatív spontaneitásának merev, mechanikus szabályszerűségei közé kényszerítése, amely a globális civilizáció terjeszkedésének szembevető kísérőjelensége. Ily módon az elgépiesedés megbontja az ember és a természet között eredendően fennálló harmonikus egyensúlyt, és az egyént idegenné, meghasonlottá teszi környezetének világában.

Ebben a szituációban a lírai szubjektum számára egyetlen lehetséges kiút körvonalazódik a *condition humaine* integritásának megmentése érdekében: a technika által eluralt emberi valóság dehumanizált szférájából vissza kell térnie a természet romlatlan, harmonikus és egészséges birodalmába. A költő én aggódva tekint az emberiség lehetséges jövőjére. Motívikus párhuzam fedezhető fel Juhász Ferenc *Az éjszaka képei* című, szintén a '60-as években született, az oratórium zenei szerkezetét tükröző költeményével,

melyben az emberiség végső pusztulásának, illetve fennmaradásának dilemmája a nukleáris katasztrófák posztumán végállapotába helyezve kerül ábrázolásra. E mozzanat is a két költői életmű szoros kapcsolataról tanúskodik. Az elemzés tárgyát képező költemények megértéséhez fontos háttér-információként járul hozzá a hidegháborús világtörténelmi helyzet és az atomkorszak, melynek keretei között a hadászati technológia rohamos fejlődése nyomán állandósuló feszültség és fenyegetettség mellett a hideg, érzéketlen racionalitás általános jellemvonásként az emberi élethelyzet összes aspektusára kiterjed. Ennek fényében az elemzett versek közös jellemzőjeként emelhető ki, hogy bennük a költő az emberi élet jövőbeli lehetőségeivel és veszélyeivel a krízishelyzetként megjelenő történelmi háttér tükrében vet számot. A *Himnusz minden időben* című vers szemléletes képekben ábrázolja e kontextust: „Béta-sugárban reszkető, / Sok-fejű kölyket elvető [...]” Amennyiben a tényleges történelmi állapot „látletét” a költeményekben egyöntetűen kifejeződő morális felelősség és szerepvállalás imperatívuszaira tekintettel vesszük szemügyre, megállapítható, hogy a költő életeréül szolgáló társadalmat átható közöny, érzéketlenség és elidegenedés egzisztenciális alaptapasztalatként jelenik meg. Nagy László költői énjének vezérlő elve a természetellenes gépi világ fojtogató börtönéből való kitörés kísérleteként értelmezhető, amely a költőt az embertelen körülmények ellenében ható erkölcsi szerepvállalásra készíti. Az individuum és a természet közti ontológiai kettészakítottság ily módon ismét harmonikus egésszé áll össze: az én és a kozmosz egységévé. Ennek kapcsán a rousseau-i társadalomfilozófia egyik fő gondolati álláspontja is kiolvasható a versből.

A *Menyegző* című műben a lírikus legfontosabb feladata az élet spontán szabadságát és ebből fakadó örömét el-

pusztító sivárság elleni lázadás, amely a vers befejező szakaszának eksztázis-szerű beszédmódjában nyilvánul meg a magyar költészet konvencióinak radikális felbontása révén. A szélsőségek igenlése azonban egyértelműen a humanista értékek védelme iránti állhatatos elköteleződés jegyében történik. Rendkívül hangsúlyos eleme a versnek a régi, mind nagyobb mértékben háttérbe szoruló, eredeti formájukban visszahozhatatlan értékek iránti nosztalgia, amely a pusztulás látszólag visszafordíthatatlan folyamata közepette a remény lehetőségét villantja fel.

Érdekes irodalomtörténeti összefüggés tárulhat fel abban az esetben, ha a 20. századi magyar irodalom technika-felfogását, melyet túlnyomórészt a pesszimista és fatalista hangvétel jellemez, összevetjük a futurizmus, konkrétan Marinetti dicsőhimnusz-hangvételű verseivel – mindezek mellett az *Óda a verseny-automobilhoz* című költeménnyel, melyben a transzcendens magasságba emelt gépiesség alapozza meg az emberi élet egészét, valamint az egyénnek a világgal kialakított viszonyát.

A kiindulópontként rögzített problémát a hivatkozott versek alapján megvilágító elemzések eredménye az a végkövetkeztetés, hogy Nagy László költői munkásságának érett korszaka az ember és a világ viszonyára vonatkozóan komplex, a szűk értelemben vett irodalmi kontextuson túlmutató jelentéstartalmakat hordoz. Ily módon fontos szerep illeti meg a posztmodern világgalapot szüntelenül változó, bonyolult valóságának értelmezésében.

Kondor Béla illusztrációja Nagy László *Búcsúzik a lovacska* című verséhez (Nagy László: *Arccal a tengernek. Versek, 1944–1965, Szépirodalmi, 1966*)

Sebekre küldött patyolat

Modellalkotás, mítosz és sorskifejezés

Nagy László portréverseiben

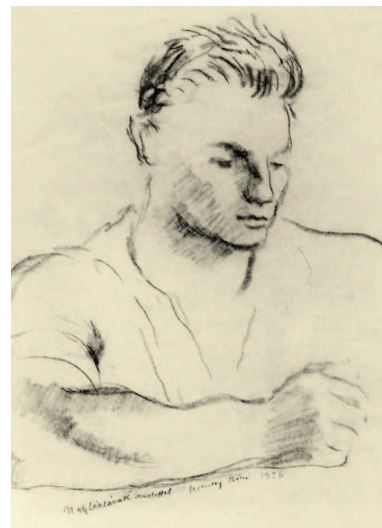
JÁNOSI ZOLTÁN

Nagy László verseinek archaikus mítoszi és folklórmotívumai a történelemben és az aktualitásban is az emberi helyzetet modellálják. E természetükből fakad, hogy a világ, a jelen és a történelem lényegesnek érzékelt vonásaira és összefüggéseire mutatnak rá. A „modell” arra szolgál, hogy sűrítetten fejezzen ki vonatkozásokat, ezért képtelen a részletező, körülíró szemlélet befogadására. Erre azért sincs szüksége, mert a modelljébe fogott valóságanyagot a szerző a hosszabb távú történelem és a mítosz felől mélyíti el, és teszi több oldalról is kifejezetté. A képek mikroszintjén viszont erőteljesen törekszik a társadalmi és természeti világ apróbb, elevenebb mozzanatainak megragadására. Az anakronizmus gyanújával illetett vonásai dacára ez a líra bátran és kivételes költői erőfeszítések árán – Adyhoz, József Attilához mérhetően – a teljes emberi lét szerkezetével és problémáival történő szembenézést vállalja föl, ellenében kora egyes lírai irányzatainak a „törmelékvilágok, a minimálisra redukált világok”¹ felé vonzó tendenciáival.

A háromdimenziós világmodell és szemléleti rendszer poétikai „testének” gerincvonalában álló archaikus mitizálás és hősképzés a hosszúversek és a portréversek „főszereplői” által példászerűen mutathatók föl. A hosszúversekben kiteljesedik és szemléletesé válik az a mitopoétikai jelleg, ami a rövidebb versekben a részletekben, a középstruktúrákban vagy csak a kisebb összetevőkben, a metaforákig zsugorodottan él. Ugyanakkor a rövidebb versek közül is igen sok, például az *Irsák ki a délibábot* atavisztikus képletei, a *Fekete költő* sámáni madárember képzete, a *Tűz* szoláris szimbolikája, a *Ha döng a föld* világanya-ósanya látomása határozott erővel sugározzák át az archaikus mítosz fontos karakterjegyeit. A portréversek egyáltalán egyig a kultúrherószai, demiurgoszi tudat

archaikus elveket megelevenítő képzeti, alkati megformálására nyitnak ablakot.

A nagy hírű, sokak által értelmezett *Menyegző* versvilágában az archaikus teremtésmítoszi struktúra és képzetvilág a legnyilvánvalóbbak egyikéként mutatkozik meg. Az ifjú pár teljes teremtésmítoszi hőselvű ragyogásban mint az archetipikus (tehát elemi) emberi értékek összegzője, a fény, a kozmosz, a termékenység, a jövő, a humanitás perspektívájának, a világ-egyetem „jobbik énjének” követelése áll szemben a negatív mítoszi póluskör képeibe öltöztetett „csíra-ölő” árnyú vénnek, a kopárság, a terméketlenség, az etikátlanság, a csúfság erőivel. Ami a kultúrherószot, demiurgoszt tipológiai alapvonásaiban jellemezheti, szinte mind a személyiségükbe koncentrálnak. Így a harmónia, a szépség, a „mi vagyunk a fenség” tudata, a szoláris kötődések, az igazság, a rend, a jövő reményeinek képviselete. Velük szemben az ellenkező pólus világa ezekkel az értékekkel éles kontrasztot képező látomásokban, az archaikus szörnyvilág képzeiteinek modellje szerint komponálódik meg. Már Kiss Ferenc korábbi kitűnő elemzése határozottan utal a lakodalmas násznép sokkezűsége-sokfejűsége révén annak szörnyeteg jellegére: „A részlet végén – mintegy összegződve – egyetlen százfejű mitológiai szörny látványába torkollik a képsor.”² Az archaikus mítosznormákkal mérő elemzés méginkább rámutathat a vénnek és e „népség” khtonikus, alvilággal kapcsolatot tartó, az archaikus kaotikus erők tipológiájának megfelelő megformálására. E tömeg animális kötődései mellett – amelyeknek révén giliszták, galandférgek, dögvész és más negatív képzetek áramlanak be ábrázolásába – gusztustalansága, ösztönössége, hedonizmusa, meddőssége, ottombasága, sötétsége, „a sátán fekete-miséjét” idéző torz tobzódása mind a káosz elszabadult és vad hatalmát festik. A számos egyéb vonás mellett az archaikus

Ferenczy Béni: Nagy László (1956. szénrajz, Gottl Egon felvétele)

szörny testrészeiként pontosan megnevezett „démon-fejek”, „sarabolatlan sárkányfejek” kifejezések fogalmi célzatossággal is pontosan utalnak a káosz primitív mítoszi felszakadású erőire. A rombolás, pusztítás, „föld-gyalázás”, értékrombolás vad kicsapongásának résztvevői, a külön-külön is amorf, torz figurákként megjelenített „bagoly-fejű lények”, „rókagödör-arcok”, „keselyű-frizurás” alakok és más „rémek” nagy érzékletességgel jelenítik meg az archaikumi „ösgonosz” figurájának lefestési elveit. Ezek féktelen, őrjöngő tivornya közepette még a modern kor tárgyai, így a lepörgetett magnótekercesek is az alvilági iszonyat jelképeivé válnak, a táncoló, „velejükig megromolt” asszonyok például az e tekerésekről hangzó zene által lesznek „lóbéllel felkuszorítva komornái mind a halálnak.” E szörnyvilággal – vagyis a Kádár-kor akut hatalmat gyakorló történelmével, illetve ennek következményeivel – szemben az ifjú pár az archaikus vonatkozásrendszer hőroszi akciójaként képviseli a humanitást és a jövőt. Az archaikus mítoszonások mellett alakjukba izzítják a jelenkifejezés és a történelmi távlatok szemléleti övezeteit is, ahogyan az ellenerőkben is e hármas rétegzettség nő a szörnyetegmotívum ősi konnotációs mezőin érzékletessé.

Az emberi értékeket pusztító vagy azok kiteljesedését gátló erők archaikus megformálására – túl a remitológizáló szerkezet és eszme igencsak szemléletes vonásainak

rajzán – remek példát nyújt *A Zöld Angyal* is. A címadó figura itt csak nevében angyal, a keresztény hitvilág tartományában lakó lény, valójában, a mű jelentős szakaszában, éppen úgy a káosz, a romlás küldöttje, éppen úgy alvilági rém (az elszabadult vegetáció szörnye) akár a *Menyegző* vendégserege. Mintha az ősrömlés birodalmából, kőtáblák vagy kultikus építmények szörnyábrázolásairól szabadult volna el. Típusosan összegződik benne is mindaz: mértéktelenség, vadság, torz alkat, habzsoló pusztításvágy, ami a kaotikus démonokat az archaikus mítoszokban jellemzi.³

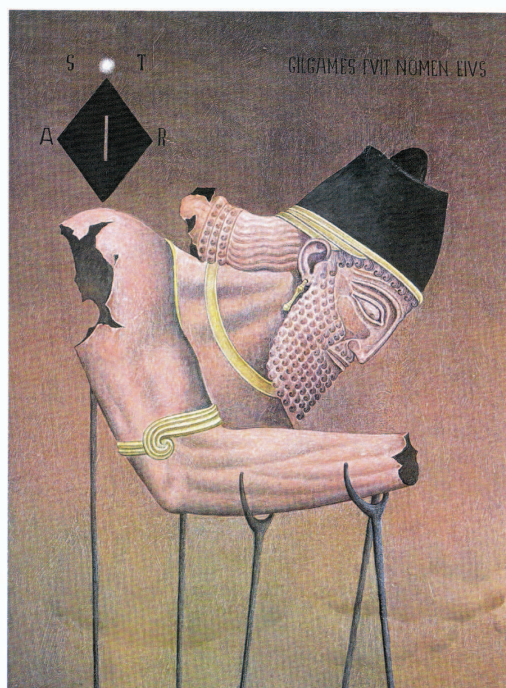
*s jön a Zöld Angyal, ideviharzik, levegőm is
megzöldül, mint a rézlemez, meghasad, s hallom
a vadság mell-dobogását, a legősibb önzés
kozmoszi dörgéseit, rámcsap a vadság szaga,
a csínázásé, avaré, zöld rohamé, a nagyormú
diadal szaga előtt, mert itt a Zöld Angyal, zöld martalóc,
s primitív maskara egyben, röhögget, búsultat is,
bazári szarkafészek-süvege, üres szemüveg-kerete,
szemodvában kancsalul forgó rovarok*

.....
*hónalja füseprűje, fagyöngy-csecse, pufók bokor-fara,
borostyán-ingén a legyezővé lett madárka-szárny...*

A hármasan rétegzett vad erővel szemben a humanitást képviselő háromdimenziós hősöz archaikus-hősi megformálására már a portréversek kínálják a legszemléletesebb példákat. A *Csontváry*, a *Bartók és a ragadozók*, az *Egry ragyogása*, a *Végakarata: tűz*, *A Mindenség mutogatója*, a *Furcsa vitézi versezet*, *A földámadás szomorúsága s a József Attila* vershősei mind erőteljesen hordozzák az archaikus kultúrhérosz tipológiai vonásait. S mivel e portrék több vonatkozásban önportrék is, a költői ön-stilizációs hősözi voltát is jellemzik. Ezek a vershősök Nagy László költeményeiben egyszerűen nőnek kultúrheroikus példázattá, és lesznek egyszerűen az „én”-ből mitizált hős alternánsaivá és küzdőtársaivá is. Nagy László versvilágának mitológikus birodalma az értékek oldalán ilyen hősökkel népesül be. Az édesanya, az édesapa és önmaga – a *Rege a tűzről és jácinról* című alkotásban oly remekműűen felmutatott – mitológikus hőssé stílizálása után a demiurgosszá növesztett művészelődők és kortársak is bevonulnak az archaikum e mítikus Nagy László-i univerzumába. S a központi hős harcának részesei, mítoszi társai lesznek. Görömbei András hangsúlyozottan emeli ki e művész-hősökről szóló versek szerző-alternáns jellegét, ezért is nevezi őket „kettős portré”-nak, amelyekben a „megidézett példák médiumok”, bennük „önvallomás és válaszkérés” szólal, s e művek „mindig ars poetica-érvényűek.”⁴ Líratörténetileg a mitologizáló portréalkotásban leginkább Ady, Gulyás Pál s részben Sinka István haladtak Nagy László előtt. Ady mitológikus önportréformálása mindvégig a korkifejezés eleven kohéziójában maradt, Gulyás és Sinka műveiben viszont az archaikus mitologizálás vagy elszakadt, izolált maradt a jelentől (Gulyás Pál), vagy többnyire a kuriózum, a lélek-szociográfia szintjén rekedt (Sinka István). Nagy Lászlónál viszont főképp a háromdimenziós struktúra következtében ez a modelláció Ady e típusú szerepformáit továbbfejlesztve, a kor igényeihez igazítva, aktuálisan és funkcionálisan képes megnyilatkozni.

Nagy László portrévershőseinek alakjában olyan feltűnően és határozottan kerül kiemelésre az archaikus hősözi figura képzésének számos mozzanata, hogy azok egyenesen és közvetlenül az ősi mítoszok: a *Kalevala*, a *Gilgames* hősvilágát és atmoszféráját idézik, noha Nagy László alsó mitológiai, folklórtörédekekből lobbantja életre az archaikus gondolkodás és mítosz e – hős-koncentrátságú – paramétereit. Akár az évezredekkel ezelőtt született mítoszalakulatokban: kozmikus erővel és viszonylatok között, küzdelemre szántan, a nap- és fénykultusz jegyeibe öltözötten, mindenség-arányú cselekvések által, a humanitást őrizve, a harmóniára, igazra, szépre törekvés igényével és – esetükben – a művészet mitizált hatalma és eszközei révén szállnak szembe ezek a hősök az embertelenség szintén mitizált, rontó erőivel. Igazi mediátorok ők: hatalmas erőfeszítéssel tartják fenn a lét arányait, ne torzulhasson az ártás és romlás övezetei, a káosz felé, az „emberi” elv kiegyenlítő energiáit mozgósítják a negatív törvények, tendenciák ellen. S valamennyien a kultúra értékköreiből nőnek föl mítikus erővé. Csoóri Sándor fogalmazásában: nem történelmi alakok,

„nem Dózsák, Rákócziak” ők, hanem „a szellem hősei.”⁵ Nem dárdát, kardot, pajzst emelnek a humanitás védelmére, hanem szellemük értékeit, a művészet sugárát. Ez a szellemi erő felfokozottan, mint győzhetetlen mítikus hatalom, a mindenséget eligazító és elrendező funkciókkal, archetipikusan a fényhez, a naphoz kötődő ábrázolásban jelenik meg. Valamennyi portrévershősben karakteres vonásként tűnik fel a világmindenség épségének őrzése, a kozmosz igazgatása, figyelése, harmonikus működésének biztosítása. Olyan vonások ezek, amelyek számos archaikus mítoszhoz lényegszerűen jellemeznek. Típusos jegyei pedig – például – a manyisi ősmítosz Világügylő Férfijének alakján át – mint a Nagy László-versekben kibontakozó párhuzamosságot is remekül megvilágító tükrön keresztül – mutathatók fel. (Nagy László nyilvánvalóan nem ebből a mítoszból emelte ki portréversei hőseinek alakrajzát, a folklórbeli és az eposzi archetipikus szemlélet konvergenciája idézi meg csupán az azonosságokat.) A Világügylő Férfi az obi-ugor manyisi mitológia kultúrhérosz alakja, de nevében és szerepében is kifejezően süríti az univerzális demiurgoszi, kultúrhéroszi vonásokat. Funkciója a világegyetem kiegyensúlyozott életének fenntartása, a lét működésének „ügyelése”, „ő az, aki mindent lát és tud, és minden bajban, betegségben segít az embereken.”⁶ Ez a szerepkör számos hős- és istenképzetben van jelen Mithrától Jézusig és a keresztény-

Rátkey Endre: *Gilgames*, részlet (Rátkey Endre, Képzőművészeti Kiadó, 1988)

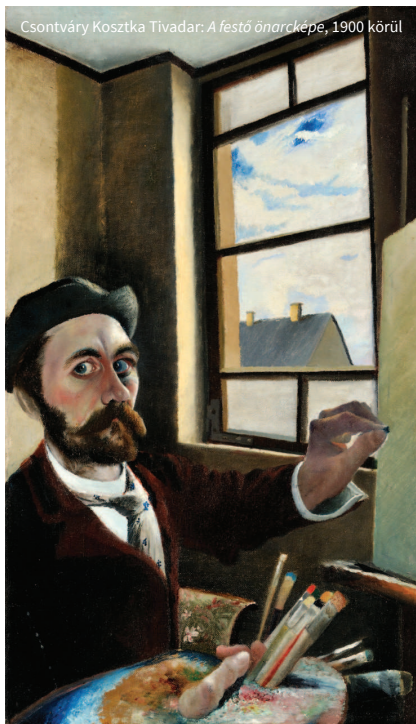
ség felvétele után a manysik a Világügyelő Férfi alakját Krisztusával azonosították).⁷ Az ilyen jellegű „világügyelő” archaizmus több lényegi elemét a művészelődök példáján át történő önfelmutatás gesztusával együtt Kiss Ferenc remekül érzékelté Nagy László portréverseiben. „Bennük jelenik meg a paraszti világban fogant teremto ember titáni rokonsága: az emberi fenség, a megdöbbentő merészség, a szeretlen és tüneményes alkotás prométheuszi példái. Csontváry »Isten szörnyetege«, Bartók »új ritmikájú Sárkányölő«, József Attila a »Mindenség summáslegénye«, s minden szalon: árvaságuk, szenvedésük, a poklot lebíró erejük okán is a magát tanúsító költő rokonai.”⁸

A kultúrhéroszok e vonásaival felruházott vershősök ellenfelei pedig – mint a *Menyegző* típusosan mutatta meg – a sivárság, terméketlenség, szörnyeteg alkát archaikus képzeteiben vonulnak föl. A portréversek művészelődjai a „világügyelő” kultúrhéroszi vértézetben ezek ellen – az aljasságot, erőszakot, kishitűséget, butaságot archetipikus és történeti mezben kifejező – negativitásokkal szemben lépnek a küzdőtérre. Kozmikus, szoláris, viaskodó és más archaikus vonásaik – miként az archaikus mítosz korai állapotában is – etikai és esztétikai értékek tartalmaival telítődnek. A Platón által „eredendően szép”-nek nevezett kozmosz (az átlátható, a rendezett, az emberi életre alkalmas világ) ideája tükröződik bennük. Az őket megjelenítő képek fény,

tágasságot, termékenységet, erőt hirdető szemléletes vonásaiba a humánus pozitív motívumrendszere olvad. Így lesz Csontváry (*Csontváry*) nem egyszerűen csak az „Isten szörnyetege”, hanem „a Nap fia” is, azaz „gigaszi vörös szemgolyó a kételyek fölött.” Így lesz ő a víziók sorozatos metamorfózist teremtő képi kapcsolatrendszerében mindig nagy emberi értéként mítoszivá emelt esztétikai és erkölcsi erő: „sivatag korban új szépség”, a tisztaság, romlatlanság képek által kimondott eszméje szemben a szennyel, lázalmokkal és megalkuvásokkal. Így lesz „magaslati hó”, „délbáb-rontó vihar”, „fehéren rémlő bika”, aki a Kárpátokat veheti fel koronának, s elrúghatja a mediánt is művészete kozmikus erejének példázatával. Bartók „új ritmikájú Sárkányölő”-nek láttatása is az értékösszegzés és a szellemi sötétség elleni harc archetipikus-képi kifejezésének összegző szándékából fakad. Az ő alakja (a *Bartók és a ragadozók* című versben) szinte az összes portrévers kultúrhéroszi minőségét illusztráló erővel összegzi. Egyértelműen, a fogalmak nyelvén is kimondva, a humanitását veszített, így életelenségé változott ember, az „emberiségéből kivetkőzött lény” ellen lép harcba. Ez a lény nemcsak képi, hanem etikai vonatkozásokban is valóságos szörnyű, „ragadozóvá” alakult, s ráadásul „a század éghajlatában ez a legnagyobb ragadozó ijesztően elszaporodott [...] s míg önmagát reklámozza mint morált, mint elérhető üdvösséget: új ragadozókat toboroz, új áldozatokat kaparint magának. Mert századunk emberét a képmutató ragadozók bővílik.” Bartók e „szégyentelen fajta”, e „gátló és gonosz hatalmak” ellen zenészként, de a Nagy László-i megformálásban a kultúrhős remek és archaikus elveket is testébe s szellemébe oldó módján küzd. Az „álerkölcst”, „álművészetet” hirdető „ragadozókat” zenéjükben támadja meg, s feltárva „édes muzsikájuk” hamisságát „a szívödlegesztő álarokat zenéje acélujjával tépi le.” A kozmikuságnak, a világegyetem egyensúlyfenntartásának, a „világügyelés” kultúrhéroszi aktusának vonásai is koncentráltan formálódnak meg Bartók alakja körül. Szemei „sztratoszférát legyőző szemek”, s „tenyerében óra: méri és ellenőrzi a Mindenség zenéjét”. S a dalia-típusú kultúrhérosz képleteivel lép elő az időből, a halálból az „emberárukkal”, a „vérszagú szörnyekkel” vitázó „Mindenség summáslegénye” József Attila is. Alkában az archetipikuság keresztény allúziók fényeit, a „glóriás” ember stigmáit is magába oldja. Vasy Géza értelmezése erre a rétegre érzékenyen mutat rá. „A József Attila-képre rámintázódik a szent, a már-

tír, a vértanú képe, s még közvetlenebbül és egyedülvalóbban a legfőbb vértanúé: a Megváltóé. [...] Nagy László költeménye [...] elvárja ettől a hangsúlyozottan eviláginak láttatott szenttől, hogy töltsé be a szakrális szentek feladatkeretét is: támadjon fel és segítsen a hozzá fohászkozón. Itt válik József Attila evilági megváltóvá, akit az emberáru (Júdások) kergettek pusztulásba, s aki éppen ezért – hasonlósági alapon – a leginkább tud segíteni (példájával) azokon, akik ilyen helyzetbe kerültek.” A megváltás keresztényi motívumai és példázata a feltámadás, küzdés, kozmikuság archaikus dimenzióival egybeszőtt komplexitásban mutatják fel a virrasztó, vigyázó ember heroikus képét a Nagy László-vers „világrendjét” egész költészetével és életével szervező József Attila alakjában. S nem más a fényszimbolikát a „lámpás fejű” jelzőbe sűrítő *Furcsa vitézi versezet* című versben Csokonai megjelenítése sem. Ő is „világügyelő”, lét-elrendező szerepű, hiszen ő szabott „mértéket” erre a „barbár földre”, s eresztette be „az isteneket a hajdúk meg a szolgálólányok közé.” De ilyen hős a „csillagra akasztott” ostorú Ady (*A föltámadás szomorúsága*), a „hétrétű szivárványon, lángpalotában” a „penésztorjú arany középszer” ellenében hajózó Krúdy-Szindbád (*Szindbád*), az „emberevő lángoroszlánokon át” az embert „a multhatatlanság szerkezetébe” vezető Ferenczy Béni (*Végakarata: tűz*), s a „szárnyas inasai” között „vérző kerubként” a „Mindenség tárlatában” a „Mindenséget mutogató”, a szörnyeszerűvé vált lét: a „szívek sárga aszálya”, a „denevérgirlandos” ballá lett jelen élő a halálba, az égbe menekült Kondor Béla is (*A Mindenség mutogatója*).

A kultúrhérosz, demiurgosz e világeligazító, humánuselvű archetipikus vonásai nem csupán e portréversek, hanem más művek közegeiből is igen nagy élességgel olvashatók ki. Bennük nemcsak Nagy László költészete archaikus teremtésmítoszi rétegeinek középponti alakját lehet szemlélni, hanem szinte vissza is lehet olvasni alkatukból a „primér” archaikus mítosz hős legfontosabb jellemvonásait. Az archaikum e mélyebb analízise arra is rávilágít, hogy a Nagy László vershóst – bármennyire fontos jegy is ez – nem csak a „bajvívó”, a küzdő magatartás jellemzi. Ez a hős nemcsak a bajnok, a vitéz, a dalia vonásaival telített, hanem egy jobb világ építője, teremtője is: „kőművese a világosságnak”. Nem önértékűen, csak magáért a harcért, a viaskodás mámoráért, benne a mindenre elszánt önfelmutatás gesztusáért vívja a küzdelmet, hanem a rend, a harmónia, az igazság és a morális tisztaság eszméiért. Harca eredményeképpen nem

Csontváry Kosztka Tivadar: A festő önarcképe, 1900 körül

Nagy László

BARTÓK ÉS A RAGADOZÓK

Nem az erdő, nem a levegő meg a víz remek királyai, nem ezek a vadak ólálkodnak és őrzöngnek a szívünk körül. Hajunkat oroszlánsörénnyel elkeverni veszélyte-
nebb, mint megértően pillantanunk az emberségből kivetkőzött lényre. A szá-
zad éghajlatában ez a legnagyobb ragadozó ijesztően elszaporodott, szaporítva a
fondorlatos intézményeket, megfosztva hivatásuktól a tündöklő találmányokat.
A traverz-erdők, a kábel-dzsungelek, a műanyag-habok felett sugárzik ez a szé-
gyentelen fajta, s míg önmagát reklámozza mint morált, mint elérhető üdvössé-
get: új ragadozókat toboroz, új áldozatokat kaparint magának. Mert századunk
emberét a képmutató ragadozók bővílik. E fordított orfeuszi helyzetben az édes
muzika csak azt jelentené, hogy velük parolázol. Már a fiatal Bartók azt mondja:
Nem! Se álerkölc, se álművészet. A szívdőglesztő álarcokat zenéje acélujjaival tépi
le. Mert emberi fenség: eleve idegen tőle a marakodás. Új ritmikájú Sárkányölő
– mondanám, de ez a szimbólum föltételezi a programos harcot. Bartók öntör-
vényű konok csillag. Nem készül semmiféle leszámolásra, nem keresi a gatló és
gonosz hatalmakat, de találkozik velük, de gyémántfejjel beléjük ütöközik mindig.
Így süvít a pályán végzetesen, de mint művész, diadallal. Élete volt keserű is, csö-
mörös is. Menekült volna a grönlandi cethalakhoz, a Tűzföld ércein bőgő vadak
közé. Mégis azt mondja: Nem! Az ember nem adhatja meg magát. Se a hatalmas
bánatnak, se bármilyen „dögvész-országnak”. Az ember szerelmével és férfias ha-
raggal ment a halálba. A ragadozók pedig a sírig követték. Elhengerített kövénél
megsebezve a zenétől vinnyognak és átkozódnak ma is, és nem bírnak szabadulni
tőle soha. Nekik Bartók az elkerülhetetlen sorscsapás. Nekem példa és megváltás,
mint a legfényesebb árvák: Ady és József Attila. Őt látom a magasban, fehéren
izzó haját, a sztratoszférát legyőző szemeit. Tenyerében óra: méri és ellenőrzi a
Mindenség zenéjét.

sebeket okoz, hanem, éppen ellenkező
módon, a világ sebeit gyógyítja: „patyol-
atot ad a sebekre”. A kultúrhéroszra a
művész teremtő arca íródik rá, vagyis a
harmóniát, a szépet, a jót akaró ember
példázata. A Nagy László-i verzhós alka-
tát ez a több funkciójú összetettség, ez a
már önmagában is archetipikus egységű
„vejnemőjni” gazdagság teszi erőteljes-
sé és archaikusan is hitelessé. A művész, a
gyógyító, a harcos, a teremtő Vejnemőjnen
és archaikus mítoszi rokonai: Ilmarinen,
Szoszrukó, Enkidu, Amirani, Beowulf
közösségvédő, archaikus-axiomatikus
funkciói élednek újjá Nagy László port-
réverseiben. A sárkányölő gesztust pedig a
művészet által kifejezett jövő perspektívái
hitelesítik, motíválják és irányítják verzhó-
seiben. A szellem fenségét és életbizalmát
teszik e hősi képletek érzékletessé, poétika-
ilag is kifejezetté.

Ez a hős hármastételezésben, fókusz-
ként áll a Nagy László-művek központjában.
Rajta keresztül szűrődik át és ítéltetik
meg a világ és a történelem. Ő a tragikum
hordozója is, aki kifejezi, megéli és végig-
harcolja az emberi drámát. S a küzdelem
idejéből a pálya menetében elérkezik majd
a megroskadás, a krízis perisodusa is.
A vázolt időszak verseiben vízszint még ere-
je teljében példáz, ítélt és vív a mítoszok és

a rítusok logikai mechanizmusában máig
következtesen őrzött és óvott gondolat
jegyében, amely az emberi közösség elemi
érdekeit védi, és az ember bukásaiból újra
meg újra utat nyit a felemelkedésre. Nagy
László költői világában ennek a gondolat-
nak a képviselése és védelme kopirozódik
rá a művész alakjára. Az archaikus mítoszi
aura és képzetkör pedig a feladat időtlensé-
gét és elemi szükségességét is hivatott köz-
vetíteni a megformálás érzékletességének
„bartóki” szolgálata mellett. A sárkányölő
mozdulat mögött tehát tiszta fénnel rag-
gyog az emberség, az emberhez méltó lét
esélyének ideája. Az *Egry ragyogása* című
versben mindez sűrítetten, Nagy László
prózaí írásainak esztétikai elveit is koncent-
rálva tárul elénk. A harcoló és az alkotó
kultúrhérosz művészi sorsokkal átforrósít-
ott modelljéből ez a mű nem a harcos, ha-
nem a teremtő vonásokat helyezi előtérbe.
Egry József festőművész formáinak, színe-
inek közvetlen, művészi példájának pedig
áttételes „ragyogása” így lesz egyidejűen a
teremtő és példaadó művészet archetipi-
kusan megfogalmazott modelljének ragyo-
gásával. Benne – Nagy László mítosz-tük-
röző, sorsmodelláló, heroikus-dinamikus
világképet hordozó versein át – a káoszból
születő emberi rend szépségének fel nem
adható üzenete szól:

Ferenczy Béni: Bartók Béla arcképe, 1936

zendül a tó és zeng a tenger
föltámad a hullám, a villám
reped a világ boltozata
megölnék egymást az elemek
alakok elvérzenének
de ő feltartja kezét, csönd lesz
patyolatot ad a sebekre
rend lesz, de marad a fesszesség
a vízé, az égé, a hegyeké
homlokok tektóniája
kőműve a világozágnak
siratja az elberdált világot
s fölépíti káprázatában

Nagy László kézirata (Magantulajdon) / Nagy László:
Kisérlet a bánat ellen, Magvető, 1980

1 Deme Zoltán fogalmai. DEME Zoltán: Szemben az abszurditással = Uő: Arpeggio, 1984, 127.

2 Kiss Ferenc: A Menyegző = Uő: Interferenciák, 1984, 214.

3 Vö.: MELETYINSZKI, Jeleazar: A mítosz poétikája, 1985, 348, 267.

4 GÖRÖMBEI András: Nagy László költészete, 1992, 217, 307.

5 Csoóri Sándor: Nagy László földi vonulása, Tiszatáj, 1975/7, 22.

6 Mitológiai enciklopédia, I, főszerk. Sz. A. TOKAREV, a magyar kiadást szerk. HOPPAL Mihály, 1988, 559. Bővebben a mítoszlól lásd uo.

7 Uo.

8 Kiss Ferenc: i. m., 199.

9 VASY Géza: Nagy László-tanulmányok, 1993, 68.

” Nagy László EGRY RAGYOGÁSA

Már nem a tó és nem a tenger
nem a világ boltozata
nem a hullám, nem a villám
betölti szemem a férfi

aki jön a végtelen vízről
csónakkal, vászonruhában
hó jelenése, vért se köhög már
nem zihál, semmi erőfeszítés
két evezője vadliba-toll

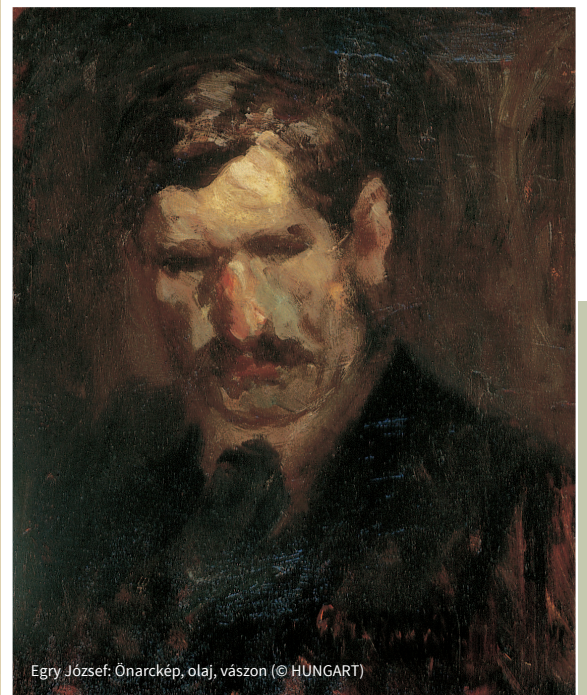
kiköt s a párában asztal várja
kenyér és hal meg bor s körülötte
mind aki rajongja olyan ívben
akár a szivárvány arca előtt

SZENT A MI KENYERÜNK, HALUNK S BORUNK
JÓ VOLT, MÉG SZIVÁRVÁNYT IS LÁTTAM ITT

S elevez tőlünk a szent és barbár
két evezője vadliba-toll
zendül a tó és zeng a tenger
föltámad a hullám, a villám
reped a világ boltozata
megölnék egymást az elemek
alakok elvérzenének
de ő feltartja kezét, csönd lesz

patyolatot ad a sebekre
rend lesz, de marad a feszesség
a vízé, az égé, hegyeké
homlokok tektóniája

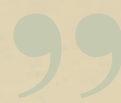
kőművese a világosságnak
siratja az elherdált világot
s fölépíti káprázatában

Egry József: *Ónarckép*, olaj, vászón (© HUNGART)

Nagy László CSONTVÁRY

Ő: a bábeli magasba emelt fej, gigászi
vörös szemgolyó a kételyek fölött,

világnagy vásznon ecset- és üstökös-egység,
ágyúzzák letről a köznapi méretek,

kicsi királyok, erőtlenek és nevelésesek,
mert ISTEN SZÖRNYETEGE, emberkéek végzete ő,

temérdek sugár-erő, transzformált örület,
kapcsolják rá uraim a várost: a lámpa mind kigyúl,

egyszeri csoda, a Nap fia ő, aki agyára
fölv teszi koronának a lángoló Kárpátokat!

Rágalom, hogy a szoba sarkába a százszor kifőzött
teahalomra buktatja el a halál –

északról délre zuhan, elrúgva úgy a mediánt,
hogy billen a láthatár, minden egyensúly fölborul,

rágalom, hogy Tivadar festőt a cicái kikezdi,
máig is oroszlánok veszőznek izmaival!

Vigyázat, itt jön, mint féreg nélküli dicsőség,
hús-valósága csak emlék, arra már szüksége nincs.

Átörökítve magát a világ velő-kötegébe,
lett magaslati hó, szűziség, lombzene, bilincstelen,

agyaras hegyi folyó, azúr vadkanok rohama,
új látomás a rónán, délibáb-rontó vihar,

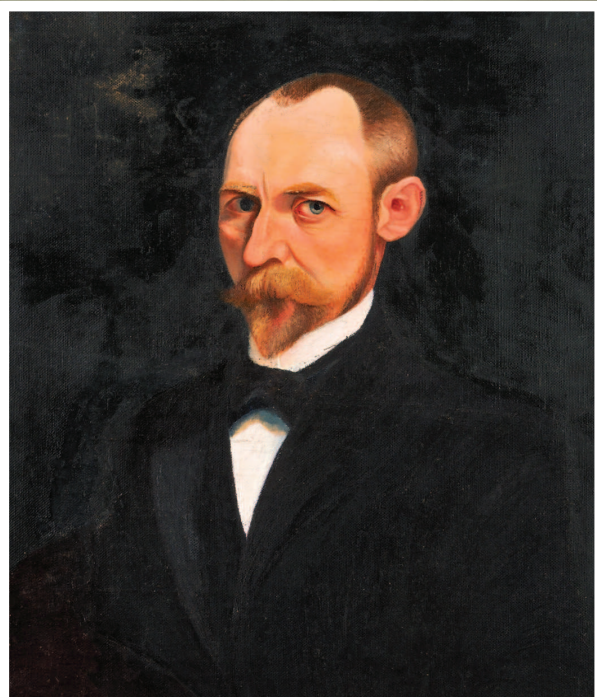
tűnődve is őrlő jelenés, lidérc a tükörben,
fehéren rémlő bika, aki márvány és patyolat.

Figyelem! beszél az elárvult aszkéta mester,
sivatag korban új szépség, szakálla rostolt acél,

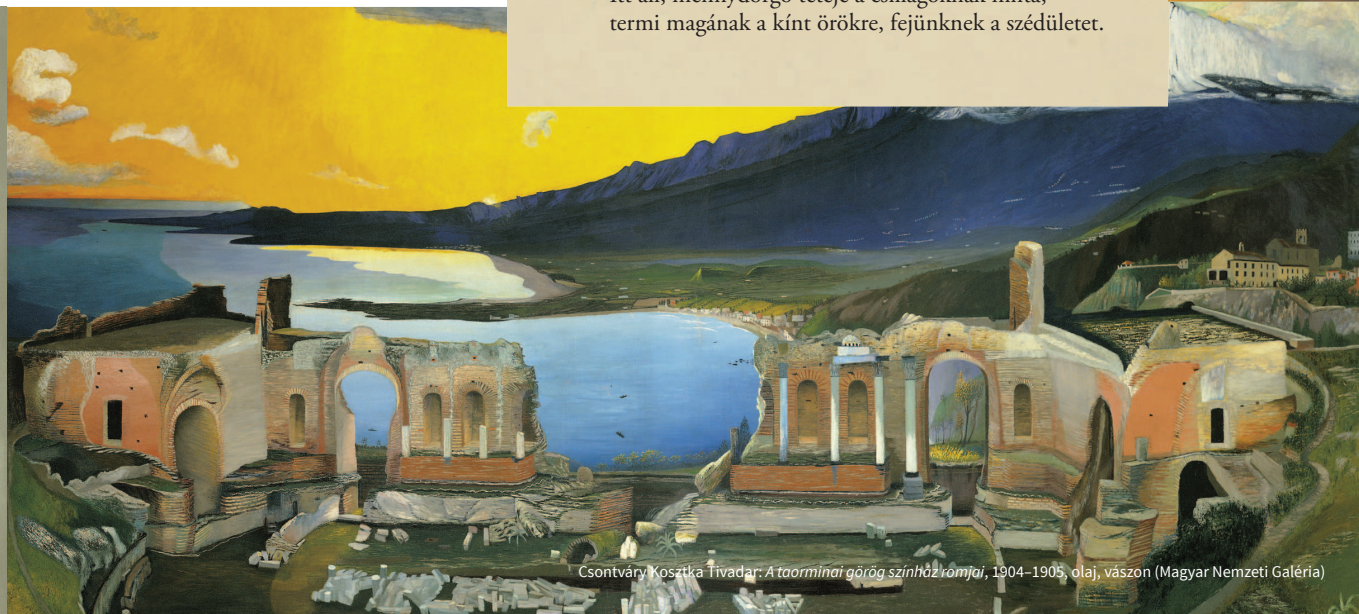
keze a nagy korszakok lapjait fordítja kínba,
Mona Lisa arany méhe már villámló görcs és aszály.

Rikolthat a művész az égen kén s kobalt páváiból,
törvény, hogy cédrussá váljon a milliogyókú magány.

Itt áll, mennydörgő teteje a csillagoknak hinta,
termi magának a kint örökre, fejünknek a szédületet.

Csontváry Kosztka Tivadar: Őnarckép, olaj, vászon, 1893 körül (Magyar Nemzeti Galéria)

Csontváry Kosztka Tivadar: A taorminai görög színház romjai, 1904–1905, olaj, vászon (Magyar Nemzeti Galéria)

„Kriván havassa”

Nagy László és a régi magyar irodalom

GY. SZABÓ ANDRÁS

„Se bokros Bakonyalja,
se Mátra kék havassa
énrajtam nem seíthet,
nem üdít ilyen szívet”

A *Virágének* négy sorát, a költemény második versszakát idéztem Nagy Lászlótól, *A nap jegyese* című kötetéből. Ami első olvasásra rögtön szembetűnik, az egy archaikus szóalak: „havassa”.

Ugyanez a kettőzött mássalhangzóú birtokos személyjelen szó szerepel Balassi tanítványának, Rimay Jánosnak egy fontos, helymeghatározást tartogató sorában. A két Balassi fivért, Bálintot és Ferencet elsírató, érdemeiket magasztaló, bravúros poétikai eljárásokat felmutató gyászvers, az *Epicédium* Vizsolyban lát napvilágot 1596-ban. (A két testvér 1594 tavaszán, nyarán ontja véré a haza védelmében: Bálint Esztergom vívásakor, Ferenc Nagyszőlős mellett vesztí életét.) Az *Epicédiumot* a hú tanítvány azonban nem tartja elégséges cselekedetnek, egy Balassi-kiadással is teljessé akarja tenni mestere iránti tiszteletét, de elképzelése meghiúsul. Fennmaradt viszont kéziratban ennek a tervezett kiadásnak az előszava, és a beköszöntő sorok mellé szánt *Elogium*, a méltató vers. E költeményben találjuk a következő sorokat:

*Hibbe városának, hol nyugszol, állása
Ott vagon, Krivánnak hol magas
havassa...*

Akár útmutatóként is szolgál a kiemelt idézet a temetés helyszínének pontos meghatározásában. A két fivér teste a Liptó megyei Hibbén nyer örök nyugalmat a család kriptájában, a Magas Tátra egyik hegycsúcsának, a Krivánnak „havassa” közelében. Ugyanez a szóalak változtatás nélkül szerepel a már említett és idézett *Virágénekben*. A birtokos szerkezetnek azzal a formájával él Nagy László, mely a birtokos személyjel használt változatával teszi telítetté, emelke-

dettté a verssort. A „Mátra kék havassa” nagy valószínűséggel visszazármaztatható a Rimay által tervezett Balassi-kiadás *Elogiumára*.

Újra és újra azok az 1965-ös interjúban megvallott gondolatok jutnak eszembe, ha Nagy Lászlónak régi magyar irodalmi kötődésére akarok választ találni: „Mióta verset írok, célom a kifejezés plaszticitása, erőteljessége, merészsége. Mindez kapcsolatos a formával, metaforával, ritmussal.” Az interjú szövegében megfogalmazott igény és óhaj nemcsak a népköltészethez közelítette a költőt, hanem a régi magyar irodalomhoz is. A kifejezés „plaszticitását”, „erőteljességét”, „merészségét” öntőformaként kétszen kapta a régiségből.

Vonzódásának fő oka ehhez a többszázados tartományhoz kétségkívül maga a nyelv lehetett, ez a változatos fonéma-rendszerű, nyelvi fordulatokban, szóképekben gazdag, kifejező, láttató magyar nyelv. Verseinek meghökkenítő újszerűsége legtöbbször az elfeledett, s általa újra felfedezett, a régiségben gyakorisággal használt poétikai eljárásoknak köszönhető. Ilyen az inverzió, a megbontott szórendiség, mely feszítetté, nyugtalanná teszi versei világát. Ugyancsak a régiségből hozza a nyelvi takarékoságot, fölöslegesen nem használ névelőt. Balassi-élményének egyik oka a nyelv lehetett, a másik eszmei-etikai és életrajzi vonzódás. Közel érezte magához az életet teljességében birtokba vevő reneszánsz főurat és katonát, aki megrendült pillanataiban személyes sorsának alakulását a haza sorsának változásával kapcsolta végzetesen össze. Balassi-portréja, mely 1957-ben az általa szerkesztett válogatott versek előszavaként lát napvilágot, a nagy költőelőddel való rajongó azonosulás jegyében születik meg.

Nagy László
BALASSI

A z országos homályban csak a végváriak szabalyja tündökölt, s nem a szellem. Véreznek a kapitányok, vitézek, s hadakozásuk a hazáért Európa pajzsa is. Ott városokat rendez, megszabja a nyílegyenes utcát a reneszánsz férfiak arányérzéke. Petrarca lírája ott már sokaké, a franciáknál ragyog a Pléiade köre, Ronsard és társai. Mi hol vagyunk? Az éjszakák hosszán csak Tinódiék verik a citerát, mondván a végtelen, de nekünk együgyűségükkel is kedves heroidákat. Hol van a líra, az első személy hangja, a hajnali madár harsogása?

Ha költészetről van szó, kicsit megkéstünk, de mintha már előrefutnánk: oly gyönyörűen s féktelenül zendülnek meg a Balassi-dalok. Ha költészetről van szó, hozzánk végzetesen kegyes a sors. E végzetes kegyesség ott kezdődik Balassinál, s mindmáig tart, mert költészet, haza és szabadság akkor kötődtek össze végérvényesen, s szolgálni e három istenséget – tanúja a történelem – dicső, de tragikus is. A „véres zászlók” előttem föl-idézik a Balassi lobogóját, amire a hárfás Dávid, a király-költő volt „írva”, s képzeletemben a vér beborítja őt is, de csak zengeti a hangszert, mintha a dal volna a mentség. Az esztergomi vár tövén megsebesülve zsoldáros szájjal fetreng a költő. Combját az oktalan borbélyok orvosolnák – de csak piszkálják a szent sebeket, mérgezéssel segítenek a halálnak.

E négyszáz év távolában Balassi maga a Küldetés, ő a Megvalósulás. Elődök nélkül – a dadogó igricek nem elődei – világ-irodalmi magasságú lírát fúj ki magából, a dalköltésben olyan tündér-

Magyar festő: Balassi Bálint arcképe, 17. század második fele (Keresztény Múzeum, Esztergom)

hatalmú, hogy azóta se tűr meg maga mellett mást, csak Csokonait s József Attilát. Ez a garázda szívű úrfi szinte a vérével érezte meg a reneszánsz életideálját, mely Európából elsöpörte a haláltáncos hangulatokat, siralomvölgyi teóriákat, hirdette magasan: éljünk és lakjunk vígan, a menynek országa e földre legyen eljövendő! Balassi szerencsésen nemcsak a testi élvezetek habzsolására volt remek alkat, éppoly telhetetlenül fogdosta össze a szellemi gyönyöröket is. Meghökkenítő, hogy e skarlátruhas katona egy alkalommal hátsalóért vesz magának három leányt, ugyanakkor ő a legszebb elme s páratlan költő az országban. Szerelmese a teljes életnek: éppoly csodásan udvarol a hajnalnak, harmattól súlyos lombnak, mint a pirkadatború hölgyeknek, akiknek szájában a lelkét felejtí. Jó lovak, sólymok imádója, vitézek között csillag. Melléből a halhatatlan epekedés és meghatottság rúgja ki a versek piunkösi pompáját. A költői mesterséget kiválóan értő, élményt s nagy műveltséget összeforrasztó Balassi: nálunk az első poeta doctus. Ha verseket fordít, tudja, hogy „hertelen jobbítá” őket, a költői hivatást nem titkolja, de szinte gögösen vallja, gyalázóinak is szemébe vágja, hogy ő a Múzsák barátja – mindezek a tudatos költő ismérvei.

Élete csupa féktelen szenvedély, ezért lepik el oly hamar a csalódások. Szerelmében szerencsétlen: az istennőként ragyogó Losonczy Anna, a későbbi versek Juliája elfordul tőle, s ő haragjában Christinával köt balsikerű esküt – majd visszafordul az első nagy szerelméhez, de Julia újra csak mást üdvözít. A második fő csillag Celia, főúri feleség, rezegve kacérkodik, nem mer a költő kezébe leomlani. A birtokperekben megtépzott, végül is lócsereléssel tengődő Balassinak csak a bécsi és lengyel szép Zsuzsannáktól, citerás örömeleányoktól, porcogós Annókáktól lehettek fájdalom nélküli emlékei. Erdély s Lengyelország: kaland és bujdosás. A délibábüldöző hamarosan a legüldözöttebb, olyan esendő, amilyennek az utolsó zsoldárok mutatják. Végso fogódzója az Isten, nosztalgiaja az édes Magyarország.

Mi a titka annak, hogy Balassi műve, akár az eleven szervezet, dobogással, a vértörök nagy muzsikájával négyszáz év múlva is megejtí azt, aki közelébe jut? A költői fennmaradás kútfeje mindig csak az, ami múlhatatlan: az emberre zúduló, jajgató, neveltető Élet. Balassi e hatalmas életet dalban tudta kimondani. Költészete így lett az elevenségre, nagyvérűsége örök példa. Balassi a költő utódokat a vér tüzével nevelő ősmadár: a legendás Pelikán.

Annyira fogja őt a magyar reneszánsz költőóriásának személye, hogy vele kapcsolatban megkísértí a drámaírás gondolata is. Naplója 1976. január 14-i bejegyzése szerint Czimer József és Sík Ferenc színdarab írására ösztönzik. „Drámát akarnak tőlem, Balassiról írniék, csak nincs időm” – olvassuk.

Az 1976-os és '77-es évben petárdaként robbannak a Balassi-reminiszcenciát felmutató, vagy épp a nagy elődöt központba állító, sorshelyzetére ráhangoló költemények. Szilágyi Domokos temetése után kerül ki tolla alól *Az erdéli asszony keze* című vers, mely egyértelmű utalás az ismert, majdnem azonos című Balassi-epigrammára, ugyanakkor attól hangulatilag-tematikailag elütő, ízig-vérig Nagy László-költemény.

A nagy vers, a *Balassi Bálint lázbeszéde* kétségkívül az életmű egyik lehetséges kulcsverse. Ars poeticus alkotás, mely – mint a legtöbb fontos Nagy László-vers – egyfelől az értéket elsikkasztani törekvő környezet súlyos ítéletét fogalmazza meg, másfelől azt szuggerálja, hogy az erényes tett, legyen az maga az írás, korokon, időkon átívelő tanulság és példa.

Nagy László

BALASSI BÁLINT „ LÁZBESZÉDE

Ördög már veletek, ti álszent hivatalok,
hites uraságok csipkegallérban, csuhában,
kik arcomat dongva a kárt örvenditek rajtam,
dongók, a szentlélek dühödt pirosa kitilt.

De ti bejöttök sátorom száján szalag gyanánt,
utatok sötétül Bécsig, hol jó hír a gyászír.
Hány sértett fenség marka eresztett szemfedőnek,
csipeszes inkvizíciónak, ti dogma-dongók!

Dögbanyák, az ágyú nem lök oly mérges tojást
amilyent farotok csöve pököd eleven húsrá,
homlokom kínja nektek oszmán nyalánság, vissza,
ragadzatok Belzebúbra, ki világra kúrt!

Pokolé a tábor, hol vitéznél több a ringyó
s teknőc-lovasoknak csak hasa-menése gyors –
Ti nem hulltok el, de sorsom kitagadom
innen, mert vétek, hogy egy-hiten veletek éltem.

Csontvázdiák, te, halál, tiéd a rózsás kalap,
kobakodra húzd és ámulj amíg én a világot
vetkezem, a májust, bár fülemüleszóval bélelt,
margarét-gombos rétet levetek s zöld mezőt.

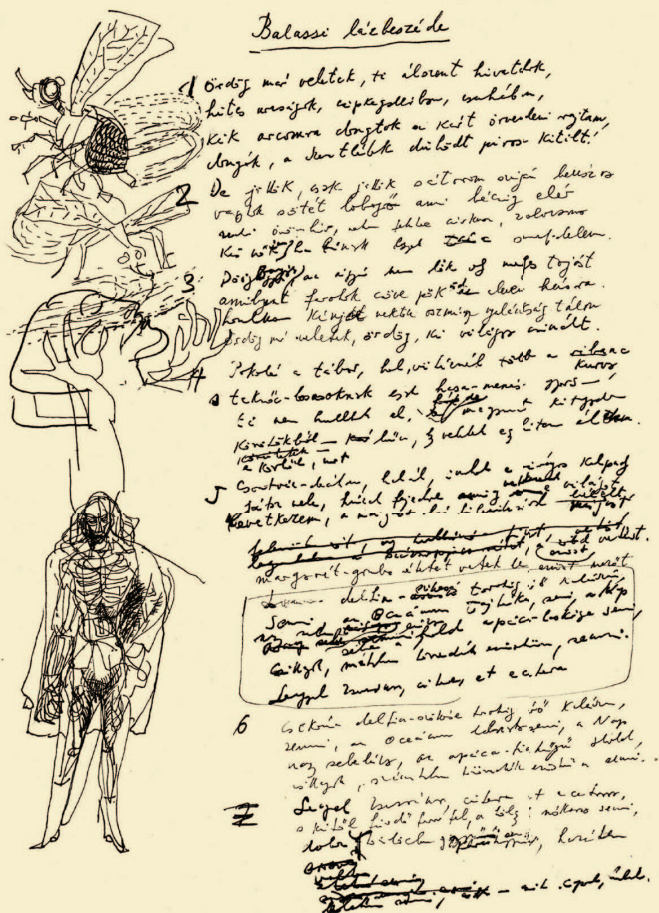
Delfin-szökésű ló torokig habzó kalász közt
már semmi, az Óceán habzata semmi, a Nap
férfiseb-láza, a mátká-ezüst haskéregű Hold
s töredék aranyaim: csillagok, elszórt semmi.

Lengyel szép Zsuzsánna, citera et cetera,
s kitől fürdő forr fel, a Hölgy és mókusa, semmi,
doboz-tömlöcben gyűrűm, hontalan voltom semmi,
hervadj le földig, te rózsás kalapos halál!

Szent vagyok, költő-vitéz, akit sebein át gyalázott, piszkolt, gyilkolt az arany Kamarilla kátránnyá rontva a vért, de a vers Pelikán, valakihez pirosa áttör időn s ködön.

Ördög már veletek, oltottmész-ruhám dörög, zsinórzata villám, nem esem hanyatt se orrlag, angyalaim karolnak égbe, s majd krónika csácsog: címere hárfá – hungarus volt, istentelen.

Balassi lélekeződe

1 Ördög már veletek, te istentelen kihalók,
hítko aranyok, csapadékos, unalmas,
kik a csoma dörögtek a kezt óvatosan
dörög, a kezt elbékélt dörög piros kálit!

2 De jöttek, azok jöttek a csoma arany kálit
vagyok a kezt elbékélt ami lélek elbékélt
nem óvatosan, nem óvatosan, nem óvatosan
kik a kezt elbékélt dörög piros kálit!

3 Dörög már veletek, oltottmész-ruhám dörög,
zsinórzata villám, nem esem hanyatt se orrlag,
angyalaim karolnak égbe, s majd krónika csácsog:
címere hárfá – hungarus volt, istentelen.

4 Péter a tebit, lelvi lélek, te a csoma
a tebit a kezt elbékélt dörög piros kálit!
kik a kezt elbékélt dörög piros kálit!

5 Csak a kezt elbékélt dörög piros kálit!
kik a kezt elbékélt dörög piros kálit!

6 Csak a kezt elbékélt dörög piros kálit!
kik a kezt elbékélt dörög piros kálit!

Nagy László kézirata (Magántulajdon) Nagy László: Kíséret a bárnak ellen, Magvető, 1980

ségein. Ágh István, a testvér beszél arról, hogy az a nagyon ismert vers a pálya elejéről, az *Adjon az Isten*, „a regölés közvetlen hatása alatt keletkezett.”

Az *Ady Endre andezitből* című Nagy László-versben olvassuk: „...a lép, a máj és epe szagosul, / s kifacsarható sorra mind, ami embernek jonha.”

Fiától, Nagy Andrásról kérdeztem, hogy vajon Iszkázon a múlt század húszas-harmincas éveiben találkozhatott-e költő édesapja a „jonh”, „jonha” szóval. A „jonh/a”, „inha” alak, mint köztudomású, a régiségben „szívet, bensőt, lelket” jelentett, s nagyon csodálkoztam volna, ha e dunántúli faluban a régi formájában őrződött volna meg. A *Jönnek a harangok* értem című önéletrajzi írásában ugyancsak felbukkan a kifejezés egy gyomorforgató jelenetben: „... fodrokban turkál apám-anyám, amilyen a pestises disznó jonha.” Egy bolgár költő, Nevena Sztefanova versében pedig a növényi belsőt így fordítja: „Ily erővel a mennykő / mért ütött, már jonhod / szénnel felsötétlő” (Nevena Sztefanova: *Egy villámsújtotta fára*).

Ahogy azt sejtteni lehetett, Iszkázon sem maradt fenn a szóalak, csupán Nagy László költői leleménye, s a régiséghez való vonzódása íratta le vele a kifejezőnek érzett archaikus változatot.

Egyébként a Nevena Sztefanova-vers magyarra fordított harmadik sorának van még egy mikrofilológiai hozadéka: a szén mint a feketeség megjelölése Balassira utal vissza az irodalmi hagyományban, lásd „szemüldék fekete széne”; a fordítói megoldás – úgy sejtjük – innen eredeztethető.

A *zöld sátor elégiája* című Nagy László-versben – mint említettük – szövegszerű egyezésben szerepel a költő-előd első sora: „– Idővel paloták, házak, erős várak – / búgom a virágozó sort, de idővel / erős fog, hajzat és tűz is romolnak...”

A Balassi-költemény horizontja kitágul a versben, kozmikussá válik a vers világa, a lét alapkérdései apokaliptikus látomásban értelmeződnek. Mert nemcsak a „fog”, a „hajzat”, a „gén”, a „vér” romlik, hanem a romlásnak örök keretet adó idő is: „De idővel, idő, / te is kifordulsz, kidöglesz, idő, / kipusztít a semmi – én érzem a semmit / és sajnállak, idő, mert benned élek...”

Az idő, mely a Balassi-versnek is központi kérdése, Nagy Lászlónál érték-tartomány őrzője lesz; egy vissza nem hozható ős-létállapotnak foglalata, mely végérvényesen lezár egy valamikori természeti rendet, melyhez a vers alanya is

Még három költeményt tart számon a szakirodalom, melyek a Balassi-élmény vonzásában születtek meg. Az egyik a *Zsoltár, egyetlen* című, mely a műfaj dikcióit követve idézi meg a költőt, a másik, mely szöveg szerinti egyezésben is felhasználja Balassi közismert motívumait, természetmetaforáját („Oceanum partján”, „Csillagok palotája”), a *Tünődés nagy szeretőkről, a kardcsokolókról* című vers, valamint *A zöld sátor elégiája*, mely az „Idővel paloták” első sorát emeli be a vers szövetébe.

Íde sorolom még a *Szólítalak, hatyú* című költeményt, melynek ihletadó forrását, a vers második felének megnyilatkozási formáját Balassi utolsó versében, az *50. zsoltárban* vélem felfedezni.

Az esztergomi táborban a bűnei kínjával, teste fájdalmával gyöttrődő Balassi saját megtisztulásáért, „sok tévelyedtek” megtéréseért fohászkodik, ahogy Nagy László is a hatyútól kért segítséggel – emelkedvén a hőtisztaságba –, az „árva földiek” evilági megváltásáért könyörög.

A régiség, a régi magyar nyelv, a még élő népszokások formájában a múlt század húszas-harmincas éveiben ugyanúgy jelen volt Iszkázon, mint az ország más tájegy-

Uramisten sábról lovaink mint a délkeleti felé
kötődött Édes Mária, magam eléd terítem
szegfűs habzó ajakról hallatant hallasz, Uram

Nagy László ZSOLTÁR, EGYETLEN

Úristen, hozzád kiáltok, te szoknyás, te Rodostóban
búsan kitalált Kedves Néni, magamat eléd terítem,
de szegfűsen habzó ajakról hallatant hallasz, Uram:
segíts előre a szennyesedésben, hogy üdvözüljek!

Szoktass a szutyokhoz, Uram, ezt valljam háznak, hazának,
pajzsom és csillagom, nagy havasom immár szemét legyen,
szemét a mérlegem nyelve, barátságom pecsétje szemét.

Uram, írtsd ki belőlem örökre a csömört meg az émelyt,
hogy a nyájas kézfogas szemétét kezecském tartsa rajongva
s rám ügyelő mennykő térítse el szárnyas tenyeremet,
szappannal ha kezet fogni örülten óhajtok, Uram!

kötődött egykor. Ebben a megközelítésben döglök ki az idő, fordul ki önmagából, s adja át helyét misztikus elmúlásában – a semminek.

A régiség, a Balassi-élmény mindvégig alakítóan jelen van szövegformáló erőként toposzok, motívumok alkalmazásában, nyelvi strukturáltság szintjén költészetében. Egész kis bokrárt tudjuk összeállítani ezeknek a verseknek. A 16. századi vitézi és Balassi-énekeket címben egyaránt megidéző *A jó vitéz vesztesége* című költemény már nem is a rajongott mesterhez, hanem a hasonlíthatatlanul kisebb tehetségű, de *Toldi* révén nem lebecsülendő utóéletű Ilosvai Selymes Péterhez talál utat. Félti a jobb sorsra érdemes egyént, ki a hatalom hálójában vergődik tehetetlenül, feladva önértékét is annak kiszolgálásában. Intarziaként épül a versbe az Arany által éltetett, Ilosvaitól megörökölt kép: „a földre csavart fejű bikáért”, odalökött darab máj a juss.

Az 1975 áprilisában született *Fejfáknak fejfa* című vers ugyan előbb lát napvilágot, mint a Balassi-élmény szempontjából általunk hangsúlyosnak ítélt versek, de nyitányaként is felfogható a régiség vonzásában keletkezett költeményeknek. Nem a halált és elmúlást, de az emberi létezés vigasztaló paradoxonjaként, a megmaradást, az életet hirdeti a versben a fejfák látványa. Ennek a látványnak ad hangulati-tartalmi keretet a vitézi énekek élménye, ennek képi sugalmazásában indul a költemény.

*Virágot habzó zöld lovakon:
sírdombokon sírjelek, sírfák,
kengyelben álló hű lovasok,
fura bálványvitézek ügetnek.*

*Fejemben s pántja alatt az égnek,
hova hajt s hova ér ez a sok
sisakos, fátylas, ékes alakzat?*

Ha a filológiai igyekezetnek köszönhetően elkészül majd egyszer a Nagy László-zsoltár, mint ahogy ez már Balassi esetében megtörtént, a versszerető olvasók és szakmabeliek revelációként fogják elkönyvelni a hasonlóságot a két szókincstár között.

Amikor élesen, erőteljesen, „plasztikusan” akar fogalmazni Nagy László, visszanyúl a régiség szókészletéhez. Különösen kedveli korai eredetű, egyszótagú szavainkat: szív, vér, ér, gyász, csont, fém, kín, gyöngy, dög, pör, tűz stb.

Ady írja egy 1910-es nyelvművelő írásában: „Mint a legendák alvó daliái alusznak a legigazabb, legszebb magyar szavak.” Aztán meg ezt *A költői nyelv és Csokonai* kapcsán: „...a nyelvgazdagítás reguláit Vitéz Mihály szabta meg legjobban. Igen: avult szavakat napfényre hozni, a nyelv lelke szerint új szavakat csinálni, új összetételeket, szerény, gyönyörű tájszavakat fölkarolni s idegen szavakat magyarrá gyúrni.”

Mindez tökéletesen áll Nagy László költői nyelvhasználatára is. Mintha a valóban létező folytonosságra figyelmeztetnének ezek a sorok. Ady lelke rokonának tekintette Csokonait, ahogy Nagy László a magyar irodalom, számára legvállalhatóbb örökségéből, mindkettőjüket. Meg persze Balassit, kinek versei elé írta: „Ha költészetről van szó, hozzánk végzetesen kegyes a sors. E végzetes kegyesség ott kezdődik Balassinál s mindmáig tart, mert költészet, haza és szabadság akkor kötődtek össze végérvényesen, s szolgálni

e három istenséget – tanúja a történelem – dicső és tragikus is.”

Vajon milyen lett volna Nagy László Balassi-drámája, melynek megírására a naplójegyzet szerint erős készletet érzett? Maga a vég, egészen bizonyosan ott szerepelt volna benne, hiszen a „három istenség” ekkor forrt egybe szétválaszthatatlanul „a hárfás Dávid, a királyköltő zászlaja” alatt, az esztergomi pusztulásban. Mit nem adnék érte, ha töredékét olvashatnánk.

Az interneten (wikipedia.org) található leírás szépirodalmi igénnyel mutatja be a Kriván-hegyet, mely közel-

ből őrzi a Balassi-testvérek sírboltját. „A Magas-Tátra főgerincéből a Csubrinánál kiágazó hatalmas szárnyvonulat végén, a Tátrának mintegy nyugati végváraként tör fel a magasba a Kriván ferde szarvú orma. Minden oldalról elszigetelten álló hatalmas tömege szabadon nő ki a tövében elterülő völgyekből, és bárhonnan is nézzük, mindenfelől ugyanabban a jellegzetes, északnyugat felé meredeken lemetezett alakjában mutatkozik a szemlélő előtt.”

A leírás a hegyről akár szimbólumként is felfogható, érzékletes foglalatként szolgálna egy nagy ívű életpályának. Pontos képi megjelenítése lehetne az időben távol eső, egyazon magasságba törő orozatnak: Balassinak és Nagy Lászlónak. Elszigetelt tömbjükben úgy állnak ők ketten költészetünk vonulatában, mint ama mindenfelől ugyanabban a jellegzetes alakjában mutatkozó hegy, „Krivánnak havassa”.

Kriván (www.wikimedia.org)

Képversek¹

GÖRÖMBEI ANDRÁS

A képvers a költészet és a képzőművészet műzsjának a szövetkezéséből született még a hellenisztikus korban. Az első, azóta is mintául szolgáló darab az idill műfaját is megteremtő Theokritosz pánsíp alakú verse. Ez a látványnak még csak kezdetleges fokát kamatoztatja, „a hellén képvers még csak a ritmikusan változtatott sorhosszúságok adta mimetikus lehetőségekre épít”.² Később számtalan s olykor fölöttébb bonyolult változata jött létre a képversnek. Legjobb darabjaiban az időbeli és térbeli, tehát a tonális és vizuális művészet olyan szintézisét alkotta meg, hogy a hangzás és a kép egymás nélkül nem vagy csak fölöttébb részleges értvénnel értelmezhető. Apollinaire, aki 1918-as *Kalligrammák* című kötetével a képvers új reneszánszát teremtette meg, *Az új szellem és a költők* című híres tanulmányában fejtette ki a képvers műfajának értelmét: „A tipográfiai eljárások, ha merészen élnek velük, azzal az előnnyel járnak, hogy olyan vizuális líraiságot szülnek, amely napjainkig csaknem ismeretlen volt. Ezek az eljárások még tovább feszíthetők, és betetőzhetik a művészetek, a zene, a festészet és az irodalom

szintézisét.”³ Ha jócskán túloz is Apollinaire a képvers lehetőségeit illetően, a jellegét jól határozza meg, amikor a vizuális líraiságot és a szintézisjellegét emeli ki. Az pedig meglehetősen általános véleménynek számít a képverssel foglalkozó szakirodalomban, hogy inspirációi között az első hely az ember játékosztönét illeti meg, maga Apollinaire is többnyire ötleteit, fintorait, a meghökkentés célzattal teremtett játékait bízta rá. *A megsebzett galamb és a szökőkút* című közismert képverse viszont az írásképe és a jelentés egységében mély tragikum kifejezője.⁴

A képvers tehát éppúgy sokféle lehetőséget hordoz magában, mint a líra bármely más műfaja. Nagy Lászlónak, aki a grafika és festészethez igazán soha hűtlenné nem vált, nem volt nehéz rátalálnia erre a kifejezési formára, de különösebb jelentőséget a jellegzetes képversnek nem tulajdonított. Verseit nagyon gyakran le is rajzolta. Gazdag anyagot mutat kézírataiból, rajzaiból, betűképeiből és festményeiből két könyve.⁵ Rajzaiban olykor vitriolosan játszott, lónak emberfejet rajzolt, lófejre kalapot rakott, emberalakra viszont fej helyett üres cipőt rajzolt, máskor a Sárkányölő Szent Györgyöt Gitárolóvá formálta. A képvers lehetőségeivel mégis ritkán élt. Pedig szerette is a szép írásképet, verseit gyakran írta le tussal is.⁶

Érezte az írásképe vizuális líraiságot teremtő erejét is, de ezt sokáig teljesen alárendelte a hangzás üzenetének, pedig első képversét, a *Kereszt az első szerelemre* címűt még 1956-ban publikálta az Új Hang 3–4. számában. Ebben a nyolc és tizenhat szótagos sorokból kereszt alakot formáló, játékot, keserűséget, csipkelődést erőteljes bolgáros ritmuskompozícióban megszólaltató versben a szöveg és írásképe egymásra is utal, a jelentés mintegy fölívja az egyébként is szembetűnő formára a figyelmet.

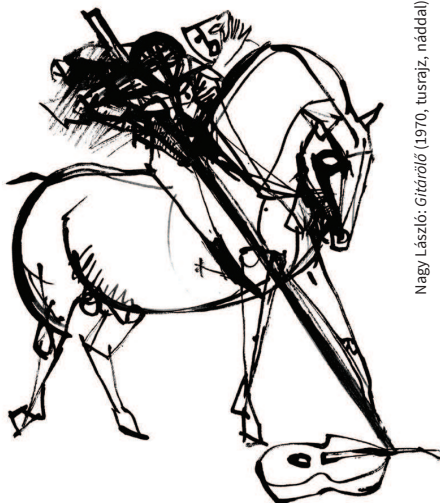

Portré, 1973 (Magántulajdon / Balla Demeter felvétele)

Újabb képverset ezután sokáig nem publikált Nagy László, de viszonylag gyakran és nagy művészi tudatossággal kamatoztatta az írásképe „vizuális líraiságát”. Az, ahogyan a hosszabb és rövidebb sorokat a fogalmi és ritmusjelentésüket szintetizálva – sokszor nagy feszültségű – szép látvánnyá rendezi, a kalligrammák régi, egyszerűbb geometrikus formákat követő írásképeinek korszerű, bonyolultabb továbbfejlesztései (*Tűzciterák*, a *Rege a tűzről és jácintról* egyik tétele, *Tűz, Tényered éle előtt, Kívül nap süt, Szerelem emléke, József Attila, Tálal a lélek, Szépaszszonyok mondókái Gábrrielre, Kórus* s majd a *Vidám üzenetek* némely darabja). Külön figyelmet érdemel ebből a szempontból a *Versben bujdosó* című kötetben publikált *Farsangi tükör-dal*. Ennek a hétsoros kis dalnak a negyedik, a többinél rövidebb sora bekezdéssel szimmetrikusan középre helyezve áll, s a másik három-három sor fölötté és alatta ismétlődve, tükörkép-szerűen helyezkedik el, ily módon a vers külső alakja is nyomatékkal utal a címben megjelölt műfajra, pontos tükörképét ad:

telehold szitálj hamut
minden út pokolra fut
palotába vérem vezetve
csillárba pohárba
palotába vérem vezetve
minden út pokolra fut
telehold szitálj hamut

Különleges jelentése van itt az írásképeknek, mert a vers fogalmi jelentését, annak mély tragikumát, a farsangi önfeladtság közepette is érzett elkerülhetetlen pusztulást, romlást nyomatékosítja. A dal jelzi, hogy az adott körülmények, az adott léthelyzet közepette a költő a farsangi mulatozást is tragikus vétségként éli át, miként a ciklus címadó versében, a *Medvevsoltárban*. Ez a kis dal sejtelmes, tragikus játék. „Talán az egész

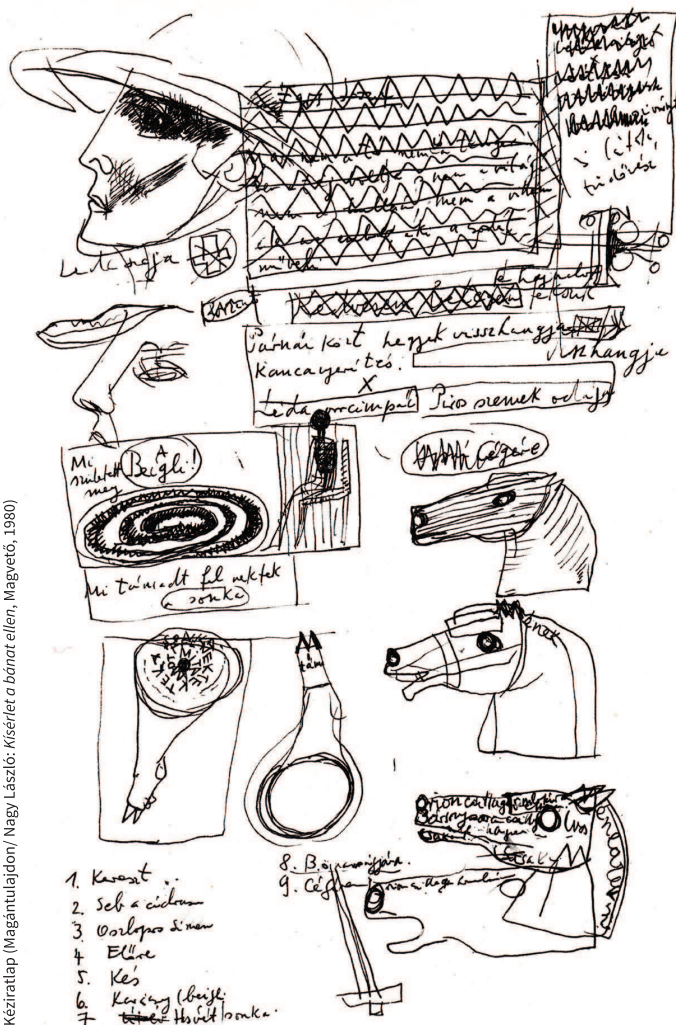

Nagy László: Gitároló (1970, tusrajz, náddal)

emberiség sorsát jelképezi e hétsoros költemény? Nem lehetetlen. A múlt, a jelen és a jövő komor körvonalainak egybemosódását szimbolizálja az is, hogy hiányzik a központozás. Így a sorok és a mondatok összefolynak, nincsenek biztos határok, minden érintkezik mindennel. Mivel pedig az egyes sorok a középtől számított arányos távolságon belül mintegy tükröződve ismétlődnek, ez a reménytelen emberi sors baljós fordulatainak örök ismétlődésére is utalhat: ami mögöttünk van, az tűnik elénk a jövőből is. Mindezt a költemény nem mondja ugyan, de sejteti. Ezt már csak a szövegösszefüggés, a versbeli kontextus sugallja.”⁷⁷

Hasznosítja Nagy László a nagybetűs írás jelentéssúlyozó lehetőségeit a *Menyegző*, *Inkarnáció ezüstben*, *Egzakt aszály* leleplező „idézeteiben”, a *pásztorablókban*. A csupa nagybetűs írás is erősíti a *Verseim verse* manifesztumszerűségét, a *Betűk gyászorsége* és az *Árvácska* sírverse súlyos értelmű sírfelirat jellegét, s kiemelő, a jelentésben az íráskép formájától elválaszthatatlan értelme van Nagy László legjelentősebb képversében, a cikluscím révén a *Seb a cédruson* néven ismert, de igazában cím nélküli versében, mely cím nélkül még teljesebben, általánosabban fejezi ki az ember és a világ sebe egybetartozását, tragikus azonosságát.⁸

Az, hogy a *Képversek és betűképek* című ciklust Nagy László is oldottabbnak, játékosabbnak, a tragikus nagy verseknél kisebb érvényűnek tekintette, több jeltől is nyilvánvaló. Beletette eredeti helyről kiemelve a *Kereszt az első szerelemre* című korai versét, de nem helyezte át ide a *Versben bujdosó* portrévers-ciklusának éléről a *Seb a cédruson*, s az eredeti helyén közölte a képversváltozatban is publikált *Kés* című versét. Amikor a *Képversek és betűképek* első darabjait – *Önarckép*, *Húsvét*, *Kés*, *Jolinda*, *Cégér*, *Emberpár* – az *Új Írás* 1973/7-es számában közölte, még alcím-

Kéziratlap (Magántulajdon) Nagy László: Kísérlet a bánat ellen, Magvető, 1980

”

SEBED
SEBEM IS
LIBÁNUSFA HŰ
LIBANONI CÉDRUS
CÍMERÜNK TE VISELED
ÍTÉLETIG TANÚ A SEBED
ELÁRVULVA HÁNYSZOR ELÁRULVA
A SZELLEM SZERELEM VÉR S HÚS
TE LIBÁNUSFA LIBANONI CÉDRUS
CÉDRUS SEBEDET BECÉZEM
EMBERARCÚ SZENTSÉGEDET ÉRZEM
BÁRÁNYHÚS PIROSA JAJGAT BENNE
BIKAHÚS VÖRÖSE SZAKADOZIK BENNE
SASCSOR ÉS MENNYKŐ VÉRESÜL EGYBE
CSUPA VÉRÁROK S CSUPA HÁNTÁS
CSUPA LÁZ A SEBED CSUPA FÁZÁS
PIRAMISFAL TÉGLAVÖRÖS LEJTŐ
MÉRTANÁBAN GYÖTRÖDIK A LAJTUS
LIBANONI CÉDRUSFA LIBÁNUS
HÁNY EZER ÉVE
HÁNY EZER ÉVE
VISELED SEBEDET VÉRDŰS
LIBÁNUSFA LIBANONI CÉDRUS
JÓB SEBE RAJTAD ISTÁRÉ ÉS EKHATONÉ
JÉZUS SEBE S PROMETHEUSÉ SPARTACUSÉ
JOHANNA SZŰZÉ DŐZSA ÜSZÖK-KIRÁLYFIÉ
JAJ CSOKONAI KRÁTER-SEBE EDIT PIAFÉ
JAJ PETŐFI DÁRDA-SEBE VAN GOGH SEBE
JAJ MAJAKOVSKIJ RUSZKI MEDVE-SEBE
JAJ AZ ATTILA MÁVAG-JEGYŰ ÁRVA SEBE
JAJ RADNÓTI GÖLYÖ-FÜSTÖS TARKÓ-SEBE
JAJ DYLAN THOMAS TÖVISE SZEME-SEBE
JAJ A KERŰB KONDOR ORKÁNHUZATÚ SEBE
JAJ KIKKEL A FÖLD S AZ ŰR LESZ TELE
JAJ A JELTELENEK ÖRÖKÖSEN IZZÓ SEBE
VILÁG SEBE RAJTAD LIBÁNUS
ELTÖRÖLNI NEM TÁMAD MÁGUS
VILLÁMOLVA VÉSŐ HA KIVÁGJA
ÓRIÁSABB SEB LESZ A HIÁNYA

Nagy László: Seb a cédruson, 1973

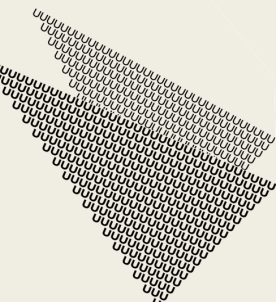
„Író-olvasó találkozókön többször hallottam Nagy Lászlótól egy képverset a cédrusról. Elmondta »történetét« is. Van egy libanoni cédrus darabja, azon van egy forradás. Egy emberalakra hasonlító seb. A sebet kivágta a fából, de az emberarc ott maradt, negatívban. A libanoni cédrus négyezer évet is megél: láthatta Mózes, Jób, Jézus, Spartacust; népeket és történelmeket; sebeket és mindig sebeket. Ezt írta meg Nagy László a cédrus sebére hasonlító képversben.”

■ (CZINE MIHÁLY)

mél „mentegette” játékeit: „Készítettem tipográfiai feladatul az Iparművészeti Főiskola másodikéves grafikusainak.” Egy évvel később viszont elhagyta ezt a magyarázatot, s ciklussá terebélyesítette a képverseket és betűképeket, nyilvánvalóan a játékoság már említett erősödő belső igénye szerint. Képverseiben és betűképeiben is jellegzetesen Nagy László-i

műveket alkotott: szigorúság, atavisztikus élmény kivallása, a hetvenes évek verseiben is megjelenő önironia, az üres hangoskodás utálata, a morális devalválódás miatt érzett keserűség és mély tragikumérzés motiválja ezeket a műveket. Az ettől elválaszthatatlan íráskép pedig a legegyszerűbb – a sorok hosszúságának változtatásával egyszerű ábrákat létrehozó – változatoktól (*Kereszt az első szerelemre, Jolinda*) a nyelvi elemeket csak címében tartalmazó, egyébként szöveg nélküli kompozícióig (*Szárny és piramis*) többféle típust alkot. Két, lényegében képzőművészeti ösztönzésű darab keretezi a ciklust: a szövegekből rajzolt szigorú Önarckép nyitja, s a Kondor Béla emlékének ajánlott *Szárny és piramis* zárja. Az elsőben a szavakból, betűkből képzett erős vonalvezetésű portré talán azt sugallja, hogy a költő azonos a szóval, portréját a benne kavargó millió nyelvi elem versé formálása hitelesíti. A *Szárny és piramist* „a különböző minőségeket egymásra utaló, grafikusan megjelenített állandóság és pillanat együttese kapcsolja a Nagy László-i líra áramkörébe, tölti meg a föntség és drámaiság nyelvileg alig transzponálható jegyeivel”.⁹ Nagy László Kondor Bélát idéző versei és prózai írásai ismeretében, de e mű címe és ajánlása alapján a piramis és szárny ellentétében fölsejlik az az „üzenet”, hogy bár elszállt a teremtő „arkangyal”,¹⁰ hatalmas műve kikezdetlenül áll az időben.¹¹

A *Jolinda az Életem* című vallomásában és a *Forró szél imádatában* egyaránt megörökített ifjúkori élmény képversváltozata, szövegének elemeit szinte kizárólag a *Forró szél imádatából* veszi át, de az ott is hangsúlyos erotikus élménynek itt a vizuális kép is nyomatékot ad. Nagy Lászlónak gyermekkorától kezdve kedves ünnepe volt a húsvét. Ezért váltott ki belőle szarkasztikus indulatot az ünnepnek az a kiüresedése, hogy az egykor gazdag tartalmú ünnep ürügyén ma csak hatalmas zabálást rendeznek. A *Húsvét* ily módon a *Menyegző* egyik motívumát, a romlasztó megideologizálást groteszk ironiával fejezi ki képvers formájában: a szöveg a szakrális képzetek profanizálódását groteszk ironiával mutatja be: „A

Nagy László: Szárny és piramis, 1973

HÚSVALLÁSÚ / SZÉKESFŐVÁROS” kés-körmenettel törekszik új hite gyakorlására („ZSÍR HAVASA HÚS HAJNALA TŰZVE IDEÁUL”), a féktelen zabálásra, melynek révén „EBEKÉ A CSONT S AZ ÜNNEP / MEG A SEHOVA SE LÁTSZÓ / ZSÍRFOLTOS ZÁSZLÓ”. A szöveg gazdagon groteszk-ironikus fogalmi jelentését vizuális líraisággal nyomatékosítja az íráskép, mely egy sonkát mutat, csülkében zászlóval. Ide jutott a feltámadás jelképe. A *Húsvét* játékos formában így fejezi ki Nagy László keserű, „komoly” verseivel rokon indulatát. Ironikus ötlet az alapja több képversnek is (*Cégér, Emberpár, Az Oszlopos, Hordószónok I., Hordószónok II.*). Ezek közül a tonális és vizuális líraiság egységét a *Hordószónok I.* hozza olyan harmonikusan, hogy a jelentésszintézis hibátlanul érvényesül, a szöveg és íráskép egymást erősítve fejezi ki azt az ítéletet, hogy a szüntelenül szónokló, örökké mozgósító ember, akinek szavai nem hordoznak megfontolt tartalmat, kiüresíti, ellentétükbe fordítja a szavak értelmét. Az állandóan kiabált „ELŐRE” – ebből a szóból formálta Nagy László a feltartott kezű emberalakot – „LŐRE” lesz csupán. A képversek és betűképek jórészt azt a hangmódosulást készítik elő Nagy László költészetében, mely a játékos és groteszk elemek erősödését hozza a „lehetetlenért” hadban álló költő életművében.

MI
CSODA
CSODA
LÉPETT
AZ ÉGRE
AZ ALVÉG
ÉS FELVÉG
AZ ÓVÁROS
AZ ÚJVÁROS
A HÚSVALLÁSÚ
SZÉKESFŐVÁROS
ÁMUL MEGIGÉZVE
MICSODA CSODA
DEHOGYIS DÉLIBÁB
ÍME EGY FORDÍTOTT
BÁBELI DISZNÓI LÁB
CSÜLKŐS MEG CSÁNKOS
HÚSVÉTI PÍRRAL CSÁBOS
CIRMULTA ULTÁRI FÜSTTEL
SOKTORNYÚ FŰRÉSZPOR-VÁROS
SÓ-GALAXISÁVAL E SONKA VIRÁGZÓ
TETEJÉN AZ ÉTER HIDEGÉBEN ZÁSZLÓ
SZENT JEL AZ ÁBRÁND FIAINAK VÁRLAK
KÉS-KÖRMENET INDULJ NYÍLJATOK SZÁJAK
NÉKTEK MA A KONCOK LÁGY KAPUJA TÁRUL
ZSÍR HAVASA HÚS HAJNALA TŰZVE IDEÁUL
ÁLL A SONKA MAJD SZÁLL ALÁ POKLOKRA
ETIKETT BONTJA VILLÁMOLVA SÉRTIK
BICSÁKOK — A BÁBELI SZENTSÉGIT
ZÁSZLÓS TORNYA FOGYVA SÜPPED
EBEKÉ A CSONT S AZ ÜNNEP
MEG A SEHOVA SE LÁTSZÓ
ZSÍRFOLTOS ZÁSZLÓ

Nagy László: Húsvét, 1973

1 Részlet Görömbei András *Nagy László költészete* című kötetéből (Budapest, Magvető, 1992).

2 Vö. ACZÉL Géza: *Képversek*, 1984, 6–7.

3 Idézi LENGVEL Balázs: *A megsebzett galamb és a szökőkút* = Uő: *Zöld és arany*, 1988, 50.

4 Vö. Uo., 50–60.

5 *Kísérlet a bánat ellen. Kéziratok, rajzok, összeállítás*. SZÉCSY Margit, bev. CSOÓRI Sándor, 1980, 215. *Szárny és piramis. Versek, reprodukciók*, vál. CSOÓRI Sándor, terv. NAGY ANDRÁS, 1980, 117.

6 Nagy László „másik életművéről” lásd CSOÓRI Sándor írásait: *Nagy László Képes Krónikája, Egy másik életmű töredéke* = Uő: *A félig bevalott élet*, 1982, 172–183.

7 BALÁZS János: *A szöveg*, 1985, 172.

8 *A Betűk gyászorsége* – számomra indokolatlanul – a *Verben bujdosó* utáni kötetekben már nem nagybetűs írásképpel jelent meg.

9 ACZÉL Géza: *i. m.*, 36.

10 „Mert ő felhúzván térdét és vállát, mint egy betáplált szerkezet: elszáll.” (*A Mindenség mutogatója*) „Elszállt mellőlem egy arkangyal, Kondor Béla.” NAGY László: *Életem* = Uő: *Adok nektek aranyesszöt. Összegyűjtött prózai írások*, vál. Kiss Ferenc, 1979, 38.

11 „És tudod-e, micsoda ajándékot hagyta az ország nyakára?” (*A Mindenség mutogatója*) „Ennyi képet csak a nagy életművű mesterek szoktak kiállítani. Jelen esetben a kép-tumultusban még ma is szinte kölyökarcú művész áll.” NAGY László: *Kondor Béláról* = Uő: *i. m.*, 153.

A vers alatt keresd a paratextust!

Nagy László egy kép-verséről

CSERJÉS KATALIN

Nem biztos, hogy aki rápillant erre a szorosan szedett, időzített bombának tetsző; erre a lélegzetvételt sem engedő kapitalisokból álló, írásjelek nélküli rideg (szögekkel kivert?) rácsozatra, kedvet kap az elolvasásához. Ellenáll a belé-hatolásnak, a nagybetűk, az egymásra tolt sorok összezárnak, lakatot préselnek a szavakra, élénkbe tolvá a belőlük megképzett keresztet.

De aztán valahogy mégis: a kíváncsiság (a bosszúság és borzongás?) az erősebb...

Nincs könnyű dolgunk. Más ez a vers, mint például a *Csontváry* vagy a *Seb a cédruson*. Amazokban áradnak a képek, kép-orgiát élünk meg; itt valóságos történetet kellene balladisztikus vágásokban fölfognunk. Mert bár itt is megvannak a képek, előbb ki kell őket szabadítani a betűzet geometriájából. S bizonyos pontokon úgy érezzük, gondolkodási utunk, oknyomozásunk grammatikai, majd rejtvényfejtő szoros olvasást igényel, más szöveghelyeken pedig legszívesebben kimenekülnénk segítségért az életrajz felé. Már az is eredmény volna, ha hibátlanul végig tudna mondódni a történet. Magyarázatot szeretnénk találni a piros bőrnnyeregbe, továbbá a kereszt vízszintes szára első sorában feltűnő kötőjellel írott sorokra. Nem szeretnénk most mindent kifejtetni, mert nem is tartjuk szükségesnek. Csak néhány pont tisztázása lehet igényünk, aztán a kötetlen, maga-átadó, áradó, sodró olvasás a keresztfa két ágán.

Nagy László első nagy szerelme Tomor Mária volt; hozzá – róla – írja 1945-ben az *Októberi naplót*, s majd 1973-ban most vizsgált képversünket.

A kalligrammáknak négy csoportját különböztetjük meg, írja Papp Tibor *Ige és kép* című eligazító tanulmányában.¹ Az első csoportba azok a művek tartoz-

AHOGY A PIROS BŐRNYERGET
HÓ-LEPTE TÉLI MEGGYESBE
ELÁSTAM AZT A SZERELMET
NEM HAGYTAM NÉKI JELET SE
ELJÖNNI TŐLED ÍGY TUDTAM
CSÓKOLT A VILÁG ŐLBE VETT
S VALAKI EJTETT KÖNNYEKET
HEMPERGŐ ARANY-ZÖLDEKET

KICSI-NOSÍ-TOM MAGAMAT A FE-JEMET JÓL FEL-TARTOM
BECSÍPTÉL VELEM GYÁSZ-BABA DALODAT MÁIG IS HALLOM
ÁLOM-KAPU NYÍLT NEKED IS: PEST BUDA ROBOT VÁROSÁ
JAJ NEKED GÖNDÖR FEJEDET NEM EMELED FÖL MÁR ŠOHA
CSAK A NAGY FIRMAMENTUMRA HULLÓ CSILLAGÚ ESTÉKEN
LEGENDÁSAN HA SZIVEDEN ÁTFUT A MEGHALT SZERÉLEM
KÉK BÓBITÁDDAL EGÉSZ NAP ORSÓKRA BÓKOLSZ KISMADÁR
SZEMEDNEK CSUPA JÉGVIRÁG AZ A MUZSIKÁS CSIPKEGYÁR

TŰNIK A TEST A HAJDANI
SZÉP CSÁSZÁRKÖRTE-ALAKÚ
NÉNIKES LESZ A MOSOLY IS
ÉRTŰK VAGYOK ÉN SZOMORÚ
SZÉDÍT ENGEM A NIKOTIN
LÁZZAL MEGÁLD A KOFFEIN
S MEGŐLT SZERELEM SÓHAJA
FUJKÁLJA KARVALYFŰRTJEIM
BURJÁNZIK RAJTAD ÉLETEM
SZERELEM: ELSŐ GYÖTRELEM
LÁZAM BÁRDJÁVAL FARAGOK
KERESZTET S FÖLÉD EMELEM

Nagy László: *Kereszt az első szerelemre* (1973)

nak, amelyekben a nyelvi anyag lineáris, és megfelel a normatív szintaxisnak (legtöbbször hagyományosra szétszedett sorokban is megállja a helyét). A szöveg grafikai adottságainak kihasználásával megformált kép ezekben a művekben a nyelvi anyag mondandóját illusztrálja vagy ismétli meg. Ilyenek például Horváth Elemér „XX. (*Ein Blick*)”, Ilyés Gyula „*Álarc*”, „*Repülő*”, Juhász Ferenc „*Spirális vers-szív*”, Molnár Miklós „*Oszlop Marcuse tiszteletére*”, Nagy László „*Kereszt az első szerelemre*”, Tandori Dezső „*Herakleitosz emlékoszlop*”, Tökés Zoltán „*Vonat az alagútban*”, Utassy József „*Írni*” és Weöres Sándor „*Kereszt-*

árnykép” című munkái. Szívesen nézzük át valamennyit Papp Tibor intenciója nyomán.

Fenti megállapítások valóban igazak most vizsgált költeményünkre, de a tipologizálás nem ad feloldozást a *close reading* alól: érteni szeretnénk a verset, így oldva történetét, modern balladává a kereszt-sorok szeges szorítását.

Volt egy megindítóan nagy, korai szerelem a szülőföldön, ami talán egy életre is kitarthatott volna. Csakhogy a szeretők közül az egyik, a fiatal férfi hűtlen lett, valaki elcsábította. Az új szerető maga világ-asszony volt, s mivel az a korábbi, szépséges első szerelem nem múlt

még el, csakis fájdalom árán és egyszerre lehetett megszakítani, megölni, elásni, eltemetni. Egy véget nem ért, ki nem hűlt, még eleven, vérző, lélegző érzést hagyni el egy meghatározatlan, de csillapíthatatlanul kínzó, ösztökélő vágy nyomán. Élve eltemetni.

„Akár a piros bőrnyerget...” – a hasonlat (mint költői kép, poétikai eszköz) célozná a megértetést, hogy miként, hogy miért, s miért úgy; de a hasonlatot magát sem értjük, noha olyan plasztikus és érzékletes, hogy meggyőződésünk: valami egészen valóságossal, megtörténttel állunk szemben. Amit azonban a költemény már nem szándékozik elmagyarázni, csak fölidézi. Képtelenek vagyunk továbblépni e hasonlatból, ismeretlen, sugárzó elemei, motívumai a költemény további részéből nem nyerhetők ki. Ki kell lépniük a szövegből a külső tények, az életrajztól remélt válasz felé.

(Kitérőt kell tennem. Visszakoznom kell, rosszul emlékeztem, nem találok valamit. A „menekülés a szövegen kívülre”²² szellemes és megkapó mondata sem tud tisztán megvalósulni, mert nem tudom felidézni, hol olvastam azt a gyermekkori epizódot Nagy László életéből, amikor szeretett és elhalt (megölt?) kicsikójának piros bőrnyergét dühös elkeseredésében a hóval borított meggyfaligetben ásta el örökre, hogy meg se találja soha többé, így felejtse, készakarva, tehetetlen dühvel. Tüskés Tibornál az epizódot nem találom, egyéb forrásra nem emlékszem. Így a menekülési útvonal [szökésvonal és kihajtogatás]³ lezáródik, saját gyáva-ságom csapdájába esem: vissza kell fordulnom az enigmatikus, a talányra csak

Nagy László: *Vágtató lovak*, 1952 körül, festett tapló, bulgáriai trák sírkamra élményére (Magántulajdon/ Gottl Egon felvétele)

nagy erővel rámutató, de azt nem magyarázó szöveghelyre. Nincs menekvés.)

És elmondja a szöveg magától is. Talán elég is annyi, amit maga el tud mondani, miért akarom a *holt s a mikort*, holott ott van három beszédes szöveg is: a *Kiscsikó-sírató* a *Galambcsőrök* kötetből (1944–1945); a *Búcsúzik a lovacska* 1963-ból, végül a *Vértanú arabs kanca* az *Isten lovaiból* (1967–1973)? Vajon ugyanarról a történetről van-e szó? Képtelkedem: *hasonló, de csak hasonló...*⁴

A két hajdani szeretőnek útja, mindkettejüké, végül a *Város Nagypoklába* vezetett. *Pest-Buda robot városa* fogadta be előbb a férfit, majd a nőt, de úgy tűnik, ott többet nem találkoztak egymással. Tudtak egymásról, a férfi legelőbbis tudta, hogy otthoni szeretője a

városon álmai megvalósulása helyett egy csipkegyárba került, ahol hajnaltól estig gépen kényszerül görnyedni. Ez lett az álomból, de a férfi sem boldog. Az ő élete útját nem követjük, ő a beszélő, az ő elhívását, kísértő angyalát s a vele járó rontó lázakat a vers utalással és tudomásulvétellel nyugtázza, választott útjáról nem esik szó.

Hogy a kereszt fekvő szárán feltűnő, kötőjelekkel megszagattott dalocska (mert igen, dal az, mulatóénekek, szinte halljuk mi is, látjuk a dalolókat, ütemre éneklő pohár-üritőket) hol s mikor hangzik fel e szerelem életrajzában, nem kap határozott választ. Lehet egy régmúlt emlék még a boldog időszakból, egy édes-víg görbe este, avagy az elválás előtti utolsó, keserű mulatás. Ahol a lány nem tudja még, hogy nem látja többé a fiút, s úgy hagyatik el másnap hajnalán, ahogy azt a bizonyos bőrnyerget ásta el a hajdani kisfiú...

De olyan is ez a vers, mintha a *Harminc év után* Vajda-emlékezésének *pendant*-ja volna: a hajdani szerelmesek találkoznak még egyszer, így kell hogy legyen, mert aki beszél, beszámol a fájó változásokról, melyeket az idő hagyott mindkettejükön. Ketten ugyanott a térben és időben, mégis külön, mindketten más-más módon boldogtalanul, csalódottan. Mindmeggannyi felnőtt-mindnyájunk panaszja, keresztje ez vers.

A vers, e költemény – *szöveg*: szavak és mondatok együttese, szintaxis, mely kibontakoztatja a jelentést. Foucault írja, másról, de ide is találóan:

Ám a nyelv viszonya a festményhez végtelen viszony. Nem mintha a beszéd tökéletlen lenne, és valami hiány vol-

Nagy László: *Nyárfák*, 1957 körül, akvarell (Magántulajdon/ Gottl Egon felvétele)

na benne a láthatóhoz képest, amelyet hasztalan igyekszik pótolni. A nyelv és a festmény egyszerűen nem redukálható egymásra: hiába mondjuk, amit látunk, amit látunk, az soha sincs abban, amit mondunk, és hiába mutatjuk képekkel, metaforákkal, hasonlatokkal, amit mondunk, a helyet, ahol e szóképek megcsillannak, nem a szem bontakoztatja ki, hanem a szintaxis egymásutánja határozza meg.⁵

A vers, e költemény – kép. Kétdimenziós lap, síkba simuló látvány, síkgeometria, konstruktivista rajzlap. Lapkép, nem lehet belátható, nincs térbeli mélysége. Akár az ikon – a felület lakkozott és kemény, nem enged beljebb önmagába.

*Fekete négyzet fehér alapon. Fekete kereszt fehér alapon. Fehér négyzet fehér alapon.*⁶ Utána pedig nincsen már semmi.

A vers, e költemény – tárgyá válik, háromdimenziós létezővé. Lapként fekszik ugyan ki a verseskötetben, négyzetekből áll, de azt mondja magáról, hogy kereszt. A kereszt is lehet két- és háromdimenziós. Az hagyja két dimenzióban, amit látunk; az teszi háromdimenzióssá, amit a cím tudat velünk. Hogy felidézi a temetőt, s benne a sír elfedtségét.

A vers, e költemény – forog, rotál egy számítógépes cybertérben.

A vers, e költemény a szöveg státuszából visszakapta mű voltát; visszatért oda, kezdeti honába. S örömmel észlelem a szövegtől a mű fogalmáig visszavezető út szakirodalmi igenlő megjelenését. A mű-fogalom revidálását: a szöveg behatárolt – a mű végtelen. Valaha műként fogadtam be a költeményeket, majd, második disszertációm munkálatai során – interpretátorként – szövegekhez közeledtem, hogy végre ismét művé álljon össze a minden ízében, minden jegyzetével, para- és architektusával, inter- és intratextusával, tervével és szövegváltozatával együtt befogadott mindenkori korpusz, melyhez erős kísértőként járulnak a gyakorlati lapok, vázlatfüzetek, jegyzetek. Egy korpusz, mely végtelen és nyitott, akár egy „világregény”, s játékba hív végesen, illetve végtelenül nyitott művilágával; véglegesítés nélküli szerkezeteivel: a „többes szöveg” esélyével. *A szövegek töredékességükben, hiányaikban is egy teljes (teremtett) világ romjaira emlékeztetnek.*

A vers, e költemény még ennél is több: organikus létező, egy világ maga is, élet-darab, sőt élet. Kilép szöveg-státuszából, és dologgá válik. Mostantól létezik: van.

Weöres Sándor figyelmeztet *A teljesség felében*: Vigyázz, mit mondasz, mert az

attól kezdve létezik! De, sőt: vigyázz, mit gondolsz, mert az (az is!) attól kezdve – létezik.

Nagy László a kép-vers *aljára írja a címet*, a keresztforma alá tehát. Le, a földre, a sírdombra, a hervadt és hervadhatatlan virágok közé, a nedves avarba, le, a földre. Pontosabban: a mi memóriánkba, mert az a sír nem létezik, az a felirat nincs is.

Nem létezik, de van.

Kondor Béla illusztráció Nagy László *Vállamon bárányos éggel* című verséhez (Nagy László: *Arccal a tengernek*. Versek, 1944–1965, Szépirodalmi, 1966)

Nagy László: *Zugló*, kilátás az erkélyéről a Mogyoródi útra, 1960-as évek eleje (Magántulajdon/ Gottl Egon felvétele)

Szinte áhítattal mondta: Lacika

Nagy László és Kormos István

SAKOLCZAY LAJOS

Nagy László és Kormos István bizonyos szempontból testvérek voltak. Nem a fiatalkori élmények révén oly összetartozón, mint Nagy László és Juhász Ferenc, hanem éppen avval, hogy jócskán különböztek egymástól – nem erkölcsben, a szólás tisztaságában, hanem habitusban. Pontosabban: kiegészítették egymást. Az „Iszkázi Rimbaud” volt a sístergőbb, a dacosabb, a vágatózó viharokat meglovagló, aki vére „dübörgő dörejére” hagyatkozva pörölt a világgal. (Nem véletlen, hogy Kormos az általa készített Ady-filmre is emlékezvén főt hajtvá üdvözölte: „Egy újraszületett Ady Endre jár-kel közöttünk, akinek Nagy László a neve”). A *Szegény Yorick* poétája pedig a humorral-játékkal telibb, a szelídebb, az álmodozóbb, akit kitűnő versein kívül legendája (*átrajzolt életrajza*) is éltet.

Nagy László, magam is így láttam, a *fejedelem*, míg Kormos a József Attila-i szegénységet, kivetettséget megszennvedő, fanyarul vérvé emelő *harlekin*. Egymást tisztelték, és szeretetük valahol összeért: az egymástól nagyon is elütő alkotásmód (versbeszéd) ellenére világlátásukban? Vagy alázatos népszerűségükben, amely az *ezüsféjű* naplójából (*Krónika-töredék*) fölöttébb kiviláglott? Hiszen Kormos is írhatta volna eme sorokat: „Én elsősorban emberi költőnek tudom és érzem magam. De a nyelv, a sors, a gond köt ehhez a hazához, néphez. S ha van erőm olykor, s van lehetőségem: kiállok érte”.

Ebben is, abban is. De legkivált az új nemzedék iránt érzett felelősségükben. Nem véletlenül beszélt Pintér Lajos több helyütt is a Kormos-egyetem tanító-vidító éveiről, amely – Kovács Istvántól és Kiss Benedektől Nagy Gáspárig és Szöllösi Zoltánig, Kiss Annától és Döbrentei Kornéltól Kemsei Istvánig

és Veress Miklósig – egész rajt bocsátott útjára. Nemegyszer Nagy László közvetítésével. Ha nincs a Móra Könyvkiadónak a két nagy műhely, a Magvető és a Szépirodalmi által visszautasított lírikusokat földajkáló sorozata (*Kozmosz*), a lendületes *indítóerő* híján sok értékkel nyilván szegényebbek lennénk.

Kormos itt – mondható-e ez egyáltalán a vagabund, a tisztos szegénységet arannyá változtató személyiségre? – pápa volt. Akiket „szentté” avatott, a föntieket kiegészítendő még Kántor Pétertől Tóth Erzsébetig és Villányi Lászlóig húzódik a sor, a kortárs magyar líra megbecsült tagjaivá váltak. Magam is többször találkoztam olyan fiatal, jobbára pályakezdő költővel, aki az Élet és Irodalom szerkesztőségéből, ahol Nagy László képszerkesztő volt, egyenesen a New York-palota tornya felé vette az irányt, hogy bebozsátatást nyerjen Kormos Móra-beli, egyetlen sarkot igénylő tusculanumába.

Nagy László és Kormos István együttléteiről kellene regélnem, de sajnos egyiküknek sem voltam a barátja. Igaz, jó párszor velük beszélgetve, illetve kisebb-nagyobb társaságban vagy különféle szerkesztőségekben együtt voltunk. Tiszteltem őket, fölneztém rájuk, mint az Istenre. Az egyik, a *Versben bujdosó* poétája tartásához méltóan, fejedelmi módon öltözött (királykéfé bársony öltöny, a Nagymező utcai Fleischernél készített elegáns ingek, stb.), ellentétben a *Szegény Yorick* énekesével, akit többnyire az idő súlyától hosszúra nyúlt pulóver hordása jellemzett.

Hogy melyiket ismertem meg előbb személyesen – noha verseiket régóta fűjtam –, nem is tudom. Kormossal talán a Kiss Ferenc által toborzott Nagy Népi Hural étermi-kávéházi összejöveteleim találkoztam először – máig szívfájdalmam, hogy kérésére sem mutattam meg

Nagy László: *Kormos István*, 1977 körül, ceruzarajz és tollvonások (Magántulajdon)

(Múzeum kávéház) megjelenés előtt a *Szegény Yorick*ról írt kritikám kéziratát –, Naggyal is ez idő tájt (egy-két korábbi könyv dedikáltatása után), hiszen velem küldte el Kolozsvárra a Szilágyi Domokosnak ajánlott kötetét, a *Versben bujdosót* (1973). Társas összejöveteleken való együttléteiknek is – egy vidám, egy szomorú – tanúja voltam, hiszen mindketten fölléptek az Új Írás által szervezett zeneakadémiai matinéjában (1975. december 7.), nem akármilyen nagyságok – Déry Tibor, Juhász Ferenc, Pilinszky János, Sánta Ferenc – társaságában. Latinovits Zoltán Ady-verseket mondott, Jandó Jenő zongorázott. Derűs közös fotó őrzi a mosolyos arcokat. (Nagy László naplója: „Kaptunk plakettet is. Nehéz.” – A gyönyörű emlékérmét Csíkszentmihályi Róbert szobrászművész-barátom készítette, akinek egy évvel azelőtti kiállítását Kormos nyitotta meg a Petőfi Irodalmi Múzeumban.)

Eme jeles napot követően még egy évnek sem kellett elteltie, hogy 1976 őszén Kolozsvárt Szilágyi Domokost búcsúztassuk. Kormos is, Nagy is, Csoóri Sándor is, Páskándi Géza is, jómagam is (egyik koporsóvivő voltam a gyászhintóig) díszőrséget álltunk – természetesen erdélyi író társainkkal, Szilágyi Istvánékkal karöltve – az Egyetem csarnokában fölrvatalozott koporsónál. Búcsú és siratás a Házsongárdi temetőben, nehéz kő nyomta a szívünket. Nagy gyönyörű szövegét (minő gyalázat az akkori politikai viszonyokat illetően!) Dobozy Imrénének kellett előzetesen

Juhász Ferencsel, Szigligeti-öböl, 1960-as évek eleje (Magántulajdon)

jóváhagynia és ellenőriznie. Mi bűne volt Szisznek, azon kívül, hogy kisebbséginek született? „Táncolt és labdázott úgy, hogy fátyolba göngyölt a sziklát, mert a pucér erőmutatványt rühellte. Ő az, aki szemérmes szerelmesleveleket írt a szabadsághoz.”

Hogy az ÉS mesterkedéseit, a méltatlan helyre tördeelt Nagy László-siratót, ne is említsem. Este a Continentál Szálló egyik különtermének hosszú asztalát ültük körül, ahol Nagy, a mindenki által tisztelt és becsült „fővendég”, ledobván a déli megpróbáltatás terhét, valósággal tündökölt. Anekdotázott, a nőknek udvarolt, s az ebbéli tevékenységben Kormos sem nagyon maradt mögötte. (Szinte már irodalomtörténete van az egyetemes gyásznak, és az azt követő eseményeknek – lásd *Az erdéli asszony keze* című verset stb.) Vidáman sirattuk a halált, hátha így évekig elkerülhető lesz a vele való találkozás. Micsoda tragédia, hogy a két magyarországi főszereplő *nevetős sóhaja*, sajnos, nem hallgattatott meg. Nagy László is, és Kormos is nem-sokára követte az erdélyi *Garabonciást* az égi mezőkre.

Valójában mindhárman *garabonciások* voltak, s ha más-más volt is az érkezési állomásuk – Nagyé Ady keménységével valaminő jobbításért perelő, Kormosé a magyar hitvilágot népi szürrealizmussal beoltó, Szilágyié a boszorkányos varázslást montázs-verssé alakító –, az induló fázisuk szinte ugyanaz. Népi indíttatás, mítosz, Biblia, metaforikus világlátás, magyar nyelv, népdal, népballada. Sin-ka István elhagyott mezejére, hogy csak a fő garabonciást említsem, talán Kormos István ültetette a legszebb virágot (*Ágborisrét*).

Miben voltak azonosak?

A komolyságban és a tréfában. Az igazmondásban és a mások – jóízű,

csöppet sem bántó – kicsúfolásában. A fiatalok segítségével és a közjó szolgálatában. S végül, de nem utolsósorban a nő trónra való ültetésében (emelésében!). Méghozzá oly módon, hogy hol a sámli volt a magasság, hol a Himalája. Kormos bolondulásig szerette a labdarúgást – utána kéne nézmem a legendának, hogy játékosként hol és mikor volt 8-10 percig a Fradi csatársorának a kerékkötője –, nemcsak a valódi és dilettáns költők (a csúc: Szittya Attila Bendegúz) verseit fújta kívülről, hanem a csapatok (Ferencváros, MTK, válogatott) összeállítását is. Meccsre járásainak, szurkolásának – mások megírták – szintén legendája van. Nagy a felső testét erősítette, egyszer szkanderben lenyomta egy nehézsúlyú bolgár öklőlvívó kezét is, de naplója szerint szinte mindennap nézte (nem egy magyar eredményt név szerint is megörökítve) az 1976-os olimpia eseményeit.

Kormos verset írt Juhász Ferenc és Nagy László legendás összetartozásáról (*Testvérek* – 1951), mindkettőben szeretve az egyéni arculatot, s kivált a líra mint hangszer komolyságát. Politikai és egyéb okok miatt a két *legendás* barát az idők folyamán lassan eltávolodott egymástól – igaz, nem annyira, hogy például Nagy László az operáció utáni barátot meg ne látogassa –, így Kormos vehette át a megüresedett helyet. Áhítatos hangon, vagabund mosollyal úgy tudta mondani, ha nem is volt jelen a megnevezett: *Lacika*, hogy ennyi szeretnyilvánításba szinte beleborzongott az ember. Ebben a barátja iránti véghe-telen tiszteleten kívül benne volt a lírateljesítmény előtti főhajtása is. Ő igazán tudta – a legnagyobbakra sem volt féltékeny, csaknem kezdő költők neki tetsző verseit is kívülről skandalta –, hogy Nagy László költészete mit nyom a lat-

Kormos István

TESTVÉREK

Fázó fiúk, ne fázzatok,
ez új jégkorszak kezdete,
gólyalábon ugráljatok,
hó-Himalája, zsuppsz bele!
Lacika, hunyoríts oda:
hártvásodik a pocsolya.
Iszkázi Rimbaud, ha öreg leszel,
fehér fejed fölvesd s hajóra szállj.
Vagy indulj holnap, áll még Tahiti,
Ramanborannál hajóddal megállj.
Hajítsd el botodat a parton,
gázolj a tengerbe derékig,
lábujjad körül csöpp halak
villogó pikkelye fehérlik.
Sárga homokba ülj, ingedet szárogatni,
rakd melléd szerszámaidat:
toll, papír, kés, víznek egy cinpohár,
széléről kék kolibri kortyogat.
Késeddél löfejet faragj,
tolladdal írd anyádnak,
papírod legyen repülő,
vad rímeid a szárnyak;
véred dübögő dőrejére
kilenc törzs lánya seregeljen,
fekete ölben halj meg,
nem halhatnál meg szebben.
Juhász, Juhász,
rímögörgető-Yukon,
ne vesszünk össze egy bitang juhon.
Feküdtem a földön veled,
H. S. pokróccával takartalak,
pálmat varázsolok, ha kell, három napot,
fázni ne lássalak!
Te kán fia vagy, nem kőművesé,
hát lóra, sarkad vágd belé,
Tirolon át, Normandián át,
Flandrián, Xigorián át,
kantár-eresztve menj Izland felé.
Izland völgyei zöld hullámokat
csapnak szemedbe, tengerfenék-zöldet,
ácsolj faházat, ablakába állj,
Biáig látsz, ha szél szárítja könnyed.
Fejed lehajtani a szalmára tudod,
lábad a világ végén, Ferenc, lelőgatod,
hallgass ríjjogó-éhes danka sirályokat,
leskelj vízből-kelő moha-királyokat.
Engem az új jégkorszak itt talál,
soványan, szíjasan, honomban hontalan,
forgok, diszkoszvető, diszkoszom elröpítem,
de nem hagyom gamam.

ban. A *Nagy László feje* című versét – *70 éves paraszttasszony hangja, 9 éves árva-gyerek hangja, 17 éves lány hangja* – Vasy Géza, a Kormos-monográfia szerzője a három részt illetően találóan „szárnyas oltárként” értékelte.

Nagy és Kormos, nem tudhatom, nyilván együttlétük folyamán többször is elemükben voltak. Nemcsak *komolykodni* tudtak – védték a politikai szűklátókörűség által kiebrudalt Béres-találmányt, a házak népi díszítőelemeit stb. –, hanem *virgonckodni* is. Ugratták egymást, kifacsarították a magyar költészetet, jóízűen nevettek, máskor káromkodtak egyes írók *bakugrásain*. Nevezetes, az irodalomtörténet által is dokumentált kirándulásuk során Erdélyt többször is bejárták. Ezek közül is kanyarjaiban, derűs fölfedezéseiben, tréfás játékaiban és kollegiális vigasztalásaiban kiemelkedett az 1976. május 23. és 31. közötti útjuk. „Istenke adjon jó utat nekünk, jó időt.” A kocsit Zelnik József vezeti, az útitársak: Nagy László, Kormos István, Kiss Ferenc.

A *Krónika-töredék* szikáran, de lényegre törően dokumentálja a napokat. Mit csináltak, kikkel találkoztak, az erdélyi művelődés, táj, műemlék, kellemvilág melyik részét fedezték föl maguknak és zárták a szívükbe, a krónikából mind kiderül. Kiss Ferenc szintén említésre méltó élménycsírákat közöl (*Naplórészletek* – Kortárs, 1994. 11. sz. 9-15.). „László elemében volt, mesélt kifogyhatatlanul a maga rövid mondataiban a gyerekkorról, bulgáriai élményeiről. Felidéztek – Kormossal versenyben – iskoláskoruk kötelei rigmusait (zömüket én is tanultam még); a sírverseket.” Az erdélyi út legmulatságosabb epizódjai között említi még Kiss Ferenc: „Nyertem Kormostól 100 lejt, s odaadtam a széki primásnak”. Ugyanitt:

„Csuda jó a fénykép is, amit Körösfőn Jóska hármunkról csinált. Szalmakalapok! Kormos, mint egy serif”.

Fölöttébb érdekes Kovács Júlia ugyancsak eme utat fölelevenítő – Zelnik József hangszalaga nyomán készült – publikációja: *Nagy Lászlóék erdélyi útja – Irodalomtörténeti adalék* (Lyukasóra, 1995/3, 8–10.) „Szabad szájúak, kedvesek, lazák, jópofák” – írja a dokumentumot közreadó – „egyszerűen csak jól érezték magukat egymás társaságában”. Mikor egymás szavába vágva derűvel fölmondták az elemis „pósabácsis” verseket, a nevetéstől szinte szétszakadt a kocsí. Nagy László gunyoros sírversei ugyancsak kacagást szültek. „Itt nyugszik Nemes Georgi, / rajta a sír férgé orgi- / ázik.” „Itt nyugszik laza Jován, / Meghízott a haza javán.” Lehet, hogy az ÉS-főszerkesztő Nemes György és a Petőfit orosz eredetiben olvasó Jovánovics Miklós, a szintén különféle kultúra-posztok belakójának neve eme sírversek nyomán marad fenn?

Ám a sok jópofáskodás, gyerekkori történet fölledése mellett, ahogyan hegyre föl, völgybe le gurult a kocsí, akarva-akaratlan komolyabb dolgokra is fordult a szó. A Kiss Ferenc és Nagy László közötti rövid disputa egy nemzetiségi sorskérdés megválaszolására is bőséggel elég. „Kiss F.: Nézzétek, hogy tudnak azok a fenyők abban a sziklában megmaradni? Nagy L.: Megeszik a követ. Egy darabig eszik, aztán olyan súlyuk lesz, hogy megmaradnak.”

Van egy féltve őrzött dokumentumom, egy kisméretű, a Magyar Heli-

kon (1976) által kiadott könyvecske. A *Hajsza* Reich Károly artisztikus ló-rajzai mellett Juhász Ferenc, Kormos István és Nagy László pár, a tematikába tartozó, illetve hangulatilag ideillő versét fogja magába. Juhász Ferenctől az *Ezüstöt*, a *Csikóellést*, Kormos Istvántól az *Eltűntek az égent*, az *A nyár gyermekeit*, és Nagy Lászlótól a *Fehér lovamat s a Hajszát*. Az Új Írás szerkesztőségében Kormossal többször is találkoztam, s ha az íróasztalnál velem szemben ülő rovatvezető-társam, a prózaíró Gáll István nem volt jelen – nem érkezett még meg, vagy már eltávozott – szívesen foglalt helyet az üres székekben. Erről-arról, irodalomról, politikáról, sportról szót ejtettünk, s mikor a kárpátaljai Kovács Vilmos halálán búsongtam, csak ennyit jegyzett meg: „mindig a legjobbak halnak meg”. Nyilván egy ilyen alkalommal írtam be kicsi könyvembe kedvenc Kormos-versemet, az *Ágborisrétet*. Ahogyan ő őrizte, még Párizsba is magával vitte, József Attila kéziratát (*Lassan tűnődve*), úgy őrzöm én ereklyeként jobb sorsra érdemes „bátyám” sorait.

Nagy László búcsúszavai – a beszéd a Farkasréti temetőben hangzott el 1977. október 19-én – még egyszer körülöleli a szívének kedves barátot. „Láttam a Gyilkos tónál, térdel a fűvön, kisdied-mozdulattal fogja a kenyeret, búsul magának csodát. [...] Páratlan versbeszéd az övé a hazában. Diákos, kópés, góbés, fintoros meg fricskás kezdettől végig. [...] Nem kacérkodik a reménnyel, mégis reményit ad. Győztes Kormosi hang.”

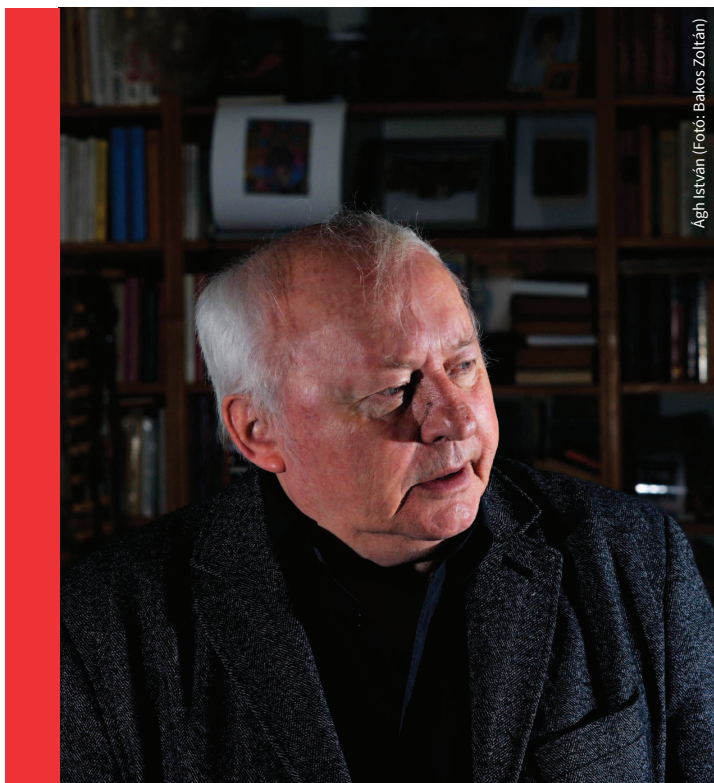
Kormos István, Nagy László és Kiss Ferenc Körösfőn, 1975 (Magántulajdon/ Zelnik József felvétele)

„Most az elhallgatások ideje van, s annak csöndjében van Nagy László helye is”

Beszélgetés Ágh Istvánnal

GUNDA-SZABÓ DÓRA

Ágh István (Fotó: Bakos Zoltán)

„Én sosem akartam megszabadulni Nagy László hatásától, magamat kellett megértenem, végezniem, amit az ösztöneim súgtak, vállalva a kockázatot, amit igazán csak nekem kellett vállalni.”

ván költőnek, akkor még nem zavart, hogy Nagy Istvánként diplomáztam, házasodtam, így voltam katona, de mikor már költőként kellett igazolni magam – például, mint ösztöndíjas Szkopjében, vagy mint magyar író máshol külföldön –, és a családomat is zavarta ez a kettősség, akkor hivatalosan nevet változtattam. Szép lassan megszoktam, és a környezetem is. Viszont az apámnak nem mertem megmondani, mert árulásnak tartotta volna, hiszen a család nevét vétek elhagyni. A falu előtt sem volt ez könnyű, de mára már kiháló korosztályom unokáinak nem vagyok odavalósi.

Ha Ágh István, ha Nagy László, akkor Felsőöskéz. Ha az eszszenciáját kellene kiemelni, mi az, amit egész költészetükön végigvittek ebből az írói, költői alapanyagból, a szülőfalu és a gyerekkor közegéből, mit említene?

Ami gyerekkorunkban megtörtént velünk, az köztudottan nagyon meghatározó. A különbség köztem és a bátyám között az idő; más életkorban történtek meg velünk azok a dolgok, amik mindkettőnkkel megtörténtek. Van egy alap, ami a művésznél, költőknél is nagyon fontos: a környezet, a természet, a földrajzi helyzet. Az, hogy mi milyen tájban nőttünk fel, az a világ első felfogása és az is marad. Ahhoz hasonlítottunk mindent, mint ahogy én a Somlóhoz hasonlítottam először a szemközti Ság hegyet, később a Badacsonyt. Az első pillantás határoz meg mindent. Az első főnév s az ige a nyelvet, nem a tájszavak szintjén – persze a szókészletünk szinte azonos –, hanem a személyes nyelv születésének szintjén, ami azokon a külső dolgokon múlik, amikkel életünkben először találkozunk. Például van egy öreg, százéves körtefa a kút mellett, nekem az jelenti az összes körtefát. Biztos vagyok benne, hogy a bátyámnak is ugyanaz a körtefa, mint nekem. Ezek a konkrét alapdolgok ugyanazok, mégis más élmények kapcsolódnak hozzájuk.

Ottlik Géza írja egy helyen, hogy fél az emlékeit megírni, úgy mondja, hogy nekimenni ollóval, mert, ahogy átszabja, az már olyan lesz, úgy fog később emlékezni rá. Volt ilyen élményük kettejüknek, hogy egyikük véglegesen átszabta ollóval az emlékeket?

Van olyan kérdés, ami mindig előkerül Nagy Lászlóval kapcsolatban?

Van, de arra most nem fogok válaszolni.

Habár nem titok, de a tény, hogy Nagy László és Ágh István édestestvérek, még mindig meg tudja lepni a kevésbé dörzsölt olvasóközönséget. Ha a névváltoztatásáról kérdezik Önt, jobbra praktikus szempontot szokott említeni, vagyis hogy foglalt volt már az irodalmi közegben a Nagy István név. Mégis, milyen gesztusként értelmezhető?

Csak ez a szempont vezetett.

Nem jelentett ez valamiféle elhatárolódást Nagy Lászlótól vagy önálló költői identitás kialakításának vágyát?

Akkor csupán abban gondolkodtam, hogy így jelenjenek meg a verseim. A változtatás nem volt szokatlan, hiszen a bátyám az első két köteténél F betűt tett a neve elé, mert publikált egy másik Nagy László, a Valóság szerkesztője, a későbbi kiváló filmkritikus. Nem okozott identitás-problémát Ágh Ist-

Ottlik az emlékek tényeire gondolt, én az írás anyagára. A sok bolyongó emlékképet a mű érdekében rendszerezem, egységes stílusba állítom. A rendszerben megváltozik a részlet, egyik át-sugárzik a másikra, más lesz a halmazállapota, fénye. De én a megírandó emlékektől nem félttem, mert bár az újragondolás, a megfogalmazás kimozdítja eredeti állapotából, az emlék a mostani dolgokkal együtt létezik a műben. Az ember osztályoz, mérlegel – egy írónál valószínűleg a felhasználhatóság is nagyon fontos, egy érdektelen emlék is fontossá válhat. Emlék nélkül nincs irodalom, művészet, és ember sincsen.

Volt olyan tapasztata, hogy Nagy László megírt valamit, és az ön számára is azokkal a szavakkal kezdett élni? Vagy ezeket a közös élményeket lehet teljesen újként megfogalmazni?

A bátyám életrajzi jellegű versein kívül sok interjút adott, és írt egy *Életem* című hosszabb vallomást. Abból a húsz oldalból lehet tudni egy egész művészetre való életrajzi adatot és hangulatot vagy tényt. Nagy közös élményünk a háború volt, azt valóban családi körben viseltük el. Ő több verset írt róla akkor és később, a falu bombázásáról, a tűzvészben égő állatokról, el-tűnt legénybarátairól, én prózában, a *Kidöntött fáink suttogása* című családregényemben. A tizenhárom év korkülönbség ebből a szempontból is meghatározó. Én '45-ben hétéves gyerek voltam, amikor átvonult rajtunk a front Veszprém megye nyugati részén tíz nappal a háború vége előtt. A bátyám húszéves volt ekkor, és mivel rossz volt a lába, nem hívták be katonának. Egyetlen katonakorú férfi volt a faluban, bánthatták volna. És azt hihettük, hogy elviszik. A középiskolában tanult németül és angolul is. Mikor ez kiderült, maga mellé ültette egy őrnagy a dzsipre és elhajtottak vele. Anyám kétségbeesve jajgatott, nem tudtuk, hová viszik. Aztán visszahozták. A környék megismerésében kellett segítenie a térkép alapján. Nagy László-vers ebből nem született, de én írhattam volna később arról a megrendülésről, melyet a bátyja elvesztése váltott ki a kisöcsben. Mind a ketten versbe írtuk szüleink sorsát, csak én már az öregedő házaspárról szólhattam. A házunk romlásáról viszont ugyanazt éreztük, de másképpen mondtuk. Én az *Újkori várrom* című versemet húszévesen, ő *A Zöld Angyalt* negyvenévesen írta egészen más költői pozícióban; az én versem a parasztság elégiája,

az övé pedig nagy mítoszi látomás a pusztulásról. Amikor ő feljött Pestre, én nyolcéves voltam. Kisgyerekkorban az az első emlékem róla, hogy hazajön karácsonykor, és odavesz maga mellé az ágyba, és Toldi Miklósról mesél. Mindig ilyen erős emberekről mesélt nekem, hogy majd én is az leszek. A korkülönbség az életemet mentette meg, mert ha közvetlen utána születek, elvisznek a háborúba, és biztosan nem leszek költő, ha túléltem. Hát, azért nem olyan könnyű, de nem is annyira nehéz, csak bonyolult, ha olyan hatású költő a testvérem, aki befolyásolja a következő nemzedékeket is.

Itt meg kell kérdezni, hogy nem volt-e Önök között feszültség ebből. Mindketten művészpályára léptek. Maga fiatal volt, sok lehetőség nyitva állt ön előtt, Nagy László pedig ismert, sikeres. Nem rivalizáltak egymással?

Nem vettem észre. De egy kívülálló ezt kérdezi elsőre.

Akkor tehát megvan az a bizonyos első kérdés...

A korkülönbségre való hivatkozás csupán a körülményre utal. Ám magamnak kellett magamat megteremtteni. Mi segített ebben? Egyrészt egy bizonyos naiv önbizalom, másrészt a nagyon tudatos önvizsgálat, hogy én mi vagyok öhozzá képest. Az alkatom, a belső világom, milyen tulajdonságaim különböznek tőle. Utólag úgy beszélek erről, mintha tudatos lett volna, de ez egy lassú érési folyamat volt. Tudtam, csak olyan verset szabad írni, ami igazán belülről jön. Még a közös szó-kincsünk jellegzetes szavaira is figyeltem, nehogy belekössenek a kritikusaik, ami talán túlzás volt, de nem egyszer hallottam, hogy ez a szó Nagy Lászlóé. Költői fejlődésem más-más fázisában különbözőképpen vetettek össze a bátyámmal. Az első kötetem nagyon messze volt attól a Nagy Lászlótól, aki abban az időben alkotott. Akkor írta *A Zöld Angyalt*, a *Menyegzőt*. Én, hogy el ne hagyjam azt a költői világot, Sinka Istvánt követtem inkább, mielőtt öntudatlanul nagyon szerettem már. Megadta a sors, hogy szomszédja, napi beszélgetőtársa lehettem. Két éven át Füst Milán esztétikáját hallgatva a maga eleven valóságában hatott rám az első Nyugat-nemzedék. Míg a Hetek költői közé számítottam, barátkoztam Pilinszkyvel,

Orbán Ottóval, Tandorival, s a neoavantgárd demonstrációit is látogattam. Aztán még beszélhetnék olyan műfajokról, melyeket csak én műveltem kettőnk közül, mint az esszé, a

„szüdvá jött a Zöld Angyal a házra, ahol születtem, megjelölte a házat s világot az ítélet jeleivel...”

■ (Nagy László: *A Zöld Angyal*)

szociográfia, a széppróza. Egy fiatal költő könyvbemutatóján jártam nemrég, aki arról beszélt, hogy milyen nehéz volt Nagy László hatásától megszabadulnia. Én sosem akartam megszabadulni tőle, magamat kellett megértenem, végezni, amit az ösztöneim súgtak, vállalva a kockázatot, amit igazán csak nekem kellett vállalni.

Mi az, amiben leginkább különböznek?

Ő nagyon szilárd ember volt. Ha valaki találkozott vele, egyből ezt a bizonyosságot érezhette, s valami szigorúságot, kedvességet is. Mert ő kedves volt, sőt, ha összehasonlítom vele magam,

Kerekes Elek: *A Zöld Angyal*, festmény (Magántulajdon)

Nagy László: *Visszavonulás, 1945*, olajfestmény (Magántulajdon/ Gottl Egon felvétele)

„Az égbolt sikolt: rátokszakadok,
a föld megínog: széthasadozok,
jajgat a kő is: közelítenek
csikorgó esontu páncélistenek.”

■ (Nagy László: *Lánglakodalom*)

Lengyel katonaingben, 1945 körül (Magántulajdon)

barátosabban viselkedett az emberekkel. Örült nekik, képes volt áldozatokhoz érni, a rokonokért, a falubeliekért, a rászorulóknak. Gyerekkoromban vakmerő bátorságát csodáltam, akkor szeszélyes csődörlovunk miatt, később a hatalom uraival szemben. Nem kímélte magát, türelmét a kézgyűségében gyakorolta, fegyelmeztetnie kellett lennie a lába miatt is. Én nem voltam annyira egyértelmű.

Hajnal Annáig, Tersánszkytól Vas Istvánig, Réz Páltól Domokos Mátyásig milyen megkülönböztetett szeretettel bántak velem. Úgy megdicsérték az Új Hangban akkor megjelent verseit, hogy meg is hatódtam tőle. Ott igazi költőnek tartották, műfordításai is, a bolgár népköltészet magyarításával, García Lorca verseivel is hírnevet szerzett magának. Kiténtették a bolgárok a legnagyobb díjakkal, a strugai költőfesztivál nagydíjasa lett Macedóniában. Az igazi népszerűség azonban Berek Kati szavalaival jött el. Hihetetlenül népszerűsítette. Ment vele mindenhol, és mondta a verseit; a *Rege a tűzről és jácinról*, a *Menyegző* országos sikert hozott.

Ezeket fejből tudta?

Természetesen. És bírta lélegzettel a *Menyegző* sodrását és memóriával a *Rege a tűzről és jácinról* több száz sorát. Főliasztotta hangjával az egész országot.

Őn hogy látta? Egészen haláláig felfelé ívelt elismertsége? Nem a politikai hatalom elismerésére gondolok, hanem az olvasók között a versei népszerűségére.

Igen, és nagy hatása volt a következő generációkra, az ifjúságra. Amit a kommunista hatalomnak már nem lehetett, azt megtették a neki és a képviselt erkölcsnek, esztétikának ellenérdekelte literátorok. Ez '89 után meg is történt.

Mire gondol pontosan?

Tendencia volt, hogy a szabadság jegyében új korszakot nyissanak az irodalomban is, s mintha az elnyomottak követelnék a jogaikat, miközben ugyanolyan buzgalommal akartak elnyomni mindenkit, aki nem ők, mint az előbbi kultúrpolitika. A posztmodern próza, az objektív költészet, az új érzékenység esztétikája nevében rendezték át a terepet, s a rend-

Iszkázi lányokkal és testvéreivel, Máriával, Izabellával, Pistával, 1944 (Magántulajdon)

Barátok, költőtársak közül a bátyjával kapcsolatban Vas Istvánt, Kormos Istvánt szokták említeni, Juhász Ferencet. Voltak közöttük tisztán költészeti szempontú nézeteltérések?

Vas István idősebb volt, és szerette ezt a tehetséges generációt. Tisztelték őt, de nekik mint költőknek más volt a dolguk. Vasal Juhász Ferenc együtt dolgozott a Szépirodalmiánál. Mindnyájkunk Kormos Pistája húsz éven át nem írt. Említeném Simon Istvánt, aki szóba sem kerül már, pedig kiváló költő volt, triász is lehetnek volna. Igazi nagy szövetség, s a líratörténetben ikercsillagi sorsú viszont Juhász Ferenc és Nagy László barátsága. Megfogadták, hogy megváltoztatják a magyar költészetet. Az irodalomtörténet szerint a lírai forradalmat teremtő alakok ők. Baráti szeretetük még a családokra is szétsugárzott, a biai Boriska néni fiaként szerette Lacit, Feri tizenkét éves koromban dedikálta nekem az *Apámat*, később esküvői tanúm volt. Szinte elválaszthatatlanul sokat voltak együtt. A költészetben mindenki ment a maga útján, nem emlékszem fenntartásokra sem, csak arra, hogy a bátyám drukolt Ferinek, és védte, ha bántották a versei miatt. Ne feledjenek harminc év szoros barátságára gondolni, akik az utolsó két-három év válságáról beszélnek. Én inkább arra emlékezem, a kíváncsiaknak pedig Nagy László naplóját és Juhász Ferenc nyilatkozatait, interjúit ajánlom. Ami megmarad, a költészetükben erről talán két vers szól.

Volt olyan költői szerep, ami elvárásként nehezedett Nagy Lászlóra, aminek meg akart felelni?

szerválozás utáni balos politikai hatalom segített nekik ebben. Előbb botrányos visszhangot váltott ki Szilágyi Ákos kritikája Weöres Sándorról, aki szerint antihumánus individualista költészetet művel. Radnóti Sándor szerint Juhász Ferenc, mint a rendszer féltett gyermeke korszerűtlen halál-lírában tetszeleg, romantikus küldetésstudattal. De a két nagy költő kritikusa megmaradnak az illendő határokon belül. Nagy Lászlót Kálmán C. György a 2000 folyóirat 1989-es első számában, leszámoló pamfletjében úgy idézi föl, mint minden rosszat, ami a kortárs magyar irodalomban elképzelhető, ami a népiség következménye, ami idejétmúlt, elnagyolt világú, üres üzenetű antimodern, városellenes stb. Ez a pamflet Nagy László ürügyén szólt a sok Nagy Lászlót követő fiatal költőnek, s a jövődó magyartanároknak. S része lett egy máig tartó kultúrharcnak, s vitte sikerre, de talán nem győzelemre a kánonban, és az egyetemi oktatásban, a magyartanárok nevelésében.

Van Nagy László költészetének hatalma, amitől lehet félni, vagy amiért le kellett vele számolni? Egyáltalán lehet a költészetnek bármilyen hatalma?

Az ő költészetének volt. Mert elfogadták, s ezzel hatalma lett, mint irodalmi, kulturális tekintélynek. Olyan népszerű volt, hogy halála után azonnal elneveztek róla iskolákat, könyvtárat, könyvesboltot. Ez köztismertséget és köztiszteletet jelentett... bár az más kérdés, hogy mit értettek meg a verseiből.

Van, amit nem értettek meg?

A civilizációtól kevésbé érintettek, mondhatnám a nép, jobban megértette, mint a félművelt kispolgárság, ők inkább a szavaltból. Az a hang megfogta őket, értették. De hogy egy hosszúverset elolvasson valaki, aki nem az irodalommal van kapcsolatban, elég ritka.

Nagy Lászlóra hatott – vagy általában a költőkre hat az, hogy milyen visszajelzéseket kapnak a befogadóktól, tehát, hogy mi érthető, vagy mi tetszik? Ez befolyásolhatja a későbbi alkotási törekvéseket?

Biztosan nem. De jólesik a közönség visszajelzése. Az igazi költők nem gondolnak erre. Valami más miatt van az írás, nem emiatt. Belső késztetésből.

Nagy László életében volt olyan pont, amikor úgy érezte, hogy szembemegy az árral, hogy amit csinál, az nem fog megértő fülekre találni? Vagy ő azon szerencsések közé tartozott, akiknek nem kellett mindenkiel szembemennie, hogy önmagát ki tudja fejteni?

Ez nem olyan egyszerű kérdés. Milyen árról van szó? Ha a politikáról, akkor egész életében szembement vele. Az irodalmi élet? Ez a nehezebb, mert a politika is abba csapódik le és a közvélemény is. A jelenlegi hatalom talán nem is akarja befolyásolni a művészet folyását, várva, hogy kiforjra magát. A jelenlegi liberális főirányba olyan emberek, mint Nagy László nem férnek bele. Most az elhallgatások ideje van, s annak csöndjében van Nagy László helye is.

Melyek azok a vonások ön szerint, amelyeket újra felfedezhet a kortárs irodalomértés, az olvasóközönség?

Én itt nem válogatok, mert minden alkalmas arra.

De vannak-e olyan jellemzői, amelyekről gondolható, hogy erősebb érdeklődést válthatnak ki?

Amennyire érdeklődés volt életében és később az örök költői tények iránt, amelyek esetleg most más költői kifejezésben jelennek meg. Vegyük csak Adyt...

Éppen rá gondoltam én is... Azzal egyetért, hogy Nagy Lászlóra a próféta költő-szerepet vetítik rá?

Azért vetítik rá, mert azt mondják, hogy Magyarországon már anakronisztikus ez a szerep. Én úgy gondolom, ha nincs a költőnek feladata, akkor nincs értelme írni sem. Hogy ez küldetés? Ezek mindig valahogy érvényesek...

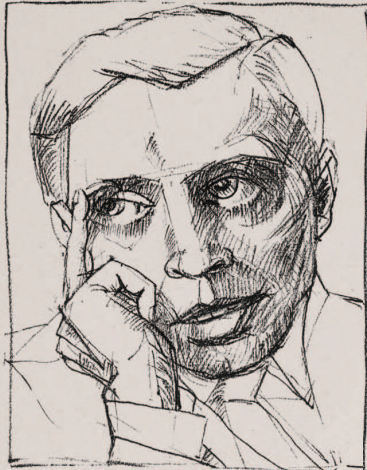
...csak nem mindig divatosak.

A divat elmúlik. Ötven év alatt számtalan divatot és uralkodó irányzatot átéltem. Egymás után jöttek a nemzedékek a maguk sztárjaival, a hatalmi kinevezettekkel, s legtöbbször már csak a neve, vagy az sem maradt fenn az irodalmi köztudatban. De a Rákosi-rendszerben elnyomott Weörest, Pilinszkyt mindenki ismeri. Bár most még Adynak is csöndje van, Illyésről is alig beszélnek, ám mindig lesznek művek, melyek biztosítják a divatokon és elhallgató erőkön túl is a nagy költészet folytonosságát. A szűkös időkre is marad két-három örök vers, mely egy egész költészetet megőrizni képes, ahogy Ady három örök verse is, például a *Kocsiút az éjszakában*, *Őrizem a szemed*, *Az eltévedt lovas* elvezet a többiekhez.

A Nagy László-versek közül melyik lenne az a három?

Talán a *Ki viszi át a Szerelmet*, a *Himnusz minden időben* és a *Tűz*.

Nagy László: *Simon István*, 1965 körül, ceruzarajz (Magántulajdon)

Nagy László: *Tamási Áron*, 1967 körül, tollrajz vázlat rézkarhoz (Magántulajdon)

Nagy László ÍRÓPORTRÉK

Nagy László: *Weöres Sándor*, 1973, tollrajz (Magántulajdon)

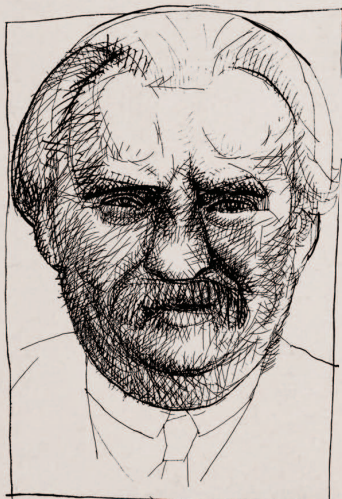
Nagy László: *Szentkuthy Miklós*, 1977 körül, tollrajz, vázlat (Magántulajdon)

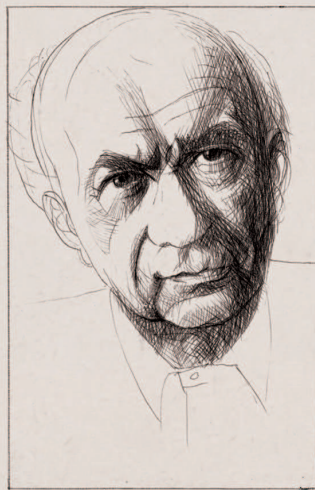
Nagy László: *Kós Károly*, 1970, tusrajz, náddal (Magántulajdon)

„s tudom: az idő a miénk, tudom: a köveknek is távlata por, mert áthullhat minden a rostán. De soha az ő képük, soha a mi fiatal arcunk.”

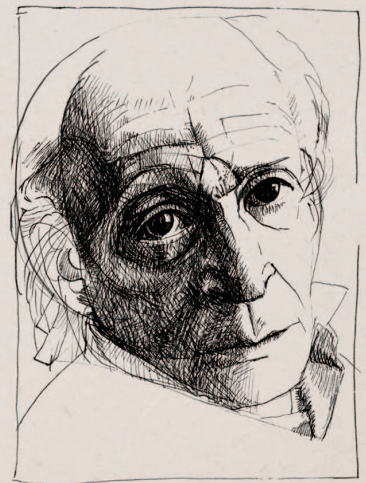
■ (Nagy László: *Az Országház kapujában*, 1946)

Nagy László: *Móricz Zsigmond*, 1975, tusrajz (Magántulajdon)

Nagy László: *Illyés Gyula*, 1977, golyóstollrajz (Magántulajdon)

Nagy László: *Déry Tibor*, 1974, tollrajz, 2. változat (Magántulajdon)

Önerősítő, öntanúsító létfilozófiai dalok és himnuszok¹

■ (részlet)

GÖRÖMBEI ANDRÁS

A z eszményi és teljes emberkép verse a *Himnusz minden időben*. Életérdekű érték sokrétű megnevezése, ünneplése. Himnikus szerelmi vallomásba foglalt jellemzés, majd az utolsó három strófájában önjellemzés. A versben megnevezett kedves („gyönyörűm”) a metaforikus telítettségű kifejezésben szinte a teljes pozitív emberség összegzését személyesíti meg. [...]

A *Himnusz minden időben* a közvetlen vallomás és a létfilozófiai általánosítás egységét mutatja meg, a hozzá szorosan kapcsolódó *Tűz* című himnusz szintén a „minden időben ismerős” életelv himnusza. Ez is a személyiség kiteljesítésének, nagy emberi célokra való felnevelésének a verse. Maga a „tűz” az egyik legősibb szimbóluma a léleknek, életnek, szellemnek, tudásnak, szenvedélynek, vitalitásnak, szerelemnek, forradalomnak, teremtőerőnek.² Nagy László költészetének is egyik leggyakoribb, leginkább kiterjedt motívuma.³ Szinte szavanként gazdagszik a vers folyamán az ősi szimbólum jelentése. A himnikus megszólítás emelkedett dikcióját a hátravetett három értelmezői jelző teremti meg, ebből az elsőt a megszólítással együtt háromszor ismétli majd a vers, minden nagyobb egység ezzel indul: „tűz, te gyönyörű”. Önmagában, legalábbis első előfordulásakor akár tűzimádó misztériumra is gondolhatunk, de Nagy László a *Himnusz minden időben* refrénjéből lépteti át ide, s ily módon a szerelem képzetkörét is a versbe kapcsolja. Ott is hangsúlyosan jellemzője volt a „gyönyörűm”-nek a tűz („Napvilág lánya, lángölű”). Aztán tovább gazdagszik, tágul a tűz jellemzése: „dobogó, csillagerejű”. A *Gyógyulj meg* című versének záróstrófájában írta:

*Abogy paripák lábai
átzúgnak rónán, bozóton,
oly dobogással közelít,
hajfodor, ing lobogózzon!*

A „dobogó” jelző tehát úgy kapcsolja be Nagy László száguldó paripáinak, ménjeinek tüzeit, vitalitását a „tűz” értelmezésébe, hogy megőrzi benne a szerelem hevét is. Fékezhetetlen erőt, a tűz „belső dinamizmusát” idézi föl e jelző. A földi vitalitással párhuzamban a jelző a kozmikus erőkre is utal („csillag-erejű”). A meghittség („gyönyörű”) és a kozmikus távlat, kozmikus erő, vitális dinamizmus a himnusz tárgya. Hozzá fohászodik a költő szemléletes és szimbolikus öntanúsító gestussal:

*te fűtsd be a mozdonyt halálra,
hajszold, hogy fekete magánya
ne legyen néki teher*

Önportré is ez. A magányból, tétlen feketeségből ragadja ki, hajszolja hatalmas teljesítményre a tűz: ezért fohászodik hozzá. A második rész a cselekvő költészetet szól: a Nagy László-i igény „mindenség-gyökerű”.

A „virágozz a vérző madárban” metaforikus képzete a Pelikán-motívum előrejelzése: a sorsot kimondó, sorsát vállaló, virrasztó költői magatartás szimbóluma a vérző madár. Sorsvállalása mindenségmértékű, igazságait kozmikus távlatokban is méri, érveit a létezés törvényeiből meríti.

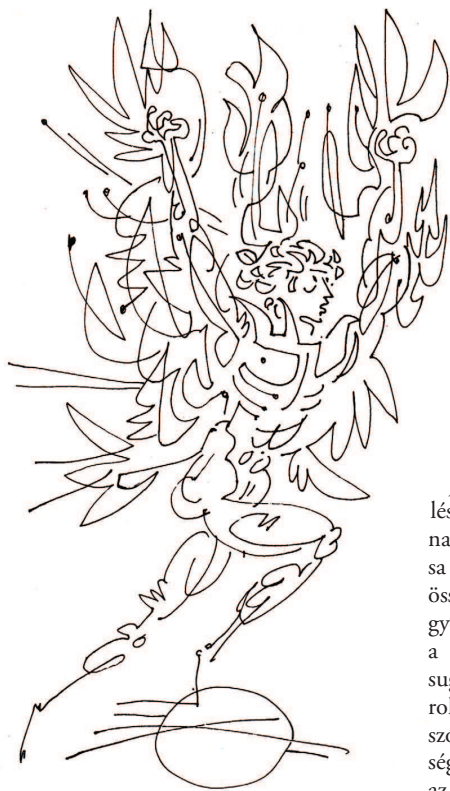
Végül a harmadik egysége ennek az egyre emelkedő ívű, lobogó versnek közvetlen korbírálat és a változásigény bejelentése. Ott, ahol „áru és árulás van”, nem lehet elfogadni a józan fontolgatást, a lelki vénséget, tűzre, aktív és progresszív életelvre van szükség. Az etikus személyiségnek bele kell ütköznie az „áru és árulás” világába, át kell törnie a tehetetlenség falait, le kell győznie a rátelepülő fagy birodalmát, ezért szól harmadszor a fohász:

*öltöztess tündér-pirosba,
röptess az örök tilosba,
jéghegyek fölé piros bálba,
ifjúság királya,
tűz!*

Ifjúság és változtatás, tiltott területekre törő felszabadultság: magának a forradalmi életelvnek a megjelenítése. Joggal írja Pomogáts Béla, hogy a verset „valóságos forradalmi himnusz zárja le, amely lelkesült lobogásában az ifjúkori költemények, a *Tavaszi dal*, a *Zuhatang*, a *Má-*

Korniss Dezső: *Doboló*, gouache, papír, 1949 (Hegyi Lóránd: Korniss Dezső, Képzőművészeti Kiadó)

„*jusfák* lázadó kedvét és merész remény-
ségét idézi fel”.⁴ Persze ebben a versben
mélyebbről, sokkal nagyobb disszonan-
ciák világából, ütközéséből emelkedik föl
a világváltoztató indulat. A *Tűz* egyetlen
lánglobogású, egyre fölfelé ívelő mon-
datból, felkiáltásból áll, s központi vallo-
mása („tűz, te gyönyörű”) úgy ismétlődik
az első és második, illetve a második és
harmadik rész között, mindig válaszoló
rímekkel nyomatékosítottan, hogy elő-
re és hátra egyaránt beragyogja az egész
versvilágot. Az előző résztől és az utána
következtől egyaránt vessző választja
el, de a rímeléssel mindig az utána kö-
vetkezőhöz kapcsolódik erőteljesebben.
A vers logikája is a megszólítástól a fohá-
szig, kérésig ível minden részben, tehát
előrehaladó dinamikájú. Viszont éppen
ez a megszólítás kap minden rész elején
hálózatszerű rímeléset („gyönyörű-csillag-
erejű”; „gyönyörű-mindenség-gyökerű”;
„gyönyörű-győztes-örömmű”), a kéttagú
válaszoló szavakban a vers íve egymással
is rímelőn bontakozik ki az egész versen
keresztül, így a „csillag-erejű” – „min-
denség-gyökerű” és a „győztes-örömmű”
a vers kulcsszavaiként jelzik a motívum

lényegét: az erőt, a tágasságot és a győzel-
met. Mindezt szinte összegzi a zárórész,
amikor összefoglalja a nyitó szó ismét-
lése előtt a motívum értelmét („ifjúság
királya”), s ezzel újabb dimenziót
megnyitva, az ifjúsághoz kapcsolja, a
világ mindenkor előrevivő erejéhez
– ünneplő, szinte diadalmas felki-
áltásban. Csupa feszültség és csu-
pa ritmus ez a hatalmas vágyat,
indulatot kibontakoztató vers.
Szabályos metrumot nem követ,
viszont ritmusával tökéletesen
azonosul üzenete. A mértékkap-
csoló elvű lazított szabad vers re-
mek mintája ez: aszimmetrikus
ütemei valóban dramatizálják
szövegét,⁵ de ehhez a tagoló, la-
zán érvényesülő ritmushoz olykor
éppen a dramatizálás erősítésére
kapcsolódik az időmérték sejtelme,
jambikusan emelkedő lejtése.⁶ Ríme-
lésében is különös harmónia és disszo-
nancia társul: az egyes egységek indítá-
sa egy szótag mélységéig három sorban
összecsengve bokorrímet alkot („tűz-
gyönyörű-erejű”), s a himnikus áradást
a megszaladó ritmussal együtt erősíti,
sugallja. De a második és harmadik so-
rok fokozatosan tulajdonképpen három
szótag mélységéig rímelenek: az első eg-
ységben még erős, de nem megsemmisítő
az eltérés („gyönyörű-erejű”), a második
részben már alig érezhető („gyönyörű-
gyökerű”), a harmadik részben pedig
tisztá asszonáncként cseng („gyönyörű-
örömmű”). Ez a közeledő rímelés párhuzam-
os a vers emelkedő indulatával, szinte
elragad.⁷ A *Himnusz minden időben* és a
Tűz az erőtudatot és -igényt himnuszba,
igéző esdeklésbe foglaltan fejezi ki, az
előbbi a szerelem, az utóbbi a tűz általá-
nosabb értelme révén.

1 Részlet Görömbei András *Nagy László költészete* című kötetéből (Budapest, Magvető, 1992).

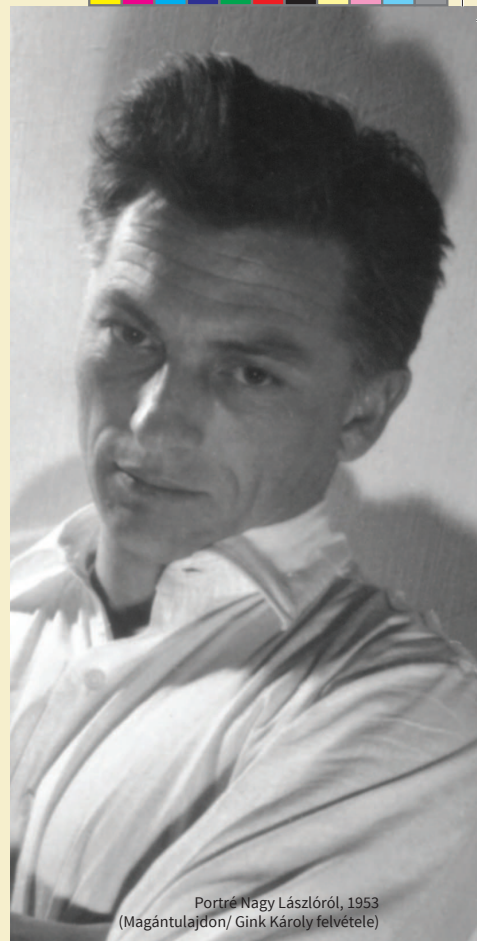
2 E versről két elemzés is készült, eredményeiket hasznosítom: POMOGÁTS Béla: *Nagy László: Tűz = Uő: Versek közelről*, 1980, 190–202; BERENCSI Margit: *Nagy László: Tűz*, Hevesi Szemle, 1979/2, 57–61.

3 BERENCSI Margit: *A „tűz” motívuma Nagy László költészetében*, Magyar Nyelv, 1981/1, 72–82.

4 POMOGÁTS Béla: *Sorsát kereső irodalom*, 1979, 490–510. 5 *Uo.*, 200.

6 A mértékkapcsoló elvű lazított szabadversről: KECSKÉS András – SZILÁGYI Péter – SZUROMI Lajos: *Kis magyar verstan*, 1984, 120.

7 Ráadásul ezzel a különös, mert egyik szavát változtatlanul ismétlő, másikat változtatott rímpárral párhuzamosan minden szakaszban megjelenik még egy-egy, illetve a harmadik szakaszban három párrim. E harmadik szakasz két párrime viszont erőteljesen visszaüt az első és második rész páros rímére. Így a versben mindkét rím sor hálózatszerű összefüggésrendet teremt, ellenpontozza a belső feszültséget.

Portré Nagy Lászlóról, 1953
(Magántulajdon/ Gink Károly felvétele)

” Nagy László TŰZ

Tűz
te gyönyörű,
dobogó, csillag-erejű
te fűtsd be a mozdonyt halálra,
hajszold, hogy fekete magánya
ne legyen néki teher,
tűz
te gyönyörű,
ihlet, mindenség-gyökerű,
virágozz a vérző madárban,
égesd hogy a sorsot kimondja,
nem a hamuvá izzó csontja,
virrasztó igéje kell,
tűz
te gyönyörű,
jegeken győztes-örömmű,
ne tűrd, hogy vénhedjünk sorra
lélekben szakállasodva,
hűlve latoló józanságban,
ahol áru és árulás van,
öltöztess tündér-pirosba,
röptess az örök tilosba,
jéghegyek fölé piros bálba,
ifjúság királya,
tűz!

A versfordítás *duendéje*

KATONA ESZTER

Nagy László költőként és műfordítóként is hatalmas örökséget hagyott az utókorra. Ha a puszta oldalszámokat nézzük csak – mely természetesen nem fokmérője a minőségnek –, és mennyiségében vizsgáljuk a felsőiskolai költő fordítói munkásságát, meglepő, hogy ez kétszerese önálló alkotásainak. A *Versék és versfordítások*¹ című gyűjtemény három kötete közül kettőt – vagyis a teljes lírai életmű kétharmadát – a fordítások tesznek ki. „Költő létemre eltűnődhetek e fordítás-tumultuson, mert műfordító nem akartam lenni soha” – merengett Nagy László mintegy számadásként három évvel halála előtt.² A magyarra ültetett költemények – a világirodalom nép-³ és műköltészeti kincseiből gazdagon mérítve – hatalmas anyaga igazolja, hogy Nagy László nem csupán költőként, hanem műfordítóként is maradandót és páratlan értéket alkotott.

Mi ösztönözte Nagy Lászlót a fordításra? Vallomásai között említi, hogy gyermekként a kíváncsiság hajtotta leginkább, a mindent kipróbálás vágya és öröme. Még a szótag fogalmával sem volt tisztában, amikor úgy tízévesen egyik rokonától hallott román dal magyaráztásával próbálkozott.⁴ Ez volt Nagy László első találkozása a versfordítás kérdésével. Később az egyetemen szintén a fordítás varázsa hajtotta szakváltásra, s oroszra azért jelentkezett át, hogy Jeszenyint tolmácsolhasson anyanyelvén.

Ifjú költőként a bolgár népköltészettel való találkozás ösztönözte a fordításra, amikor 1949–51 között egy ösztöndíjjal Bulgáriában tölthetett két évet. Már elutazása előtt is tehetséges és ígéretes jövő előtt álló költőnek tartották Nagy Lászlót, hazatérése után azonban a legjobb műfordítóink közt tartották számon.⁵ Ugyan az ötvenes évek második felében

a kenyérkereset szüksége, „a megélhetés hétköznapi kis háborúja”⁶ hajtották a fordítás felé,⁷ és sokszor megbízásból kellett e tevékenységet folytatnia, azonban sosem iparosmesterségként, hanem költészetével azonos rangon és minőségben művelte ezt a munkát is. A kényszerből is képes volt erényt teremteni. Hitelességét alátámasztja, hogy soha nem vállalt el olyan verset, ami nem vonzotta költőként,⁸ így műfordításai hűen tükrözik világművelői érdeklődését. Ennek köszönhetően a költőország egzisztenciális kényszerűsége rövidesen belső indítással alakul át Nagy Lászlóban: „[...] a fordítás nem idegen tőlem, örömet is ad” – írja versfordítói munkáját magyarázva.⁹ Az alkotói folyamat sok nehézsége és a szülés gyötrelme utáni létállapot eufóriája táplálta ezt az örömet: „a verset kell feldarabolni, ereit föltépni, halálra kínozni, hogy újraszülhessük, magyarul.”¹⁰ Egy-egy fordítás sikerét azonban soha sem saját kvalitásainak, hanem a magyar nyelvnek tulajdonította: „Könyvemben, ha akad becsülendő munka, érte az anyanyelv dicséretesség”¹¹ – jegyzi meg szerényen. Mivel 1957 (*Deres májális*, Budapest, Magvető) és 1965 (*Himnusz minden időben*, Budapest, Szépirodalmi Kiadó) között nem is jelenhetett meg Nagy Lászlónak saját gyűjteményes kötete, így a műfordítás volt számára az a kifejezési forma, melyben páratlan tehetségét a többéves költői hallgatás ideje alatt is megmutathatta.

Nagy László és a spanyol világ

A népköltészet mellett Nagy László széles látókörű és érdeklődésű fordító volt. Neki köszönhetően olvashatjuk ma magyarul a spanyol, a latin-amerikai, az angol, az észak-amerikai, a svéd, a francia, a német, a bolgár, a szerb, a szlovén,

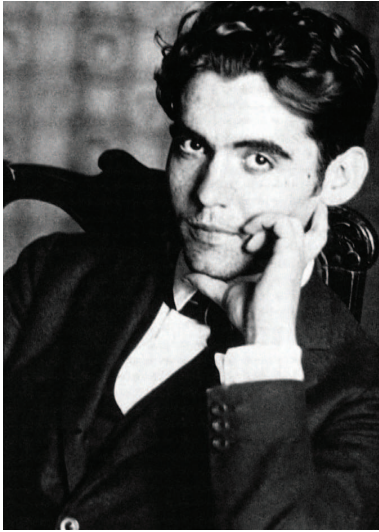
a horvát, a román, a lengyel, az orosz és a kínai líra számos költeményét, melyek közül némelyiket az iszkázi költő előtt még nem ültették át magyarra. E gazdag spektrumon figyelmünket fordítsuk a továbbiakban a spanyol fordítások felé,¹² melyek ugyan a korpusz nem legerjedelmesebb részét alkotják – összességében 76 műköltészethez és két népköltészethez tartozó darabról, mintegy 120 oldalról van szó –, mégis Nagy László fordításainak (egyik) csúcspontját jelentik.

Nagy László nem tudott spanyolul, így nyersfordításokból kellett dolgoznia. A spanyol költészetből a 15–16. század fordulóján alkotó Gil Vicentétől hat, Diego Sánchez de Badajoztól egy, míg az aranykori költőfejedelem, Luis de Góngora munkásságából tizennégy költeményt ültetett át magyarra. A spanyol reneszánsz és barokk után a magyar költő a 20. századra koncentrált: lefordította Manuel Machado négy, Juan Ramón Jiménez kettő, illetve a '27-es költőnemzedékhez tartozó, ám kevésbé ismert Joaquín Romero Murube egy versét. A 20. századi spanyol líra legjelentősebb alkotójától, Federico García Lorcatól fordított Nagy László szám szerint a legtöbbet: a *Cigányrománok* ciklus tizennyolc darabját, a *Síratóének* Ignacio Sánchez Mejías *torreador fölött* hosszúverset, tizenegy kisebb költeményt, valamint három munkát *A költő New Yorkban* kötetből. Összességében tehát Nagy László harminchárom lírai művet ültetett anyanyelvünkre az 1936-ban tragikusan elhunyt andalúz költőtől.

A latin-amerikai költészetből egyértelműen a 20. század izgatta a magyar költőt, azon belül is a kubai és a perui lírára összpontosított. Az előbbiből Fayad Jamis nyolc, illetve Pablo Armando Fernández és Heberto Padilla egy-egy költeményét tolmácsolta, míg az utóbbiból César Vallejo öt versét fordította le.

Federico García Lorca

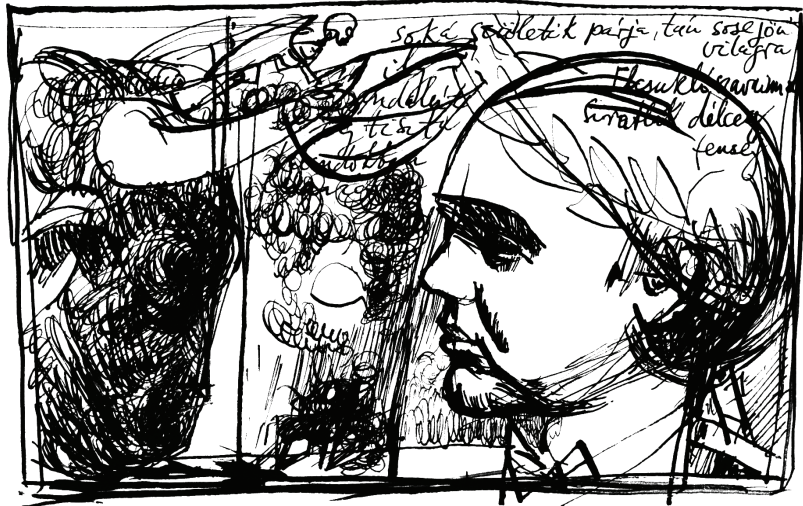
ták. A Kortárs folyóirat szerkesztője nem tévedett, amikor azt remélte, hogy Nagy a spanyol költő versének olyan elemeit is képes lesz kifejezni, amelyeket a korábbi fordítók nem tudtak hűen tolmácsolni.¹⁵ Nagy László spanyoltudás nélkül, Benyhe János nyersfordítása és ritmusmegjelölései segítségével dolgozott olyan sikerrel, hogy fordítása „eléri az eredeti remekmű hatásfokát”.¹⁶ Bóka László alapítja meg, hogy Nagy „az eredetit nemcsak tolmácsolja, hanem úgy költi újjá, hogy az nemcsak hű és nemcsak szép, hanem eredeti is.”¹⁷ Hasonló bravúrt vitt véghez a magyar költő a már említett *Cigányrománcok* fordításával is.

Nagy László szavaival a „fordítás, [...] arra jó, hogy kimutassa: a világ költői igenis rokonok a humanításban.”¹⁸

A spanyol nyelvű költészet remekei kapcsán megállapíthatjuk, hogy néhány mű esetében nem Nagy László volt az első magyarra fordító, azonban az ugyanazon versekből készült fordításoknál többnyire az iszkázi költő magyarításai váltak szélesebb körben ismertté. Ez a megállapítás teljes mértékben igaz a García Lorcától fordított költemények nagy részére, hiszen például a *Cigányrománcok* című kötetet Nagy László előtt már két hispanista filológusunk, András László (Lux Kiadó, 1947) és Gyertyán Ervin (Cserépfalvi Kiadó, 1947) is magyarította, ennek ellenére különösebb visszhangot nem váltott ki a könyv megjelenése. Éppen ezért elgondolkodtató, hogy milyen tényezőktől függ egy külföldi szerző hazai recepciója. Összetett kérdés ez, ám az vitathatatlan, hogy ezek közül az egyik legfontosabb maga a műfordítás, és kimondhatjuk, García Lorca magyarországi fogadtatásának kulcsa a *Cigányrománcok* című kötet megjelenése volt Nagy László tolmácsolásában.¹³

Minden fordítás kapcsán felmerülhet a kérdés, hogy a siker oka mennyiben a szerző és mennyiben a fordító érdeme. Ha egy kivételesen nagy mű kivételesen tehetséges fordítóval találkozik, akkor a válaszuk, hogy mindkettő. Ilyen szerencsés pillanat volt García Lorca és Nagy László találkozása, melyre már a *Cigányrománcok* fordítását megelőzően sor került, amikor Tolnai Gábor kérésére 1961-ben a magyar költő alig két hét alatt lefordította García Lorca híres *Siratóénekét*.¹⁴ Előtte már András László és Somlyó György is átültette magyarra a gyönyörű költeményt, azonban Tolnai felkérését García Lorca és Nagy László költészete közötti párhuzamok motivál-

költő is ifjú kora óta rajzolt, később színdarabjaihoz díszleteket, jelmezeket skiccelt, grafikáiról – melyekből kiállítás is rendeztek – a festőbarát, Salvador Dalí is elismerően nyilatkozott. Nagy László képzőművészként fest, farag, rajzol, verseket illusztrál, kötetborítót tervez, és szintén volt kiállítása, igaz, először csak halála után, 1979-ben. Barátsága a festő Kondor Bélával García Lorca és Dalí kapcsolatát idézi. A spanyol költő Andalúziának a gyermeke volt, mindig tisztelettel adózott népe hagyományai és folklórja előtt. Szoros barátság fűzte a szintén andalúz származású zeneszerző és zenetudós, Manuel de Fallához. Közismert Nagy László elköteleződése is a folklór irányában: a zene, a népdal és Bartók Béla iránti tiszteletének többször

Nagy László: Lorca, 1966, tusrajz (Magántulajdon)

García Lorcával nem csupán a humanításban, hanem sok minden másban is rokonnak érezhette magát az iszkázi költő, és talán ez lehet az (egyik) kulcsa a Lorca-fordítások átütő erejének. Mindketten jómódú paraszti családban, egy kis faluban születtek (Fuente Vaqueros, Felsőiszkáz), a közeli nagyvárosba (Granada, Pápa) kerülve kezdték az iskolát és érettségiztek, majd ifjúként a fővárosban (Madrid, Budapest) próbálták szerencsét. Ugyan más-más politikai közeg hívta életre a madridi Residencia de Estudiantes és a magyar Népi Kollégiumokat, mégis rokon vonás, hogy mindkét költő nemzete pedagógiájának egy olyan intézményéhez csatlakozott, mely termékenyítő erővel hatott emberi és művészi formálódásukra. Mindkettőjüket vonzotta a művészet: García Lorca zenélt, és ígéretes zongoraművészi karrier előtt állt, míg Nagy László a képzőművészetben volt tehetséges. Az andalúz

hangot adott nyilatkozataiban és írásai-ban egyaránt.

Az életrajzi párhuzamokon túl sok hasonlóságot fedezhetünk fel a két költő népi gyökerű gazdag kép- és képzeletvilágában, a népiség és a modernség találkozásából fakadó gondolataikban és szimbólumaikban (színek, természeti elemek).¹⁹ Csoóri Sándor mutat rá, hogy Nagy László már akkor Lorca-szerű verseket írt, amikor még nem is hallhatott a nagy spanyol példaképről, és ösztönösen „ugyanazokra a verőerekre tapasztotta fülét”, amelyekre a halhatatlan granadai is figyelte.²⁰

Mi a titka Nagy László fordításainak? Magyarázhatnánk verstani fogalmakkal, ritmikával, rímekkel, szövegűséggel és sok egyéb valóban fontos, a műfordítói eszköztár nélkülözhetetlen alkotóelemével, azonban a legtömörebben Csoóri Sándor ragadta meg a lényegét: „fordítani is úgy fordít, ahogy verset ír.”²¹

Federico García Lorca ALVAJÁRÓ ROMÁNC

(részlet)

Zöld, szeretlek, zöld, imádlak.
Zöld szél. Zöldbe borult ágak.
Bárka ring a tenger fodrán,
ló és lovas hegyre hágnak.
Lány álmodoz könyöklőben,
árnyék borul derekára,
zöld a haja, zöld a húsa,
húlt ezüst a szeme-párja.
Zöld, szeretlek, zöld, imádlak.
Cigányhold süt cigánylányra.
Már minden a leányt nézi,
ő nem érzi, nem is látja...

Ciszternában a cigánylány.
Sima vízen ring az árva.
Zöld a haja, zöld a húsa,
húlt ezüst a szeme-párja.
Fönn lebeg, mert a hold vette
fényes-jeges agyarára.
Édes lett az éj is végül,
mint egy kedves tér magánya.
Künn a kapun részeg zsaruk
zörömböltek, de hiába.
Zöld, szeretlek, zöld, imádlak.
Zöld szél. Zöldbe borult ágak.
Bárka ring a tenger fodrán,
ló és lovas hegyre hágnak.

Nagy László fordításainak 1975-ös kiadásában vallja meg, hogy egyetlen élet kevés ahhoz, hogy minden gyönyörű és őt érdeklő verset átültethessen magyarra.²² Pontosán tudta ő, hogy „a mesteriség, a versmechanizmusok ismerése nem elég a jó fordításhoz”, kell hozzá még – García Lorcát idézve – az angyal, a múzsa és a *duende*. Míg az első kettő kívülről jön, sűg és diktál, addig a *duende* belülről fakad, tanulhatatlan, s üvegszilánkos kenőcsével perzseli a vért.²³

A Cigányrománcok fordítása

García Lorca 1928-as kötete, a *Romancero gitano* már tartalmazza a költő legfőbb témáit és motívumait (vér, halál, szexualitás, hold, bika, tör, gitár, fekete, fehér és vörös színek), melyek a későbbi *Siratóénekek*ben szinte szakrális nőnek. Az is bizonyos, hogy Nagy László a gyászdal lefordítása előtt már ismerte a románcokat András László tolmácsolása nyomán.²⁴

A *Siratóénekek*hez hasonló bravúrt vitt véghez a magyar költő a *Cigányromán-*

cok magyarításával is. Nagy László közvetlenül a Sánchez Mejías torreador emlékére írt költemény lefordítása után kezdett foglalkozni ezekkel a drámai tömörségű és feszültségű lírai darabokkal, és az 1963-as Lorca-válogatáskötetben már az ő tolmácsolásában ismerhette meg a magyar közönség a tizennyolc költeményből álló versciklust.

A *Cigányrománcok* alapmotívumát egy társadalom peremén élő nép, az andalúz cigánység világa adja. A spanyol költő „a vérző Andalúziát akarja kifejezni” – írja a fordító.²⁵ A magyar társadalomban a hatvanas évek elején sokan – néhányan Nagy László barátai közül is – hasonló peremhelyzetben éltek, s éppúgy kitaszítottnak érezhették magukat, mint Lorca hősei.²⁶

A *Cigányrománcok* magyar befogadását – a *Siratóénekek* vitézénekekkel való rokonságához hasonlóan – nagymértékben megkönnyítette a ballada műfajának erőteljes jelenléte a magyar népi és műköltői hagyományokban, illetve Nagy László korai költészetében is (*Csodafiu-szarvas, Ballada*).²⁷ Takács Zsuzsa számos olyan népköltészeti összefüggést is feltárt, ami szintén a magyar recepció segítségére volt. Ezek közül érdemes megemlíteni a magyar rabénekekhez hasonló hangütést, mely az *Antoñito el Cambario elfogatása a sevillai úton* románcban oly jellegzetes.²⁸

A *Cigányrománcok* több darabja is hordoz a *Siratóénekek*hez hasonló, az 1956-os magyar forradalommal a fordító részéről kapcsolatba hozható motívumokat. Például a *spanyol csendörök románc*ában a védtelen városra támadó sötét erők győzelmének képei a szétlőtt Budapest vízióját ébreszthetik. A Lorca-mű magyarítása révén a lakksapkás spanyol csendörök kegyetlenkedéseiben és az ártatlanok kínjaiban a korabeli magyar olvasók a megszállókra és csatlósaiakra gondolhattak.²⁹

Aligha lehetett pusztá véletlen, hogy „a legdrámaibb, legvéresebb jelenet a magyarban még erősebb lett.”³⁰

Takács Zsuzsa már idézett elemzésében Nagy László fordítói módszerének három kulcspontjára hívja fel a figyelmünket. Egyrészt a magyar fordító igyekszik az eredeti szintaxist követni, másrészt Lorca plasztikus szavait hasz-

Federico García Lorca: *Cigányrománcok*, Helikon, 1976. A borítón Picasso alkotása látható.

nálja fel alapkövekként, harmadrészt pedig hűen figyel az eredeti kompozíció zenei és ritmikai visszaadására. A vezérszavak kiválasztása nem lehet véletlenszerű és esetleges a fordító részéről sem, hiszen Lorca költői és drámai világát egy erős szimbólumrendszer tartja össze, melyben minden egyes tartalmas szó kitüntetett jelentéssel és asszociációs holdudvarral rendelkezik. Nagy László kitűnően épít erre, amikor a nyelvi különbségek miatt üresen maradt sorok kitöltésére az eredetiből építkező, de azoknál egy árnyalattal mégis erősebb megfogalmazású verssorokat illeszt be, úgy azonban hogy a magyar „toldás” észrevétlenül simul a többihez. Fontos kiemelni azt is, hogy ilyen plasztikus szavak esetében mennyire lényeges az eredeti szóválasztáshoz való teljes hűség, és hogy a szinonimákkal való helyettesítés elviheti az egész vers képi világát, valamint megtörheti a Lorca-verseken belül és azok között épített szinte mitologikus szimbólumháló. Nagy László e tekintetben hűen ragaszkodik az eredetihez.³¹

A tizennyolc fordítást nem tudjuk e tanulmány keretein belül megvizsgálni, csupán egyet, az *Antoñito el Cambario halála* című verset emeljük ki annak a *Siratóénekek*kel való rokonsága miatt. A románc felépítésében és lírai szenvedélyességében már megelőlegezi és felvázolja a híres torreador barát halálára írott remekművet. Számítatlan közös motívum kitapintható a két versben, már csak a személyes élmény elevensége hiányzott – ami majd 1934-ben Ignacio halálával tragikus módon megadatik. A románc egyedülálló abban a tekintetben is, hogy Lorca saját nevét is versbe foglalta itt, s

ezzel a vers – 1936. augusztus 19. után – fájdalmas többlettértékkel, a költő saját halálának jelentésével is gazdagodott.³² Ez utóbbi miatt is rokonítható tehát az idézett románc és a *Siratóének*.

A fordítási folyamatot kísérő belső küzdelmekről az iszkázi költő *Kis krónika a fordításról* című esszéje számol be. Ebből megtudhatjuk, hogy Nagy László nem rettent meg a feladattól, hanem a lorcai *duend*ben kereste a kapaszkodót, bízva abban, hogy saját magában is megéli azt a belülről fakadó, de szavakkal megmagyarázhatatlan, titokzatos erőt.³³

Nagy László a *Cigányrománcok* fordítási folyamatáról írva, szinte szentenciaként fogalmazza meg azt a magyar fordítások szintaxisát érintő gondolatot, mely szerint a magyar nyelvtől teljesen idegen a „mely” szócskának a használata. Úgy véli, az ilyen alárendelések nem méltóak a költészethez: „A legnagyobbak is gátlátalanul mertek mely-ezni. A próza sajnos nem élhet nélküle. De a legbonyolultabb vers is nélkülözheti. Javára válik. Szégyenlem, hogy régebbi verseimben néha használtam. [...] Versben sok idétlenséget okozhat, lazít, megtöri a szabad áradást. Arra haragszom, aki használja.” Fordítóként is tudatosan kerülte ezért a *mely* használatát, és sem a *Siratóének*ben, sem a *Cigányrománcok*ban nem élt vele, szemben a korábbi filológus műfordítókkal.

Érdekes Nagy László vallomása a verscikluson végigvonuló asszonánc rímekről is: „Szeretem a húséges fordítást, ragaszkodom az eredeti rímeléshez, sőt sok esetben a spanyol rímhangzókhoz is. Ez már az én ügyem, külön passzió, nem tartozik a műfordítás problémáimhoz.”³⁴ Pedig ez egyáltalán nem közömbös kérdése a műfordításnak! Ha Gyertyán vagy András fordításait átolvassuk, rögtön érezhetjük, hogy mennyire nem *magánügy* vagy egyéni *passzió* egy versfordításnál ez a fajta rím, hiszen az asszonánc formai jegyei lényeges tartalmi mondanivalót is hordoznak.³⁵ Nagy László a spanyol románc hagyományához híven fordításaiban képes volt egyetlen rímpárral a végletekig verselni. És nem a mekegő *e-e*, vagy a bégető *é-e* rímpárt ismételtette,³⁶ hanem általában a különlegesebb és ritkább csengésű hangokat kereste. Hat románcban pedig még az eredeti rím magánhangzóit is megőrizte tiszta rímet használva az asszonánc helyett.³⁷

A *Siratóének*hez hasonlóan a románcok zeneisége is kiemelkedő. Lorca költészete mind az öt érzékszervünket bevonja az élménybe, de elsősorban talán

a fülnek szól, így annak, aki fordítani akarja García Lorcát, ezt nem szabad figyelmen kívül hagyni – hívja fel a figyelmet J. B. Trend.³⁸

A *Kis krónika*... végén egy bekezdés erejéig utal Nagy László arra is, hogy szeretett volna részletesebben foglalkozni a kötet képeivel, az azokon érezhető szürrealista és kubista hatásokkal, valamint azzal, hogy Lorca hogyan tudta kiaknázni zenei és képzőművészi tehetségét az irodalomban is. Ez a hosszabb tanulmány végül nem született meg, bár az bizonyos, hogy az iszkázi költőnek – saját szavait idézve – lett volna még bőven mondanivalója granadai rokonáról.

Nagy Lászlónak köszönhetjük, hogy a spanyol művész lírai életműve már a hatvanas évek közepére „szerves részévé vált irodalmunknak, a spanyol költő a kiváló fordítások által szinte »nemzeti költővé« lett” hazánkban.³⁹ A magyar fordító lírai anyanyelve megegyezett García Lorcáéval – írta elismerően 1964-ben Garai Gábor.

A Nagy László románc-fordítások teljes anyaga az 1963-as kötetben jelent meg először, 1976-ban García Lorca halálának negyvenedik évfordulója alkalmából azonban önálló kötetben is napvilágot látott a *Guernica* híres festőjének kifejező illusztrációival. Amikor a kötet megjelent, Nagy László büszkén említi meg feleségének, Szécsi Margitnak írt, 1977. február 4-én kelt levelében: „Megjelent külön a Cigányrománcok. Picasso képeivel.”⁴⁰

További Lorca-fordítások

Az iszkázi költő a *Siratóének* hosszúversen és a tizennyolc románcon kívül még további Lorca-költeményeket is magyartított: öt (*Balladácska a három vízről*, *A sikoly*, *Jaj*, *A hat hír* és a *Lola* című versek) a *Poema del cante jondo* (1921, *Andalúz dalok*), négy (*Lovasember dala*, *Így szeretlek*, *Első évforduló*, *Második évforduló*) a *Canciones* (1921–24, *Dalok*) című kötetből való. A *Gázol a szerelemtől mely nem hagyja hogy lássák a Diván de tamarit* (1936, Tamrit-kert) ciklus, míg a *Zorongo a Cantares populares* (*Népdalok*) részeként jelent meg eredetileg. A szürrealista posztumusz New York-i kötetből pedig három verset (*Az álomtalan város*, *Az Edem-tó kettős poémája*, *Óda Walt Whitmanhez*) ültetett át Nagy László anyanyelvére.

García Lorca azonban nemcsak a költészetben alkotott maradandót, hanem a drámairodalom olyan alkotása-

it köszönhetjük neki, mint például a *Vernász*, a *Yerma* vagy a *Bernarda Alba háza* – hogy csak a három legismertebb drámáját említsük. Színpadi műveit is olyan kitűnő fordítóink tolmácsolták, mint András László, Benyhe János, Illyés Gyula, Németh László és Tótfalusi István. A sort kiegészíthetjük Nagy László nevével is, hiszen – ahogy naplőfeljegyzéseiből megtudhatjuk – 1975-ben a *Bernarda Alba háza* fordításán dolgozott a szolnoki Szigligeti Színház felkérésére. „Nagyon kényesek a dialógusok ilyen paraszti drámában, különösen, ha spanyol. Semmi városias nyelv-fordulat –, én úgy archaizálom, hogy a legnemesebb magyar nyelvből kovácsolom. Ez a dráma görögös magasságú. Csak lenne időm rá elég.”⁴¹ Munkájáért tízezer forint honoráriumot kapott, s a színház 1976. október 10-én mutatta be a darabot Horváth Jenő rendezésében.

Az iszkázi költő nem írt színpadi művet, de talán a drámafordítás már jelezhetette azt az irányt, melyre Nagy László a jövőben készült. Nem tudhatjuk, de az biztos, hogy egy hónappal halála előtt egyik interjújában utalt jövőbeli terveire: „S talán drámát is írok.”⁴²

Egy újabb rokon vonás a magyar és a spanyol művész között.

García Lorca életművének magyarra fordításában kiváló alkotók vállaltak szerepet. A Lorca *Összes* 1967-es kiadásában Nagy Lászlón kívül több mint húsz műfordítónk vett részt: Benyhe János, Illyés Gyula, Németh László, András László, Jékely Zoltán, Nemes Nagy Ágnes, Weöres Sándor, Tótfalusi István, Vas István, Lothár László, Tellér Gyula, Molnár Imre, Takács Zsuzsa, Eörsi István,

José Caballero: *Federico García Lorca*, litográfia

Orbán Ottó, Károlyi Amy, Kárpáty Csilla, Majtényi Zoltán, Rab Zsuzsa, Timár György, Garai Gábor, Somlyó György és nem utolsó sorban Nagy László. Talán nem tévedünk, ha a szakirodalom tanulmányozása után úgy látjuk, hogy egyik fordító munkáját sem méltatta olyan nagy elismeréssel a kritika, mint Nagy László *Siratóénekét*, vagy románc-fordításait.

Kosztolányi Dezső a műfordítást a zsákban futás nehézségeihez hasonlította egy helyen, Nagy László szerint azonban ez a párhuzam a rossz műfordításra illik. A Lorcát fordító iszkázi költő magasztosabb formában, inkább bajvívásként élte meg a küzdelmet.⁴³

Nagy László költő volt. Nem akart műfordító lenni, de azzá lett tehetségének, világlátásának, emberi és művészi érzékenységének, és mindenekelőtt költői *duendéjének* köszönhetően. Hálásak lehetünk érte nemcsak mi, hanem azok a nemzetek is, akiknek lírájával Nagy fordításai révén megismerkedhetnek a magyar olvasók.

1 Az életművet átfogó gyűjtemény 1975-ben eredetileg négy kötetben látott napvilágot a Magvető Kiadónál, majd ugyanitt 1978-ban, 1981-ben és 1987-ben újra kiadták a teljes anyagot háromkötetesre sűrítve (a '75-ös kiadás negyedik kötete – a délszláv, az albán, a magyarországi cigány és a keleti-finnugor népköltészet – a későbbi kiadások III. kötetében kapott helyet). János Zoltán gondos szerkesztésében, frissítésekkel és korrekciókkal 2004-ben jelent meg utoljára a *Versek és versfordítások* a Holnap Kiadó gondozásában.

2 Nagy László: *Versek és versfordítások*, II, Budapest, Holnap Kiadó, 2004, 597.

3 Népköltészeti fordításai már önmagukban is életmű-terjedelműek: a bolgár után a délszláv, az albán, a magyarországi cigány, a vogul, az udmurt, a nyenyec, a csuvas, a spanyol, a román, a lengyel népköltészetből ültetett át közel ezer oldalt nyelvünkre.

4 Nagy László: *Adok nektek aranyvesszőt*, Budapest, Holnap Kiadó, 2011, 44, 123, 126.

5 Bolgár fordításából hazatérte után csak két évvel jelent meg kötet, *Szabályk és citerák* címmel (Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1953).

6 Csoóri Sándor: *Darázs király. Nagy László műfordításai = Tenger és diólevél. Összegyűjtött esszék, naplók, beszédek 1961–1994*, I, Budapest, Püski Kiadó, 1994, 431.

7 Zelk Zoltán hívására Nagy László 1953-tól a *Kisdobos* szerkesztőségében dolgozott, azonban 1957-ben a gyermekjóság megszűnt, így a fordítás vált a költő legfontosabb megélhetési forrásává.

8 Nagy László: *Versek...*, i. m., 597.

9 Nagy László: *Adok...*, i. m., 126.

10 Nagy László: *Versek...*, i. m., 597.

11 *Uo.*, 598.

12 Először a *Darázs király* (Budapest, Magvető, 1968) kötet adott átfogó képet Nagy László spanyol fordításairól, ám ebben a gyűjteményben a perui César Vallejo öt verse még nem szerepelt.

13 Nagy László fordításának megjelenéséig (*Federico García Lorca válogatott művei*, Budapest, Európa Kiadó, 1963) valóban nem vált túlságosan ismert könyvvé a 18 románcot tartalmazó ciklus. Nagy fordításai kerültek be már Lorca *Összes művei* közé is (Helikon, 1967), majd García Lorca halálának negyvenedik évfordulójára Picasso illusztrációival a kötet önállóan is napvilágot látott.

14 Az 1935-ben megjelent Lorca-kötemény egy híres andalúz torreador halálára íródott, azonban a költő egy évvel későbbi halála után a *Siratóének* szimbolikusan García Lorcát búcsúztató szomorú elégiává is vált. A kettős sirató a magyar irodalomban még egy jelentősárral bővült a fordító, Nagy László 1978-ban bekövetkezett halálakor.

15 Tolnai Gábor: *Utazás a siratóénekekkel*, Új Írás, 1978. május, 20–25, 21.

16 *Uo.*, 24.

17 Bóka László: *Egy műfordítás margójára = Válogatott tanulmányok*, Budapest, Gondolat, 1966, 1436.

18 Nagy László: *Versek...*, i. m., 597.

19 János Zoltán több tanulmányában és kötetében is részletesen bemutatja ezeket a párhuzamokat (János Zoltán: *Immár a vére árad énekelve. Párhuzamok és érintkezések Federico García Lorca és Nagy László költészetében*, Nagyvilág, 2006, június, 551–562; János Zoltán: *Siratlak délceg fenség. Federico García Lorca és a spanyol világ Nagy László műfordításai*, Hittel, 2006. július, 111–120; János Zoltán: *Mint egy egő kard lakik bennem. Federico García Lorca arcképe Nagy László műveiben = Új Hegyvidék*, 2006. ősz, 33–37; János Zoltán: *La acogida de Federico García Lorca en Hungría*, Universidad de Almería, 2007.)

20 Csoóri Sándor: *i. m.*, 432.

21 *Uo.*, 430.

22 Nagy László: *Versek...*, i. m., 597.

23 GARCÍA LORCA, Federico: *A duende*, ford. ANDRÁS László = *Federico García Lorca válogatott írásai*, Budapest, Európa, 1963, 727–728.

24 ÁGH István: *„Üdvözítő emlékek” = Égi és földi virágzás tükre. Kortársak Nagy Lászlóról*, vál., szerk. BALOGH Ferencné, Veszprém, Horizont Közművelődési Kiskönyvtár, 17.

25 Nagy László: *Adok...*, i. m., 107.

26 JÁNOSI Zoltán: *Immár...*, i. m., 553.

27 JÁNOSI Zoltán: *Siratlak...*, i. m., 114.

28 TAKÁCS Zsuzsa: *Nagy László Lorca-fordításainak poétikai megközelítése = Filológiai Közlöny*, 2–3, 1982, 244.

29 JÁNOSI Zoltán: *Siratlak...*, i. m., 116.

30 TAKÁCS Zsuzsa: *Nagy László...*, i. m., 244.

31 *Uo.*, 224–228; 244.

32 *Uo.*, 241.

33 Nagy László: *Adok...*, i. m., 108.

34 *Uo.*

35 TAKÁCS Zsuzsa: *Nagy László...*, i. m., 224.

36 TAKÁCS Zsuzsa: *Federico García Lorca = 88 híres vers a világirodalomból*, Budapest, Móra, 1994, 511–512.

37 TAKÁCS Zsuzsa: *Nagy László...*, i. m., 224.

38 *Uo.*, 227.

39 Tolnai Gábor: *Federico García Lorca. Modern Filológiai Füzetek 5*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1968, 44.

40 *Havon delelő szívárvány. In memoriam Nagy László*, szerk. GÖRÖMBEI András, Dunaszerdahely, Nap Kiadó, 71.

41 Nagy László: *Krónika-töredék. Nagy László naplója 1975. február 14-től 1978. január 29-ig*, Budapest, Helikon.

42 E. Fehér Pál interjúja Nagy Lászlóval = *Népszabadság*, 1977. december 25.

43 Nagy László: *Adok...*, i. m., 108; 123.

Federico García Lorca SIRATÓÉNEK IGNACIO SÁNCHEZ MEJÍAS TORREÁDOR FÖLÖTT

1 ÖKLELTETÉSE ÉS HALÁLA

Délután öt órakor.
Pontosan délután öt óra volt.
A fehér gyolcslepedőt gyermek hozta
délután öt órakor.
Gyékénykosárban már ott állt a méz is
délután öt órakor.
Aztán halál – a halál létezett csak
délután öt órakor.

És szél támadt, a vattát elsodorta
délután öt órakor.
A nikkelt, kristályt kiverte a rozsdá
délután öt órakor.
Galamb és leopárd, ím, összecsapnak
délután öt órakor.
Egy comb tusakszik báva bikaszarvval

délután öt órakor.
Az utcasarkon csend-csoportok állnak
délután öt órakor.
És áll a bika győztes szívvel, árván,
délután öt órakor.
Arzénharangok rengenek a füstben
délután öt órakor.
Mikor a hó-verejték kiütötte
délután öt órakor.
Mikor a jód az arénát bevette
délután öt órakor.
Halál rakott tojásokat a sebbe,
délután öt órakor.
Délután öt órakor.
Pontosan délután öt órakor.

Pablo Picasso illusztrációja Federico García Lorca *Siratóének* Ignacio Sánchez Mejías torreador fölött című verséhez (Federico García Lorca – Pablo Picasso: *Chant Funèbre pour Ignacio Sánchez Mejías*, 1976)

Keréken járó koporsó az ágya
 délután öt órákor.
 Sikoltanak fülébe csontok, sípok
 délután öt órákor.
 Már fújt a bika, ott bömbölt előtte
 délután öt órákor.
 A fal haláltusától szivárványos
 délután öt órákor.
 És útban már az üszkösödés, bomlás
 délután öt órákor.
 Lágycéka zöldjén kinyílt lilium-fej
 délután öt órákor.
 Sebei izzó, vérző égitettek
 délután öt órákor.
 A tumultus az ablakot benyomta
 délután öt órákor.
 Délután öt órákor.
 Ó, délutáni iszonyú öt óra!
 És minden órán: délután öt óra!
 És árnyékban is: délután öt óra.

2 A KIONTOTT VÉR

Nem akarom látni!

Szólj a holdra, süssön már ki,
 jöjjön, Ignacio vérét
 a porondon beszítálni.

Nem akarom látni!

Tárul a hold, gőzölögnek
 felhők lankadt lovacskaí,
 álomi arénán fűzek
 hajlanak le a korlátig.

Nem akarom látni!
 Emlék perzsel, szóljon bárki:
 függönyözze el parányi
 virágaival a jázmin!

Nem akarom látni!

Tehene a vén világnak
 sírva a porondra áll ki,
 végignyal egy véres arcot,
 busa nyelve izzó kármin.
 Ím, Guisando sziklaköböl
 s halálból vésett bikái
 bömbölnek mint két évszázad,
 fáj nekik a földben állni.

Nem.

Nem akarom látni!

Ignacio vállán halál,
 járja lépcsők garmadait,
 hajnalt keres, nem találja,
 vak éjszaka öble ásít.
 Keresi kemény arcélét,
 álmoké lett – szertemálik,
 keresi szép testét – s vére
 kitárulva rávilágít.
 Ne úzzetek vérét látni!
 Végignézni vérszivárvány

suhogását lankadásig,
 grádicsokra, páholyokra
 süttö pírija mint cikázik,
 miként sajog bőrön, posztón
 s lármás sokadalmat lázít!
 Ki mondta, hogy kihajoljak!
 Ne úzzetek vérét látni!

Mikor támadták a szarvak,
 tárva várták pupillái.
 Szörnyű anyák ágaskodtak,
 szörnyen vágytak oda látni!
 S támadt rejtelmes fuvallat,
 szívták barmok fulladásig
 s bőgték mennyei mezőkre,
 föl a kapitány-bikáig.
 Nem látsz férfit Sevillában
 virtussal ki így elámít,
 nincs ragyogóbb kard e karnál,
 tisztább szívre nem találsz itt.

Oroszlánok erejével
 ereje csodásan játszik.
 S mint a remek márványtorzó:
 hordja a szellem csodáit.
 Ragyogó andaluz Róma,
 aranyod fején világít,
 ékes nárdus-mosolyában
 báj, okosság fölvirágozik.
 Ó, remekszép torreador!
 Ó, hegyek közt óriási!
 Ó, kalászt becéző lelke!
 Ó, sarkantyús ércbokái!
 Ó, a harmatgyöngyház gyengéd!
 Ó, a vásárban királyi!
 Ó, szörnyű: verik a végzet
 végső gyászbanderillái!

Immár elpihent örökre.
 Rajta moha s fű cicázik.
 Bontogatják biztos ujjak.
 Koponyájából virág nyílt.

Immár a vére árad énekelve,
 lapályra, rétre, – rétek bús gulyáit
 hökkenti, szaru-villák között siklik,
 a tejködökből riadtan kiválik,
 hullámzik, bukdos, csülkőkön, patákon
 e mérhetetlen sötét vér-kanális,
 hogy fenn, a csillag-Guadalquivir mellett
 vértó legyen, tükör és viharzás is.

Ó, fehér fal, Spanyolország!
 Ó, kín fekete bikái!
 Ó, Ignacio kemény vére,
 csalogány-artériái!

Nem.

Nem akarom látni!

Mert nincs kehely, hogy vére beleférne,
 nincs fecskeszáj, hogy forrását inná ki,
 nincs zúzvara, hogy csillaggá fagyassza,
 nincs dal s lilium buzgását elállni,
 nincs kristály s színezüst, hogy beborítsa.
 Nem.

Nem akarom látni!

A TESTE ITT VAN

A sírkő: homlok. Rajta az álmok nyöszörögnek.
Kanyargó víz itt nincs, és nincs dérmarta cédrus.
A sírkő: váll. Egy zordon világot, időt vonszol,
könnnyfákkal, szalagokkal, bolygókkal ékesítve.

Ijedt esőket láttam, futottak tárt habokhoz,
föltartott gyenge karral rebegett mind az égre,
nehogy magához rántsa a horgas, rideg sírkő,
mert minden porcot szétlök, de vért nem vesz magába.

A kő befogad magvat, fondor ködöket, nyirkot,
pacsirták csipkevázát, homályfarkasok csontját,
s nem tár ki hangot, lángot, de tár sivár arénát,
csak új és új arénát, örök palánkok nélkül.

Ignacio, a délceg, itt fekszik, kiterítve.
Már vége. Mi történik? Ó, nézzetek a testre:
halál kente be kénnel, a fejét kicserélte
fekete bikafejre: minotaurusz-fejre!

Már vége. Már a száján az esőlé beárad.
Behorpadt mellét kergén a levegő elhagyja.
A hó-könnnyekben fürdő Szerelem íme árva,
üzekvő barmok tornyán kuporog, úgy melegszik.

Mi az, ti mit beszéltek? A csend bűzhödve nyugszik.
Egy bomló, omló testet látunk itt színről színre.
Remekül tiszta forma, tegnap még csalogányos,
ma rontva elborítják éktelen lukak, rések.

Ki gyűri szemfedőjét? Nem igaz, amit mormol.
Sarokban siratóját ne óbégassa senki,
riasztani a sátánt a sarkantyú se csöngjön.
Itt nem akarok mást, csak kitarult szemmel nézni,
úgy látni ezt a testet, hogy él és nincs nyugalma!

Lássam a keménytoroku férfiakat itt körben,
akik csikót betörnek, vizeket zaboláznak,
akik ha énekelnek, egész csontvázuk zeng-bong,
mert szájukban temérdek szikla és dörgő csillag!

Körötte látnám őket, a kő előtt karéjban,
seregestől e drága szakadt-gyeplőjü testnél.
Akarom: igazítsák a kivezető útra
e kapitányt, kit gúzsba kötött, befont a végzet.

Tanítsanak meg engem folyóvíz-áradású,
báránnykődökben zúgó mélységes siratóra,
hogy elsodorja innen Ignaciót, ne hallja
a bikák bömbölését, ideges fújtatását.

A hold-arénán vesszen, a hold üsző-szemébe,
a mozdulatlan, báva, kislányos ámulásba,
az éjszakába vesszen, halak közé a csöndbe,
fehér bozótként rezgő tünemény füstbe vesszen!

Nem engedem, hogy arcát kendővel beterítsék,
hadd szokja a hurcolt, hozzácsatolt halát is.
Ignacio, hát menj el! Ne halld a páras bőgést,
alúdj, repülj és nyughass! Ó, a tenger is meghal!

A LELKE TÁVOL

Bikák és fügefák már nem ismernek,
sem házad lovai s a pici hangyák.
A délután s a gyermek nem ismernek,
mert meghaltál, mert elmentél örökre.

A sírkő vállalai már nem ismernek,
sem a fekete selymek, ahol bomlasz.
Elnémult emlékeid nem ismernek,
mert meghaltál, mert elmentél örökre.

Majd jön az ősz csigákkal és homállyal,
a köd fürtjeit préselő hegyekkel,
de szemed fényét nem keresi senki,
mert meghaltál, mert elmentél örökre.

Mert meghaltál, mert elmentél örökre,
mint minden halandó, ki földbe tér meg,
mint minden halott, akit elfelednek,
akár a kutyát, ha döngertbe dobták!

Nem ismer téged senki. Nem. De én dalollak.
Derítem glóriába arcéled gráciáját.
Tudásod érettségét dalommal dicsőítem,
mert ábrándod halál volt, a halál szájaíze,
s vitézlvő vígságodra köddel vonult a bánat.

Soká születik párja – tán sohse jön világra
ily andalúz, ily tiszta, kalandokban ily gazdag.
Elcsukló szavaimmal siratlak délceg fenség,
s a gyászos szél örökké reszket az olajfák közt.

Ignacio Sánchez Mejías

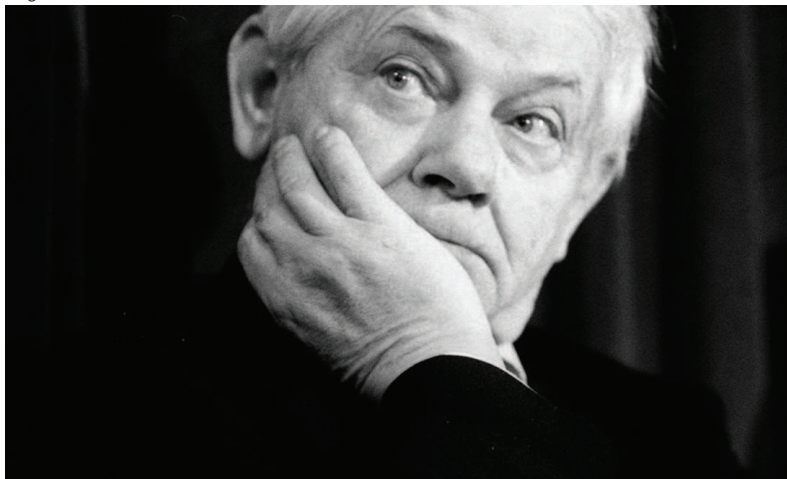
Egy lengyel kapcsolat

ZSILLE GÁBOR

Az évtizedek során Nagy László kereken hatvan lengyel művet ültetett át magyarra. Figyelme – három népköltést leszámítva – kizárólag a kortárs lengyel költészetre összpontosult, méghozzá a nemzedéktársaira. Mivel lengyelül nem beszélt, „csak” bolgáru (jóllehet e két szláv nyelv a különböző ábécék ellenére sem áll rettentően messze egymástól), mindig nyersfordításból dolgozott, amelyeket az esetek döntő többségében Gimes Romána¹ készített számára. Különösen szoros szálakkal kötődött Zbigniew Herberthez, akitől harmincnycolc verset fordított, főként prózaverset.

Herbert 1924-ben született a galíciai Lembergben (lengyelül Lwów, jelenlegi ukrán elnevezése szerint Lviv, régi magyar nevén Ilyvó), és 1998. július 28-án hunyt el Varsóban. Vagyis egy évvel volt idősebb Nagy Lászlónál, és szinte napra pontosan húsz és fél évvel élte túl őt. Annak dacára, hogy nem jutalmazták Nobel-díjjal, azért cseppet sem túlzás a lengyel költészet egyik legjelentősebb alakjának neveznünk. A második világháború, a nagy világegés erőteljes nyomot hagyott a lengyel költészetben; Herbertnek ebből adódóan fontos célja volt szembeszállni a mulandósággal, a világ változékonyságával, s ezzel magyarázható a klasszicitáshoz, a nemes szellemet sugárzó templomokhoz fűződő vonzalma – erről gyönyörű esszéket is írt. Mindezzel erősen hatott Iszkáz jeles szülöttére. Ezt akkor láthatjuk nyilvánvalóan, ha Nagy László *Krónika-töredék* címmel kiadott naplójából² kigyűjtjük a Herbertre vonatkozó feljegyzéseket. Igen, élete utolsó három esztendejében Nagy László különleges naplót vezetett: egyetlen noteszlapnyi feljegyzést írt mindennap. Eredetileg csak az álmaikat akar-

Zbigniew Herbert

ta megörökíteni, feljegyzései azonban messze túlmutatnak ezen: pontos krónikát ad emberi kapcsolatairól, alkotói küzdelmeiről, olvasmányairól és úti élményeiről. Íme néhány részlet Herbertről:

„1975. március 5., szerda

Olvastam éjfél felé Arles-ről, szépen ír Herbert. Inkább érdekelnek a gótikus templomok: hogyan építették?”

„1975. június 12., csütörtök, Varsó

10-kor átmegek az Európa Hotelbe. Puskásék várnak. Hamarosan jön Kasia, Herbert felesége, grófnő. Csendes, de határozottnak látszik. Dohányízú a hangja. Szeptemberben jönnek Magyarországra.”

„1975. június 30., hétfő

Álmodtam még előkelő irodalmár társasággal, sok ember és pohár. Herbert is közöttük.”

„1977. október 22., szombat

Románának elvittem a sapkát. Rosszkedvem volt, nem tudtam vele beszélgetni. [...] Herbertet is fordítanom kellene.”

A végül határidőre elkészült Herbert-fordítások – összesen harmincnycolc – *Az angyal kihallgatása* című kötetben jelentek meg az Európa Kiadónál, 1979-ben. A kötet többi versét, kereken ötven költeményt Gimes Romána és Weöres Sándor fordította.

Nagy László 1978. január 30-án halt meg; három nappal a halála előtt, január 27-én fejezte be *A proconsul visszatérése* című Herbert-mű fordítását. Ez volt az utolsó ilyen alkotása, naplójának tanúsága szerint az életéből hátralévő két és fél napon már semmit sem fordított. A *Krónika-töredék* erről tudósító szakaszai:

„január 26., csütörtök

Romána 9 Herbert-verset küld, prózaversek. Takarítás. [...] Fázom. 10 órára végzek a 9 verssel. Aztán: *A proconsul visszatérése*. Félig megcsinálom. Éjfélkor ágy.”

„január 27., péntek

Ebédig befejeztem az utolsó Herbert-verset.”

Figyelmünk tehát most *A proconsul visszatérése* című versre szegeződik. Milyen sorok szerepelnek ebben a szövegben, melyet három nappal a földi búcsúja előtt alkotott?

Döntöttem visszatérek a császár udvarába

– e szavakkal indul. Majd a harmadik szakaszban:

*döntöttem visszatérek holnap vagy holnapután
a szállók közt nem élhetek nem enyém semmi
nincs itt gyökere fáknak fundamentuma háznak
üveges az eső virágon viaszillat
itt száraz felleggel zörög a puszta ég
vagyis visszatérek holnap holnapután mindenképpen*

A verset lezáró három sor – vagyis Nagy László legutolsó műfordítói mondata! – pedig így szól:

kilépni a kertbe s vissza ha a tetemet elcipeltek

*döntöttem visszatérek a császár udvarába
valóban bízom valahogy elrendeződik*

Ám ugyanilyen döbbenetes – vagy talán még megrázóbb – élményben van részünk, ha beleolvasunk egy másik Herbert-fordításába, melyet öt nappal a halála előtt készített, *Fortinbras gyászéneke* címmel:

*Lesz katonás temetésed bár katona se voltál
egyetlen ceremónia amihez konyitok én is
Se gyertyák se halottsiratás sok gyujtókanóc és dőrej
az út kövén vonszolt gyászlepedő sisakok vasalt csizmák
tüzérlovak dob szava dob tudom nem szép
hadgyakorlatom ez a hatalom átvételére
torkon kell ragadni a várost megrázni kissé*

*Halnod kellett Hamlet mindenképp te életre alkalmatlan
kristályfogalmak híve s nem az emberi agyagé
szüntelen görcsben mint álomban vadásztál kimérákra
rágtad mohón a levegőt s legott kiokádtad
semmi emberit nem tudtál még lélegzeni se*

*Nyugszol most Hamlet megtted a szükségeset
s nyugodhatsz A többi nem néma csönd hanem enyém
a könnyebb részt választottad mutatós tördőfést
de mit ér a hősi halál mérve az örök virrasztáshoz
hideg országalma a kézben a magas széken
s nézni csak a hangyabolyra óra lapjára*

Nagy László halálhíréről értesülve, Herbert néhány napon belül verssel adózott a magyar költő emlékének. Művét Gimes Romána budai lakáscímére küldte, egy személyes hangú levél kíséretében. A verset saját fordításomban adom:

Zbigniew Herbert

In memoriam Nagy László

*Románától hallom hogy Ön elköltözött
így csak azokról beszélnek kik örökre itt maradnak
irigylem Öntől a márványszín arcát*

*csak tiszta ügyek voltak közöttünk soha egy levél
soha egy emlék mellyel a szem játszadoxhat
se gyűrű se kelyhek
sem asszonyi könnyek
ezért is könnyű binnem a gyors mennybe vételben
abban hogy Ön már olyan mint József Attila
Mickiewicz Lord Byron a szép szellemárnyak
kik sohasem késnek a megbeszélt találkozásiól*

*özvegyi érintésem még nem szokhatta meg
a tények vérszomjas szeretője áldozatot követelt
holt szobánkat nem töltöttük be nevetéssel
az asztal susogó fájára nem könyököltünk együtt
nem ittunk bort nem húztunk sorsot
pedig együtt szálltunk meg a Kereszt
és a Rózsa zarándokházában*

*a kettőnket elválasztó tér csak szemfedőnyi
az alkonyi köd felszáll majd lehull
vízből és földből az igaz lelkek arca*

*további együttlétrünk biztosan megoldódik
„more geometrico” – a földöntúli türelem
s az emberfölötti hűség két párhuzamos egyenesében*

■ (Zsille Gábor fordítása)

1 Gimes Romána (1928): műfordító, polonista
2 Krónika-töredék, Helikon Kiadó, 1994.

Marija Ucskova, Nevena Sztefanova

.....
SZONDI GYÖRGY

I.

A költő *Adok nektek aranyvesszőt* című, összegyűjtött prózai írásait tartalmazó kötetének *Életem* című részében a 35. oldalon így ír – 1974-ben: „Nem keseregtem sokáig, Marija Ucskovát szerettem”. A prózaoldalakat előző 49 fotó közül az ötödiken: Marija Ucskovával, 1950.

1975 és 1979 között Szófiában tanítottam. A magyar intézet nyelvtanfolyamain Marija Ucskova is „tanítványom” volt. Gazdag lelkű, ötven valahány évesen is szép asszony volt. Fokról fokra feltárult előttem. Megtudtam, hogyan ismerkedett meg Nagy Lászlóval; szemérmesen beszélt róla, csöndes lángolással. Megmutatta néhány ereklyéjét a költőről, a költőtől. Ha jól emlékszem, köztük volt egy Juhász Ferencz írt levél piszkozata (?), amelyben mentegetőzik költőtársa előtt a burjánzó jelzők miatt egy versében; köztük volt egy füzet, amelyben Nagy László jegyezte a bolgár szavakat szótárszerűen, s úgy emlékszem, Marija Ucskova magyarázó szavai is szerepeltek a lapokon; s rajzolt lovak, fényképek, igen. E becses emlékeket azal a feltétellel s ígérettel vettem át, hogy továbbítom a Magyar Kulturális Intézet akkori vezetőjének, juttassa el méltó helyére, a Petőfi Irodalmi Múzeumba. Így is tettem. Mielőtt hazajöttem, még odaajándékoztam a kedves Ucskovának Nagy László 1979-ben megjelent s a bevezető sorokban említett kötetét. Nagyon-nagyon örült neki, hogy a költő így írt róla.

Később megtudtam, hogy az értékes relikviák nem jutottak el a múzeumba. Kallódnak... Nemrég levélben kerestem fel Marija Ucskovát, hogy meséljen emlékeiről a Haemus olvasóinak. Négy sűrűn teleírt oldalon válaszolt. Először kesergését önti ki: más, utóbb átadott Nagy László-emlékek sorsáról se tud,

Nagy László és Marija Ucskova, 1950 körül (Magántulajdon)

méltatlannak érzi a történeteket. Említést tesz Nagy Lászlónak egy Kiss Ferenczhez írt be nem fejezett leveléről s egy 1969-ben meleg szavakkal neki dedikált fényképről. Ezeket is átadta. „Csak egy sál maradt meg Lacitól, amit karácsonyra küldött nekem valakivel” – szomorkodja, jogosan. S az említett dedikált kép még kinagyítva, az ajánlás nélkül.

„Más tárgyi emlékem nincs! – folytatja Marija Ucskova. – Nem tudom, miért, nekem pedig nem szokásom, hogy faggassak, de levelet Laci nekem vagy nem írt, vagy talán egy irigy lélek megsemmisítette őket. Esetleg nagy elfoglaltsága miatt nem jutott ideje rá, lehet az is, hogy arra várt, majd következő Bulgáriába érkezésekor élőszóban mondja el, ami a szívében volt. Erős cenzúra is éberkedett abban az időben, ez is igaz. De nem adatott meg a boldogság, hogy levelet őrizzek tőle. Kicsit szokatlan volt a mi barátságunk. Én »rabnak« éreztem magam a jelenlétében. Az ő bolgár szókincse még szegényes volt, sokat hát nem beszélgettünk amúgy sem hosszú találkozásainkon. Ahogy Szmirnenszki egy versében írja: »megyünk, hallgatunk, s hallgatunk megint«. Az idő is kevés volt, béklyózt bennünket az ő

Nagy László-emlékház, Szmoljan, Bulgária, 1983 (Magántulajdon)

foglalkozásainak a szabott programja s az én egyetemi óráim, ezen túl hetente kétszer próbákra is jártam az egyetemi énekkarba. Szabadidőnket kulturális eseményekre kuporgattuk: színházra, balettelőadásokra, hangversenyekre. Máig elevenen bennem él egy magyar zongoraművész nő Liszt-estje. Utána már csak jóformán anynyi időnk maradt, hogy vagy ő kíséren engem

haza, vagy én őt. Csodálkozni fog bizonyára, hogy amikor egyszer így hazáig kísértem, bátorságot vett, és megcsókolt, s ez az egyetlen csók tőle, mely életem végéig drága emlékem marad. A mi kapcsolatunk plátói volt, bármennyire is furcsán hangzik ez a 20. században. Mint legfényesebb ünnepet vártam érkezéseit – ezek tavaszra, őszre estek, egy-két hónapra jött – s úgy elrepültek, oly gyorsan, mint a költöző madárkák.

Laci erős egyéniség volt. Szerencsétlen balesetének fájdalmait leküzdve minden iránt türelme volt. Egyetlen egyszer nem tudott csak uralkodni magán, Szűz Marinak mondott, s közölte, hogy »én nem vagyok olyan hideg ember«. Édes, drága Laci, nem tudta, milyen erkölcsi gátlásaim voltak! A kérdésére, hogy hozzámennék-e feleségül, a válaszom igenlő volt, azzal a feltétellel, hogy fejezzem be az egyetemet. Egyszer meg szeretne volna ismerni az édesanyámat, aki éppen a fivérem lakásában volt Szófiában. Taxit fogtunk, s odamentünk. Most is magam előtt látom, ahogy édesanyám szinte megnémultan megjelent a kis ház kapujában, s hívta be Lacit. Ő azonban nem akart bemenni, s ott álltunk csak kinn a csöndes estén a lépcsőkön. Édes-

anyám alig valamit tudott csak arról, hogy ismerem Lacit, zavarban volt a váratlan látogatástól, ő pedig a háziúr nagy szürke nyulát ölébe véve erős tenyerével gyöngéden simogatni kezdte az állatot. Nem igazán ment a beszélgetés, napi erről-arról esett csak szó, látnivaló volt, hogy Laci missziója kudarcot vallott. Inkább csak hallgatott. Nem mondta el, mért érezte szükségét ennek a hirtelen találkozásnak. Valószínűleg azért, hogy hagyományainkat tiszteletben tartva megkérje a kezem, de én nem kérdeztem, zárkóztam és szemérmes voltam. Mama nem először találkozott költővel, mert szülővárosa, Sztara Zagora a költők városaként híres hazámban. Itt született és élt a legjelesebb bolgár poéták közül például Nikolaj Liliev, Geo Milev, Kiril Hrisztov. De hogy külföldi költővel beszélgessem, ez szokatlan volt a számára. Így aztán hamarosan el is jöttünk tőle. Azon az estén Laci többet nekem nem is mondott. Mamát pedig meghatotta Laci állatok iránti gyermeki szeretete. Nem tudta, mi az oka a sántaságának. Hogy bicegését is az állatok, közelebbről a lovak iránti határtalan szeretete és kötődése okozta (s valószínűleg az orvosok mihasznasága). Úgy tudom tőle, anélkül, hogy faggattam volna (így maradt meg az emlékezetemben), hogy fiatal korában leesett egy zabolátlan csikóról Esterházy gróf lótelepén, ahol az apja dolgozott, s szerencsétlenségére egész életére sánta maradt. De ez a balsors legkevésbé sem bősztítette a világ ellen, még kevésbé az állatok, kivált a lovak ellen, amelyek iránt megőrizte nagy szeretetét.

Mekkora boldogság és büszkeség törtött el, amikor Lacit elsőként tüntették ki a Hriszto Botev-díjjal Botev verseinek sikeres tolmácsolásáért. Hogy a fordítás során meg tudta őrizni az eredeti ritmust és rímeiket, ebben nagyon szerény részem nekem is van. Emlékszem, hogyan mutattam neki a túllfüggöny mozgatószával a „szellő lebbenését”, ezt a nagyon régi bolgár kifejezést.

Magyar barátaim ismertettek meg vele „brigadéros nyarunkon” a Lovacs-Trojan vasútvonal építésénél – ők már akkor Bulgáriában tanultak. Jó érzés volt, hogy egy élő költővel lehetek kapcsolatban, s végtelenül csodálkoztam, hogyan ír verseket éjnek éjadján fölébredve, amit aztán később magam is megpróbáltam. Szemem előtt van ma is büszke tartású felemelt feje, nemes, tiszta homlokára mindig lelógott egy engedetlen szalmaszöke tincs. Őz-szelíd szeme békésen fogadta be a bennünket körülölelő világot,

Nagy László képeslapja a plovdivi vásárról, 1952 körül, guache (Magántulajdon)

*„Ébredt a város, tarka seregben
jött már a vidék csodalátására...”*

■ (Nagy László: *Levél a plovdivi vásárról*)

II.

vaskemény marka botját szorította, reá támaszkodott, s rójuk csak rójuk a szófia utcákat. A Ruszki bulvárd sárga kőkockái bizonyára emlékeznek még kimért, lassú lépéseire. Költőinkről beszélgettünk, népdalainkról, gazdag folklórunkról, amelyből később szép fordításokat készített, s ez hozta meg számára aztán a Cirill és Metód díjat.

Szabad személyiség volt! Az életben semmi feltételeességet nem ismert el. Egyszerűen öltözött, ingben, nyakkendő nélkül járt, amiért meg is kapta a magáét az akkori nagykövettől (azt hiszem, Münich Ferenc volt), mert egy fogadáson is így jelent meg, s ezért azt mondták rá: anarchista.”

Marija Ucskova levele végén felhatalmazott, hogy soraival belátásom szerint bánjak. Megírta még magáról, hogy szanatóriumból fogalmazza válaszáat, beteg; megeshet, hogy hamarosan ő is mankóra kényszerül.

Lehet, hogy tévedek, de úgy tudom, hogy Marija Ucskova hajadon maradt.

*

Régi közlés ez, megbújt a szinte olvastalan budapesti Haemus (magyar-bolgár kétnyelvű negyedéves) több évtizeddel ezelőtti számában. Önök elé bocsátom. Ucskova a cikk megjelenése után öregek otthonában – meghalt.

2004-ben Szófiában válogatásomban gazdagon illusztrált, CD-mellékletes gyönyörű kötet jelent meg: Nagy László – Szécsi Margit: *Juzsen obred (Szertatás délen)*. Benne többek között a két költő egymáshoz írt, egymás ihletésében fogant versei – bolgáruul. (Nagy Andrással most készítjük e téma teljességében a magyar kötetet.)

Ímhol a bolgár utószó egy-két bekezdése – magyarul.

„1949-ben Bulgáriába érkezik egy fiatal magyar poéta, még abban az esztendőben megjelenik első verseskönyve. Mintegy két évet marad Bulgáriában, megszereti az országot, kultúráját, az embereket. Fordítani kezd, 1953-ban kiadják első gyűjteményét, amelyet a bolgár népdaloknak és népballadáknek szentel. Életében közel 800 oldalnyi verset ültet át – albán, kínai, szláv, francia, spanyol, cigány stb. költészetet, a finnugor kis népek lírai gazdagságából szólamtat meg magyarul, és negyszáz oldalt a bolgár poézisből. Utána is vissza-visszajár az országra. Amikor 1976-ban megkapja a Nemzetközi Botev-díjat, beszédét e szavakkal fejezi be: »Önökhez érkeve hazajöttem.« 1952-ben feleségül veszi a finom hangú költőnőt, Szécsi Margitot. És ő is látogatja már a kies Bulgáriát, mely teljességgel megnyeri.

És születnek barátságok, költemények, dalok és képek. Megszületik a költő bolgár neve, mely az eredeti hangzashoz alig hasonlít, Bulgáriában már így tisztelik, hát maradjon. Seregnyi hozzá írt vers születik, a tudományos munkák róla több kötetet tesznek ki. Festmények készülnek, versei ihletésében képek. Szobrok, festők alkotásai népesítik be a szmoljani múzeumházat. Gyönyörű bolgár figyelem – újjászületés-kori ház a magyar költő tiszteletére, ki művészetének jeles részét szentelte az őt oly rabul ejtő bolgár lírának. [...]

Ezen utószavas oldalakon értékítéletek nem követik egymást. (Egyet jó tudni mégis: a *Menyegző*, melynek születési helye Neszebar, ez a poéma – magyar meghatározással »hosszú ének« – több magyar irodalomkritikus szerint a 20.

századi magyar irodalom legjelentősebb költeménye.) Nagy László verseinek többsége az interpretáció szempontjából újszerűségével igen nehéz. Örvénylően lefelé húznak, egekig emelnek viharzón. Mily gyöngéd leleményese a költő a szilaj szóösszetételeknek! És aprózó villámondattűzése? Kihívás az idegen nyelvű tolmácsoló számára. Elismerés illeti Nino Nikolovot, ki – önkorholás után – felül-emelkedett magán és magyar barátjának több versét újrarendelt, köztük a *Menyegzőt*. [...]

Nevena Sztefanova akkor utazik Magyarországra (»költő-csereprogram«), amikor Nagy László Bulgáriába érkezik. (A bolgár költőnő azonban nem tanul meg magyarul; fordít később a magyar poézisból, ám jobbára francia közvetítéssel. [...]) Sztefanova 2005 elején papírra

vetett visszaemlékezései tanúságtételként értelmezhetők. Ő is rajzol, 1952-ben lerajzolja »Lacit«.

A magyar költő először a képzőművészeti főiskolán tanul, egyetemre azután magyar szakon jár Budapesten. Rajzolt csak, rajzolt [...]. Nézzék csak meg a kis szerény deszkalapocskát. Arasznyi matéria – átszellemíti a szó művésze, a színek és vonalak mestere, ki lát és lelket lehel – kifejez, ábrázol. Nézzék meg a címlapot. »Költészet nélkül félszárnyú lenne az emberiség« – vallja a költő, és: megsimogatja az eget a legtrisztabb magasságban. Óvja a felesége, óvják a szavak, azok is, amelyeket önképére teremtett a bolgár poézisból, óvják őt a nagy emberzűrzavartól. A bolgár népköltészet nemesíti, új nyelv alkotására készíti, arra, hogy belemerüljön a magyar folkórkincsbe. [...]

Nevena Sztefanova A HALAK JEGYÉBEN

Laci vezetett be a magyar irodalomba, de csak majdnem egy évvel később, én azonban a megismerkedésünket 1948 nyarával kezdem, amikor a debreceni nyári egyetemre kaptam meghívást, s rövid ideig közben a Magyar Írószövetség adott szállást a Bajza utcában. [...] Reggel megyek ki az épületből, s látom, hogy egy padon elmélyülten egy fiú rajzol.

„Szakmai kíváncsiságból” közelebb mentem – frissen fejeztem be otthon a képzőművészeti főiskolát. A fiú észrevett és elmosolyodott. Épp akkor jött ki a házból Tardos úr, odalépett s összeismertetett bennünket. Lacit mint költőt s a képzőművészeti akadémia diákját mutatta be. Szóval „egy cipőben járunk”.

Egy év múlva mindketten lelkesen ismételtük, hogy milyen régi ismerősök vagyunk, mielőtt a kulturális csereprogram vonalán ő Bulgáriába indult, én pedig Magyarországra...

Nálam sokkal jobban megtanulta a nyelvet, mert nem volt mese, bolgárul kellett megszólalnia, nekem pedig eleinte segített a francia. Alig is fogom föl, hogyan sikerült így haladnia, de ott volt a kiváló tanár Zsana Nikolova. Laci a legbecesebb személyiségek között emlegette, akiket különösen nagyra értékelt. Nagy élvezettel tanult, és gyakran elejtette: „a szép bolgár lányoknak is megvolt ebben a szerepük”.

Kivételesen közvetlen, természetes volt szemben a kivagyí budapesti költőkkel, akik valahogy lenézték az ország több vidékéről érkezett új tehetségeket.

Egyszerűen populistáknak nevezték őket.

A következő években, ahogy az egyezmény keretében Budapestre jöttem, szállodákban, legtöbbször az Astoriában szállásoltak el. Laci mindig jött segíteni, legtöbbször Ady szó szerinti fordításában. Figyelmes és türelmes tanító volt. Ha nem értettem valamit, s ő nem találta meg a pontos szót, hogy megmagyarázza, rajzolni kezdett. Olykor úgy belefeledkezett e műveletbe, hogy elfelejtette, miért is fogott bele, s míg vártam, magam is rajzolni kezdtem. Különös rajzokat vetettünk papírra, megesett, hogy gyurmafigurákat ügyeskedtünk: emberállatokat, embermadarakat. Fölvetettük, hogy megalapítjuk a spontenaisták magyar-

bolgár iskoláját. Más alkalommal egymást rajzoltuk le. Különösen virtuóz módon rajzolt lovakat, szerette őket [...].

Egyik becses emlékem egy Astoria-beli számla, annak a hátoldalára is rajzolt egy paripát. Miközben azonban készült a rajz, Laci úgy döntött, hogy a jobb hátsó lába nem „meggyőző”, hát megjegyzés kíséretében hipp-hopp lerajzolta a lábat külön...

Múltak az évek... Nem emlékszem pontosan, mikor mutatta be fiatal feleségét, Szécsi Margitot, kiváló költőnő, szeme valószínűtlenül sugárzott. Egyszer magával hozta Szófiába, s megkért, vigyázzak rá, amíg ő ír. Lakásunk kis padlásszobájában azonban Margit nem írt, hanem rendre a Bibliát olvasta. Igyekeztem meggyőzni, hogy a Biblia egyszerűen egy gyönyörű ősi mese... Olyan fiatal, olyan törekeny, olyan érzékeny... Margit csak nézett rám, mintha maga a Sátán szólna hozzá. Bocsánatot kértem Lacitól, ő pedig elmagyarázta, ha maradhatna még, felesége biztosan elnérné, hogy „megkeresztelkedjem”.

Magyarországon gyakran találkozunk, különböző vallási nézeteink azonban nem árnyékolják be barátságunkat.

1957 őszén, épp egy évvel a forradalom után... kéthónapos nyelvfelfrissítésre érkeztem. A repülőtéren Laci és Margit várt. Gereblyés, a referens megkérdezte őket, készek-e engem fogadni. Beleegyeztek, de mindketten különösek voltak. A kocsi színté meg se szólaltak. A megszagattott Üllői úton, a Múzeum körúton haladtunk, amikor megérkeztünk az Astoriához; annak idején oly fénylő kirakatablakai helyén – deszkalap. Mikor kiszálltunk, figyelmeztettek, hogy benn lehallgatnak, ezért a sarkon várnak, ha az elhelyezkedés után szeretnék kicsit sétálni velük. Annyira megdöbbenett látványuk, hogy hagytam, menjenek haza, s másnapra beszéltünk meg találkozót messze a szállodától.

Margit nem jött el, Laci elmagyarázta, hogy egy éve már depresszióban van, s akkor összevissza történiakat kezdett mesélni... Zelk Zoltán a börtönben, Déry Tibor szintén... Most azért küzdenek, hogy kiharcolják szabadon bocsátásukat. Saját szemével látta, hogyan lóttak le egy szovjet tankból egy gyereket... Fiuk alig jött ki a stresszből... Az első találkozási ismert Tardos Tibornak sikerült Franciaországba emigrálnia, ugyanúgy a „proletár” Kuczának is...

Nagy László Ben Jonson-fordítása

TÓTH GÁBOR

Az *Alkimista* című komédia, amely 1610-ben jelent meg, az angol drámaíró egyik legjelentősebb, és kompozíciója tekintetében is legmagasabb színvonalon megszerkesztett alkotásai között tartható számon. Ben Jonson művében elmélyülten reflektál az európai kultúrtörténet későreneszánsz korszakának valamennyi lényeges filozófiai problémájára, miközben a komédia klasszikus retorikai és poétikai eszköztárának szakszerű alkalmazásával mindvégig fenntartja az alkotás könnyed hangvételt. Három lényeges gondolati csomópont emelhető ki, melyek egymással összekapcsolódva megfeleltethetők az európai eszmetörténet és történelem mérföldköveinek: az egyik a 16. századtól kezdődően egyre nagyobb térrel hódító egzakt természettudomány és az ekkoriban virágkorát élő okkult valóságmagyarázatok szembenállása, illetve vetélkedése, melynek hatása a nyugati tudománytörténetben még Isaac Newton fizikai világképében is tetten érhető. A szövegben megjelenített filozófiai és kozmológiai gondolatok egyértelműen utalnak Paracelsus világ- és emberképére, melyben a szubjektum és az őt körülvevő kozmosz viszonya egy bonyolult, ám tökéletes harmóniát tükröző hierarchiát alkot: a világban létező emberi lény különféle viszonyok szinte kimeríthetetlenül sokrétű hálójában egzisztál, egyidejűleg része a tiszta intelligenciák tértől és időtől független, örökkévaló szférájának, valamint a folytonosan változó, a keletkezés és a pusztulás folyamatának alávetett fizikai, materiális világnak is. E szimmetrikus kapcsolat a mikrokozmosz és a makrokozmosz viszonyában is tükröződik: a legkisebb (rész)elem tökéletes megfelelésben áll a legnagyobbal, és megfordítva.

A másik gondolati alappillért az európai ember szellemi horizontjának a nagy

földrajzi felfedezések nyomán bekövetkező, korábban nem látott mértékű kibővülése, és a nyomában járó szellemi megújulás értékének és jelentőségének hangsúlyozása jelenti, amely a művet *par excellence* reneszánsz alkotássá teszi. Ehhez közvetlenül kapcsolódik az alkímia alapvető módszereinek pontos és szemléletes ábrázolása, amely a kor tudományos és filozófiai diskurzusának egyik központi mozzanata. Mint ismeretes, a reneszánsz gondolkodás- és életmód szakítani kívánt a keresztény dogmatika zárt világképével, és ennek érdekében a valóság és a személyes élet nem pusztán intellektuálisan, hanem érzelmileg és esztétikailag is átélhető teljességének felfedését tekintette legfőbb céljának. E nézet tükrözi legadekvátábban az alkímista embertípusának lényegét, aki a Bölcsek Köve segítségével képes bepillantani a Lét titkába, és nem pusztán megérti azt, hanem saját szándékainak megfelelően irányítja a világegyetem működését, és eközben saját életének horizontját is folytonosan tágítja. E célt egyedül a beavatottak érhetik el. Az emberi lény ily módon isteni attribútumokkal ruháztatik fel, és ezáltal a morális tökéletesedés eszméjének forrásává és hordozójává válik.

„ha / Valaki az aranyesszenciát, / A tökéletes rubint, vagy elixírt / Birja, nemcsak aranyat csinál, de / ad bárkinek tisztességet, a hadban vívőzést, diadalt, / Sőt hosszú kort.”

A testi működés – azon belül a szexuális folyamatok ábrázolása képezi a harmadik alappillért, összhangban a reneszánsz antropológia egyik fő tézisével, miszerint a gondolkodás középpontjában az organikus természet egészébe harmonikusan illeszkedő emberi lény ideája áll. Az egészségesség elve ugyanakkor

megköveteli, hogy az emberábrázolás ne korlátozódjon a biológikum szintjére, hanem a szellemi szférát is magában foglalja. Ebből következik, hogy az említett kozmológiai, biológiai és geográfiai tényezők mellett etikai és teológiai szempontok is gazdagítják a drámában ábrázolt antropológiai felfogást. Elsősorban az antik görög bölcsélet – mindenekelőtt az arisztotelészi metafizika és etika alapfogalmait érdemes kiemelni, első helyen a mértékletesség kategóriájával, amely az ember és a világ viszonyában érvényesülő harmónia alapja. A mű külön érdekessége és specifikuma, hogy a vígjáték műfaja lehetőséget ad arra, hogy a szerző az említett komoly filozófiai és világnézeti problémákat szatirikusan, eredeti kontextusukból kifordítva, az emberi esendőség és gyarlóság példázaiként jelenítse meg.

Nagy László magas színvonalú, a kor poétikai eszköztárát a modern olvasó számára híven közvetítő fordítása a művet kétség kívül a shakespeare-i „nagy drámákkal” egyenrangú alkotásként reprezentálja. A fordítás könnyed és gördülékeny stílusa a mű sokszínű és heterogén nyelvi világát akadály nélkül tárja fel a jelenkori olvasó előtt.

„Okot adj! / Intenciót! Ismerned kell a kánont, / Divíziót és differenciát, / Szubsztanciát és kategóriát, / Külső és belső szériát, okot: / Materialist, formálist, finálist, / Elemi tökélyt. Miféle dühös nyelv ez? / Hamis szabály becsap, / párbajra készlet sokszor, mielőtt / Az ember föleszmélne, és utóbb is / Akaratlan. [...] Szép a nő? / Nem láttam még. / Kisorsoljuk. Még tartod / az egyezményt? / Tartom. / E gönc miatt még / Pléhre csúszok.”

Dylan Thomas

Nagy László

DYLAN THOMAS

Dylan Thomas a XX. század legnagyobb hatású walesi énekes. Tanítványa ő a látomásos William Blake-nek, a szimbolista Yeatsnek. Húszéves korában megjelent első versei már sejtetik egy nagy tűzű arkangyal-költő vonásait. Azok közé a kevesek közé tartozott, akik minden percüket költőien akarták leélni. Dylan Thomas élete így lett különös legendsorozat, s mert hiányzott belőle az önkímélet: végzete korai és tragikus. Gyönyörű fizikumát az alkohol gyalázta ronccsá. 1953-ban, amerikai körútján delíriumban halt meg, de röviddel ezelőtt, mint mondják, egy rózsacsokorra bukva megvakult. 39 éves volt ekkor, s hogy hány megíratlan remekművet vitt sírjába, azon hasztalan töprengünk. Az életmű azonban így is teljes. Nagy organikus egység, mintha a világmindenség energiái működneek benne. De Dylan Thomas a kozmoszsal birkózik, azt gyúrja a verseibe, egyetlen szent cél érdekében: minden az embert szolgálja. Témái az örök költői témák: szerelem, születés, halál, kozmikus méreteikben sem veszítik el emberi vonásaikat. A század legszegyenteljesebb korában, a második világháború alatt, s később is, már az atomhisztéria kezdetén, megőrizte emberi hitét – s dobogóról dobogóra lépve szenvedéllyel hirdette is azt. Amikor a költők közül sokan nihilbe fordultak, ő így vallott: A világ sosem marad ugyanaz, ha egy jó vers hozzáadódott. A jó vers segítségére van a mindenség formájának és értelmének átalakításában. Dylan Thomas versei nem egyszerűek, képsoraikkal, gondolatáttrételeikkel sajátosan bonyolultak, valamennyi szüntelen, merész és alázatos küzdelem a világ megragadásáért, példaadás a modern kor emberének.

Dylan Thomas CSÖNDBEN NE LÉPJ AZ ÉJSZAKÁBA ÁT

Csöndben ne lépj az éjszakába át,
Szikrázzon vén korod, ha hull a nap.
Dúlj-fülj, ha megszakad a napvilág.

A bölcs bár végül rendjén lát homályt,
Mert nem volt villám-cikázó ajak,
Csöndben nem lép az éjszakába át.

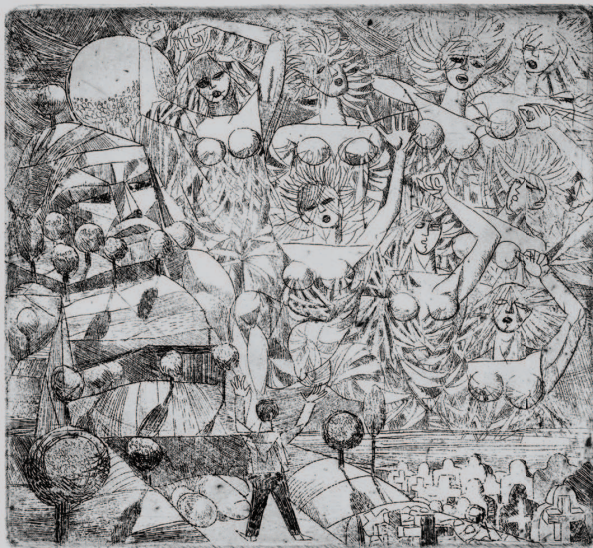
A jó, ki hullám-üttön jajt kiált,
Hogy zöld öblön csepp tett is lángra kap,
Dúl-fülj, ha megszakad a napvilág.

A vad, ki naphoz kapkod s bűg imát,
S ím késve eszmél: csupa kín a nap,
Csöndben nem lép az éjszakába át.

A zord tudja, bár verje vaksiság,
Hogy lehet meteor-szemű ki vak,
Dúl-fülj, ha megszakad a napvilág.

Apám, míg lábad bús oromra hág,
Düh s könny között átkozd vagy áldd fiad.
Csöndben ne lépj az éjszakába át,
Dúl-fülj, ha megszakad a napvilág.

■ Fordította Nagy László

Nagy László: *A fehér óriás tagján*, 1965, cinkkarc Dylan Thomas verséhez (Magántulajdon)

„Itt is felsorakoznak a versek szereplői [ti. Dylan Thomas verseinek Nagy László által készített illusztrációin – a szerk]. Mint egy családi csoportképen, tekintély szerint. Ezek az alakok és alakzatok viszont itt kitöltik a teret, szinte teljesen és szőnyegszerűen. De a részletekből tömeget épít, s a tömegeből kompozíciót. Nevezhetők ezek az illusztrációk grafikai versfordításnak is. A minőség a világosság-sötét, a rajzi hálózat finomsága és a mozdulatok szenvedélyének hitelessége pontos átéltségének az eredménye. A tárgyak, drapériák meggyőző térbeliségét láttatja a következetes metsződések által is. Az én talán túlzó vagy pontatlan hasonlatommal élve, Nagy László létrehozta versébéli, költészeti »nagymiséit«, nagy eszmei összefoglalásokat, hatalmas világképhordozó tartalommal, a hatalmilag előírt világkép korszakában.”

(Részlet Vigh Tamás *Nagy Lászlóról mint képzőművészlőről* című írásából. Hittel, 1995/4.)

Énekelt versek – a klasszikus vonal

TÓTH ENDRE

Nagy László életművének egy része a zeneszerzőket is meghihlette, akik sorra használták fel költeményeit kórusművek, dalok, klasszikus vagy könnyűzenei kompozíciók alapjául.

Az Artisjus¹ adatbázisa nyolcvanhárom oldalon keresztül sorolja a Nagy László munkáit kiindulópontként használó műalkotásokat: dalokat és klasszikus kórusműveket, de főleg az utóbbiakat. A nyolcvanhárom oldalon szinte fele-fele arányban találunk népzenei vagy könnyűzenei köntösbe bújtatott költeményeket és klasszikus feldolgozásokat. Az előbbinél úttörő jelentőségűnek mondható a jó barát, Sebő Ferenc munkássága [vele készült interjúnk a 76. oldalon olvasható], de a Kaláka, a Dabasi Péter vezette Kolinda, valamint a Kormorán, a Misztrál és Cseh Tamás is hozzányúlt időnként egy-egy Nagy László-vershez, hogy csak néhány nagyobb nevet emeljünk ki. A klasszikus zenében pedig az ötvenes évektől napjainkig találkozhatunk újabb és újabb, Nagy László valamely költeményét alapul vevő művel.

Persze nem tudhatjuk biztosan, de a rendelkezésre álló adatok alapján az egyik legelső megzenésítést Petrovics Emilnek köszönhetjük, akinek második opusa 1954-ből három kíséret nélküli szóló dalt tartalmaz, amelyek közül a harmadik, *Ballada* című egy Nagy László-feldolgozás. Az 1960-as években Bárdos Lajos is Nagy László-vershez nyúlt: Lantos Rezsőnek és a KISZ Központi Énekkarnak írta *Tűz-szívárvány* című vegyeskarát 1962-ben, amely után a zeneszerző majd csak később, a nyolcvanas években dolgozott fel újabb Nagy László-szövegeket (*Jó szerencsét!, Bartók ünnepe, Ünnepe nem elég!* című kórusművek). 1969-ben Dubrovay László dalciklust írt *Stigmák* címmel, amelyet egy évre rá mutattak be Keönch Boldizsár előadásában, a szerző zongorakíséretével. A ciklus öt verset tartalmaz: a *Ködkonda támadt, Zöld koromat, Ábránd, Virágének* és a híres *Ki viszi át a Szerelmet* című költeményeket.

A hetvenes évektől a kórusművek kerülnek előtérbe, ami egyértelműen az 1967-ben elhunyt Kodály és az általa elindított kórusmozgalom hatását mutatja. Nemcsak dal vagy dalciklus, de oratorikus kompozíció is kevesebb készül, viszont még ezek között is találunk olyat, amelyet Nagy László valamelyik verse ihletett. Ilyen például Soproni József 1980-as *III. Szimfóniája*, a *Sinfonia da Requiem*. Ebben a zeneszerző két verset használ fel Nagy Lászlótól, Kroó György pedig a következőket írta a műről kritikájában: „A két vers, melyet a szerző itt a szólisták s a kórus ajkára ad, Nagy László költeménye (*Ki viszi át a Szerelmet*, a *Vérugató tündér*, – 1956–65 – nyitóverse, s a *Kórus*, az *Aján-dékból* – 1967–73), s aki csak egyszer is elmerül a *III. szimfónia* zenéjében, megdöbben, mennyire megmerítkezett Soproni a költő életvizében. A zenei stílus is egyértelművé teszi, hogy a szimfónia csak ma születhetett; mai módon őrzi a régi értékeket, a hangok, a hangközök, a harmóniák kifejező rendjét, a

hangszínek, a regiszterek, a dallamtípusok, a vonásnemek, a formák karaktert sugalló képességét s mindezt egységes zenei világképbe foglalja.” Oratorikus kompozícióban Nagy László-sorokkal a 21. században is találkozunk: Decsényi János magyar költők verseit feldolgozó grandiózus művében, a *Búcsú egy tova-tűnt évszázadtól* című oratóriumában, majd Weber Kristóf a *Menyegzőt* dolgozta fel 2006-ban mezzoszoprán és bariton szólókra, színészre, férfi- és egyes karra,

A színgifeti Alkotóház társalgójában, 1972, Reismann János felvétele (Magántulajdon)

valamint szólóhangszerekre. 2008. március 15-én mutatták be Zombola Péter 2. *szimfóniáját*, amelynek utolsó tételében szintén felfedezhető pár sor Nagy Lászlótól.

Az elmúlt évtizedek daltermése is kevesebb volt az *a capella* kórusműveknél, de néhány alkotást érdemes megemlítenünk: Szokolay Sándor 1974-ben komponálta három dalból álló op. 43-as ciklusát *Dalok imádság helyett* címmel, amely sorozatban három rövid zongorakíséretes dal található soprán hangra: *Én remegek, Adjon az Isten és Aranyalmafám*. Kósa György 1978-as *Szólítalak, hattyú* című műve tulajdonképpen szólókantáta basszusra és harmóniumra, továbbá találhatunk még Nagy László-dalokat Farkas Ferenc, Kondor Ádám, Tallér Zsófia és Barabás Árpád művei között (utóbbi szerző alkotásai között megtalálhatjuk a híres *Tűz* című vers 1989-es megzenésítését is).

Visszatérve a kórusművekre, a leggyakoribb műfajra, az 1970-es évek egyik legtermékenyebb komponistája Nagy László-feldolgozások tekintetében Kocsár Miklós, aki 1971 és 2007 között a költő több versét is megzenésítette. Ittész Mihály zenetörténésznek a *Forrás* című folyóiratban megjelent laudációja (*Egy zeneköltő az ezredfordulón. Vonások a hetvenesztendős Kocsár Miklós zeneszerzői archépeéhez*) külön sorokat szentel a Nagy László művészetével való találkozásnak: „Nagy eredménye volt szerzőnknek a hetvenes években,

hogy ráértett Nagy László ősi elemekből táplálkozó modern költészetére. Szebbnél szebb

kórusművek kerültek ki műhelyéből: a két varázslatos »tűz-vers«: *Tűz, te gyönyörű* (vegyes kar, 1971) és *Tűzcittrák* (női kar, 1973, az 1974-es debreceni Bartók Béla Kórusverseny felkérésére). A *Három nőikar* (1974) közül különösen a soprán szóló madárénekével ékes *Ó, havas erdő némasága* természetmágiája vált még az élvonalbeli gyermekkarok körében is népszerűvé. A Nagy László-megzenésítések közül is kiemelkedik koncentrátságával, mély értelmű kozmikus költészetével a *Csodafüszarvas* balladisztikus látomása (1979). Nemcsak a költészet, de a zene szempontjából is a legmélyebb hagyomány újraértékelése e mű. Itt érik be a zenei nyelvhasználatnak az a technikája, amelyet a gyermekkarokkal kapcsolatban már említettünk. S itt már tetten

Nagy László: Kodály Zoltán, 1969, tollrajz, vázlat (Magántulajdon)

érhető a tonális biztonság és a hangnemek szabad használatának az az újfajta értelmezése, egyensúlya, amely a későbbi nagyszabású népi szövegű kórusokat is jellemzi. A zeneszerző maga meglepő, egymásnak látszólag ellentmondó fogalmakkal határozta meg ezt a kompozíciós elvet: »egyszerre jellemzi a *tonális biztonság* és a *hangnemi bizonytalanság* ezeket a műveket«. Ez utóbbi azért, mert a központi viszonyítási alaptól valamilyen rend szerint (például azonos hangközsíkokban), de a legváratlanabban és a legtávolabbi mozdulhatnak el a dallammotívumok.”

Egy-egy művel kitűnik még Szokolay Sándor, Orbán György és Vajda János, a fiatalabb generációból pedig nagy hatással van Nagy László költészete Tóth Péterre, aki több kórusművet is írt [vele készült interjúkat lásd a 74. oldalon] és Megyeri Krisztinára. Utóbbi például kétszer is feldolgozta a *Szépesszonyok mondókái Gábielre* című verset, előbb 1999-ben női karra, majd 2012-ben vegyes karra, *Gábiel* címmel. Négy kórusműve közül eddig egyet, a *Sólyom* címűt adták elő: a 2008-as darab nyerte a Kodály Zoltán zeneszerzésverseny második díját. Megyeri számára fontos Nagy László „íz, veretes, népi ihletésű, átütően ösztönös költészete”, a legnagyobb kihívást számára pedig az elementáris képesség megőrzése jelenti.

Tóth Péter kiemeli a vele készült interjúban a Bartókkal való asszociációt, de Bartók-évfordulóra nemcsak ő komponált művet, hanem Zombola Péter is, aki *Ünnep* című tizenkilenc szólamú kompozícióját, Nagy László azonos című versére, Strausz Kálmán és a Magyar Rádió Énekkara felkérésére írta Bartók Béla születésének 125. évfordulója alkalmából (Zombola művei között egyébként találunk még színházi szanont is, amely Nagy László-versek alapján készült). A rendelkezésünkre álló adatok szerint talán a legfrissebb feldolgozást Beischer-Matyó Tamásnak köszönhetjük, aki 2013-ban Kabdebó Sándor és a Budapesti Corvinus Egyetem Prelude Vegyeskara számára komponálta meg *Ki viszi át a Szerelmet* című kórusművét, amely Kabdebó Sándor édesapjának kedvenc verse, és „afféle ajándék volt nyolcvanadik születésnapja körül”. Hogy a rövid vers milyen gondokat, kérdéseket fogalmazott meg a zeneszerzőben a komponálás idején, arról a következőképpen vallott: „Amivel először szembesültem, az az, hogy noha a vers hangulata, színei, zenei lehetőségei szinte azonnal felvilantak bennem, maga a szöveg, a benne nyilvánvalóan megmutatózó pátosz és értelemgazdagság ellenére, nagyon is filozofikus. A »költői én« már rögtön a kezdéskor átalakul az »emberiség én«-jévé, az individuum halála a »mind pusztulásává«, az értékek az emberiség létének értelmévé...”

1 Ezúton köszönjük az Artisjus által rendelkezésünkre bocsátott listát és kottákat.

„Hihetetlen képszerűség”

Interjú Tóth Péterrel

TÓTH ENDRE

Hogyan talál rá a zeneszerző egy megzenésítendő versre? Befolyásolják-e a szerzőt a korábbi feldolgozások? Ezekre a kérdésekre is kerestük a választ a kilencvenes években útnak indult zeneszerző-generáció egyik jeles tagjával, a négy Nagy László-verset is feldolgozó Erkel-díjas komponistával, a Szegedi Tudományegyetem Zeneművészeti Karának dékánjával, Tóth Péterrel.

Tóth Péter, zeneszerző

Mikor és hogyan olvasol verseket általában? Véletlenül találsz rá a megfelelőre vagy célirányosan keresel megzenésíthető anyagot?

Mostanában már célirányosan keresek verset, ráadásul gyorsan olvasva, megfelelő alpanyagot kutatva. Vannak irodalmár barátaim, akik ajánlanak is. Például így találtam rá Kiss Judit Ágnes verseire. Nagyjából első pillanatra kiderül egy versről, hogy alkalmas-e arra, amire én szeretném. Nagy dilemmája a zeneszerzőnek, hogy túl jó verset nem lehet megzenésíteni, rosszat pedig nem érdemes. Nehéz ritmikájában, szövegében, világában olyat találni, amilyent én szeretnék: ami kellően irodalmi ahhoz, hogy értékes legyen, de ne legyen túl elvont. Hogy egy

példát kiragadjak, Pilinszky híres *Négy sorosát* nem zenésíteném meg. Olyan versre van szükség, amihez ha hozzáadok egy jó zenét, a kettő együtt többet érhet, mint külön-külön. Fontos kérdés a tartalom, a ritmika, az, hogy ne legyenek benne hosszú, kvázi megzenésíthetetlen vagy nehezen kimondható szavak. Nagy László mondjuk pont tele van ilyenekkel, tehát igencsak válogatni kell, amíg az ember alkalmas alpanyagot talál, hiszen annyira képszerű, és mindezek tetejébe saját maga által kitalált szóképekkel is bővítette a nyelvet.

Nagy László költészetében mi fogott meg, és hogyan választottad ki azokat a verseket, amelyeket megzenésítettél?

Az ő verseit régi vágyam volt megzenésíteni. Hihetetlen képszerűsége fogott meg, valamint Kocsár Miklós 1972-es *Három nőikara* adott ihletet, hogy Nagy László költeményei között keresgéljek. Érdekes módon elsőre nagyot csalódtam, mert egyiknél sem éreztem, hogy meg tudnám zenésíteni. De aztán megnéztem, hogy Kocsár sem zenésített meg egy verset teljes egészében, így nekiálltam még egyszer a kötetnek. Így saját megzenésítéseim között sem lehet találni teljes verseket, sőt van, amelyiket két versből raktam össze. Nagy kérdés mindig, hogy mennyire lehet belenyúlni egy szövegbe. Azt gondolom, hogy Nagy László költészetét tiszteletben tartva, de az alkotói szabadságommal élve garázdálkodtam a szövegekkel, vagyis nem írtam át, legfeljebb átszerkesztettem őket.

Ehhez azért a jogutód engedélye is kell...

Pontosan. Annak idején felvettem a kapcsolatot Nagy László fiával, Nagy Andrással, akit elhívtam egy szerzői estemre, ahol megismerkedtünk. Mindig támogatja a Nagy László-művek megzenésítését és megjelentetését, teret szokott adni az elképzeléseimnek.

Az általad megzenésített Nagy László-versekre hogyan találtál rá?

Amikor először végigolvasok egy teljes verseskötetet, egy költői életművet, az valamennyire leülekszik. Megrendelés vagy egy ötlet esetén pedig már érzem, hogy milyen irányba kellene tapogatóznom, melyik költőhöz kellene fordulnom. És akkor újra átlapozom, hogy van-e valamilyen vers, ami ahhoz a gondolatisághoz kapcsolódik, ami épp foglalkoztat. De olyan is

Tündéri szemmel

„Fenséges, komoly ember volt”

Beszélgetés Sebő Ferencsel

TÓTH ENDRE

Nagy László verseinek megzenésítői közül ma már nem sokan mondhatják el magukról, hogy személyesen is ismerték a költőt, azt meg talán még kevesebben, hogy a szerzeményeket Nagy László szerette is.

Az énekelt vers műfajának atyjával és úttörőjével, valamint a táncházmozgalom elindítójával, a Kossuth-díjas Sebő Ferencsel beszélgettünk.

– Mikor találkoztál először Nagy László költészetével és mi fogott meg benne?

– Még gimnazista koromban híre ment annak, hogy az Egyetemi Színpadon Berek Kati zseniális estet tart Nagy László verseiből *Menyegző* címmel – természetesen az azonos című hosszúvers is műsoron volt –, amit mindenképp látni kell. Szabó Sanyi barátom, aki színésznek készült, tájékoztatott erről, és ajánlotta, hogy menjünk el megnézni. Szédületes hatással volt rám Kati estje, és igazából Nagy László költészetét is ez az előadás tette ismertté. Amikor én már József Attila-verseket zenésítettem meg kollégistaként, Berek Kati épp nálunk járt, és bemutatott nekem engem, így elég hamar együtt készítettünk egy József Attila-műsort az Egyetemi Színpadon. Később Nagy László-estet is rendeztünk, amire Kati elhívta magát a költőt is, ekkor találkoztam vele először személyesen. Lacinak nagyon tetszett ez a zene, amit csináltam. Lenyűgözött költészetében a képek gazdagsága és természetesen a versek mondanivalója.

– Milyen embernek ismerted meg?

– Nagyon barátságosnak, viszont volt benne egyfajta fejedelmi attitűd, de nem felvett pózként, hanem a természetéhez tartozott: amikor bement egy helyre, és leült egy asztalhoz, pillanatok alatt ott termett mindenki körülötte. Engem Tündérnek nevezett, ami eredeti értelemben nem is nőnemű lény, inkább amolyan kétes figura.

Szeretett fűrni-faragni, volt egy kis barkácsműhelye, és fel is ajánlotta, hogy készíts nekem egy tekerőt. Lementünk Bársony Mihály bácsihoz megnézni, hogyan készíti a hangszereket, mivel ez nagyon érdekelte Lacit. Egy tekerőkulcsot el is készített nekem egy hónap alatt, de a többi részére már sajnos nem volt lehetősége.

A humorérzékét dicséri a következő történet: a *Szépasszonyok mondókái Gábrielre* című költeményét ő maga mondta el, amikor meglátogattam. Nemrég készült el a verssel, és amikor

Sebő Ferenc Nagy László szülőházának emlékházá avatásán, 1984 (Magántulajdon/ Góttl Egon felvétele)

megkérdeztem, hogy mit írt legutóbb, fejből elkezdte szavalni a „Gábriel”. A népzenei gyűjtéseimhez vett új, UHER típusú magnómmal azonnal rögzítettem is az előadást, ezért Laci úgy tett, mintha tényleg népzenei gyűjtő lenne, és a vers végén hozzátette a „bemondást”: „énekeltem én, Demeter Imre, Tüskevárról”.

A Nádor utcában volt egy Nimród nevű vadászterem, oda gyakran járt ebédelni, sokat beszélgettünk ott együtt, rengeteget tanultam tőle.

– Általában miről beszélgettetek?

– Leginkább versekről, a bolgár útjáról, de nem kell ezeket a beszélgetéseket nagy szakmázásoknak elképzelni. Azért a volt barátnőiről, kapcsolatairól nem beszélt – noha engem érdekeltek volna –, fenséges, komoly ember volt.

– A nagyközönség mennyire értette a verseit?

– Azt tudom mondani, hogy szerették, tehát nem gondolnám, hogy probléma lett volna a megértésükkel. Indulattal, érzelmi-
leg hatottak a versei. A jó előadás sokat segített a megértésben: egy bolgár esten, amelyen Nagy László fordításait is mondták színészek, feltűnt, hogy Latinovits Zoltán mennyire jól tudja értelmezni ezeket a verseket. Berek Kati mellett az ő előadásai is emlékeztetnek maradtak számomra.

– Azonnal adta magát, hogy megzenésítsd a költeményeit?

– Igazából nehezen találtam olyanokat, amelyek énekelhetők. A versei nagyon intellektuálisak, Kati pedig nagyon jól szavalta őket. Nem sok olyan verse van, amit tudunk énekelni.

– És a fordításai?

– Zolnay Pálnak volt a televízióban egy sorozata, a *Duna menti népek költészete*. A fordításokat én rendeltem meg Nagy Lászlótól ehhez a sorozathoz. Amikor a bolgárokhoz értünk a sorozatban, akkor leginkább a Lacitól kapott lemezeket használtam fel. Ő ösztöndíjjal kint töltött egy évet Bulgáriában, ott megtanulta a nyelvet is. Nekem külön készített énekelhető fordításokat a népdalokból. A *Sólyom-ének*nek például nem értettük a szövegét, de a zene, amit egy fesztiválon hallottunk négy bolgár énekes előadásában, nagyon tetszett. Így Laci írt nekem a dallamra egy új szöveget. Egyszer aztán eljutottunk egy bolgár faluba, ahol szinte mindenki tudott magyarul: álmélkodva hallgatták, hogy miket énekelünk, hiszen ők ismerték az eredetét. Egy fiatal asszony oda is jött hozzánk, és megkérdezte, tudom-e, mit jelent az eredeti szöveg? Mondtam, hogy nem, de már nagyon szeretném megtudni. A nászéjszaka előtt énekelte nóta volt, azzal a szöveggel, hogy „Elmondom neked, hogyan kell felállítani a paprikát”.

– Hogyan választottad a zenei anyagot a versekhez?

– A már említett lemezek irányadóak voltak, tehát a legtöbb dallam bolgár, de vannak szerb és szlovák dallamok is. A bolgár fordítások esetében gyakran a dallamot Laci sem ismerte, csak a népi szövegekhez jutott hozzá.

– Bartók bolgár gyűjtéseit is felhasználtátok?

– Nem, Bartók nagyon keveset gyűjtött, és nem azt a bolgárt, hanem Temes környéki anyagokat. Ezek tulajdonképpen javarészt macedón dallamok. Tímár Sándor gyűjtött néhány dallamot, de a Sztrumicát például még az aquincumi diáktáborban jegyeztem le. Az első műsorunkat teljes egészében a Nagy Lászlótól kapott lemezeiről vettem.

A *Regősének* című filmben, 1975, Sebő Ferenc felvétele (Magántulajdon)

– Beleszólt a megzenésítésekbe?

– A saját verseinek a megzenésítéseibe nem szólt bele, és azoknál sem az volt a lényeg, hogy konkrét népzenei alapjuk legyen, a versforma számított leginkább. Az első versei eleve népdalszerűek, a NÉKOSZ-os évek nagy hatással voltak rá.

Az *Aranypéncz-térdű szeretőt* hallotta a rádióban, ami után megkeresett, hogy az egyik sort átírta, hogy jobban tudjuk énekelni, mivel az akadozott. Kár, hogy ő már felvételt hallott, tehát változtatni nem tudtunk rajta.

– A fordításokon vagy átköltéseken kívül rendeltél tőle verset megzenésítésre?

– Persze. Levittem őt a Bartók Táncgyűttes próbájára, és megmutattam neki, hogyan csujogtatnak a gyimesi tánc közben. Kértem, hogy erre a csujogtatásra írjon valamit. Ebből lett a *Táncbéli tánc-szók*, ami tulajdonképpen egy gyimesi táncrend ritmusaira épül: *lassú magyaros, sebes magyaros, kettős jártatója és sirülője*.

– Népi ihletésű verseibe mennyire láttak bele politikai üzenetet?

– Gyakran félreértették a verseit. A *Menyegző* például éppen séggel a hagyomány bénító erejéről szól, amiből ki kell törni, a korai *Tavaszi dal* című versében pedig a „Pártom, te kardos angyalom” sort kommunistának értelmezték, noha azt még a Parasztpárttól írta. Az értelmiségiek akkoriban általában a Parasztpárttal szimpatizáltak. De nem ez volt a lényeges, hiszen a mai napig is mindenki azt lát bele mindenbe, amit akar.

– Lejárt hozzátok táncházba?

– A Kassákba gyakran járt, de nem táncolt, mert rossz volt a lába. A halála előtti utolsó estjét is nálunk töltötte a klubban.

– Milyen közös munkákra emlékszel vissza a legszívesebben?

– Székely Orsolya csinált egy kétrészes filmet a regölésről, amely műfaj nagyon érdekelte őt. Ő maga is írt és rögtönzött regős énekeket. Amikor lementünk Iszkázra, Laci összehívta a régi barátait és énekeltek nekünk. A *Rege a tűzről és jácintról* című versében, amelyet a szüleiről írt, regölés-formával lehet találkozni. A filmen például elmagyarázza, hogy milyen volt az iszkázi regölés, egy szakember is volt velünk, aki rájött, hogy a különböző regős szövegformulák egy kétezer évvel ezelőtti csillagállás alakzatait rögzítik. Nagyon is átgondolt szövegek ezek. Laci csinált nekem egy köcsögdudát a regöléshez, meg láncos botot is kaptam tőle, de az előbbi sajnos már nincs meg, nem emlékszem, hogy kinek adtam kölcsön.

Nagy László tollrajza Sebő Ferencnek, 1970-es évek, részlet egy énekelte vers kéziratáról (Magántulajdon)

Szilaj vágatás, sistergő erő

Nagy László, a képzőművész

.....
SZAKOLCZAY LAJOS

A modern magyar grafika Szalay Lajostól Würtz Ádámgig és Kass Jánosig, Szabó Vladimirtól Kondor Béláig és a rézmetsző Rékassy Csabáig olyan rajzi fölényrel teremtett *vonalbáloval* lepte meg a világot – és akkor még az egyvonalas rajz mesterét, Tóth Menyhértet nem is említetem –, amelyben az invenció és a szakmaiság a legnagyobbakéval egy hullámon van. Ha előttünk Zichy Mihály vagy Mednyánszky László grafikai munkássága, könnyen megállapítható, volt honnan meríteni. És a különféle technikák (ceruza-, tusrajz, fa- és linómetszet, rézkarc, kőrajz, stb.) mesteri szintre való fejlesztésével van hová elérni: a huszadik századi gépvilágba léket vágó (figurális) egyetemességig.

Nagy László, a felsőiskolai táltos, a tiszta szavaiban sistergő költő nem csupán a költészetben mutatta meg, hogy minő dinamikus formák – az önkifejezést szinte a robbanásig feszítő energiák – készítetik egy-egy mű létrehozására, hanem festészetében és grafikáiban is. Szükségtelen, s talán fölösleges is azon töprengeni, hogy milyen magasságokba jutott volna, ha az íróttól helyett az ecsetet, a tus- vagy nádtollat, netán a karctűt választja. Magasra. Több egyéb mellett bizonyítékul szolgálhat a *Viaskodó csödörök* (1976). A festményen az organikus erő a szerkezet, az expresszív erővel jelentkező drámaiság legfőbb tartóoszlopa. Nincs horizont, az ágaskodó lovak – a színkontraszt is segít ebben – a büszke fejüket csaknem az égig nyújtják. Kiharapnának fönről egy levegődarabot, ha éppenséggel nem egymás legyőzése volna a cél.

Nagy László: *Lófej-ikon*, 1974, akril, bronzpor, rétegelt lemez (Magántulajdon)

Mitikus megerősítése a létért vívott harcnak? A költő szülőföldje, Felsőiskáz, a glóbuson különleges pont: csaknem áramtolulással kibocsátja magából a jeleket, amelyeket a természet által megérintett – fölszentelt! – művész azonnal vesz is antennájával. A paraszti lét, trónján a szegénységgel, az iránytűvé váló szokásvilággal akarva-akaratlan így lesz egy hallatlan érzékenységgű távcső. Csak – mindig a bensőre figyelve – tudni kell kezelni a valón mindig *túllátó* műszert. Amelynek nagyításai – látomásos igazságtételek. Leginkább avval, hogy hagyják álmodni-varázsolni az arra érdemest. Ilyen állapotból született valamely fiatalkori vers kozmikus távlat: „Minden csillag csipkés kerék, / tündököl a végtelenség”.

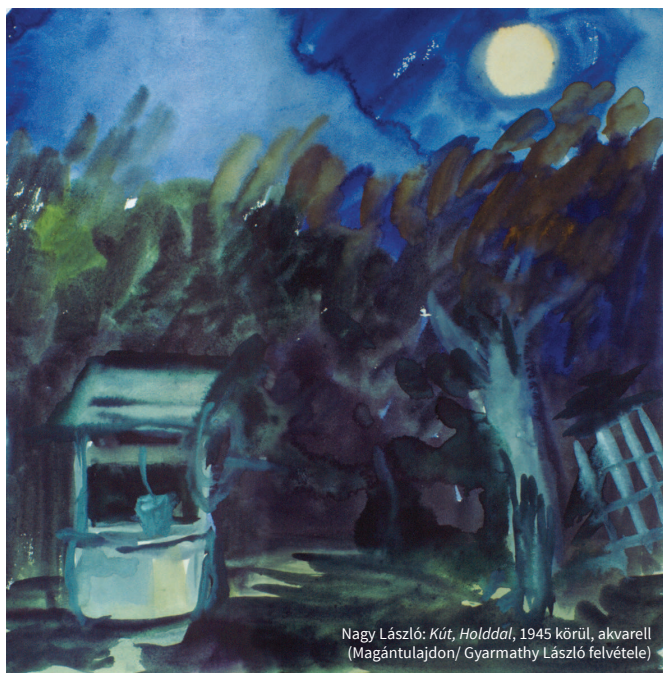
A dunántúli kis falu mesén innen és túli látványa, a lehajtott fejű áldozataikkal égbe szaladó utak és szérűk bibliai jelképként is fölfoghatók. A megnyugvás követői, áldozván megérzéseiknek, ilyen útkeresztezéseknél szoktak megpihenni. Ám ebben a Sághegy alatt nyújtózó faluban a csendet mégsem a békésen legelésző tehének és bárányok hangja veri föl, hanem az izgatott lovaké, a hámjukat szétfeszíteni igyekvő csödöröké. A festőművésznek készülődő fiatal (erről később sem fog lemondani) a büszkeség, az erő – tágabban a száguldó szabadság – szimbólumait látja bennük. Egyetlen *ékszerként* megcsillanó lófej is, kiugró pofacsontjával – nem beszélve a szárnyakat növesztő, az iszkázi létből a mitológiába emelkedő pegazusokról – lehet az absztrakció folytán élet-elixír.

Íme a természeti robbanás!

Nagy Lászlónál a mítosszá növelt állat – amely sokszor emberi tulajdonságokat hordozván valamiképp a társadalomnak is része – kilép megszokott „porondjáról” (ez sosem a cirkusz manézsával egyenlő), és olykor szárnyat növesztvén, máskor meg artisztikus pofájának szép rendezettségével szimbólummá emelkedik. Némelykor kecsesen jár, mintha Huszárik Zoltán *Elégiájának* eme ragyogó kisfilmnek nem halál-

Nagy László: *Viaskodó csödörök*, 1976, akril, falemez (Magántulajdon) / Gyarmathy László felvétele

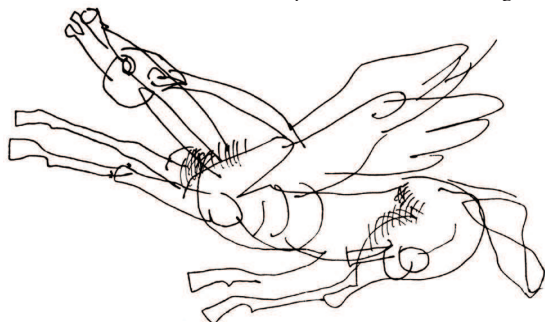

Nagy László: *Kút, Holddal*, 1945 körül, akvarell
(Magántulajdon / Gyarmathy László felvétele)

hanem napsütötte mezőit elirigyelte volna. A Dylan Thomas verséhez készült cinkkarcon (*Páfránydomb*) és a profán *Koccintó királyokon* (1977) is ott a fölemelt fejjel való büszke séta. S némelykor van úgy, hogy az állat lényében lakozó erő (*Ló és idomár* – 1970), illetve a fej vagy pofacsont szigorában megtestesülő akarát domborodik ki. Ez utóbbi végigkövethető a *Lófejek* ezernyi variációján. A furcsa színmezejű vágató állat, mert ez volt az alkotó akarata, még kifut a térből (*Zöld ló* – 1975), ám az izgató ecsetkezelésű, már említett *Viaskodó csödörök* az élet-halál porondján egzisztál. Ha némely korai felsőiskolai akvarellen (*Kút holddal*) már félig-meddig beszakadt az égbolt, a főntebbi festményen észlelni csak igazán a megfeszítettség, a küzdelem iszonytató – lég- és kilátás nélküli – voltát.

Nagy László természetesen sokat tanult korai mestereitől, Kmetty Jánostól, Borsos Miklóstól, és szeretett pápai rajztanárától, a Párizst is megjárt kitűnő festőtől, A. Tóth Sándortól. Az utóbbtól szemnyitogató lényeglátással például azt, hogy nála a kubizmus avval válik maivá, hogy szerkezeti rendjében és motívumaiban megőrzi mindazt, ami korunkban is érték, vagyis a látványmozgató időközön átsugárzó elevenségét. Ám minthogy iszkázi zsenink Picasso korában élt, expresszív indulatával, már ami a modernséget illeti, túllépett mesterein.

Képeinek szimbólumrendszere (harc, küzdelem, bika-ló párhuzam, stb.) is összetettebb amazokénál. S itt nem is annyira ikonjaira gondolok (*Szent György; Szent Demeter* – mindkettő 1971), ezekre a nyugságos, a lélek forrongását valaminő eszményi széppé kerekítő, különös vonzalmú „térképekre”, sokkal inkább azokra a festményekre – az orosz avantgárd és a

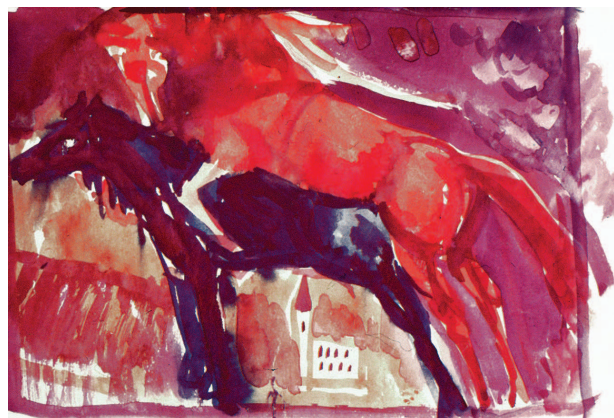

Pegazus, 1975–76 körül, tollrajz jegyzetfüzetéből (Magántulajdon)

Brücke-csoport eredményeit egészen a mexikóiakig vivő káprázatokra – amelyeken a szín- és formavilág, valamint a feszített szerkezet drámaisága kor- és létvalóság.

A Picasso grafikáin (ecsetrajzain, litográfiáin, stb.) szereplő bikák Nagy Lászlónál – bár akad kivétel – lovakká szelídültek, de ez a szelídség, miként az átlós szerkesztésű akril ikon mutatja (*Vörös lófej* – 1974) a robbanásig telítve van. A félelem határfoka és a kiszolgáltatott lény feszültsége érződik a Korniss Dezső által is olyan szívesen alkalmazott piros-fekete – spanyol vonzalom, magyar népművészet – faktúrájában. Nyugodtan ítélezhetünk: karakteres világítás, karakteres festészet. Hogy a szenvedély mozgatja, a csaknem érzéki színvilágok motívumbéli azonossága és ütköztetése, a motívikus szerkezet (bartóki? picassói?) izzása, a szimbólumok (ló, szárny, virág, kéz, Nap, Hold, karácsonyfa, stb.) kozmoszt átjáró elevensége, a rövid szemlélődés után is határozottan kitetszik. És a hely, a Föld kisugárzását létdimenzióvá emelő, az élet-halál küzdelmet egy magasabb szférába emelő *duende*, akárcsak Federico García Lorcanál, ugyancsak meghatározóvá válik.

Versbéli metaforikus előképe is létezik a festményeken, grafikákon észlelhető *vágtás*, sístergő erőnek. Íme, egy fiatalkori

Nagy László: *Lónász*, 1970-es évek eleje, akvarell festékpróba (Magántulajdon)

költemény – a *Márciusi szél* még Iszkázi Nagy László néven jelent meg 1947 idusán a Népi Ifjúságban –, amely tükrözi a mindent elsöprő indulatot. „Haragos szél, vihar fullánk / olt be mindet akarattal, / fonj be minket gyönyörűen / nagy tűzpiros szalagokkal. // Nem üdvözlünk mézbemártott / kicifrázott szép szavakkal: / várjuk szilaj vágatásod, // várjuk vérmes indulattal.”

A szél mint vágató paripa – akárha ennek a természetből vett „futurizmusnak” illúziója – mozgást involvál, s ezt az artistikus feszítést még azokon a grafikákon is észlelni, amelyek a nyugság szigetei (*A szülőház udvara* – 1975), nem beszélve azon sístergő vonalhálókról, amelyek az égbe fúródó harci lendületet hivatottak kifejezni (*Első elégia* – Federico García Lorcanak, a költőnek – 1967) Az *A Gitároló* különböző variációi, vagyis a vázlatok (egyes alak, többes alak, a picadort jellemző megannyi póz) karakteres példái a téma fejlődésének, míg a tusrajz – elsősorban a nádirónnal húzott határozott kontúrja révén – elnyeri végső formáját (*A Gitároló* – 1970).

Nádtollal rajzolt portréi – az *Önarcképén* (1975) kívül elsőben is a *Kós Károly*-fej (1970) és a *Szécsi Margit*-arc (1970) –, valamint apokaliptikus *Lófeje* (1966) szépen mutatják a sűrű és nyitott vonalháló karakteres rácsszerkezetét (*Szécsi*, illetve *Önarckép*). Ha a feleség artistikus kezét (1976), eme utolérhetően profán *ikont* összevetjük az ugyancsak náddal rajzolt, fekete

árnyékként tükröző asszonyarc gondolkodó-szenvedő karakterével, azonnal látni a jellem két sarkát: a könnyed játékosságot és a komoly, néha önmagába is néző – már-már a depresszióig elmenő, a mindenséget is átvilágítani igyekvő – vizsgálódás súlyos terhét.

A vonalháló viszont megélenkül – lett légyen szó rézkarcról (*A kötéláncos vallomása; Balkán utca; A betemetetlen nádas; Látomás az öregségről* – mind 1967-es Szécsi Margit-illusztráció),

Nagy László: Szent György-ikon szekrényajtón, 1973-75 (Magántulajdon)

vagy a Dylan Thomas-versekhez készült cinkkarcokról (*Ha birizgálna szerelem bökése; Páfránydomb; Dylan Thomas-portré*) –, ha a képi mesének a hívó költemény kapcsán született látomásokat kell közvetítenie. Nagy László csak részben marad az alkalmazott grafikát előhívó tárgyi arzenálnál; noha az eredeti szavakhoz megszólalásig hű, többnyire intenzív beleélő képességgel nyitogatja a szépség tárnáit. Hogyne nyitogatná, hiszen a képpoézisnak szintén mestere.

Még hozzá oly módon, hogy a világot – jóllehet grafikáin nemegyszer idézi föl a cirkuszi helyzeteket, a manézt – drámai módon látja. Ha csak egyetlen mondatot villantunk föl Szécsi Margit *Költő a Holdon* című, filozofikusan drámai költeményéből – „A mindenség csattanva széthasadt” –, már érzékeltettük azt az energiával teli létállapotot (rokon világ, rokon látásmód!), amely a grafikus műveiből szintén visszasugárzik. Nem csupán a *Látomásnak* (1965, akvarell) van „harci szelleme” – mintha a ló a Kháron ladikján hullámozó valamely *el-esett* fölött vigyáznék –, hanem azoknak a profán létikonoknak is (közülük is kiemelkedik az 1966-os akvarell, a *Szép piros hóhér*), amelyeken a színhatásában is furcsa arc mítoszi helyzetet teremt az *ítélkező* számára.

Ezen a stilizált önarcképen (?) több minden, például a távolodó ló-motívum (emlékezet) mellett a leveles gallyacska mint vértolulások rózsája (a nemesített rózsák mint vulva-jelkép) kap fontos szerepet. A *vörös színben* való tobzódás mindezt a személyiségen belül zajló drámát csak megerősíti. Nem vé-

letlen, hogy az elszánt – mindenre elszánt! – tekintet drámai karaktere megegyezik (vagy legalábbis ahhoz nagyon hasonló) az *Ady Endre-ikon*éval (1972, akril). Nagy László a személy külső jegyeit őrző ábrázoláson, vagyis az így fölismerhetővé váló fizimiska megörökítésén – mert portréi mélyebb gyökérrétek – mindig túlmegy. A csontboltozat alatt rejlő erőt, vagyis a drámai lényegét látatja. Ez a megfeszített irgalom még az olyan, látszólag alak-helyzetmegőrző képekben is benne van, mint a *Szécsi Margit – miniszoknyában* című akvarell (1966).

Ha a bravúrosan könnyed, a vers karakterét invencióval megragadó kéz kalandja a rézkarcok (Szécsi Margit-illusztrációk) és a cinkkarcok (Dylan Thomas-illusztrációk) sajátja, hogyné volna az az írásos-rajzos, a tollpróbákon jócskán fölül-emelkedő *firkáké*. Ezek a „firkák” – jórésztüket a *Kísérlet a bánat ellen* (1980) című album őrzi – minden ízükben a vonalháló összetettségéről regélnek. Eme „magánhasználatra” készült, jókedvű grafikai kaland-sorozat a személyes jegyekre utaló motívumokat, a paripát, a megtámadhatóságot előrevetítő arc célkeresztjét, stb., és a kalligrafikus szépséget, pontosabban a kézírásban rejlő érzelemtartományt együtt mutatja. A naplójelleg folytán munkafolyamatok – műfordítás, verskezdemények, -próbálgatások – szintén rögzítődnek benne.

Csoóri Sándor a *Versben bújdósó* költőjének képzőművészeti tevékenységét, formai, technikai magára találását – jórészt a szárnyas angyalok fölbukkanása apropóján – a Kondor Bélaival ápolintenzív barátságban véli meglelni. Jómagam más-képp látom. Kondor szálkás alakjai – nála a hagyomány fokozottabban meghatározó – egészen Dürerhez nyúlnak vissza. S bravúros rajztudása is, melyet a rézkarcokon fölöttébb látni, innen eredeztethető. Nagy László alakjai – a költő-grafikus természetközelsége folytán? – teltebbek. S a föltehetően Barcsay Jenő *Anatómiáján* is edződött rajzi biztonságának köszönhető, hogy a művész ember-, állat (ló, bika) figurái és az arc mint érzelmeket rögzítő (mozdító és kilökő) eszköz akarva-akaratlan az izmok játékát: feszülését és elernyedését ugyancsak tükrözik.

Az *életes* dinamikának, amely különböző erőforrások megnyitására és hasznosítására szolgál, ez a kiapadhatatlan forrása.

Nagy László: Szép piros hóhér, 1966, akvarell (Magántulajdon/ Gyarmathy László felvétele)

A mezítlábas angyal

KEREKES ELEK

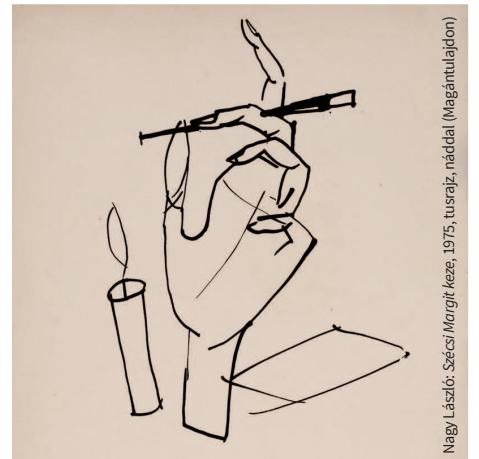
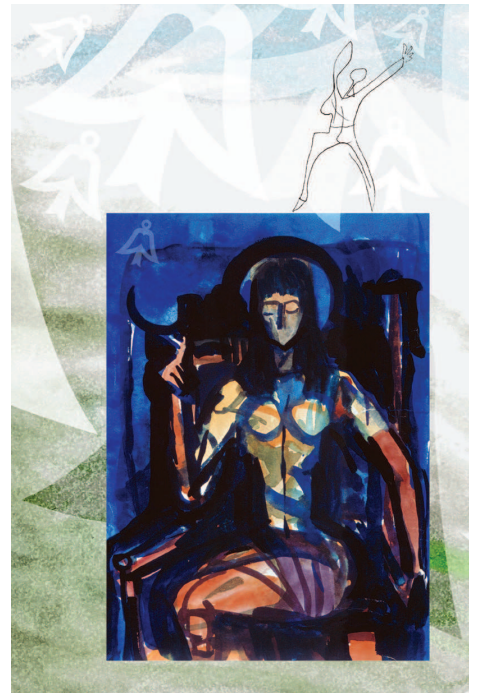
1980-ban megjelent két szépséges könyv, amelyekről nem sokan tudnak, főképpen a fiatalabbak. Antikváriumokban, könyvesboltokban nem lehet látni őket, a világháló könyvhirdetéseiben bukkannak fel itt-ott, könyvtári raktárak mélyén rejtőznek, aki kíváncsi rájuk, annak kihozzák őket lapozgatásra. Csoóri Sándor szavaival e könyvek a költői teljesítmény mellett „egy másik életmű töredékei”: a *Szárny és piramis* és az áramló időben mindig, mindenütt a *Kíséret a bánat ellen*.

Nagy László még csikókorában látta a Pegazust az iszkázi ház udvarán. Szeme előtt nőtt fel, izmos, domborodó temporú sörényes lett belőle későbbi rajzain. Ott lebeg majd Szécsi Margit cigarettát tartó laza kezénél, a fekete rózsát szájában tartó szép piros hóhér feje felett. Ott áll a Páfránydombon, Ádám és Éva alatt, majd átsuhan a betemetett nádason. Szárnyas angyalt hordoz az öregség látomásában, Hold alatt vöröslük az éjszakában. Feltűnik vörös ménként, hozzádörgöli nyakát párjához, majd ágaskodó csödörként viaskodik. Versenylo lesz a négylevelű lóherét szájában tartó Csurka István-rajzon – mintegy a szerencsejátékos attribútumaként. Ott van a versekben, a jegyzetlapok játékos vonalaiban. Nemesen ívelt, arab feje lesz, lebeg, száll a táj felett, vágat a mezőkön. Ahogyan Zelk Zoltán írta:

*Adjatok Nagy Lászlónak lovakat
szürkét és pejt és sárgát
tereljetek eléje
kilencvenkilenc ménest,
lerajzolja ő a kilencvenkilencnél
többször is, lerajzolja százszor
a ménék orrlükán kicsapódó füstöt
s a kancák füstön átderengő
eleven-dombormű furát.*

Kusza vonalakban ballag, égre nyerít, majd harcos ménként gitárólót hordoz a hátán, ikonikus szenteket és királyokat. Paripalábak, csüdök, csánkok, sörények vonalba zárva, vonalból kibontva, színtoltokból összerakva. Öserejű, leszegett fejű bika jön, szarvai közt az élet-halál keresztjével, egyetlen vonallal körülhatárolt tömeg. Sötét foltterek: sűrűsödő, apró vonalakból a feje, nehéz töke lóg a lába között, táguló orrlüka alatt pofáját felhúzza bög, füle hátracsapva, támad. Dinamikusan lüktető vonalhalmaz feszíti szét a fehér papírt, ahogyan kibontakozik belőle az egymást ölelő férfi-női test. Az ágyéknál sűrűsödik, lüktet minden, kezek ölelik át a fejeket, duzzadó mell domborodik, széttárt láb között a befogadó öltre ráfeszül a férfitest. A szerelem, az élet titkos misztériuma történik a síkon. Nászi halál.

Szécsi Margit szép nagy figyelő szeme – bárhonnan nézi a rátekinthető – szemkontaktust teremt az övével. Téren, időn, földön túli nézés. A test már elporladt, de tekintete végérvényesen itt maradt. Mint ahogy meztelen valója, mely angyalszárnyba öltözött áll a Balkán utca táblája mellett. Szárnyait ledobva, kéknyugalmú térben elszívja cigarettáját. Közeledik hozzá a busósereg. Középen a mi hercegünk, a fekete Ady úr, éjszakából éjszakába, ahol ordas üvölt az égre! „Éjjel tenyered éle előtt megnyílnak a falak...” Királyi kéz tartja a kicsikó fejét... Mint ha Kondor Béla rajzolta volna, miként a kék angyalt a karácsonyfa mögött, amely mellett megint csak Szécsi Margit ül! Mezítlábas angyal, lába, szárnya kilóg a keretből. Cipője a sarokban. Szagattott apró vonalkák. Majdhogynem szétesnek. A köréje rajzolt keret kiemeli e világból, tündölvé néz körbe a „havazás árnyékán”. Akár „a mindenséget mutogató” kerub. Kondor Béla. A piramis felett verdeső szárnyakban áttűnik a zuhanás káprázata.

Nagy László: Szécsi Margit keze, 1975, tusrajz, nádadal (Magántulajdon)

Nagy László: Szécsi Margit-ikon, 1977, akril, rétegelt lemez (Magántulajdon)

„Mert olyan kondori ma a világ”

FALUSI MÁRTON

A költői és a festői képzeletközösség a művészet történetében egymásra van utalva, az emberiség történelme pedig mindkettőre. Szimonidész még úgy fogalmazott, hogy „a festészet néma költészet, a költészet pedig beszélő festészet”, mert a polisznak példát mutató hősök és olimpikonok eszménye magától értetődően „szép” volt, akár szobrokban, akár epigrammákban örökítették meg. Lessing, a klasszicizmus ítésze már számolt azzal, hogy a nem tetszetős jelenségek, amelyek félelmetesek, vagy akár rútak, más törvényeknek vannak alávetve az irodalomban és a képzőművészetekben, mondván, „ki akarna megfesteni, ha látni sem akar senki”? Hiszen egyik művészeti ág sem mondhat le a csúfság, az árnyoldalak, a szeplők ábrázolásáról. Ezen a nyomvonalon jutott el odáig a német gondolkodó, hogy „a költészet tágasabb körű művészet, olyan szépségek is rendelkezésére állnak, amelyeket a festészet nem tud elérni”, és ragadtatta magát afféle kijelentésekre, hogy a képzőművész a szépségre, a költő a jelentésre koncentrálna, egyiküknél a kidolgozás, másikuknál a lelemény elsődleges.

Mi, több mint kétszáz esztendővel későbbi halandók, megmosolyogjuk ezt a dogmatikus feladatmegosztást. A magányos cédrus és Nakonxipán a festő vásznán sem pusztá dokumentációi a szépségnek, jelentésegészük pedig elszakíthatatlan mindattól, amellyel az irodalom, kivált a költői képzelet és logika kibővítette. Nagy Lászlót és Kondor Bélát sem csupán a – *Temetés után* című nekrológban megvallott – barátságuk és világnézetük köti össze, hanem valamiféle közös formanyelv, mely legalább

annyira a kidolgozás, mint a jelentés sajátja. Először is a korszellemmel dacoló, ezáltal azt meg is változtató művészi alapállásuk egyezése nyilvánvaló: az embert a létezés tiszta lehetőségeitől megfosztó hatalmi gépezetekkel való küzdelem, az ideológiák és masinériák jogával

– nemcsak a kéziratok margójára, lakó-környezetének autentikussá tétele végett, de ars poeticájának szimbólumait térben elhelyezve a két művészeti ágat, Susan Sontag kifejezésével, „radikálisan mellérendelte”. Amikor Ady kalapos portréját festette ecsettel a költő, saját Ady-képét,

Ady-felfogását vázolta, amelyet *A föltámadás szomorúságában* dolgozott ki, s később a Szervátiusz Tibor andezit Ady-szobráról írott versben árnyalta. Lám, egy példa, hogy portréfestmény, portrévers és szoborról mintázott vers hogyan összegződnék, interferálnak.

Ha a költészetéről próbálunk érvényesen fogalmazni, gyakorta használjuk a „festői” jelzót, s nem

szembeni antropológiai engedetlenség. Mindkettőjük mozdulatlan mozgatója a romantikus megindultsággá nemesített indulat, amely a formanyelvet teljesen kisajátította, tökéletesen birtokba vette, nem szolgáltatta ki magát az eszközök természetének. Korántsem véletlen, hogy a képzőművész Kondor verset is írt, a költő Nagy László pedig rajzolt és festett

éppen elmarasztalóan, míg ha valamely festmény mély gondolatiságát fejtegetjük, nem ritkán „poétikusságát” emeljük

Kondor Béla: *Női Ló, egy barátomnak ajándékul*, 1965, rézkarc, ajánlással (Magántulajdon)

Nagy László: *Ady-ikon*, 1972, akril, bronzpor, rétegelt lemez (Magántulajdon/ Gyarmathy László felvétele)

Nagy László: *Király és kiscsikó*, 1973, kréta (Magántulajdon)

ki. Mi tagadás, az efféle szófordulatok általában szóvirágok, s a tanulmányíró ötlettelenségét tükrözik, ám e két művész esetében nem beszélünk a levegőbe. A Nagy László-vers kondori koloritot és térélményt idéz. A konkrétot és az absztraktat, a reálisat és a fantasztikusot, a dekoratívot és a szimbolikust, a jelenvalót és a történelmit nem egymás mellé, alá vagy fölé állítja, hanem egymásra rárétegezi a kimondás helyzetére. A festői szimultanizmus a versformák, hangulatok és nyelvi regiszterek összetettségében is tetten érhető. Éppígy Kondorról sem csupán annyit jegyezhetünk meg, amennyit minden nagy festőről, hogy „intellektuális”, és nem attól válik a költőbarát eszmei rokonává, hogy azonos motívumokkal dolgozik – még ha van is hasonlóság –, hanem attól, hogy az egymásnak megfeleltethető, rokonítható eljárásokon túl is egy nyelvet beszél vele. Közös origójuk lehet William Blake: „Rendszert kell alkotnom, különben más rendszere igaz le, / Nem okoskodni és hasonlítani fogok, / az én dolgom a teremtés!” Erről a fűtöttségről tanúskodik Kondor verse, a *Mr. Blake* című, és Nagy László Kondorról írott portréverse, *A Mindenség mutogatója*: „Ott bent, ott fent a legmagasabb falakon szárnyas inasai közt Kondor mester, óceán-erővel ontja a formát, a színt. Hát mirevaló a gyász! Nem hagyta abba, de istenigazából működik tovább. Teheti, mert Dürer, Bosch és Blake úr a mennyei zsúri.” Ugyanennek a versnek a zárata magasrendűen élteti a művészi kreacionizmust: „Ilyenkor, ha velem van, másképpen látok. Hatalmának természetét elemezném, hogy tudjam, a százszorszépet csavarta-e meg ujja, vagy szemem irisén igazított? Mert olyan kondori ma a világ.” Lévéen mindketten mítosz- és rendszeralkotók, programjuk volt az állandó jelenlét a világ dolgaiban, s az azoknak tulajdonított hivatalos, ekként hazug értelmezések helyreigazítása. Hatalomátvitel a gondolkodás és az érzékelés fölött. A *Menyegző* szavakban citálja, magyarázza, egyben ki is egészíti a kondori vizualitást:

*arccal a tengernek itt állunk gyönyörű párban,
bűvölve mozdulatlanmá és megörökítnek
kameráikkal a propeller-fejű fotósok
lebegve a halak fölött, féltérden a zöld levegőben,
nem a kivégző szakasz, ó nem, csak megörökítnek,
csöves üveglencse-szemükből kiűt a hideg sugár,
kattognak, zengnek, acélszita-szárnyuk zenél,
kék darázs-gépek, precízek, csupa gombok, rugók,
motorizált rémek Kondor Béla baljós rézkarcairól,
s megörökítnek minket, megsokasítva arcunk
röptetik rotációsok: IFJÚSÁG, SÓLYOMMADÁR,
TIÉD A VILÁG ÉS TEÉRTED VAN A VILÁG*

De a *Menyegző* tengernek bemutatott házasulói tekintenek ránk Kondor *Ember-pár* című képéről, alakjaira nem tudunk úgy pillantani, hogy ne játszódjék le emlékezetünkben ama dévaj, pokoli lagzi, ahogyan Nagy László versének olvasásakor elképzeltük. S a „szellemi exkavátor” pusztító találmánya is olyasféle szerkezet, mint a Kondor-féle *Rakétakilövő állvány*.

A züllő, lefokozott humánnummal szemben az emberiség ősi nagyszerűségét képviseli a Nagy László-i poézis – jelentésében is ördögösre nevelt – szimbóluma, a ló. Figurája a versekből a pizskozatpapírra szökken, benépesítve a tisztulás forrás- és határvidékét. Egyszerre az édesapa, Nagy Béla kamarai aranyoklevéllel kitüntetett angol félvér kancsikaja, haszonállat és „bársony-kiscsikó”. „Legelői arabs kanca” és lova „tündérgertes, ordító Báthori Gábornak”, Sárkányölő Szent György vitéz paripája, szárnyas Pegazus és búcsúzó lovacska, kiben „nyihog, tipródva nyög ménese a halálnak”. A gépesítés ellentpontja, az emberibb ember, amint a *Búcsúzik a lovacska* című poéma zengi: „Én ember akartam lenni / az lesz hirtelen a gép”.

A kondori *Darázs király* kezében egy másik élőlény e logikából fakadóan testesíti meg a pusztulást, miként a furfangos ujjain műtücsköt babráló hadúr is ki tudja,

miféle ármánnyal szövetkezik. A *Késes embert*, Kondor híres festményének témáját Nagy László képversként is formába önti: „szívem fölé vonzod kezem, virág helyett, Késem – kés”. Másik híres képverse, a *Seb a cédruson* olyan személyiségek sorsát vetíti a Csontváry óta megkerülhetetlen jelképbe, mint Prométheusz, Dózsa, Csokonai vagy a „kerüb Kondor”. Miért éppen „kerüb”? A szárny, akár lóé, akár angyalé, fölemelkedésünk, fölmagasodásunk attribútuma, szemben a darázs, a propeller, a rotáció, a fémcsővek és csapágyak emberi természetet lealacsonyító mozgásirányával. Hasonló módokon csúsztatják egybe a szentet és a profánt Nagy László és Kondor. *Savonarola, a nők bálványja, Szent Péter és egy nő, A szentek bevonulása a városba* – hogy csak néhány Kondor-kép címét idézzük, amelyek az egyénben és közösségben, a Szentben és Városban öröközött szakralitás megromlását sugallják, és *A Zöld Angyal*t, avagy a meggyalázott menyegzőt Nagy Lászlónál. Sőt a költő ironikus festői önarcképét glóriával.

Nagy László: Kondor Béla emlékére, 1974, akril, kasírozott vászon (Magántulajdon)

Olyan rendszereket alkottak meddő valóságból és termékeny képzeletből mindketten, amelyek az eszmei hajszálcsoveség elve szerint átáramlanak egymásba, a tollat és az esetet ugyanaz a jelképtermő, egyetemes igazságkeresés vitte.

„Társalkodva az emlék-emberrel, aki hol angyal-, hol démonarcot ölt, itt sétálok a zöldben” – latolgotom én is, *a mindenség mutogatójával* együtt, emberi arcunk visszaszerzésének esélyeit. Mert olyan kondori ma a világ, és olyan Nagy László-i.

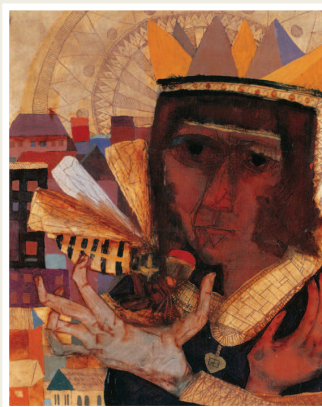

Nagy László

HÉT VERS KONDOR BÉLA KÉPEIHEZ

■ 1977. november

”

Kondor Béla: *Darázskirály*, olaj, farost, 1963 (Xantus János Múzeum, Győr)

KÉSES EMBER

Heródes is így kezdte ahogy ez
aki sihederkorban kutyusok
cicák fülit-farkát nyeste le
cifrált mint anyja a derelyét
összenőtt a kéz a késsel össze-
forradt hivatal s hivatás benne
így nem lehetett ő csillagszóró
toprongy köszörűs de csillagoltó
rekorder áramvonalas fejű
ím felöltöztetve jelképekbe
ünnepel most és viseli a vér
hemoglobinját sapka ez siltes
túlontúl szolgált s a háttér: arany

Kondor Béla: *Késes ember (Gyilkos)*, olaj, farost, 1959 (Magántulajdon)

Kondor Béla: *Tengerész álma (Óreg halász)*, olaj, vászon, 1964 (Magántulajdon)

DARÁZSKIRÁLY

Tűnődés mártírja ifjan s elevenen
fiúk ti holtak ez vagyok ó nem a szégyen
pirít s nem kutyaalázat párázza be
a hét világot átütő szemet fiúk
süvítsen-e szárny a távlaton-túli
távlatba mit bemértem égi gengszter
avagy szétpukkadjon szívem a földalatti
keszonban hol vasbeton könnyezik s kintről
rum néz be véres szemmel – ma nem születik
szárnyal bárki szárny és távlat bánata ez
nem a napvilág méze kell – kimondhatatlan –
fűnyelvvel biztassatok fiúk: süvítsen

A TENGERÉSZ ÁLMA

Egy csillagot hazai parton sáfrányhajút
imádok én odakötök álmod hajót
s ha laskafehér vitorlát eléd ereszték
bókolok neked gyönyörűm dehogyan a szesznek
majd rézoxid-orrom hófehérkévé varázslom
viszem eléd csupa tengergöröngy-pofámon
attól a perctől nincs közöm disznó szavakhoz
mert eljutva hozzád megtérek igaz magamhoz
angyali dalhoz kalácsos karácsony-este
pilézzem hó a férfinyomort kirekessze
s mint kire szerelem édesen nagy súly esett
Bermuda-háromszögben elsüllyedek

SZENT PÉTER ÉS EGY NŐ

Ez a kults a minékünk rendeltetett magasságé pinczétül hét emelet denevér s bagoly a szomszéd s Viola a naív – meg pokolfüst de nints kaloda zenélhetsz – mantsomnak is szolgál a húr s majd édenzünk dönghet a pokol alul én játékból hordom ezt a péter-gönczöt visel noha tsak a szívem hét kolonczot s még röpködnöm is illik hölgyem a súllyal de hölgyem sárgahajúm ne keserülj el ha tsak szemmel követsz is: megalakult s boldog a társaságunk íme ez a kults

Kondor Béla: Szent Péter és egy nő I., olaj, pasztell, 1967 (Magántulajdon)

GITÁROS NŐ

Te is megőrepszél nyakad megőrepszik s kell csipkeörv de esküszöm a síron túlról is látom a ráncot ajaj virág – erezet és hajzat elavul a húr is csupa mész lesz nyúzod mészkő-izülettel s mész-Jerikód nem döntöd le ajaj virág – dísznek helyezlek hölgyi szemétdombra ágyam kerek öt seb jó balsamot rája jó malacizmú bajnoknő ajaj virág – fenyegetek s látom tél van ahol ültél rámromol az étel életem és minden bosszúm is csak engem ér el ajaj virág –

Kondor Béla: Gitáros nő, olaj, pasztell, farost, 1967 (Magántulajdon)

FIATAL MENYASSZONY

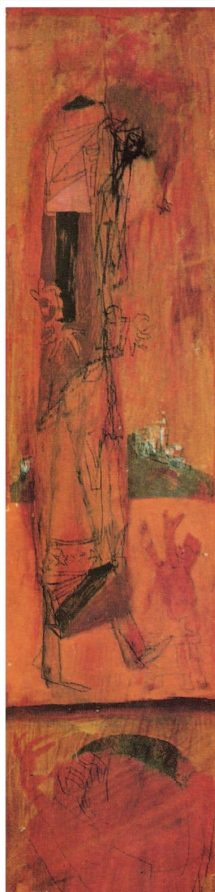
Habzik a koravén pofaszakáll s lecsurog termi a habot a pápaszem kerete is lég-fogú agg eb de szíve harapós itt ha menyegző lesz a cicák egerek rumosteáznak – művész ur megtébolyult? Szorong a kicsi nő kised skatulyába zárná be magát de szerepe őrangyal mentőövi – érzi homloka pántján fehér vadembertánc dobog körbe illene már e Picassó-trikósrá nézni de égi sugallatot hallgat: kisasszony menyországgal díjazom a kínját kisasszony legyen erős kisasszony ha lehet vigyázzon a művész urra

Kondor Béla: Fiatal menyasszony (Öreg udvarló), olaj, farost, 1968 (Magántulajdon)

BOHÓC

Mély aranytálkában glóriában mindig sötét a leves beakad kanalamba a kárhozott spinkók haja epesárga koromfekete talárba klepetyusba királyingbe hasztalan öltözök sündisznóbőrt is ölthetek átdőfik bennem az angyalt pátriárka-álcán is a fiút aki vasreszeléktől szaharához jutott el konnektoroktól az ég halálos villanyházába mulasztok hölgyek urak Mohácshoz mérve mi ez

Kondor Béla: Bohóc, olaj, olajkréta, farost, 1972 (Magántulajdon)

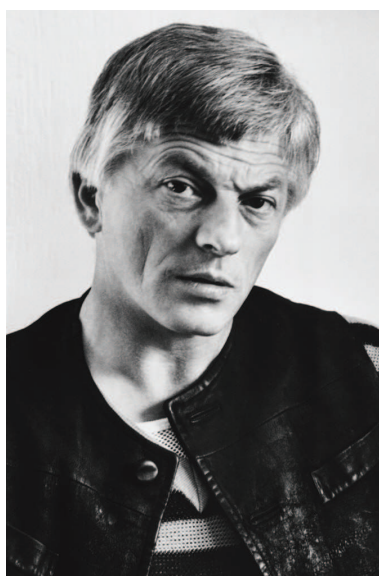
Rege a kerubról és a táltosról

Nagy László és Kondor Béla

PAPP MÁTÉ

Nagy László és Kondor Béla barátságáról többek közt Ágh István írt személyes hangvétellű visszaemlékezést *A ló és az angyal jegyében* címmel, de a vonatkozó szakirodalom is rendre foglalkozik kettejük – főleg poétikai – kapcsolatával (ld. Tüskés Tibor, Görömbei András vagy Vasy Géza Nagy László-monográfiáit). Ennek ellenére mégis nehezen tudjuk felfejteni az őket összekötő szellemi szálakat, illetve közös nevezőre hozni azokat az alkati-alkotói különbözőségeket, amelyek az oly sokszor kiemelt hasonlóságok mellett szintén részét képezik közössé avatott mitológiájuknak.

„Átváltoztató, bővülő hatalmúak és ők maguk átkos átváltozottság, megbűvöltség alanyai” – írja róluk lírai értekezésében Széles Klára,² érzékletesen mutatva rá azokra a jellemző irodalmi vagy képzőművészeti alakzatokra, illetve látványos stílusbeli metamorfózisokra, melyek mintha egy kútfőből pattantak volna ki, de kétféle módon, más-más mozzanatban kimeredve nyerték volna el végleges formájukat. „Legyek hát én is szenvedő! / Minden rohamnak engedő, / semmibe hamar lépkedő, / lépteken halk töprenkedő, / töprengést vágyakkal megvető, / megvetést szégyenül szégyelő, / szégyenkezéssel vétkező / s a vétkeket amúgysem ismerő / szelíd állat”³ – szól Kondor kevésbé ismert költészetének *Versikék* című darabja. Ezek a sorok kísérteties módon rímelnak a *Himnusz minden időben* szakaszaira, de ugyanilyen nehezen észrevehető átmenetet képeznek a párhuzamosan futó életművek között például azok az illusztrációk, amelyeket Kondor készített az 1966-os *Arcal a tengerhez*-kötet válogatott Nagy László-költeményeihez. „A védőborítón a *Menyegző* ifjú emberpárjának vonalban

Portré, 1973 (Magántulajdon / Balla Demeter felvétele)

absztrahált képe, csak a segítségért nyújtózkodó és a virágot tartó kéz a megnevezhető, szárnyak tűnnek át a paláston, holdba vagy napba vagy virágba fogalmazódik át az egyetlen emberi fej, közben az egész kompozíciót hatalmas élő vitorlásnak véljük, melynek a hajószervezet a távlata a tenger kékjén. Önálló mű az irodalmi inspiráció alapján.”⁴ (Ágh István) Ezek a képzet-keresztmetszetek árulkodnak talán a legplasztikusabban a szövegekből kibomló látvány, illetve a látottakba vetített tartalom azonos alapanyagú, ám – az átfedéseken túl – eltérő mintázatokat, árnyalatokat is felvillantó művészi munkájáról. Mert nincs az az értelmzői sor- vagy vonalvezető, ami egy az egyben megfeleltethetővé teheti az egyébként könnyen összemosható látomásokat eltérő hátterű horizontját. Kondor műtermének rejtélyes kulisszáit és Nagy László íróasztalának ritkábban

„Tort ülni újjászületésre még távoli.”

(K. B.)

„ma nem születik

szárnyal bárki

szárny és távlat bánata ez”

(N. L.)

nyitogatott fiókjait többek közt azért is érdemes felkutatni, hogy ezek az oda-vissza ható színváltozások ne sematikus összevetések mentén, hanem valamifajta mintát adó, de másolhatatlan „metaforma” szem előtt tartásával nyilvánuljanak meg újra.

Vannak ugyan nyilvánvaló utalások főleg Nagy László költészetében, amelyek bizonyos verselemek létrehozásával mintegy bevonják saját bűvkörükbe a – Csoóri Sándor szavaival élve – „testvér-tehetség” verbalizált képi világát (a *Menyegző* „motorizált rémei” a többi közt), mégis inkább az áttételesebb kapcsolódási pontok lehetnek az érdekesek. Érdemes azt is figyelembe venni, hogy Kondor festői-költői világában nem érhető olyan mértékben tetten a pályatárs hatása, mint fordítva. „Rettentő sokat vitakoztam, hogy fogadják be; Nagy Laci volt az, aki végül is teljesen elfogadta mint költőt, ő járta ki, hogy a versek megjelenjenek. Bár az igaz, hogy az első Kondor-vers a Vigiliában jelent meg; nagy-nagy hűhó volt, ivászat és a többi. Ezt Pilinszky intézte el, de enyhe gúnyos mosollyal.”⁵ – emlékszik vissza a közös baráti társaságban eltöltött évekre Erdély Miklós, megerősítve azt a „legitimizációs” szándékot, ami a már befutott, korábban képzőművészettel is foglalkozó költőt az általa nagyra tartott festő – nem igazán besorolható – lírai munkásságát illetően hajtotta. (Egyébként az *Élet és Irodalom* képszerkesztőjeként ő közölte a lapban Kondor grafikáit is.) Mi sem bizonyítja jobban a Nagy László részéről tanúsított elévülhetetlen ragaszkodást, mint az a termékeny túlvilági társalgás, ami a „*lőrinci szárnyasfű*” halála után kezdődött el benne. „Társalkodva az emlék-emberrel, aki hol angyal-, hol démonarcot ölt, itt sétálok a zöldben. Miért látogat

meg ennyiszer? Bizonyára tudat alatt hívom, mert hiányzik. Itt van, de még nem a televíziózási ingben, a mohakesztyűt még nem húzta föl. Ki mondja, kicsoda mondhatja, hogy halott vezet itt elevent?” – olvashatjuk a mementóként közölt *A mindenség mutogatójában*.⁶

Mínta Kondor Béla *Dante és Vergilius* vagy az *Idő múlása* című festménye derengene föl Nagy László álomképeiben, ahol a két költő egymás nyomában száll alá a poklokra és szemléli az alvilág szörnyszülöttjeit. S mínta ez esetben Kondor bukott angyalhoz hasonlatos alakja lenne az, aki bevezeti *versben bujdósó* társát saját sötét jelenései közé... A sokszor citált *Hét vers Kondor Béla képeihez* ekfrázisai, a *Seb a cédruson* képe vagy a *Szárny és piramis* „betűképe” ennek az élménynek csak a felszínét érinti, emblematikussá emelve ugyan egy-egy töredékes részletet, de tudat alatt tartva annak lényegi szervezőelveit. Ha a Nagy László-féle hosszúverseket vizsgáljuk, valamelyest közelebb juthatunk ahhoz a metaforahalmazhoz, melyben a kondori világteremtés elemei látens mó-

Kondor költői működésének keretei közt.) A Nagy László-i Zöld Angyal delejes, pusztító szárnyas lényé például látszólag ugyanazon végítélet küldöttje, mint Kondor angeológájának meganynyi figurája (Órangyal, A forradalom anygala, Pártútó angyal, Késes angyal, Harcos angyal stb.): nem azonos a Biblia különböző rendű és rangú hírhozóival, nem rendelkezik más kultúrkörből való, konkrétan körülhatárolható mitológiai attribútumokkal sem, leginkább Rilke „iszonyú angyalaira” hasonlít, akik szenttelenül járnak, kelnek az emberek között, szinte észre sem véve, hogyha valakit összetipornak vagy éppen felemelnek.

Bár *A Zöld Angyal* című vers főképpen a paraszti kultúra eltűnéséről szól, a központban lévő, szelvésszerű jelenés tágabb összefüggésben is elhelyezhető az életműben. Ennek tükrében pedig ugyanez a művelet elvégezhető mondjuk Kondor *Bukás* című festményének földre száműzött, ikaroszi alakjával is (azzal együtt, hogy ez a kép valamilyen szinten elüt a fentebb említett angyaláb-

teremtmények? Kondornál „az ikonok allegóriájának visszfényét” viselik magukon, „az apokaliptikus groteszk gépezeteiben” öltönek testet, hogy Borbély Szilárd szavaira hivatkozzunk,⁷ aki a Kondor-képeket szemlélve arra a következtetésre jutott, hogy a szocialista eszmében való hit lenyomata a mai napig ott maradt a festői térképzés rétegeiben, s mögöttes szellemiségében. Még akkor is, ha a kondori gondolkodásmódtól oly távoli ideológia a legtöbbször visszajára fordított jelképekben mutatkozik meg. Ebből kiindulva összevethető a Nagy László származásából adódó képviselői jelleg, nevezetesen a szétbomló vidéki parasztvilág megörökítésének költői vágya, valamint az egy ideig munkásként dolgozó Kondor Béla erősen idézőjelbe tett „urbánus” szemlélete, forradalmi látásmódja is. Utóbbi persze önmagába fulladó utópiaként kezeli a termelésre és a technikai fejlődésre kihelyezett, egy társadalmi réteg érdekeit érvényesítő, mindeközben az állítólagos kegyeltjeit (is) kizsákmányoló és megfélemlítő hatalmi gépezet működését; ahogy az előbbi sem áltatja magát azzal, hogy az általa felvállalt népi hagyományhoz kötődő populáció a régi formák közt létezhet tovább a megváltozott világrendtől függetlenül. Tehát mindketten kívül rekednek közvetlen kulturális-szociális köreiken, ami természetesen alkotói ösztönző forrást is jelent.

Ide tartozik még az az ambivalencia is, ami Nagy László költészetének normatív etikai vetülete, illetve Kondor – Pilinszky kifejezésével – „szenvedélyes széksziszé” között fennáll; ezzel párhuzamosan pedig a korszerűség kérdése is, ami ugyancsak problémaként merülhet fel mindkét hagyaték feldolgozása közben. A Kondor esetében minduntalan hangoztatott, és valóban nem alaptalan reneszánsz típusú sokoldalúság (képzőművészet, irodalom, zene, modellezés) kétségtelenül szokatlan, bár nem páratlan jelenség a huszadik századi magyar művészetben. Az ehhez társuló, akár modernitásellenesnek is nevezhető művészi technika és stílus csak fokozza azt a rendkívül szuverén, következképp iskolákon, irányzatokon kívüli alkotói folyamatot, melynek végeredménye valójában csak önmaga teljesítményéhez mérhető. Nagy László pályája nem tűnik ilyen magányosnak, de kevésbé megszenvedettnek sem. Kondorral való kapcsolatában a szinte testvéri szeretettel körülvevő kortársért való konok küzdelem érhető tetten, ami párhuzamos az

Kondor Béla: *Dante és Vergilius*, olaj, vászón, 1961 (Petőfi Irodalmi Múzeum)

don tűnnek fel, majd vegyülnek el újra a szövegek alap kontextusában. (Ahogy azt fordítva a már idézett – a *Himnusz minden időben* szólamait visszhangzó – *Versikék* esetében is láttuk, kivételesen

rázolásoktól). Mert milyen környezetben jelennek meg ezek a sehová sem köthető, bizonyos szempontból a magánmitológia kereteit is szétbontó, antropomorf külsejű, ugyanakkor embertelen aurájú

Nagy László, 1977 (Magántulajdon/ Nagy András felvétele)

önmaga művészi identitásáért folyó harccal. A másik részről tanúsított, kimondatlanul is érzékelhető benső viszonyulás (ld. „Béla, Samu és Mr. Blake” Mártélyról küldött levelét)⁸ az őt segítő megerősítés és inspiráló jelenlét érzékelésében jut el ahhoz a szellemi közösséghez, amiből kettejük személyes történeteken túli legendáriuma mindvégig táplálkozik.

Kormos István Nagy Lászlóval készített interjújában⁹ egy pillanatra felelevenedik a Kondor halálhírére csillapíthatatlan zokogásban kitörő költő képe. Ez a mozzanat megejtő módon érezteti azt a fájdalmas, de törvényszerűnek tűnő elszakadást, ami után a folyamatos búcsúzás hangjai, a magányosan, szárnyaszegetten verdeső lélek nezei szűrődnek ki a verssorok közül (ld. az 1978-ban kiadott *Jönnek a harangok* értekmötet egészét, különösen *Fejfák*-ciklusát). „A halálraszántak magányosak. Gyalázat volna gyanúsítani őket; hogy összeesküsznek. Pedig ez a látszat. Mintha összesúgnának szélben, esőben: ma én, holnap te.”¹⁰ – Nagy László (Kondor posztumusz kiállítás megnyitóján elhangzó) szavai ezek, amelyek valamiképpen mégis azt visszhangozzák, hogy a terhekben osztozó közösségvállalás „lélegző elevenségén” nem foghat még a halál sem. „Mert a darázs, mint sírjából Jézus, tavaszra megint föltámad, / büzt és pinceszagot árasztva sírjából kiszáll pompában megújulva. / De ti, akik elnémultan fektüztök a csüggedésbe, a mocsárba hullva, / mit keresnétek e sivatag földön? Mézet? Virágot? Röpködni szárnyat?”¹¹ – írja Juhász Ferenc *A tékozló országban*, önkéntelenül is elénk idézve Kondor Béla *Darázskirály* című festményét; amely címet Nagy László is áttemelte 1968-ban megjelent versfordítás-gyűjteménye elé. De a költő szekrényajtóra festett, önarckép-ikonján keresztül is a Darázskirály megtört, egyenes tekintetével szembesülünk.

Ha nem is fogalmazható meg közösen kialakított ars poétika, az kétségtelen, hogy egy megmagyarázhatatlan és tulajdonképpen levezethetetlen rokonság van létezés- és alkotásmódjuk között. Még akkor is, ha habitusuk, lelkialkatuk ellenkező beállítottságra vallana, vagy ha a műveikben kialakított szimbólumrendszer nem azonos áttételekkel fordítja szépségre az adott valóságelemeket. Mintha Kondor mélységet és magasságot bejáró kerubi lényé jobban elszakadna a földből vétetett jelenségektől, teljesen átadva magát a civilizáció „transzcendens tényeit” felvonultató képek mestersége, mégis éltető közegű atmoszférájának. Nagy László elemi erejű ráolvasó képessége ehhez képest egyfajta táltos-szereppel ruházza fel költői küldetését, melynek viszont majd minden ígész energiája a meggyalázott föld sebeinek begyógyítására irányul. Az általa megült látomás-lovak féktelen sebessége, pegazusi elemelkedése *nem kárhóztatja az embert végtelenségre*, ahogy Kondor sötét angyalai, repülőszerkezetei sem próbálják mindenáron újra *meghódítani a mennyországot*. Ennek ellenére – a szavakon túl s a képek mögött – valami mégis mindig az emberbe szőtt matériát átjáró metafizikai valóságot sejteti...

„Nehezen telt az éj. Nyakamat többször föltettem az ágy támlalécére, úgy sikerült elszendernem olykor. Álmodtam sokat, de alig emlékszem valamire. Csupán

Kondor alakja tiszta, a feje kerek, arca mosolyog s mond[ja], hogy legyen már, ha kicsit is, transzcendentális, mert nagyon kínlódva festem a képecskéket. A ködre nyitottam ablakot, köd jött a fáradt levegő helyére. Havat majd ezen a télen se látok, mondtam.”¹² Az élete vége felé újra intenzívebben rajzolni kezdő Nagy László kezét ismét Kondor vezeti, s szárnya szélével újra és újra meglegyinti szívét. „Korán ébredtem, fáj a szívem, / éreztem, valóság az álom, / angyaltollat keresni mentem, / hő ragyogott az egész világon.”¹³

1 ÁGH István: *A ló és az angyal jegyében* (Nagy László és Kondor Béla barátságáról), Forrás 2001/3.

2 SZÉLES Klára: *Nagy László és Kondor Béla*, Kortárs 1968/11.

3 KONDOR Béla: *Versikék = Uő: Jelet hagyni* (Kondor Béla festményeivel szerkesztette és a szöveget gondozta: Győri János), Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1974.

4 ÁGH István: *A ló és az angyal jegyében* (Nagy László és Kondor Béla barátságáról), Forrás 2001/3.

5 ERDÉLY Miklós: *Kondor Béla, a korszak és az avantgárd* (Hangfelvétel az Artpool archívumából) <http://www.artpool.hu/Erdely/Kondor.html>

6 NAGY László: *A mindenség mutogatója = Uő: Versek és versfordítások I.*, Holnap Kiadó, 2004.

7 BORBÉLY Szilárd: *Kondor Béla kiállításának Madem-beli megnyitósövege*, Debrecen, 2012, <https://www.youtube.com/watch?v=cPrOw5tVX4M>

8 Kondor Béla levele Nagy Lászlóhoz = *Havon delelő szivárvány*. In *memoriam Nagy László, vál., szerk. GÖRÖMBEI András*, Nap Kiadó, Budapest, 2000.

9 KORMOS István: *A költő nem tévedhet*, in *Adok nektek aranyvesszőt*, Holnap Kiadó, 2011.

10 NAGY László: *Az öldöklő angyal tövében*, in *Adok nektek aranyvesszőt*, Holnap Kiadó, 2011.

11 JUHÁSZ Ferenc: *A tékozló ország*, Kossuth Kiadó, 2013

12 NAGY László: *Krónika-töredék / 1975. november 8.*, Forrás: PIM / Digitális Irodalmi Akadémia.

13 NAGY László: *Az angyal és a kutyák = Uő: Versek és versfordítások I.*, Holnap Kiadó, 2004.

„Ratkónak, M[argit].-nak levelet írtam...”

Nagy László levele Ratkó Józsefhez a Béres-üggyel kapcsolatban

BABOSI LÁSZLÓ

Ma már szinte érthetetlennek és hihetetlennek tűnik, hogy a napjainkban jól ismert és sokak által használt Béres Csepp elismertetéséért, kereskedelmi forgalomba hozataláért az 1970-es évek második felében költőknek, íróknak, filmeseknek és különböző területen dolgozó értelmiségieknek kellett egy sajátos „szabadságharcot” folytatniuk. Ennek a küzdelemnek az egyik elindítója Ratkó József volt, aki 1987-ben így emlékezett erre vissza: „Dr. Béres József három évet vett el az életemből. 1976 elején ismertem meg őt és munkáját, s attól fogva versnél, drámánál fontosabbnak tudtam, hogy megpróbáljam, ami azóta is lehetetlen a magyar egészségügyi kormányzat merevsége miatt: megpróbáljam elhíttetni nem országgal, világgal, csak néhány szakemberrel, orvostudóssal, hogy érdemes lenne azt a szert, amelyetől feltalálója s egy-két melléje szegődött orvos konokul állítja, hogy gyógyítja a rák bizonyos fajtáit, érdemes lenne megvizsgálni »egzaktan«, mire jó, jó-e egyáltalán. [...] Keserűség, düh és jó remény váltóláza gyötört-edzett mindannyiunkat, akik végül is a Béres-ügy mellé szegődöttünk: írók, filmest, öttusa-világbajnokot,¹ politikust,² professzort, gyakorló orvost egyaránt.

Ahogy kitudódott, hogy Kósa Ferenc filmet forgat a »gyógyulás gyanújába keveredett« betegekről, ádáz ellenfeleink támadtak, s mint mindig, most is hisztérikus dühvel utasították el »a tudomány nevében« a kutatót, a »csodaszert«, amelyről pedig semmit sem tudtak. S noha sajtótítlalmat rendeltek el az úgynevezett Béres-ügyben, egyik napilapunkban mégis megjelent egy mocskoló írás e »háromnapos csodáról«, sejtetvén azt is, hogy talán dr. Béres József nem beszámítható.³ Viszont az ország egyik első számú költőjének, a gyémánt-arcú Nagy Lászlónak írását nem tették közzé.⁴ Aki író, újságíró a Béres-ügy mellett jó szót szolt volna, némaságra ítéltetett. Mint általában. Nagyobb baj volt, hogy hónapok, évek teltek el, s »a jószert, a mérget« nem kezdték el vizsgálni, ahogy kell.⁵

Közismert, hogy Béres József és Ratkóék többéves „harca” következtében a helyzet gyökeresen megváltozott, s ezzel nem is kívánok foglalkozni.

A Béres-üggyel kapcsolatban Ratkó József hagyatéka őriz költőtársától, barátjától, Nagy Lászlótól egy rövid kézíratos levelet, egy hozzá csatolt gépiratos cikket, melynek

Nagy László ELHÚLT BOLONDOK NYOMÁN

Dehogy merevít meg delelés még romlatlan madár a májam gyöngy még bennem az elrendelés hogy a bolondok útját járjam amíg a vérem kereké jár a szél amíg számat csiszolja lesz a veszett ügynek bolondja békákkal tüzdelt kalap alatt lesz a májusért fölkel beszéd ha napozik a bírói szék s négy lába négy szál százszorszépen s hollók ha babarózsák szemét kiszedik szólva hogy jómadár egy se marad étlen se tétlen ha tüntetve hogy éljen a rák harsog a köpenyhád fehéren fölzokog a vers feketében kidadogja ki van veszélyben ha naparanyból annyi karát vész el a fények veszőhelyén ha nyög a remény ha a zászló a veszejtők lábain kapca vonszolódik titkon a sárig s tulipánfák tornyát legázló rühes apokalipszis-kanca rablónak ha szívárványt sárlík lesz a veszett ügynek bolondja világra a gondot kibontja lesz idő ami sose felejt mert kéz is lesz hogy írjon röhejt s kint az országos panaszkönyvbe – száll csuklómra csillagok örve kiszakad a fohász az árva hogy egy bolond százat csinálna a száz pedig milliomot

címe *Megszületett. Híradás egy ígéretes gyógyhatású szerről*,⁶ valamint a megszületésekor Béres Józsefnek ajánlott *Elhúllt bolondok nyomán* című vers gépiratát.⁷ A küldemény a Béres-ügy 1977 év eleji állapotát rögzíti. Nagy László a levelét nem keltezte, de a naplójába 1977. február 1-én ezt jegyezte fel: „Ratkónak, M[argit].-nak⁸ levelet írtam...”⁹ Az elkövetkezőkben Nagy László levelét szeretném bemutatni.¹⁰

Kedves Jóska!

Küldöm az interjúhoz kapcsolt, illetve főlébe helyezett megjegyzéseket. Azt gondolom, ezt kérted, – de ha félreértettem volna, magát az interjút elküldöm, amit most gépeltek.¹¹ – A közlemény ma látom, megjelent.¹² Este, tegnap, P.-val¹³ beszélünk. Sok mindent mondott, pozitív dolgokat. Ezeket most idő híján nem közlöm, csak annyit, hogy 5 millió forintot szavaztak meg a kísérlet folytatására, az ügy egyéb támogatására. Nehéz napokat élünk át tegnap estig. A kormányzatban még tegnap is vészesen marakodtak.

Kedd

Szeretettel üdvözöl

Nagy László

x

Írásom még most sem jelenhet meg. Kicsit még várni kell.¹⁴ De már nyugodtabb vagyok.

x

Kedves Jóska!

Küldöm az interjúhoz kapcsolt, illetve főlébe helyezett megjegyzéseket. Azt gondolom, ezt kérted, – de ha félreértettem volna, magát az interjút elküldöm, amit most gépeltek. – A közlemény ma látom, megjelent. Este, tegnap, P.-al beszélünk. Sok mindent mondott, pozitív dolgokat. Ezeket most idő híján nem közlöm, csak annyit, hogy 5 millió forintot szavaztak meg a kísérlet folytatására, az ügy egyéb támogatására. Nehéz napokat élünk át tegnap estig. A kormányzatban még tegnap is vészesen marakodtak.

Kedd

Szeretettel üdvözöl

Nagy László

Írásom még most sem jelenhet meg. Kicsit még várni kell. De már nyugodtabb vagyok.

1 Balczó Andrásról van szó.

2 Pozsgay Imréről van szó.

3 Lásd Lukács Mária: „Csodaszerről” – Gyógyítás helyett = Népszava, 105. évf., 1977. jan. 23., 19. sz., 4–5.

4 Nagy László: *Megszületett. Karácsonyi híradás a rákellenes szerről* = Uő: *Adok nektek aranyvesszőt. Összegyűjtött prózai írások*, 2. bőv. kiad., vál., szerk., jegyz. Nagy András, [Budapest], 2011, Holnap Kiadó, 143–144. Ennek egy korábban megjelent, módosított, az interjút tartalmazó változata: *Megszületett. Híradás egy ígéretes hatású szerről* = *Filmvilág*, 1987, 3. sz., [35–36.]; Erről lásd még Nagy László leveleit feleségéhez, Szécsi Margitához [*Levelek Nagy László hagyatékából* = *Hitel*, 8. évf., 1995, 7. sz., 6–9.], valamint a költő naplóját [*Krónika-töredék. Nagy László naplója 1975. február 14-től 1978. január 29-ig*]. Itt szeretném megemlíteni, hogy feltehetően 1978-ban Ratkó is megfogalmazott egy témájában és monda-

nivalójában Nagy Lászlóéhoz hasonló cikket, ami a fent említett okok miatt akkor szintén nem jelenhetett meg. Lásd RATKÓ József: [Hírlík, hogy dr. Béres József...] = *Ratkó József Összes Művei. III. Próza*, szerk., jegyz. BABOSI László, Budapest – Nagykálló, 2014, Kairosz Kiadó – Ratkó József Olvasótábori Egyesület, 326–327.

5 RATKÓ József: *Hogy ne váljék tragédiává = Ratkó József Összes Művei. III. Próza*, 186–187. Erről lásd még: KÓSA Ferenc: *A Béres-ügy. Naplójegyzetek* = *Filmvilág*, 30. évf., 1987, 3. sz., 30–34.; *Az utolsó szó jogán. Portréfilm dr. Béres Józsefről. Részletek a Mafilm Objektív Stúdió 1976–1986-ban készült dokumentumfilmjéből. Rendező Kósa Ferenc* = *Filmvilág*, 30. évf., 1987, 3. sz., 37–43.; BÉRES Klára: *Szirtfoknak lenni. Béres József életútja*, Béres Rt., 1999, 93–112.

6 Nagy László: *Megszületett. Híradás egy ígéretes hatású szerről* = *Filmvilág*, 30. évf., 1987, 3. sz., [35.]

7 A költő később az ajánlást elhagyta.

8 Nagy László feleségéről, Szécsi Margitról van szó. A levelet lásd: *Levelek Nagy László hagyatékából* = *Hitel*, 8. évf., 1995, 7. sz., 7–8.

9 Nagy László: *Krónika-töredék. Nagy László naplója 1975. február 14-től 1978. január 29-ig*, s. a. r. Görömbei András, 1994, Helikon Kiadó, 362.

10 Szeretném megköszönni Nagy László fiának, Nagy Andrásnak, hogy engedélyezte édesapja levelének publikálását.

11 Lásd Nagy László: *Megszületett. Híradás egy ígéretes hatású szerről* = *Filmvilág*, 1987, 3. sz., [35–36.]

12 Az Egészségügyi Minisztérium közleménye = *Népszava*, 105. évf., 1977. febr. 1., 26. sz., 5.

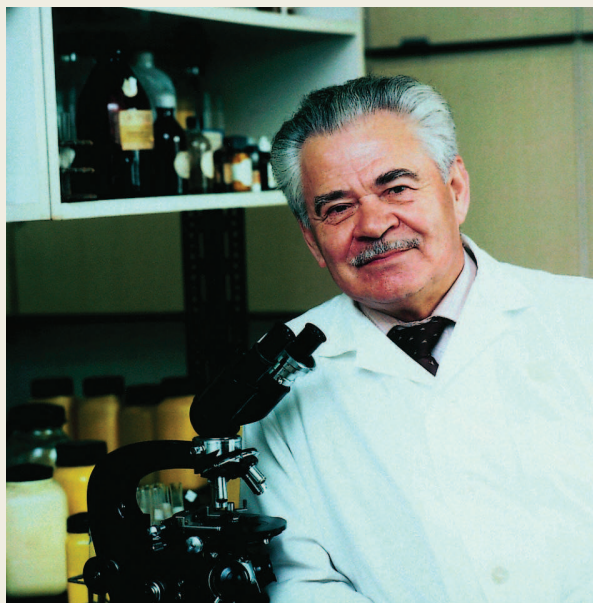
13 Pozsgay Imre politikusról van szó.

14 „Csak” tíz évet kellett várni. Lásd a 4. lábjegyzetet!

Nagy László MEGSZÜLETETT

Karácsonyi híradás a rákellenes gyógyszerről

A brándozás a csodáról – ez is emberi és gyönyörű képességünk. Ma már a megváltást nem várjuk az égből, mi emberi csodákra áhítozunk. Figyeljük a tudományt, a kutatókat erőnkéből telhetően követjük is, ahogy ez mai költőkhöz illik. Sárközi György írta valamikor: „Higgy a csodában!”. Én hiszek benne, csak a csodában hiszek – mondtam 15 évvel ezelőtt egyik íróársamnak, mikor a szabolcsi „krumplis ember” írását a folyóirat visszaadta, mint „sarlátán” munkát. Immár a gyógyszerről sokat tudunk, egyre inkább személyes ügyem is. Karácsony lévén, nem fújunk meg ítéletes harsonákat, de néhány húrocskát megpendítünk. Szabolcsban, a szabolcsi homokon, az Isten háta mögött, megszületett a Csoda. Még gyermek. Azért beszélünk érte, hogy felnőhessen, ember-ezreket, -milliókat megváltson a szenvedéstől.

Dr. Béres József, 1993. (Béres Klára: *Cseppben az élet*, 2010)

A feltaláló Dr. Béres József tudományos munkatársa a Kisvárdai Növénynevelési Intézetnek. Vele és a gyógyszerügyről készített hosszú dokumentumfilmet Kósa Ferenc filmrendező. A szereplők orvosok, győgyult betegek, családtagok.

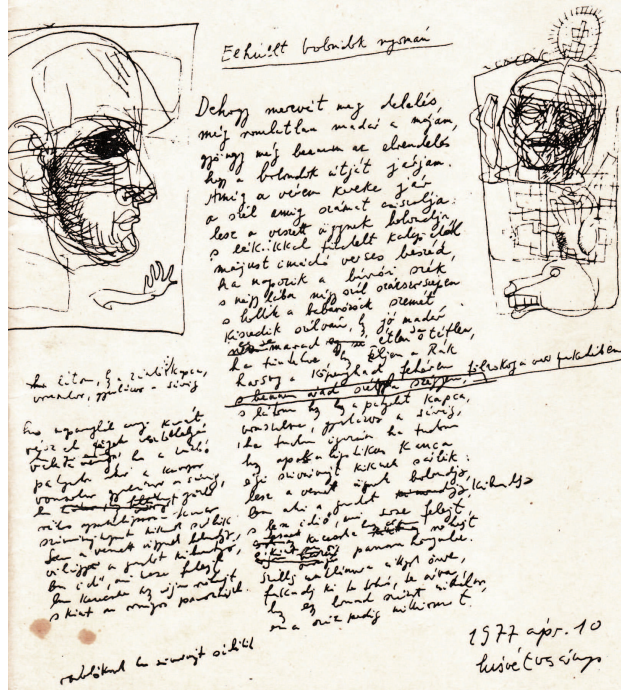
Kénytelen megjegyzések. Aggódva bocsátom útjára ezt az írást. Aggódok a földalálólért s találmányáért, és aggódok sok ezer emberért, aki élni szeretne. Az alább közölt interjú a múlt év Karácsonyára jelent volna meg az *Élet és Irodalomban*. Az utolsó pillanatban vontam vissza, mert a december közepére ígért és várva-várt onkopatológiai jelentés nem érkezett meg. A gyógyhatású szerrel folytatott kísérletről a Chinoín gyár vezérigazgatója csak január 21-én adott hivatalos levelet. Ebben egyebek között olvasható, hogy a készítmény nem toxikus, azaz: nem mérgező. Ezt az egyetlen és igen fontos közlést vártam türelemmel és fegyelmekkel. Megjegyzendő továbbá, hogy a *Népszava* január 23-án cikket közölt a feltalálóról, a szerrel, néhány szakvéleménnyel megtűzdelten. Oly módon, mintha maga a készítmény okozná a kísérleti állatok pusztulását. Az Onkopatológiai Kutatóintézet említett jelentésében erről szó sincs. Hiszen akkor mérgezőnek kellene lennie. Úgy látszik, a cikkíró is nagyon várta a hivatalos közlést, s a kellő pillanatban harciasan elsütötte mondanivalóját. Mindenképpen megjegyzendő, hogy a tények ismerete nélkül, meggondolatlanul cselekedett. Neki csak az a fontos, hogy a rákkal fertőzött emberek nem győgyultak meg, hanem elpusztultak. De vajon a szertől-e? Valószínű, hogy a ráktól. Hirtelenül következtet, holott a kísérletnek eddig csak az első fázisai zajlottak le, sejtenyészeteken, rácsálókon. A cikkíró ügyet sem vet az

emberekre, akik a gyógyulás gyanújába keveredtek. Elmondja, hogy a feltaláló csupán két órát alszik naponta. Most nemcsak a korrekciót akaró készenlétem, de aggodalmam is megszólal: ő már csak két órát alszik, s nem sokáig bírja a szolgálatot. A cikkíró kijelentéseket hallgatott el a gyógyulásokról s leszögezi, hogy nincs szakszerű bizonyíték. Ezt honnan tudja, hogy ha nem járt utána? Említ halálesetet olyan gyanúsítással, mintha az illető a készítménytől halt volna meg. Ezt mivel bizonyítaná, ha erre kerülne sor? Tudtommal orvosok, főorvosok olyankor folyamodnak „csodaszerekhez”, ha már semmiféle gyógyszer s módszer nem segít. Kijelenti, hogy a földaláló elhatárolta magát az orvostudománytól. Szerintem a szakteknitvények zárkóztak el, tisztelet a kivételnek. A „társadalom-veszélyességéről” ilyen értelemben is lehetne beszélni. Írásából érződik s rosszízű, gúnyos irányultság. Említi a „jó gyógyszereket”, az úgynevezett citosztatikumokat. Ezeknek a káros mellékhatása közismert. Ha e gyógyszerektől valaki megmarad: véletlennek tekinthető, tudományos bizonyíték erre is van. Palackból kiszabadult garázdszellemről beszél. Ezt az állítását is meg lehet fordítani, s máris etikai, társadalmi, politikai, sürgősen megoldandó kérdések sorakoznak elénk, mégpedig a találmány érdekében. Nem a jó gondolat palackbadugaszolását jelenti-e, ha ez az egyelőre felbecsülhetetlen kezdeményezés ilyen felületes értelmezéssel kerül nyilvánosságra?

Van azonban a cikkíró záradékában egy indítvány. Eszerint az ártalmatlan szert gyártani kellene, hogy a gyógyszerárakban kapható legyen. Ha más indítékból is: ezzel tökéletesen egyetértünk. Lepleződjék le ez a „háromnapos csoda”!

1977. január 24.

Az utolsó szó jogán (PORTRÉFILM DR. BÉRES JÓZSEFRŐL) MAFILM – OBJEKTÍV STÚDIÓ, 1987

Nagy Gáspár AMÍG

N. L.-nek a „legvidámabb üzenetekből”

Istenem,
hát ezt is megértem!
Plakátokon ázik az arcom
s patakszik értetek – ugye értetek?! –
a könnyem -:
de
falragaszokdom
éjjel és nappal
és pont ide
mert
letépheteden
lemoshatatlan
leverhetetlen
.....
a m í g
egy félelemtől
átlyuggatott
ország roskad
a versek betűire!

(1985)

HOMMAGE

Nagy László

IANCU LAURA

Elhalt mag

„**A**tkozott világ halt meg szemem előtt” – írta a szűzi vadságtól alig felismerhető udvart szemlélő, hazatérő költő. „Itt még az Isten is nyomorult” – idézte fel a gyermekkorából táplált gondolatot, igazát nyomatékosítva. De vajon meghalt-e, meghalhat-e egy világ? Teteme elfér-e egyetlen megállapításba? Igen. Valami meghal benne. Van, és lesz idő, amikor a halál mindenre, a világra is ráfeketedik. Arra is, aki megszökött. Előbb, mint gondolná. De miképpen nyomorult a nagy Isten? Ott is üt, ahol simogatni kéne? Mi tagadás, nehéz lehet a költőnek énekelni ott, ahol mindenki sír, ahol „a nyomor [...] melle csupa kitüntetés” (*Elfogynak a fák*). „Magamban én annyi embert vittem, mint égbolton a csillagok” – vallja *Virágzó rozson* című versében. Kicsinyes az az Isten, aki a csillagos eget s a magasságába kapaszkodó emberiséget bírta az iszkázi garabonciásra? És csoda, hogy ezek után rettegnek a „vihart keltő garabonc-deáktól” (*Bolyongó*)? Búsan, vígan, de mindenképpen gyönyörűen száll a vihart jelző porfelleg, benne minden, ami egyedül benne van, és sehol másutt, soha nem volt még a világban. A költő felemelte. Elfeketedett föld felett „por és hamu” felleg. Száll. Nézi az iszkázi úton virágzó rozson heverő utas. Pogányos szemével aztán a Somló tükrébe pillant. Fűszállal szájában mondja, mintha kérdésre felelne: „Most már hiszem, amit eddig csak Istenről gondoltam: a rosszat is... a rosszat is értünk engedte...” És ezúttal már nem megy haza. Az elhalt magnak nincs halála.

Nagy László VIRÁGZÓ ROZSON

Virágzó rozson a szél habot vert,
én a szélén lehevertem.
Hallgató fülemre harmat cseppent
s megcsendült a világ bennem.

Óriás szövénygár volt az égbolt,
sürgő orsó minden csillag.
Sokáig tűnődni időm nem volt,
köszöntött a jázminillat.

Messziről szállt, meglepte az ingem,
iparkodásra biztatott.
Magamban én annyi embert vittem,
mint égbolton a csillagok.

Gyulai Líviusz: Nagy László szülőháza Iszkázon, 1994, linómetszet

KOVÁCS ISTVÁN

Ajánlások

Annak idején, negyven-ötven éve legkevesebb fél évet kellett várni, míg egy kiadó induló poéta könyvének kiadásáról döntés született. 1970 és 1972 között a Magvető Könyvkiadó, a Szépirodalmi Könyvkiadó és a Móra Ferenc Könyvkiadó (Kozmosz Könyvek) egyaránt elutasította kötetemet. Ezután elvileg a biztosított magánkiadás adott némi esélyt a megjelenésre. Ehhez a pénzen kívül szükség volt a kötetről írt lektori jelentésre. Nagy Lászlót kértem meg rá, aki öt évvel azelőtt pártfogásába vette *Elérhetetlen föld* című antológiánkat. Ő azon a véleményen volt, hogy a magánkiadás a dilettánsoknak biztosít egérutat a megjelenéshez... Márpedig: „üsd-vágd a dilettáns!” – hirdette. Ennek tudatában vállalását, hogy véleményem íráseimről – biztató értékelésnek is elkönnyvelhettem...

Őszintén szólva, számítottam rá. Ekkoriban jelent meg Edward Stachura *Szekercelárma* című regénye, amelynek fordítójával ő ajánlott be az Európa Könyvkiadóhoz a frissen kinevezett „lengyel” szerkesztőnek, Gimes Románának. Így önálló

könyvvel számon tartható irodalmi bemutatkozásom – jöllehet Stachura maszkjában – neki, Nagy Lászlónak köszönhettem. Az *Elérhetetlen földdel* megalapozott személyes kapcsolatot *A halál ajkain* című, neki dedikált versem emelhetette a lélek magasába. Zavart dadogásomat, hogy verset ajánlottam neki, bizalommal fogadta. Nem a szerkesztőségben olvasta el, hanem meghívott a Vadász étterembe vacsorázni. A pincér tiszteletteljesen állt az asztalunknál, s várta a rendelést. Amikor Nagy László letette a géppapírt, vette észre, hogy törzsvendége nem az étlapot böngészte. „Azt hittem, az étlapot olvasta...” – mondta zavartan. „Jól hitte, a lélek étlapját...” – hangzott megnyugtatóan. Ez egyben nekem is szólt: elfogadta az ajánlást.

A HALÁL AJKAIN

Nagy Lászlónak

Íránytűd árnyék nélküli kő.
A barlangtüzek kialszanak.
Hamuba rajzolt halak
úsznak a cseppkő-biblián át.
Árnyék nélküli kő a Nap:
agyagtáblák jelfókuszain
fölglyújtja Babel toronybárájt.

Népek anyanyelv-vonalzója,
szerkeszthető mondatok.
Ajunkra omlik a homok-bólya,
koráll-tüdőnkön dér vacog.

Süllyedő hangod jéghegyet,
napfénytemetőt hasít.
Csillagostyák és tengerek,
lűkter az éj halántéka,
a Tejút pengéje vakít.
Reszelő agyú szellemek
bevérik nyelvünk határait.

Eső és csigalépcső-lárma,
a síkos égre só zuhog.
Az idő rozsdálló vizén
elmerül halál-pontonod.

1972. szeptember 4-én írta meg lektori jelentését *Havon forogó ég* című kötetemről. Ezúttal villámgyorsan megszületett a döntés. Nem engedélyezték a magánkiadást. Nagy László írása a kulturális miniszterhelyetteshez, Marczali Lászlóhoz került, aki néhány sorát vádiratnak érezhette. (Másként persze, mint azt, amelynek alapján 1950-ben tizenöt év börtönre ítélték – talán szocdemes múltjáért.) Utasította a Móra Könyvkiadót, hogy a következő évben a Kosmosz Könyvek ne két, hanem három bemutatkozó verseskötetet adjon ki, s biztosította hozzá a többletköltséget. A miniszterhelyettestől kapott ukáz miatt a versekhez nem nyúltak a szerkesztők. Első kötetem 1973-ban úgy jelent meg, ahogy kéziratként a kiadónak átadtam.

Kovács István versei

Kovács István az Elérhetetlen föld című antológia egyik kötője, legfiatalabb a kilenc közül. Megjelent első verseitől figyelem útját. Ez az út kezdetül fogva nehéz neki: nemcsak a kifejezésért kell megküzdenie, de vállalnia kell a herce-burcát is, hogy érvényt szerezzen verseinek. Igaz, ettől a méltánytalanságtól nem ő ítélte-

tik szegyenkezésre. De nem akad, aki elpiruljon, mint ahogy nem akad antológiájuk ügyében, míg azt az Írószövetség vette pártfogásába végül. Botrányosnak tartom, hogy egy „gondra bátor” fiatal tehetségnek a magánkiadásához akkor kell folyamodnia, mikor tucatyszámra jelennek meg üres, nihilista, kozmopolita és tehetségtelen kötetcskéék az ország számlájára.

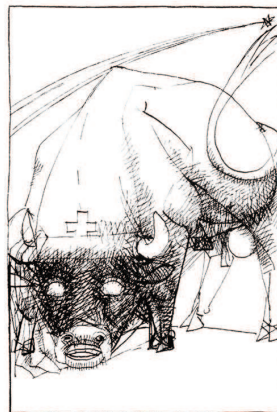
Mint fent mondtam, kezdetül fogva figyelem útját. Az akkor megpendített tiszta és üde hangot megtartotta máig. Azóta sokat gazdagodott költői eszközeiben is. Nemcsak a pontosságért küzd sikerrel, de úgy látom, a modern irányzatokból használható vívmányokat is beoltja költészetébe. Meglepő képei, okos fordulatai igazi tehetséget mutatnak. Ésszerűség, történelmi tájékozottság éppúgy jellemzői. Édesapja mint katona a háború vége felé tünt el. Talán ezért kap erős hangsúlyt, elégikus hangzást kötete elején az apátlanság. Az esztelen véráldozat itt méltán elsomorítja. De a nép szabadságharcainak, forradalmainak fényében s tragikumában is bátran időzik, – nem éppen a gyászos okulás végett, hanem a vállalás nagyszerűségét kimondandó. Itt kapcsolódik a magyar költészet hagyományához, folytatva a folytonosságot. Ezeket a tényeket is nagyon fontosnak tartom a kötet megítélésénél. Ha költészetünk jövője is gondunk, vétek egy új árvaságra kárbotlatnunk az ilyen etikus tartású, tisztahangú tehetséget, mint Kovács István. Verseit feltétlenül kiadásra javaslom.

Budapest, 1972. szeptember 4.

Nagy László

Nagy László: *Halál*, 1966, tusrajz Miguel Hernández verséhez (Magántulajdon)

1976 júniusában Nagy Lászlónak alkalmá lett Edward Stachurát megismerni, aki a könyvhét egyik külföldi vendégeként vagy tíz napot töltött Magyarországon. Pusztás Károly, a rádió legendás hírirodalmi szerkesztője hívott meg mindhármunkat az egyik Bródy Sándor utcai borozóba, ahol Csoóri Sándor is csatlakozott hozzánk. A rádió egyik stúdiójában aznap vették fel Stachura *El condor pasa* című novellájából készült hangjátékot, amelyet Huszárik Zoltán rendezett, s a dalbetétekhez maga az író szolgáltatva a gitárzenét. Azért tanult meg énekelni, mert dadogott. Nekünk is előadta néhány dalát. A megtérbolyodásig következetes maradt mindahoz, amit leírt, vagyis amit rákényszerített az élet, s amit megpróbált önsorsrontón rákényszeríteni az életére. Az örök béke jegyében meg kell fosztani magunkat az „én”-től, az „énség”-től, az „énünk”-től. Az „én” szembeállít a másikunkkal, az „én”: háború – próbált bennünket meggyőzni. Mosolyogtunk. Nem vettük észre, hogy kísérti a halált... E találkozást követően bő másfél év múlva meghalt Nagy László... Rá másfél év múlva öngyilkos lett Sted – Edward Stachura... Két és egynegyed évvel később váratlanul elhunyt Huszárik Zoltán.

STED

*voltak, akik megszülettek,
voltak, akik meghaltak,
és voltak olyanok is,
akiknek mindez kevés volt*

Hiába hívtál,
nem mentem csúszkálni a Visztulára,
s te illetlenül
átgyalogtál a park terítőjén,
amelyre foltot olvasztott
a csatornapára,
belemosódtál a KÖDbe,
pontokká estél,
mint gyilkossá nagytított áldozata
a FILMnek,
amelyet mindketten szeretünk.

Szeretünk –
javítanál ki most,
mert nem igeidő az emberi élet,
nem a *volt*, *van* és *lesz* szánalmas függvénye...
A *voltra* mondható, hogy *van*,
a *lesznek* megfelelője a *volt*,
s a *vannál* se több a *lesz*:
ez a mi halhatatlanságunk...
Utolsó esélyünk – mondaná Csoóri Sándor,
sugallná mindkettőt Nagy László némasága.
Nekik hangoltad gitárodát
– hány éve már? –
Virággá vált az ember,
s a dallamok kaptárából
kirajzottak a méhek.

2

...a húrok kettős sínpárján
elindult a *fehér mozdony*...
Véres kézzel intettél utána,
négy ujjad –
világtájakra szóródó szikrák,
az ötödik,
az élet cirkusz-jelképe,
megmaradt,
hogyan fölmutathasd a halálnak.

Én valóban irigyeltelek,
Sted,
hogyan te télen a telet,
tavasszal a tavaszt,
nyáron a nyarat,
összel az ősz szeretet,
mert én mindig a tavaszt várom,
tavasszal is tavaszt...

3

Azt mondtad,
napfogyatkozás kellene ahhoz,
hogy ne nézz a napba,
(vagy hogy doktori értekezést írjál).
Az égbolt kártyaasztalán
mint nyert pénzt
mégis egymásra csúsztatod
a Holdat s a Napot.

Verseket írnak hozzád.
Ne bosszantson.
Tudom,
hogyan ezt akartad legkevésbé,
de szeretnek,
Sted,
élő étellel szeretnek...
És, ahogy írtad: minden költészet...
így vers a hallgatás is,
hímnusz,
végtelen poéma...

Ígérem,
sírodhoz nem megyek soha,
és gyertyát se égetek érted.
Lángjától megperzselődhet a nyírfa,
s a novemberi temetők
úgyis csak este nyolcig támadnak föl.

Befejezem.
A Körös menti gátórházban majd találkozunk,
akár egy hónapig is maradhatsz,
vagy tovább,
amíg a nap szemébe lehet nézni,
s nem szomorkodnak a parti fűzek.

ZSILLE GÁBOR

Bövényfüves vodka

Nagy László több alkalommal járt Lengyelországban, főként Varsóban. E néhány napos utak mindig termékenynek bizonyultak. 1974 szeptemberi tartózkodása során *Életem* címmel hosszabb önéletrajzon dolgozott egy budapesti szerkesztőség felkérésére. Az is tudható, hogy e vallomásának egy terjedelmes szakaszát a varsói Europejska (azaz Európa) szállodában fogalmazta. Ebben az önéletrajzban több, meglehetősen személyes jellegű lengyel kötődésére is fény derül. Például megtudjuk, hogy „Lengyel tisztí zubbonyban jártam iskolába. Egyik unokabátyám, aki a román királyi gárdából szökött át, szerezte a befogadott lengyelektől.”

Életem során publikált költői munkásságában mindössze egyetlen lengyel vonatkozás szerepel, s az is a kései természetben. *Balassi Bálint lázbeszéde* című versének hetedik strófáját így indítja: „Lengyel szép Zsuzsánna, citera et cetera”. Egy magyar lírai életmű összes lengyel motívumának ez bizony meglehetősen csekély – ráadásul ez a sor nem is saját költői lelemény, hanem Balassi Bálint egyik verssorának nyilvánvaló áttemelése, átírata: „Lengyel szép Zsuzsánna vevén citeráját”.

Mindazonáltal szívesebb a kép. Hiszen igaz, hogy élete során mindössze egyetlen lengyel vonatkozású költeménye jelent meg, ám van egy nyolcsoros Nagy László-vers, amelynek kézírata véletlenszerűen maradt fenn: a költő halálát követően felesége, Szécsi Margit bukkant rá a fiókban heverő telerajzolt jegyzetlapok között. Felfedezését átadta Csoóri Sándornak, aki a *Hitel* folyóiratban 1989 nyarán lekötölte azt. Az azóta eltelt tizenhét esztendő során többször is megjelent nyomtatásban.

A vers maradéktalan befogadása előzetes vodkaügyi ismereteket igényel. Címe – az eredeti lengyel írásmód szerint fonetikusan: wódka żubrówka – azt jelenti, hogy bövényes vodka,

pontosabban bölényfüves vodka. Az elnevezés szorosan kötődik a bölényekhez. Kelet-Lengyelországban, a belorusz határ közelében található a Białowieżai Nemzeti Park, amely arról híres, hogy ott élnek szabadon az európai bölény fennmaradt példányai. (E kiterjedt erdőség 1979 óta szerepel az UNESCO világörökség listáján.) A bölényes vodkát egy olyan, ott tenyésző fűféléssel zamatosítják, amelyet a bölények is szívesen legelnek. Minden egyes palackban ott lebeg egy-egy szál ebből a növényből. Ami pedig a bölényeket illeti, e faj a kihalás széléről táncolt vissza: a második világháború pusztítását mindössze nyolc példány élte túl. Belőlük jött létre a jelenlegi, körülbelül ezer állatot számláló populáció. E felvezetés után íme a vers:

Nagy László VODKA ZSUBROVKA

”

Varangy-lábfejű éj az éjben
caplat a szív körül;
szorul a száj tüzes pohárhoz,
virrasztok lengyelül.

Homlokomig a busa védjegy
már égődik belém:
néz mozdulatlanul belőlem
az utolsó bölény.

Megfigyelhetjük, Nagy László milyen mesterien foglalja finom öniróniába a téma kínálta lehetőségeket. A vershez 1989-ben írott kísérőszövegében Csoóri Sándor felteszi a könnyen kínálkozó kérdést: miért nem került bele e nyolc sor a költő legutolsó, *Jönnék a harangok értem* című kötetébe? Így töpreng: „Rögtönzések ítélté? Melléktermékek, és kihagyta? Ha annak ítélté volna, akkor miért másolta le olyan gondosan, hogy jóváhagyó szándékát jelezve lendületesen alá húzta még a címet is, és a lezáró kis csillagot is odarajzolta a vers alá? Vagy lehet, hogy egyszerűen megfélekedett róla? Ez elképzelhetetlen. Hiszen Nagy László azok közé a klasszikus lelkületű költők közé tartozott, akik a versírást magát és a megírt verset is eseménynek tartották. Felejt-

hetetlen és kiiktathatatlan történetnek. Akkor pedig csak az történhetett, hogy az 1974-es lengyelországi út élményét nem akkor és nem ott, Varsóban írta meg, hanem jóval később, élete utolsó heteiben. Ha jól tudom, Zbigniew Herbertet fordított utoljára. Lehet, hogy ezt a lengyel hangulatot a Herbert-versekből rázúduló lengyelországi motívumok ébresztették föl benne. Így aztán még az is elképzelhető, hogy a Vodka zsubrovka a Kondor-versek mellett Nagy László utolsó befejezett írásának számít.”

Csoóri gondolatmenete világos. Némileg ellene mond a tény, hogy Nagy László *Krónika-töredék* című naplójában nem esik említés bármiféle bölényes-vodkás vers születéséről, pedig e naplóban minden új írásművéről gondosan beszámol – gyakran még azokról a versekről is, amelyek csak tervként fogantak meg benne, ám soha nem születtek papírra. Mindezen túl, az általam rendkívül becsült Csoóri Sándornak egyetlen – igaz, a remélt megoldás szempontjából nem döntő – állításával szállok szembe: magától értetődőnek veszi, hogy a verset Nagy László vagy az 1974-es varsói tartózkodása idején írta, vagy élete utolsó heteiben. Teszi ezt személyes kötődésből, hiszen 1974-ben együtt kalandoztak a lengyel fővárosban. (Akkor koszorúzták meg Krzysztof Kamil Baczyński emléktábláját.) Ám Nagy László egy esztendővel később, 1975 júniusában is járt Varsóban – ráadásul akkor külön szállodában lakott, a Bristolban, míg a magyar küldöttség többi tagja az Europejskiben. Vagyis jóval több ideje és oka lett volna egymagában virrasztani, kezében tüzes pohárral, mint 1974-ben. Ez természetesen csak feltételezés részéről, de talán nem teljesen alaptalan. Akárhogyan is történt, a magyar költészet gazdagabb lett egy lengyel témájú verssel. S persze én is gazdagodtam. E nyolc sor olyan mélyen a tudatomba égett, hogy amikor 2013 májusában néhány napot Varsóban töltöttem, versebe írtam a saját Vodka Zsubrovka-változatom:

BÖLÉNYFÜVES VODKA

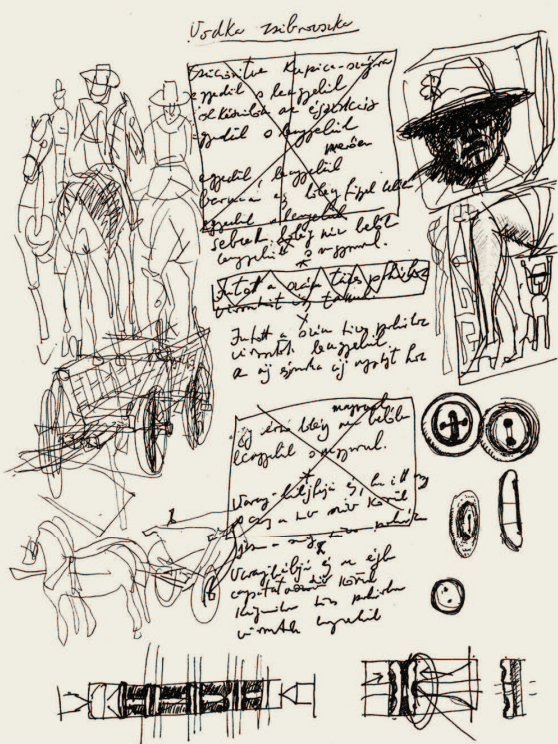
Jobbomon fehér sas,
balomon medve ül,
torkomban szesz lángol,
virrasztok lengyelül.

Arcom kocsmagőzttől,
száz óztól márványos,
körben lángol Varsó,
főnixmadár város.

Izzó házak között
állok derékhadnak,
a kopott falakra
himnuszok olvadnak.

Az én csontom olvad,
vértanúkat hallok –
újjászületnek mind
a holt téglahalmok.

Vállamon gyászlepel,
arcomon lenge tüll,
élők, holtak között
virrasztok lengyelül.

FENNMARADÁS

(Nagy Lászlónak)

európa egy kis tavában
és a tóban kis szobában
nem dán szerb nem makedón
európa egy kis tavában

tavának rőt maszlagában
nem a temse nem a don:
ősök akiket sintu nem véd
akik néhány fennakadt név

akik kedve is másra üt
fennmarad-e Európában
ha csak egyetlen fiában
ahogy hullt fénye visszasüt

NAGY LÁSZLÓ

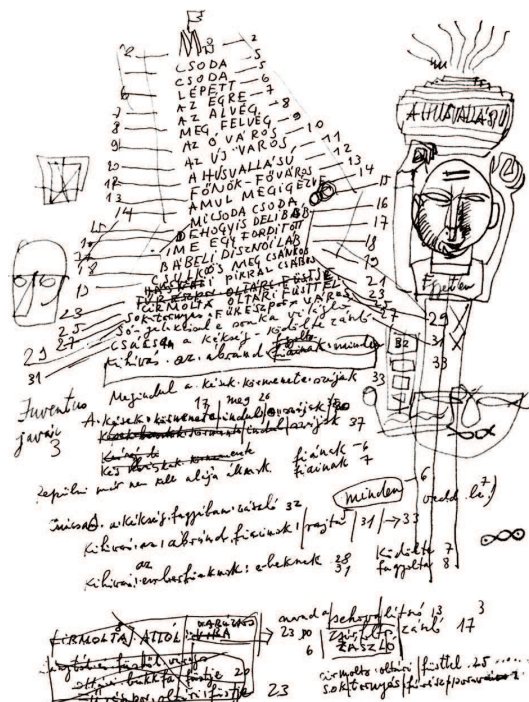
A fúrge társaságban futni senki se restell. Loholnak innen és túl, loholnak lépcsőn le s fel. De ha segítni kellett – utcán át, „bárki”-nek –, a lassulábú embert egy se előzte meg. Meg se közelítették. Mind fáradt volt. Beteg. Más bajánál sajátja százszor keservesebb. Őt ölte a betegség, csontját őrlötte meg, s hol voltak erejétől az egészségesek? Őt emésztette mindaz, amit más letapos, amire más nagyot köp, s kikerül az okos. Rossz hivatalnokok, törtető irigyek lába alól hozzá kerültek az ügyek. Miattam is nem egyszer járt emeleteket, hogy szénám rendbe hozza, közölkék versemet. Előszobákat álltunk, míg odabenn locsogtak: Bayreuth, sok nyári emlék... s hasonló fontosabbak. Az előtérben álltunk, beljebb nem invitáltak, püderszínű pofával, művelten kidumáltak. Bennem már forrt a méreg és emelygett a szégyen, hogy éniattam kell ilyeneket megérteni. A szűk folyosójából megverten fordultam ki: – Ide is kár volt jönnünk... – Eh! Rájuk kell csak hagyni. Nem rossz bácsik azért... – mondta, de nem mosolygott. (Ma vádol már, ami akkor csak tompán sajgott: idő előtt fölértük közsikla erejét. S elfújta a betegség, akár egy tollpíhét.)

Nem nekünk

Nagy László *Húsvét* című képverse alá

Itt állunk a húsból elmerülve, hússal eltelten, mégis éhesen mindhalálig, mert erre az éhségre nincs gyógyír, nincs recept, nem múlik el, nem múló éhség, miféle éhség, mire éhes olyan nagyon az ember, mire éhes annyira, hogy képes önmagát felzabálni, mert a húsból elmerülés önmagam felzabálását jelenti, ami képtelenség, ami lehetetlen, és ebben rejlik az egész titka, az egész végtelen szomorúsága és szálnalmas céltalansága, hogy önmagam, az én nem felzabálható, nem semmisíthetem meg magam, a húst hús nem zabálhatja fel, és mégis, elmerülve az első pillanattól az utolsóig, és ebből a húsóceánból soha, egy pillanatra sem felbukkanni, mindvégig odalent, a zsigerek és a zsír sötét testmelegében, „az alvóg és felvög, az ó város, az új város, a

húsvallású székesfőváros ámul megéjzve”, mert ez a sötét, ez a derengő testmeleg jó, ez az egyetlen otthonunk, mondjuk, mondjuk vagy gondoljuk, vagy sosem mondjuk és sosem gondoljuk, de nem is kell ezt mondani vagy gondolni, mert az erről való tudás olyan mélyen van, olyannyira elválaszthatatlan tőlünk, hogy valójában mi magunk vagyunk ez a sötét, ez a derengő testmeleg, ez vagyunk és semmi más, „*íme egy fordított bábéli disznói láb*”, ez vagyunk, mert ez akarunk lenni, ezzé lenni akartunk, és mivel nagyon és sokáig és hősiiesen akartunk, íme, a miénk is lett, megkaptuk, nesze, annyira akartad, annyira de annyira sóvárogtál utána, annyira de annyira elfordultál mindattól, ami nem erre a célra irányult, nem erre a sötét testmelegre, elfordulni, hátat fordítani, megtagadni, leköpní és nem akarni tudni róla, ezzel kezdődött, és ezzel folytatódott, és ezzel is ér majd véget, elfordulni attól, ami nem hús, megtagadni azt, ami nem hús, leköpní azt, ami nem hús, tudni sem akarni arról, ami nem hús, ennyi csak, nem több, ennyi az egész, ez kellett ahhoz, hogy végre elmerülhessünk, hogy végre eltelhessünk nem múltó éhséggel, „*áll a sonka majd száll alá pokolra*”, és ha olykor, ritkán, halkán és észrevétlenül, a forró zsír rottyogásának mélyvilági zenéjét felülmúlni képtelenül mégis volt valaki, mégis létezett valaki olyan, aki arcát emberfeletti, tehát isteni módon mégis a Nap felé fordította a húsóceán helyett, ha ez a valaki vékony, remegő hangon szóvá tette, hogy talán van még e sötét testmelegen kívül is tér, sőt, hogy egyáltalán létezik e testmelegen kívül másféle test és annak másféle melege, ha volt is ilyen valaki, volt, van, lesz, és ha volt, és szóvá tette, és ha most szóvá teszi, és ha szóvá fogja tenni, a hús süket csendjét kapja majd válaszul, semmi mást, a hús süket csendjét „*az éter hidegében*”, itt állunk behúzódvá a hús süket csendjébe, halljuk távolról a remegő hangot, ahogy szóvá teszi, ahogy ismét szóvá teszi, és amíg él, szóvá teszi, amíg él, szóvá tette, szóvá tette, nem hússá és zsírát tette, itt állunk és halljuk, és aztán elmegyünk és halljuk, és aztán meghalunk és halljuk, mert ahonnan ő és a hozzá hasonlók szólnak, az a mi igazi hazánk, túl a húson és túl a zsíron, „*néktek ma koncok lágy kapuja tárul*”, mondja, de nem nekünk, ugye, nem, ezt nem nekünk.

Húsvét című versének egyik rajzos kézírata, 1973 (Magántulajdon)

UGHY SZABINA

Zöld lobogás

Sokáig nem szerettem Nagy László verseit. A *Ki viszi át a Szerelmet* volt az egyetlen, amire diákként azt mondtam, hogy igen, tetszik, de azt is későn, csak az iskolában ismerem meg, és akkor, mint minden kamasznak, hatványozottan gyanús volt minden, amire mások azt mondták, hogy szép.

Életünk két nagy alapélménye (a sok száz közül) közösnek mondható Nagy Lászlóval, mindketten ugyanannak a hegynek a lábánál nőttünk föl, amelynek borából Hamvas Béla a világbéke alkalmából koccintana, s mindketten ébredtünk már

Nagy László: *Godolphin Arabian*, 1972 körül, akril, falemez, vázlat (Magántulajdon)

hosszú alattatás után gyerekként úgy, hogy a takaró alatt bal lábunkat keressük. De még mielőtt nagyképűnek tünnék, hogy magamat Nagy Lászlóhoz hasonlítom, ráadásul úgy, hogy költészetét sokáig nem éreztem a magaménak, mentségemül szólva, hamar be kell valljam, hogy versei olvastán azonnal tudtam, hogy az úrbéli szél titkait tudó, de a föld legmélyebb feketéjét is ismerő ember műveit olvasom. Nem nyugodtam hát, hogy földim és részben sorstársam versvilága kizárjon magából. Tudtam, belőlem hiányzik még valami, ami az ő befogadásához szükséges.

Mi hiányzik belőlem, ami Nagy László lüktető, fényes szikrákkal pattogó, eget és földet, ősit és modernt egybeolvasztó lobogásában megvan? – faggattam magam.

A jó kérdés sokszor magában rejti a választ is. Nagy László költészetén való elmélkedésemkor rájöttem, hogy én csak az árnyékból vagyok képes nézni az ősi táncot, a vers zenéjét, az élet iránti szerelemben égő költészetet. Hiányzott belőlem a tűz ismerete és tudása, ez a hiány volt az, ami kizárt engem Nagy László költészetének köréből.

A tűz tanulásának és felélesztésének sokféle módja lehet. Talán óvatosságból, a tűz forróságától való félelemben, vagy talán csak azért, hogy megvédjem magam az esetleges csalódástól, kerülőutakon közelítettem hozzá. Egy időre félretettem Nagy László verseit, és helyette Ágh Istvánt, Szécsi Margitot, majd Nagy László prózáit, naplóit, esszéit olvastam. Ilyen hosszúság bolyongás után jutottam el életem egyik legperzselőbb versélményéig, a *Vértanú arabs kanca* című prózaversig. Ez volt az a vers, ez volt az a kapu, amin keresztül be tudtam lépni a tűzbe, amely megtanított a feltétlen bizalomra és odaadásra Nagy László versei: a *Gyöngyszoknya*, *Tűz*, *Álomi beszédem*, *Válamon bárányos éggel*, *Szármnyak zenéje*, *A Zöld Angyal*, *Ha döng a föld*, *Hegyi beszéd* iránt.

Magamra ismerem a *Vértanú arabs kanca* nyitóképében, a Margit-kápolna egykor fehér, ma már sárga falait, a bazaltosz-

lopokat, a Besenyő-erdőt és a részeg kapásokat is ismerem jól, akik ma már jórészt Ajkára járnak vagy Devecserbe, az egykor szebb napokat is látott ipartelepre. Lassan harminc éve nézem ezt a tájat. Jöhet vörösiszap vagy a fél hegyet felvásároló patrónus, nem változik itt semmi, így lesz az egész valahogy egyre nyomorultabb. Ugyanaz az ősbűn homályosítja mindannyiunk tekintetét. Ez az alapélménye a *Vértanú arabs kancának* is: „A világ képeiben mi vagyunk, és a mi vétünk is ott, s nem lehet kitörölni onnan soha.” A bűn és az áldozat misztériumjátéka ez a barbár, vérszomjas szertartás, az élet végső reménytelenségének bizonyítéka – Pilinszky se tudta volna kegyetlenebbül elmondani, hogyan vonul a jóvátételten bűn „az idők végezetéig az éjszakában”.

Somló (Fotó: Fortepan/ Mészáros Zoltán)

Nagy László

VÉRTANÚ ARABS KANCA

Állt a hegyoldalban meredek nyakkal fehérén, akár a kicsi Margit-kápolna a bazalt-fokon. A kápolnában ezüst rámban kép meg hideg. De magzat a lóban, éretlen szájában piros glória a méh-lepény. Állt a fehér arabs kanca, várt. Meglengette olykor kétoldalt fésült nehéz selyemblobogóit. Irhája hullámozott, megrándult rajta a sok kis szeplő, aranyközpontú margaréta. Csak várt és nézett a Besenyő-erdőn át az iszkázi torony iránt. Már elrejtőzött a nyitnikék-madár, mikor kitántorogtak a tölgyasztaltól a részeg kapások, akik a tőkék tövét nyitogatták a tavasznak. Már szekéren ültek emeletesen, a fehér szaloka pedig vörösen zengett az alkonyatban. Alkohol tombolt ablakukban, és őrzöngött vitézi fény: meghalni nem akaró nappaluké. Hátranéz a ló és látja a szemek lángoló városát maga fölött. És nemet int, nem indul el, bár az ostor sudara káromolva csapkod szeme közé, ahol üstöke táncol. Gótikabeli centúriók lettek a részeg kapások. Óriásan tépik a zsuppot a pincetetőről. Gyűjtanak máglyát a kicsi hölgy hasa alá. Tűzzel vallatják, tűzzel húznák ki belőle az utat hazáig, a fehér szaloka, ami végig lenne írva nótával, hogy: megkapáltuk a szőlőnket három ízben is, meg hogy : keresem a télirevalót, babámnak a selyembugyira valót.

Állt anyám az ajtónál igen vásott rózsás ruhában, kápolna-fehéren, hasasan. Emelte fejét magasra, nehogy a sörénye földre érjen. Korán kikelt szeplőcskéihez éppen a csillagok hasonlítgatták magukat a mennyben. De csak állt és várt és nézett a távoli bazalthegyre a hidegben. S megrázkódott, mert látott lángoló csillagot, ahogy fut le a hegyről s lerogyik az erdő éjszakájába. Az a csillag : a szélben lángoló lovacska volt a kigyúlt szekérrel.

Játékaim akkor estek hanyatt az asztalon. Merevítették lábukat égre kedves kukoricaszár-barmaim. És akkor tettem le végleg a szívemnek feszített apró cirok-hegedűt. Mert jött elem anyám a viharlámpával, mintha hasából venné elő a világító, füst-hajú öcskőst. Eredj, te bátor, mondta. S mentem kétkézre fogva mellem előtt a bádoggal pántolt, üveg-pólyás meleg babát. Köldöke búbján a láng is göcögött, mintha Betlehembe mennénk. De én sejtettem a tragédia végtelenségét. Csaholó ebtorok, temetők halálos fogai előtt ügettem el. Képen vágtak veresen a rókák zászlai a kavicsbányák várfokain. Két oldalt gyilkos ijjászok állták a sáncot a hidegben.

Oldalamban a nyílalás nyilaival értem el az erdőt. A részeg kapások már előbb oda buktak, már nyúzták a lovat a csillagfényben. Már gyujtogató szilajságuk ellobbant örökre, zsugorodott pernyévé mellkosarukban. Orcájuk is csupa korom. Korom-álarcban, mint fekete doktorok, végezik a műtetet görnyedezve. Kétoldalt húzzák az irhát, mintha nagy fehér szárnyakat kapcsolnának le a törzsről. Hallatszák a hárták ropogása. Az elvetélt kiscsikót apám nyúzza, mintha jövődö öcsémet fejtené a bőrtől. Térdelve szájalmasan kicsinyek, de árnyuk az ibolyasáncra vetődve mutatja: itt hatalmas kanördögök osztják a lapot, kártyázzák el életemet. Most kéne megölnöm édesapámat! Fohászokodtam, aki alig voltam nagyobb a lámpánál. Most illene leszúrnom, ahogy ő a disznót. Most. Előbb a sarkam a torkára, aztán a kés! Képzeltetnem már végeztem vele. S hirtelen el is pityeredtem a halálos vétek miatt. Nem adott vigaszt se föld, se ég. Az égen is a fölfordult szekeret láttam lángban. Fönt is azt a tejpatakot, ami alul az ibolyalevelet emelgeti, dölve a boldogtalan anya tögyéből. S tudtam már: a világ képeiben mi vagyunk, és a mi vétünk is ott, s nem lehet kitörölni onnan soha.

Összecsavarva a kisdud csikóbőrt, apám a nyakamba adta fekete prémnek. Ő maga kataton csendben felöltözött a lószerszámba. Vette hátára a hámat, fejébe a kantárt. Maskarájában a bűntudat izzott oltári csillagszemekkel. Mögéje álltak a többiek a vértanú irhájával. Megindulva, ó-betűs szánkából csak a lehellet omlott. Némán is megindultunk isten és a ló nevében. Csilingeltek a fémkarikák, csattok, lépésenként összeütődve. És csillámlottak tiszta ezüstoffeny. De mi valamennyien kormosak voltunk, vonultunk vezekelve. És nincs vége, nem lehet vége az útnak: vonulunk az idők végezetéig az éjszakában. Legelőn én a viharlámpával, embermagasságú fagyban.

Nagy László, 1976 (Magántulajdon)

ERŐS KINGA

Tudunk-e még részt venni vezeklő vonulásban?

Végigolvasva a korabeli vitákat, amelyek Nagy László életműve körül zajlottak, úgy látom, a részletkérdéseken túl a bírálók közös nagy kérdése valamiképpen így hangzott: korszerű-e Nagy László költészete? E jelentős életművet fűrkészve ma a kérdés számomra úgy fogalmazódik meg: Nagy László költészete képes-e ma is feltárni a „lehetőségeiben, mint a megértő saját lehetőségében”¹ megmutatkozó emberi léte, vagyis képes-e a mai világtapasztalatunk eseményhorizontján érvényes kérdéseket és válaszokat intézni hozzánk? E kérdés az életmű bármely darabja kapcsán feltehető, magam tünődéseim középpontjába az *Isten lovai* versciklust emelem.

A versiklus hat darabja (*Vértanú arabs kanca*, *A város idézése*, *Ragyogtam én is, Artista*, *havazó tartományban*, *Álmaim, verő-erekkel*, *Ereklye*) az emberi lét megértésére tett kísérletek az emlékek faggatása révén. Az álomtörténetek/álomtörédek, a gyermekkori, falusi létmódhoz kapcsolódó emlékek, szürrealisztikus víziók szemléletes leírása által e versiklus darabjai a próza és a líra határán állnak. A *Vértanú arabs kanca* történetmagja igen egyszerű, részeg szőlőmunkások, kapások dühükben elpusztítanak egy vemhes kancát. Mégis a látomásos versbeszédben kitágul e tett jelentéshorizontja, hiszen a vemhes kanca képe kézzelfogható hasonlóságot mutat a költő anyjával, vagyis az elbeszélő árnyalja a szeretett lényekről alkotott gyermekképet, felfedezve és bemutatva a másikban, a Te-ben a drámai lényt. „Állt a hegyoldalban meredek nyakkal fehéren, akár a kicsi Margit-kápolna a bazalt fokon. A kápolnában ezüst rámában kép meg hideg. De magzat a lóban, éretlen szájában piros glória a méhlepény. Állt a fehér arabs kanca, várt. Meglengette olykor kétoldalt fésült nehéz selyemlobogóit. Irhája hullámozott, megrándult rajta a sok kis szeplő, aranyközpontú margaréta. Csak várt és nézett a Besenyő-erdőn át az iszkázi torony iránt.” A plasztikus leírást megszakítja a részeg szőlőmunkások képe, majd a harmadik szakaszban ezt olvashatjuk: „Állt anyám az ajtónál, igen vásott rózsás ruhában, kápolnafehéren, hasasan. Emelte fejét magasra, nehogy a sörénye földre érjen. Korán kikelt szeplőcskéihez éppen a csillagok hasonlítgatták magukat a mennyben. De csak állt és várt és nézett a távoli bazalthegyre a hidegben.” A ló és az anya közötti párhuzam még inkább elmélyíti az elbeszélő történet drámaiságát. Anyja biztatására a tragédia helyszínére érkező kisfiú szemtanúja annak, hogy a szőlőkapálók miként nyúzzák a lovat. „Kétoldalt húzzák az irhát, mintha nagy fehér szárnyakat kapcsolnának le a törzsről. Hallatszák a hárták ropogása. Az elvetélt kiscsikót apám nyúzza, mintha jövődö öcsémet fejtené a bőrtől.” A kisfiú egyszerre rendül meg, borzad el és keserűségében gyilkos indulatokkal telítődik, s megfogalmazódik benne a gondolat, hogy meg kellene ölnie apját, ahogyan a disznót szokás. „S hirtelen el is pityeredtem a halálos vétek miatt.” A vers zárójelenete megrendítő, hiszen a csikóbőrrel a nyakában vonul a gyermek, mögötte apjával és a többiekkel, s vezeklő vonulásuknak nincs vége.

Az *Isten lovai* versiklus darabjait olvasva egyszerre szembeüthetünk mindazzal, ami az édeni tapasztalatból megmaradt,

Nagy László filctollrajza, jegyzetfüzetéből, 1965 (Magántulajdon)

így a csodálkozással, a világ megszólításának vágyával, másrészt az édenből való kiűzetés nyomorúságával. A sok apró emléktörredék mind annak a ráébredés-történetnek az elemeit képezi, amely kirajzolja számunkra azt, hogy mit is veszítettünk el valójában. A *Vértanú arabs kancát* olvasva, különösen fontosnak tartom, ma is érvényesnek és sokatmondónak e látomásban rögzített tény, miszerint emberi világunk természetes része az értékhiány, s ez az állapot részben cselekedeteink tökéletlenségéből, s azok menthetetlen és kikerülhetetlen következményeiből fakad. Éppen ettől válik igazán tragikussá e versbeszéd, hiszen rávilágít arra a tényre, hogy a gyermek magatartása nem csupán a rossznak, az igazságtalannak a gyűlöletéről tanúskodik. Haragja nem a szeretet mélyéből árad annak pusztulása láttán, ami értékes. Gyilkos indulata éppannyira emberi, mint a szőlőkapások bűne, így sorsa példája annak, hogy nincs olyan gyűlölet, amelynek lángja anélkül érintené a másik embert, hogy magát a haragra gyúlt ne érintené. A kisfiú felindulása éppen ezért nem nemes és méltó, így sorsa összekapcsolódik a szőlőkapásokéval, ezáltal az olvasó egyszerre látja őt kívülállóként megítélőnek és a drámai helyzetben belül állónak, aki sajátos pozíciója révén arról tanúskodik, hogy emberi esendőségünk következménye és sorsunk része a bűn is. Ebből a nézőpontból érthető, hogy a vezeklő vonulásnak miért részese a lírai subjektum is. A *Vértanú arabs kanca* történetének legfontosabb tanulsága talán, hogy az értékek és az értékhiány nem az emberi cselekedeteken kívül/fölül állnak, hanem természetünkhöz belülről odatartozónak mutatkoznak, tehát az értékeket nem kívülről kell belevinni az emberi valóságba, hiszen a bűn nem tagadja, hanem inkább feltételezi az értékek meglétét. S bár nincs fogódzónk arra nézve, hogy a világ természetes állapota inkább az értéktelítődés vagy inkább a bűnösség, de azt mégis hangsúlyoznunk kell, hogy személyes döntés, választás kérdése az, hogy lelepleződik-e a jelen világ álsága, hamissága, s tudunk-e még részt venni vezeklő vonulásban. Akkor is, ha lát-szólag e vonulásnak nincs vége, mégis bízza abban, hogy élet-

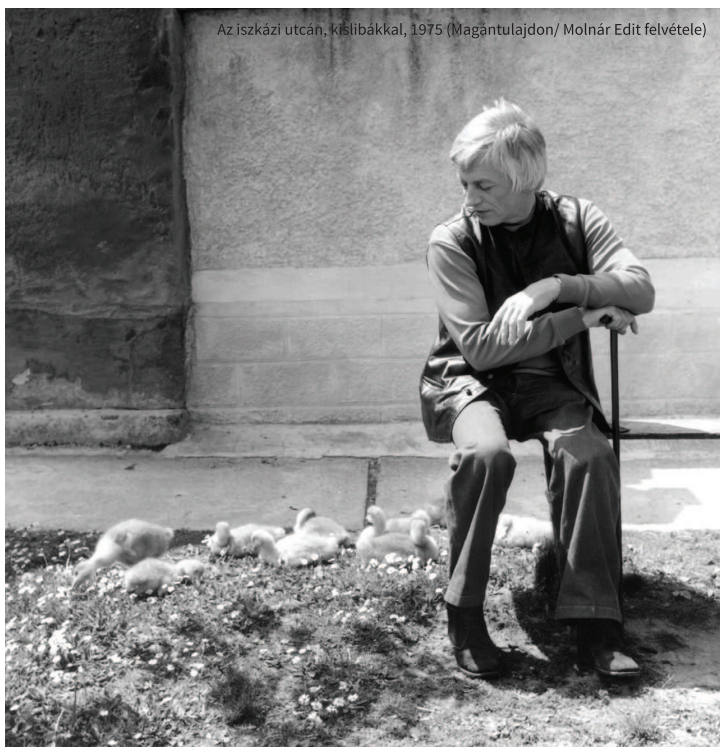

Nagy László rajza, „Hajhatatlanul”, 1976, tollrajzos füzetlap (Magántulajdon)

időnk épp Nagyszombatra esik, egy olyan napra, amelyen bár már megváltattunk, ugyanakkor mégis megváltásra várunk.

Az *Isten lovai* többi versdarabja sokkal inkább elrugaskodik a konkrétumoktól, víziószerűsége miatt az értelmezés hosszabb elemzést kívánna, mindezek ellenére azonban e versszövevekből kirajzolódnak olyan elemek, amelyekről konkrétságuk okán érdemes szólnunk. A *város idézése* című prózavers a falusi és a városi lét tapasztalatainak sűrítvénye, amelyben felvillannak életrajzi elemek, így a gyermekkori betegség, amely magában hordozta az amputáció lehetőségét. Ez az emlék fogalmazza meg a gondviselés jelenvalóságának lehetőségét. „Részeg sebészek konzíliuma mint a kárhozat jött felém. Levágták volna ballabamat a disznaiknak, de egy áldott kéz elrántott lehelleitükből.” Az előző vershez kapcsolódva válik élessé, létünk minőségét is meghatározóvá a kérdés, miszerint az emberi lét esendősége mégsem magára hagyott, mert a legnagyobb nyomorúságban is lehetséges egy áldott kéz jelenléte.

A *Ragyogtam én is* életrajzi elemeit szinte teljesen elnyomják az álomszerű látomások, az értelmezést nagyon megnehezíti a látomások és a valóság hőmpölygő egymásutánja, az emelkedett versbeszéd, amely János Jelenéseinek beszédmódját idézve a szó erejétől lüktet, hogy végül berobbanjon a versbe a kérdés és a válasz: „Kérde, hogyan lehet élve elviselni ennyi keserűséget? Tudd meg, én csupán most élek, amikor szólok, amikor szólok. Egyébként halott vagyok.” A szó időbeli eseményként történik. Ezért a szóhoz tartozik az a helyzet, amelyikből ered; az, amelyikbe történik, s az, amelyet megváltoztat. Az a belátás, hogy az embernek a felelősség értelmében van része a szóban, azaz nem az övé az első és utolsó szó, mégis szóra hivatott, ezért lehet a szava válasz, de a maga válaszáért felelnie is kell.

Az isztkázi utcán, Kislibákkal, 1975 (Magántulajdon/ Molnár Edit felvétele)

Az *Artista, havazó tartományban* a csodáról beszél, „Miért olyan rózsaszagúak s végtelendörgők a csodák a képzeletben? Íme, kiüti a veríték a csodatevőt, mellkasa édenkertje a sónak.” A férfi és a várandós nő roppant erőfeszítésének lenyomata ez a vers, nekik, artistáknak a csodatétel a feladatuk, mert az emberek ezt várják tőlük, miközben maguk beleroppannak a csodatételbe. Késérő üzenete, hogy csoda csak valaminek/valakinek az áldozata révén, valami árán történhet. Az attrakciót követelő tömeg nem kíváncsi és nem is lát a kulisszák mögé, nem érzékeli a történetek mögött a roppant erőfeszítést. Ahhoz, hogy csodát lássunk, hogy csodában részesei lehessünk, valakinek meg kell feszülnie.

Az *Álmaim, verő-erekkel* a megváltói igyekezet nehézségeit, lehetetlenségét szövi verssé, tragikus korszerűség uralja e látomásokat, az elveszett éden fölötti fájdalom egyetlen hangos kiáltással alakul, a szülőanyát vádlón: „Szültél volna inkább egy márványkövet, egy márványkövet!” A költő nem herosz, aki leküzdve minden akadályt osztja az igazságot, erkölcsi mércét állít, felszólít és harcol. Esendő ember, aki minden esendősége ellenére mégis jele nagyra hivatásának, amint azt az *Ereklyében*, a ciklus záró darabjában olvashatjuk: „Megszülettünk, hogy hozzáadjunk valami jót a világhoz”.

Nagy László költészete – amint az *Isten lovai* ciklus is mutatja – azért őrződik meg, mert „önmagát jelenti és önmagát értelmezi; tehát ami úgy mond valamit, hogy nem valami nyoma vesztéről szól, nem pusztá tanúskodás valamiről, amit még magát is értelmezni kell, hanem úgy mond valamit a mindenkori jelennek, mintha egyenesen neki mondaná. Ami *klasszikus* az nem szorul arra, hogy előbb legyőzzük a történeti távolságot – mert az állandó közvetítésben maga hajtja végre annak leküzdését.”² A gadameri meghatározás találóan fejezi ki a mai olvasói beállítottságot, ez alapján, akár a szent szövegek esetében a művek megszólító erejét tartom kezdeményezőnek, azok által szólíttatunk meg ma is. Az értelmezések elavulhatnak, mindig más szempontok és súlypontok váltják egymást, de a vizsgálódás tárgya megmarad, mert érvényes szó alkotta, s ez teszi időtlenné.

1 Rudolf Bultmann: *A tipológia mint hermeneutikai módszer eredete és értelme = Tipológia és apokaliptika*, Hermeneutikai Kutatóközpont, Bp., 1996.

2 Gadamer: *Igazság és módszer*, Osiris, Bp., 2003.

RÓZSÁSSY BARBARA

Bérlet a halhatatlanok páholyába

Sok évvel ezelőtt, mikor ismerkedni kezdtem Nagy László költészetével, szókimondó bátorsága fogott meg leginkább. Az volt az érzésem, versei szinte gondolkodás nélkül születtek; annyi erő, tűz, láz hatja át a költeményeket – bizonyosan nem lehetnek egy órákig a papír fölé görnyedő költő munkái, aki higgadtan csiszolja, javíttatja sorait. Csak később jöttem rá, a hevület mellett mennyi hidegvér kell ahhoz, hogy mindaz, amit az alkotó írás közben átél, olvasója számára is megfogható legyen. S bár

Nagy László kis tollrajza, jegyzetfüzetéből, 1973 (Magántulajdon)

a vers szeretetének nincs igazi mércéje, ha meg kell fogalmaznom, miért szeretem Nagy László költeményeit, azt mondom, éppen ezért: világának határozott kontúrjai miatt, s mert oly jól körüljátszott e birodalom, hogy akinek megadatik belépni kapuin, nemcsak otthonra lel, de biztonságban is érezheti magát benne. Ez a biztonság persze nem szép csengések, mívesre csiszolt költői képek adta megnyugvást jelent, elsősorban inkább: magabiztosságot. S benne annak nagyon is zaklatott átélését, hogy kicsoda mágiával bírhat a legegyszerűbb mondat is, ha a mindent kimondani tudás, s a szembenézés bátorságával felruházott költő írja le versében.

Vállamon bárányos éggel – mondogatom magamban a varázslatos zengésű címet, s próbálom elképzelni, mi jutna eszembe e sorról, ha nem ismerném az utána következőket. Talán gyerekkorom vidéken töltött nyarainak egy délutánja, mikor még nem gondoltam versre, de hanyatt fekve a fűben, bámulva az átvonuló égboltot öntudatlanul is átéltem a költészet lényegét; mikor még nem képzeltem el a valóság sivárságába visszarántó folytatást: „Nyár csak azért süt, hogy majd egyszer / leszüreteljen vész vagy fegyver. // Ki így, ki úgy, földön vagy égen, / mindent megtud rettenetében, // amikor nincs már, mi megóvná, / rejtelmek válnak foghatóvá, // nagy fény mennydörög s ama kürtöt / sikárolják fölborzadt fűrtök, // nyakak, ha nem hajlottak másnak, / megbicsaklanak a halálnak”.

Mit taníthatnak nekünk e sorok? – Leginkább azt, hogy a költészet nem játszótér, nem kalandpark; bármennyire is fantázia szülte: a valóság terepe. S valóságossága nemcsak akkor kézzelfogható, ha a már megtörtént alakítja képpé, de akkor is, mikor az eljövendőt vetíti elénk. Hiszen a jövőt éljük át a jelenben, mikor a vers által kilépünk az itt és most megélt nyárból. Ha csupán egyetlen pillanatra is, de túllátunk körülvevő melegén, s ráébredünk, az ég kékjének, a fű zöldjének látványa nem más, mint végső, kikerülhetetlen tragédiánk – hosszabb vagy rövidebb – felvezetése. Ám a költő, aki megfogalmazza kollektív veszünket, s közben helyettünk is előjátssza a halált, bérletet vált magának a halhatatlanok páholyába. Az élők (a még túlélők) kezébe pedig fegyvert ad. Azzal vérték fel minket, hogy tudomásunkra hozza: van veszítenivalónk.

„Vállamon a bárányos éggel, / s a nemvalósuló reménnyel // legyen a koloncom tömérdek! / Kik elmúlnak: szörnyen szegények!” – íme a költő, aki úgy ír a pusztulásról, hogy olvasója rábízná az életét. Merünk-e hátat fordítani neki? Van-e jogunk hozzá? – Jól tesszük, ha az általa képviselt bátor szembenézésből erőt merítünk, hogy segítségével képesek legyünk megőrizni a költészetet, s benne rejtkező önmagunkat az ember számára még hátramaradt rövidke időben.

Nagy László

VÁLLAMON BÁRÁNYOS ÉGGEL

Nyár csak azért süt, hogy majd egyszer
leszüreteljen vész vagy fegyver.

Ki így, ki úgy, földön vagy égen,
mindent megtud rettenetében,

amikor nincs már, mi megóvná,
rejtelmek válnak foghatóvá,

nagy fény mennydörög, s ama kürtöt
sikárolják fölborzadt fűrtök,

nyakak, ha nem hajlottak másnak,
megbicsaklanak a halálnak,

tüdőre a hegy kősziklája,
harckocsi ront harmonikára,

tündérszemek, énekes nyelvek
megfagynak, földben megerjednek,

s rázkódhat a siratók háta,
a Mindenség nem borul gyászba!

Mi vagyok én, ha e planéta
csak egy bevérzett margaréta!

Így is ember, se bölcs, se büszke,
égi, földi virágzás tükre,

rügytől gyümölcs-rogyásig látó,
enyészetben is átvilágló –

csonthártya-dobja minden kinnak,
vagyok a legkomolyabb csillag.

Sorsom egy merengés kitarja
iktatja az elme magába.

Én az ítélettel betetem,
akarom, hogy ne is feledjem,

tudjam, hogy végülis kinyújtanak,
így vágass, szív, az iszonyúnak.

Vállamon a bárányos éggel,
s a nemvalósuló reménnyel

legyen a koloncom tömérdek!
Kik elmúlnak: szörnyen szegények!

létezésből való kimúlást, kiesést vonzza jelentésmezejébe, de a személyiség legbensőbb magvába aláereszkedő, kontemplatív ráhangolódást a dolgok rejtelmére, avagy a tudatállapotát módosító táltos mágikus rítusát. Nagy László vallomásai között olvashatjuk: „A költő hiszi, hogy hatalma van. Ez eredendő vonás. Történelmünk elején a varázsló költő is volt. Hatalma volt a közösségen, sőt, hitte, erőt vesz a természeten.” Ez a szellemi mozgás tehát eggyé válás a természettel, amelyből a költő véte-tett, hogy kultúrát teremtsen, de olyat, amelyik a természetessel harmóniában van. Ekként a lét lemerülése az ihletett állapot metaforája is, amikor az ontológiai differencia, a lét és a létező különválása megszűnik. Ahogy Nagy László másutt írta: „azonos vagyok a szóval”. Lét és létező, jelölt és jelölő, dolog, szó és jelentés összeforr a költői illuminációban, megvilágosodásban.

A kérdések és párhuzamos gondolatok halmozása – mint retorikai alakzat – remek műfogás: a poétát, a világot birtokba vevő ember archetípusát bárki követheti, aki hajlandó erő-

Nagy László, 1977, egy óbudai csónakház előtt (Magántulajdon/ Nagy András felvétele)

FALUSI MÁRTON

Nagy László: Ki viszi át a Szerelmet

Ez a vers nem más, mint költői feladatkielölés, ars poetica. Nem aggodalom a jövőért, mint első olvasásra hinnénk. „Létem ha végleg lemerült, / ki imád tücsök-hegedűt?” E kérdést, alkatilag rejtett, inverz önmegszólyítást, sőt önfelszólyítást, a bibliai töről metszett gondolatrítus később felkiáltássá keményíti: „Létem ha végleg lemerült, / ki rettentí a keselyűt!” Ki más, mint a költő, a megszólaló. S mi más lenne a feladata, mint költőnek megmaradni, a költői sorsot vállalni, mely önértékel, abszolút értékkel bír.

De mit is jelenthet e költőiség, a poétikusság? Nem tudunk meg semmi közelebbit erről, mint amennyit a heroikus és mérész, akkordok hatalmas távlatait átfogó metaforák, képzettársítások érzékeltetnek. Rögtön a legelején meghökkent egy ige: *lemerült*, mely nem rímkényszerből íródik – a poetica licentia könnyebbségének engedve – hosszú magánhangzóval, hanem hogy a mélység roppant méreteit fonetikusán is szuggérálja. Hová merül a lírai én? S miért nem ő maga személyesen, hanem a tőle elvonatkoztatott *léte*? A merülés nem csupán a

feszítést tenni és megérteni őt. Lehetne ő az Alvilágba alászál-oló Orpheusz, aki beszéli az állatok nyelvét, imádja – mint az animizmus, az élettelelt is átelkesítő hiedelem gyermeke – a tücsök hegedülését, miként később a *dült hiteket*. Nagy László szóképei különben is mitikusán elvontak, egyszersmind plasztikusak, könnyen elképzelhetők: a deres ágra lángot lehelő minőség lehetne maga Prométheusz, aki az embereknek ellopta a tüzet az istenektől, de természeti elem is, forró szél, levegő, mely Anaximenész görög filozófus szerint az ősi szubsztancia, a lélek is belőle sűrűsödik. A szívárvány sem csupán az éteri szépség allegóriája, hanem a távolságokat és távlatokat áthidaló tünemény, a *feszül* igéje által pedig az izmok munkáját és a Megváltó önfeláldozását is felidézi. A *szikla-csípő* metafora szintén többrétegű: metonímiaként is rögzíthetjük, hiszen a természetet termékeny-nyé, *lágymező* művelő ember is a csípőjét és a derekát dolgoztatja. De a szikla-csípőről a természet-menyasszonnyal egybekelő teremtményi léthelyzetre is asszociálhatunk. *Falban megeredt hajak és verőerek?* Kőműves Kelemen befalazott felesége mint a teremtő munkáért hozott áldozat megtestesülése, tárgyiasulása, avagy gépesített korunk kommunikációs kábelkötegei? Szinte végtelenségig bővíthetnénk képzettársításainkat. Hogyan állítható katedrális, a szentség helye istenkáromlásból? Eszünkbe juthat a kultúrantropológusok megjegyzése, miszerint a ká-

romkodás fordított imádkozás, szavainak funkciója ugyanúgy a tabu, ám az is, hogy a költő a romlott hétköznapiok fölé csak a romlás teljes átélése révén emelkedhet. Ahhoz, hogy megtisztuljon, s az övével együtt a közösség léte is értelmet nyerjen, alá kell merülnie a bűnben, és meg kell fogannia általa. S mi a legfőbb érték szimbóluma e vers zárlatában? Ősi jelkép, mely Orpheuszt is Eurydiké után üzte az Alvilágba: a szerelem misztériuma.

Nagy László remekműve emblémává zsugorítja, archaikus énekek, babonás ráolvasások imitálásával foglalja össze egész romantikus költői világnézetét. Erről prózában így emlékezik meg: „Szó van a világ leírásáról, kifejezéséről”. A költészet időtlen, szakrális hivatás, elhivatottság, mely szóból világot teremt. Nélküle ugyanis nem lenne világunk, hogy megértjük.

NAGY GÁBOR

Lázalom-vers

Nagy László: Tenyered éle előtt

A szerelem: halál. Lázalomban-rohanás a megsemmisülésbe. „*Szerelemem, csonttörő éle*”, mondja a cikluscím.

A szerelem: szabadulás. „Éjjel [...] megnyílnak a falak”. A láz nem csak a betegség jele: a gyönyör ideje is, amikor a lélek elszabadul a testtől. A szabadság annak az ígérete, hogy odaát a lélek megleli társát.

A szerelem: varázsló erő. „Éjjel / tenyered éle előtt / megnyílnak a falak.”

A lélek kiszabadul, s röpti a varázslat ereje: a magasság éppúgy meghódítható, vagy legalábbis bejárható, mint a mélység; a lélek sérthetetlen. Elkerüli a veszedelmeket, a „harmat golyóscsapágynak”, mint korcsolyának siklik. Golyóscsapágy és harmat, salak és krokodil: meghökkentő jelentésbeli távolságuk következik az álom „logikájából”.

De a szabadság: a szerelem keresése. A beteljesülés keresése. Az álmában – illetve az ágya fölött virrasztó költő képzeletében – a még nőiesen könnyed, „levegőt járó alak” egyre nehezebb próbák elé áll: „május trágárzöld sátraid / döncölik értem lábaid”. Légies kísértőből, majd vadászból így lesz szinte csörtető vad, pokolra kell a léleknek szállnia, ha meg akarja lelni társát, de „árny-babilon” nyelveket nem értő poklában legfeljebb a kedves nyomát találja: a poharak közt „csak egy leborítva / valaki cseppig kiitta”.

S úzi, hajtja a vágy: „de tovább / de tovább”.

Csak az ébredés vihet közelebb a másikhoz. A „virradati vörösen pőre” látvány. A szeretett társ, mint várvédő a bástyán, kiterítve. A Dugonicsok önfeláldozása. Hazáért? Szerelemért? Egyként lovagi tett.

A költői én átvette a megszólítottól a terhét. Magára vette a lázát, betegségét; s átvállalta ezzel tőle a halált. A *te*, a kedves, ezáltal ver gyökeret „nagy hajnali szélben a parton”, a másik önfeláldozását látva. A „pokolbeli nász” oxymoronjára távolról visszárímelő motívum, a „gyász” is kettős: megdermeszt, egyszer-mind védelmet nyújt. Vagy csak méltóságot ad. A felszalagozott májusfa metaforájából legalábbis ez következik. Tartást ad, noha letaglóz. A „gyökeret vert” másik jelentése utal erre: a nő szinte májusfa-bálvánnyá dermed a záró képben, meglátván a társból maradt pőre bábut, aki „hogy lássad nem csak te vagy árva / elcsigázva néz a Dunába”.

Talán meg se halt. A „mint akinek oda a bőre” mégiscsak mint. Talán csak a virradat csalja meg a képzeletet. Minden *mint* csupán.

Akárcsak e vers. Mint-vers. Mintha-vers. A betegség áthelyeződése. Pusztá létével is annak a metaforája e vers, hogy a költő,

magára véve kedvese lázát, betegségét, nyughatatlan keresését, önfeláldozásával egyszermind meg is váltja őt.

A ráolvasás – hallgassuk csak meg a váltakozó hosszúságú sorokba rejtett zaklatott-szagatott ritmust –, igen, a ráolvasás, a másikért való aggodás szertartásba menekülése, eksztázissá válása áldozathozatal. A másikért. Ha kell, a saját élete árán.

De maga a ráolvasó nem ébred fel álmából, hisz lázalmának utolsó kivetülése a profán Magdolna-kép: „te csak állsz / te csak állsz / nagy hajnali szélben a parton / gyökeret-vert májusfa-asszony / felszalagozott tetőtől talpig / a gyász”.

Csak a halálunkkal válthatjuk meg a szeretett társat? Az egymást-keresés csak akkor érhet véget, ha az egyik feláldozza magát a másikért? És hogy mindez lázalom csupán? A vers is: lázalom-vers?

Nagy László TENYERED ÉLE ELŐTT

Éjjel

tenyered éle előtt
megnyílnak a falak
kiscipődet nem sebzí út
krokodil-éhu salak
talpad alatt fű, fa, virág
éjkupola
éji moha
a harmat golyóscsapágynak
gördülsz tova
te levegőt járó alak
uszályod a láz
te szellőt hasító profil
szimatolsz engem
vadat a vadász
május trágárzöld sátraid
döncölik értem lábaid
s már ott se találsz
hát a város alá
a pokolra leszálly
hol flitteres, csokros huhogók
kicsikarják amire mohók
ahogy a zeneszót a vonók
hol zeng a csalás
rádröhög a nagy vigalom
bíbor-falon árny-babilon
pokolbeli nász
csontjaidig sugárzanak
a csömörrel telt poharak
köztük csak egy leborítva
valaki cseppig kiitta
s már ott se találsz
de tovább
de tovább
tébolyoghatsz virradatig
míg a látvány megadatik
ama csipkés bástyafokon
a test fura báb
mint akinek oda a bőre
virradati vörösen pőre
hogy lássad nemcsak te vagy árva
elcsigázva néz a Dunába
te csak állsz
te csak állsz
nagy hajnali szélben a parton
gyökeret vert májusfa-asszony
felszalagoz tetőtől talpig
a gyász

FILIP TAMÁS

A lehetetlen megvallása, avagy Nagy László utolsó ars poeticája

Nagy László utolsó, posztumusz kötetét egy vonaton kezdtem olvasni, amely Budapestről Kalocsára vitt. Sorkatona voltam, egyenruhát viseltem, egyedül ültem a fülkében, és a kerek kattogásának hangja mellett a versek úgy hatottak rám, mintha ráolvasásban lenne részem. Az ő vershangja egyszerre fölkaparó és elszongító, őt olvasva elfelejthettem, hogy az Úr 1978. esztendőjében egy szocializmusnak nevezett társadalmi berendezkedésben élek, és hiába igyekszik letagadni a hatalom, közben viharos tempóban adósodik el az országnak.

A *Krónika-töredék* címmel később megjelent naplói akkor még csak kéziratban léteztek, így nem lehetett belepillantásom a költő utolsó három évének mindennapjaiba, csak a versei által képviselt ünnepeibe. Így nem tudhattam azt sem, hogy ő mit gondol arról a verséről, amelyet a *Jönnek a harangok értem* legelőjére helyezett. Általánosítva a kérdést: vajon tudja-e a költő, hogy mikor ír nagy verset? Az állandó késztettségben mikor szólítja meg egy olyan hang, amely váratlan intenzitással mozgósítja energiakészleteit, képességeit, de személyiségének ismeretlen tartományait is? Egy Nagy László méretű költő nyilván tudja, de legalábbis sejtí, és az ilyen kiváltságos pillanatokban harcra indul, mert érzi, hogy valódi tétje van a küzdelemnek, amelyhez fegyvereket kapott.

A *Verseim verse* különleges mű: és nemcsak a címe által jelzett kivételességre gondolok, hanem arra is, hogy nagybetűkkel van szedve végig, és két kérdőjelet leszámítva nem tartalmaz írásjeleket, ami Görömbei András szerint manifesztum-jellegűvé teszi. A sorvégek keveset segítenek az értelmezésben, az olvasónak nagyon meg kell dolgoznia a szöveggel. És talán még így is marad egy értelmezhetetlen, titokzatos régiója a versnek, mintha tényleg egy révült tudatállapot műve lenne.

Nagy Lászlónál a nagyra törés egészen természetes állapot, versei alaptónusát igen gyakran ez adja meg. Nem pusztán emelkedett dikcióról van szó, sokkal inkább arról, hogy egy drámai teremtő impulzus indítja el a szöveget, majd újabb és újabb alakban visszatérve fenntartja azt a cselekvő mozgalmasságot, ami poétikájának lényegéhez tartozik.

A költő a naplójában – legalábbis más verseihez képest – elég bőségesen foglalkozik vele, ami egyértelművé teszi, hogy nagyon is tisztában volt a jelentőségével.

„1976. december 21.

Írom a Verseim versét. Nagy leszámolás. Egyelőre trampli. Majd megszorítom nagyon.

December 22.

A Verseim versét pallérozom. Sűrítennem kell. Nagy pesszimista vers lesz ugyanis. Kétségbe vonja az eddigi fejlődést. Sőt, véteknak tartja. Valahol, lehet, mikor a fáról lejtünk, kezdődött minden rossz. Állatnak kellett volna maradnunk, az állat jobb, mint az ember. – Ronda nagy képmutatás ez a karácsony is. – Szédelveg egész nap, mert már legalább tíz napja nem alszom, csoda, hogy élek. És csodák csodája, hogy verseket írok örökké – bárhova nézek, bármerre kisiklok is gondolatban: verset találok, csak meg kell írni. Még azt se mondhatnám, hogy olyan nehéz. Sok idő kell hozzá. Keresni, kutatni kell a megfelelő szót. S az ember legtöbbször megtalálja, ha türelmes, állhatatos. De már nem hiszek abban, hogy én vagyok a versek írója, valaki, vagy valami költőzik belém, ő az igazi alkotó. Én csak eszköz. Ez azonban mindegy.

Hommage

103

A viszonylag kis terjedlem is nagy ívű feszül a versben. Kíváncsiság, akarat, törvény, fény, hiány, halmozás, tévedés, kérdés, vétek – ezek azok a dolgok, amelyekkel azonosítja magát a költő. „Vagyok.” Ezek az egymással részben összeegyeztethető, részben összebékíthetetlen dolgok adják az ívet, mely a „sohase ragyog” kimondásával zárul. A versbéli tér és idő csupán jelzészserű, mítoszok és a közös emlékezet sejlik föl benne, az emberiség útja a teremtéstől a pusztulásig. A szöveget egészen csupasz és lényegre törő, amiben épp az a trouvaille, hogy kidolgozottsága mellett is vállaltan darabos és homályos.

A hiábavalóság manifesztuma ez a vers. A megtapasztalt hiábavalóságé. Korábbi verseiben Nagy László mindig el tudott jutni annak kimondásáig, de legalább az érzékelteséig, hogy minden küzdelem és csalódás ellenére a költő, a költészet nem váltható le, és nem helyettesíthető semmivel, de ebben az utolsó ars poeticájában keserűen visszavonatik minden. Mintha az Isten végignézne az általa teremtett világon, és azt mondaná: nem jó. Ami egyúttal azt is jelenti, hogy ő, a teremtő Isten sem jó. A teremtővel való párhuzam nyilvánvaló a versben, az önmagát megszólító költő, aki a versei versét írja, mintha a költők költője is lenne, akiben megnyilvánul minden, ami a költőség, a költői mivolt lényege, s aki magára vállalja minden költő minden kudarcát. És ezek után tovább írja a verseit, mert nem tehet mást.

Nagy László VERSEIM VERSE

”

KÍVÁNCISÁG VAGYOK ÉN AKARAT
EMBERT LEIGÉZEK A FÁRÓL JÁRJON
SZÁLEGYENEST ÁLLJON DE A VIRÁGNAK
LETÉRDEPELJEN A TÖRVÉNY VAGYOK
ANYA-ODUJÁBÓL NAGYOBB CSALÁDNAK
TÜZÉHEZ IDÉZEM CSILLAG KÖRÉ
TÜZEIT ZÁSZLAIT FÜVOM VALA
ÉN HADASÍTOM A FÉNY VAGYOK ÉN
A FEGYVEREIN IS MÉGSE RAGYOG
HIÁNY VAGYOK ÉN MERT ÚJRA MEG ÚJRA
FÉNYT HALMOZOK CSILLAGOT ÚJ SZERSZÁMOT
HALMOZVA HALMOZOK HALMAZOKAT
HALMOZÁS VAGYOK Ő MÉGSE RAGYOG
TÉVEDÉS VAGYOK? VAGY KÉRDÉS VAGYOK?
VÉTEK VAGYOK ÉN ÉS MINDEN MAGOM
VÉTEK HA MEGÖLTÖK ÜNNEP LESZ AZ
MERT NEM RAGYOG SOHASE RAGYOG

„Jankarcó ezüstben”, 1977 (Magántulajdon/Nagy András felvétele)

ZBIGNIEW HERBERT
ÉS A MAGYAROK

■ (részlet)

Nagy László már gyermekkorában szembesült a halálos betegséggel és testi szenvedéssel. Sebészeti műtétet hajtottak végre rajta, amelyen műhiba történt. Ez kihatott egész életére. Sokat betegkedett és sokszor került kórházba. Nem bízott az orvosokban. Életének utolsó éveiben erősen hanyatlott testi ereje, erős fájdalmai voltak, miközben emberfölötti munkát végzett. Ez *Naplójából* is kitűnik. Szinte hihetetlen, hogy senki sem döbönt rá erre az égbekiáltóan riasztó állapotára.

Mikor az egészségügyi minisztériumban lejárató kampányt indítottak Béres József feltaláló ellen, s nem akarták bemutatni Kósa Ferencnek a Béres cseppek hatásáról szóló dokumentumfilmjét, Nagy László haragjában kihívatta Aczél Györgyöt a parlamenti ülésről és a szemébe vágta: „Velünk így nem beszélhet. Mi már letettünk valamit ennek a nemzetnek az asztalára. Ez a ház most az oroszoké, de eljön az idő, mikor ránk fog hivatkozni.”

Én is tudtam a Béresért folytatott harcáról, mert a lengyelek hajlandók lettek volna közölni Nagy László Béres védelmében írt cikkét, mikor az ÉS megtagadta közlését.

De nemcsak testi erejének hanyatlását láttam közelről. Annak a jelenésnek is tanúja voltam, amikor végül szinte áradtak belőle a szebbnél szebb versek. 1976. december 22-én ezt írja *Naplójában*: „Szédelveg egész nap, mert már legalább tíz napja nem alszom, csoda, hogy élek. És csodák csodája, hogy verseket írok örökké – bárhová nézek, bármerre kisiklok is gondolatban: verset találok – csak meg kell írni [...]. De már nem hiszek abban, hogy én vagyok a versek írója, valaki vagy valami költözik belém, ő az igazi alkotó. Én csak eszköz.”

1978 elején Herbert verseskötetén dolgoztunk együtt. Tizenhárom vers fordításával már elkészült, mikor január 20-án utoljára láttam. Fölpuffadt szép arca, ezt szavá is tettem. A sok alvástól van – felelte. Ezen csodálkoztam, mert különben nem tudott aludni nélkül. Folyamatosan küldtem a nyerseket, szinte naponta beszélünk telefonon. Aggasztott az állapota, mert hallani lehetett, mennyire nehezen szedi a levegőt. Azt mondta, újabban rengeteget alszik, és Margitkával megápitották, hogy megfázott és influenzája van.

Egyik nap, amikor Herbert egyik nagy versét, a *Milosznak* dedikált *Fortinbras gyászénekét* lefordította, már 38 fölé szökkent fel a láza és a hideg rázta. Nagyon megijedtem. Orvost akartam hívni hozzájuk, de kijelentette, ők úgysem engedik be.

Január 24-én fuldokolva ébredt, azt mondta, biztos volt már benne, hogy meghal. Régen is ugyanezt érezte egyszer, mikor iszonyú erőfeszítés után végre sikerült befejeznie a *Rege a tüzről és a jácintról* című versét. De most már bízik magában. Most sem fekszik soha ágyba. Csak gubbaszt. Szeretne verset írni.

Mikor január 30-án, hétfőn reggel bementem a kiadóba, hogy elintézzem a jogkérést Herbert verseire, egyszerűen nem hittem el a hírt a haláláról.

Ugyanazon a napon halt meg Szemes Piroska, kollégista társa, aki annak idején az ő tudta nélkül elvitte a verseit a *Valóság* című laphoz. Életében először ők közölték a verseit.

Sürgönyöztem Tadeusz Nowaknak, aki ezt írta a *Tiszatáj* áprilisi számában:

„Itt fekszenek előttem Nagy László versei és a nyersfordítások. Sok helyütt a szerző saját kezű megjegyzéseivel, megjelölve a vers ütemét.

Én Istenem, és László nincs már köztünk. De itt vannak rajzai a *Menyegző* nyersfordításához: a sarkantyús csizma, egy katona oldalán karddal [...]. Mert ő katona is volt, hatalmas intézmény, végső menedék, ítélőszéke mindannak, ami magyar, ami emberséget jelent s az emberek javát szolgálja.”

A boncolás kimutatta, hogy három törpe infarktusa volt. Az első január 20-án, mikor találkoztunk, a harmadik 30-án reggel. Szinte a halála napjáig fordította a Herbert-verseket. Ez kitűnik irkájából, amit Szécsi Margitkától kaptam, hogy kislabilbizálhassam őket.

Gyötrelmes munka kezdődött. Sokáig nem tudtam összedolgozni magam, hogy megírjam mindazt, ami történt. Mikor előző év júniusában Varsóban jártam, csak Kasiával találkoztam. Tőle hallottam, hogy Zbigniew rendkívül súlyos depressziós állapotban kórházban van Berlinben.

1978. szeptember 2-án egy képeslapot kaptam Zbigniewtől Berlinből, melyből kiderül, hogy már azt hitte, hogy meg fog halni, de az „orvosi kezelés ellenére” életben maradt, jobban van, szinte jól, és már dolgozik, mint a tébolyodott. Kasia is kiutazott hozzá, és megpróbálnak év végéig ott maradni.

Most már nem halogathattam tovább a levélírást. Megírtam, hogy halála előtt naponta beszéltem Nagy Lászlóval, és mindvégig az ő verseit fordította. Hogy az irkájából az is kiderült, hogy *Ecce homo* volt annak a versnek a címe, mely fölött akkor gubbasztott, mikor január 28-án beszéltem vele. Föléje ezt írta *búzavirág, koponya*: Golgota. A következő oldalon csak rajzok voltak, havas árokparton kőkeresztek erdélyi helységnevekkel.

Nagy László: Önarckép, 1975, tusrajz náddal (Magántulajdon)

Ratkó József

NAGY LÁSZLÓ

Megyünk utánad, Halott.
Orrunk lábad ujját éri.
Megyünk utánad, Halott.
Fut veled egy rossz szekér.
Megyünk utánad, Halott.
Kitüntetés tüntetés
vörös bársonyon, Halott.
Sohse márciusodik.
Milyen idő jön, Halott,
hogy elásunk, mint a kincset?
Meg kéne ennünk, Halott,
szavaidat is lenyelnünk!
Hová indultál, Halott?
És mi mért megyünk utánad?
Megyünk utánad, Halott.
Himnusz ridogál utánad.
Megyünk utánad, Halott.
Kurva anyaföld zuhog rád.
Megyünk utánad, Halott.
Sohse márciusodik.

Szécsi Margit

„KÍSÉR OROSZLÁNOS ÉNEK” NAGY LÁSZLÓ EMLÉKEZETE

Ne kössük át virággal a halált. Földnél is fenyegetőbb a divatos kegyelet, mert elfödi a költő igazi arcát, a bajvívó, a csillagokkal is labdázni-merész emberfiát. Hagyjuk hát a titkos-értelmű koszorút. Remekmű és egyenes tartás anélkül is védtelen. S hagyjuk meg a poétának a küzdelmes árvaság tragikusan emberi rangját: mert még mosolya is ettől volt hiteles. Mert égi és földi istenek az életet meg hagyják halni. Nagy László költőként is: ember, s az ország szellemi éltezője ma is.

A szívbeli kamerát ezért fordítanám most az országra és a temetőre. Az országra, ahol szeretik, s a temetőre, ahol, mint mondják, nyugodalma van.

Fiatal indulásakor, a magyar életben először, egy hatalomra érett történelmi népréteg: a sok száz éven át elnyomottak jó esélye látszott biztosítottnak. A feltörekvő nép tehát elküldi, kibocsátja magából az ő mesebeli királyfiát: a költőt, mint ön maga lelkét. A Zápolyákat, Haynaukat is túlélő nép Nagy Lászlót, a színrelépőt, majd versben bujdosót ünnepelve: önmagát ünnepli.

Sorsából lehetetlen kitagadni a szegénység éveit, éjeiből a szerelmek violaszín palástját, virrasztásából az aggodalom villámit – ordasos korban a férfi keserű tusakodását az arany kamarillával. Az ünnep: a tövissel-megkoronázó rózsza így érte el őt.

Legyőzni soha nem lehetett. A jó hadmozdulatok biztonságával adta a magyar költészetnek a folytonos megújulást. A nagy vitéz határozottságával helyezte újra jogába a népdalt: a bartóki tiszta forrást, s adományozta újra meg újra a hazának a világ népköltészetét és modern költészetét.

A modern versteremtő erejével mutatta fel az igazra-szépre menyegzősödő ifúságot mint örök szimbólumot: az Emberpárt. És sarabolta haláláig a Fényes Szellőket lefújni-igyekvő sárkányfejeket.

Álma, már a jászol szalmáján is, óriás ábránd: Világkép Párizstól az Ararátig – ha úgy tetszik: történelmi szívárványhid. Ő, aki maga a nép: történelmi igazával és jogával a költészetben is azonnal és mindenkor élni akart – s a világot tudatosan és varázslatosan fogalmazta újra.

Amihez jogot érzett: a Mindenség.

Amit megvalósított: A MINDENSÉG MAGYARUL.

Kéz amennyi ellökte, leintette, letapogatni kívánta: most, hogy védtelen, kinyúlhat feléje is. Egyéni és társadalmi, eszmei hagyatékok utóéletét aki látta már: megrendülve állhat a költő szellemi hagyatéka előtt.

Megküzd-e a nép az ő királyfiáért? Ha a halál tette őt védte-lenné, ki az, aki eljön az ő nevében? Kicsoda győz a hős nevében? Nekünk ez van olyan kérdés, mint a *Lenni vagy nem lenni*. A válasz akár megmaradásunkról is dönthet.

Köszöntöm minden leírott, megszenvedett sorát, és az Ady Endre ostorát is megragadó szentséges kezét.

Köszöntöm az anyaföldet, a temetőt, benne mindazokat, akik az esendő lelkes lény emberré-változtatásában már előtte elégték, porrá-tétettek. És köszöntöm az országot, ha Nagy László szétdarabolhatatlan örökével továbbra is élni kíván.

Szécsi Margit Nagy László ikonos szekrényajtójával, 1973, Óbuda (Magántulajdon/Balla Demeter felvétele)

Csoóri Sándor

FURULYACSONK A SZÁNKON

”

Nagy László halálára

Ballagásodnak vége,
legszebb napunknak vége,
bicska hal meg a kézben,
haragos szádnak vége.
Esne a hó csak, esne
a Somló tetejére,
a Duna közepébe,
Margit vállára esne,
de a hónap is vége.

Botod fekszik a földön,
a botodnak is vége,
húsvéti sietséggel
jön a nagyharang érte,
jönne a föltámadás
hajadért, szent kezédért,
ujjad sebéért jönne,
de már a föltámadás,
de már annak is vége.

Megözvegyült a hétfő,
a hétfőnek is vége,
mindegyik napunk most jut
korai özvegyiségre,
minden magaslat, álom
s hópapír fehérsége –
versek vaddisznó körme
nem hagy több nyomot rajtuk,
a nagy kalandnak vége.

Bujdosóm, jobbik felem,
a vadonunknak vége,
nem jövünk többé össze
mosolyod ünnepére.
Halál-síkságra értünk,
a védheteretlen rétre,
furulya-csonk a szánton,
himmuszod, indulóid –
de már ennek is vége.

Magyarország halottja,
te, bazalt szemefénye,
a zsuzsannás világnak
balassis jó vitéze,
meggyfában ember-meggyfa,
vércsében ember-vércse –
vendégként vár a tenger,
de már a várakozás,
de már annak is vége.

Sirat a volt-szeretőm,
sirat a mostani is,
haja országos gyászban
utcámon végig úszik –
hova megy, nem is kérdem,
halálad eltilt tőle,
megyek ezüst fejedhez,
szíved kihűlt helyére,
megyek, mert más út nincsen,
minden más útnak vége.

Egy iskolában dedikál, Csoóri Sándorral, 1976 (Magántulajdon)

Dénes Zsófia

SÁRKÁNYÖLŐ SZENT GYÖRGY

”

Szigliget. Az írók háza. Első emelet, tizenhetedik szoba. Egészen kis térség. Mintha három fala volna, a negyedik csak ablak. Vagyis fák, cserjék, gypszönyeg. Fekete, zöld és rozsdá. Vége se látszik jobb és bal felől, nagy kert, védett arborétum, szépséges. Fölötte sápadt ég, téli ég és mögötte távolban – vízszintesen – nagy darab üveg. Homályos üveg. A Balaton.

A szobában nincs más, csak fehérrel takart ágy, egyetlen karosszék az asztal előtt, az asztal hosszú és arányaiban hatalmas az itt álló bútorok között. Hangsúlyozott asztal; íróember asztala. Az egész egy maréknyi egyszerűség, sok égbolttal. Ezt a szobát szerette Nagy László. Amikor tehetett, ideje megengedte, ebbe a tizenhetesbe szállt.

Az egyik oldalfalában mélyedés. Kis méretű mélyedés, barna kőlappal bélelt, és csak az ember könyökénél kezdődik, mert arra való, hogy aki itt ír vagy gondolkodik, az kávéát főzhessen, amikor elfáradt.

Ez a tizenhetes kávéfőző fülke (vagy minek is mondjam) valami nagyszerűt rejteget. Olaj- és porfestékkel festett, színes képet. Ikont. Nem éppen ikon, de arra emlékeztet. Sárkányölő Szent György ül ott hófehér táltsán, és a ló hatalmas ívben fölemelt lába a kicsivé törpült alkotóházat maga alatt átlépi. Az alkotóház húségesen igaz ábrázolás, oldalt épült tornyával.

Sárkányölő Szent György az egyház szentjei között már nem szerepel, mert hatodik Pál pápa szerint ő csak pogány legenda hőse, és alakja elvisz a mitikus időkbe. Ezért kiemelte a szentek sorából. De mindenképp hős marad ez a mesebeli György és áhítatot érdemel, hiszen sárkányt ölt. A sárkány gyilkos mivoltában irtotta mindazt, ami él, ami élni szeretne, ami igaz és jó az életben. A Kolozsvári testvérek sárkányölője a kolozsvári egyetem könyvtára előtt – az a tudatlanságot irtotta. Ahogy kell.

Nos, a régi legenda szerint egy szépséges királylányt is birtokolni akart a sárkány és mindégig megölte a kéréket, akik a királylányért eljöttek.

Ezt a sárkányölőt festette meg Nagy László munkaszobája falára. Fölkelt asztalától, ahol verseket írt, amiknek írásához

Nagy László: Szent György, 1977, akril, műkő, a szigligeti Alkotóház egyik részfőlkéjében (Gottl Egon felvétele)

elég ritkán jutott, mert sok mindenre kellett dolgoznia, hogy megélhessen. Sok teendője akadt az őt követő ifjak táborában is, hiszen a nép igazát kellett mindig példázni a fiataloknál, többféle művészetet át.

A falikép háttere barna, vagyis sötét. A ló fehérsége világít, mint a frissen hullott hó. Makulátlan. És paripateste nemes ívelést mutat, mint a reneszánsz szobroké. (Venezia, Padova.) Bizony, emlékeztet arra, hogy Laci képzőművészeti akadémiaira járt. Hanem a ló nyaka nem erre vall. Sokkal inkább arra, hogy Laci önmagának szóló ikonfestése közben hattyúra is gondolt, hattyúra, a halál jelképére. Hattyúének.

De nem folytatja ezt a hieroglif-beszédet, inkább átmenekül a népmesébe, és a lovag piros, nagy harci köpenyét úgy meglebegteti a szélben, hogy az vitorlaként átfogja az egész hátteret. A ló farán pedig ott áll a lovas háta mögött – kicsike mintázatban, mint a játékbaba – a mítosz királylánya, akiért a hős eljött, és akit visz most magával a halhatatlanságba. És a szabadságba. Viheti bátran, hiszen keresztüldöfte lándzsájával a zöld sárkányt. Az most ott haldoklik a ló lábánál, a földön. De utolsó vonaglásában is, gáncsvetőn, áthurkolja farkával a tálts ló egyik lábát. Hiszen azért sárkány.

Milyen kicsi az írók háza a hófehér ló ágaskodó mozdulata alatt! Milyen láthatatlanok a vitéz arcvonásai, mert az egész fej mélybarna. De a lobogó köpeny vörös és a sárkány zöld, és a barna fejet mégiscsak átfogja valami ezüstkarikaszzerű fény. Piros-fehér-zöld. És az ellenőrizhetetlen gondolatfűzés még megtoldja:

*Zöld erdő harmatát,
Piros csizmám nyomát
Hóval lepi be a tél,
Hóval lepi be a tél.*

Balassi Bálint egy pillanatra velem nézi Nagy László emlékébe itthagytott Sárkányölő Szent Györgyét.

■ (Élet és Irodalom, 1978/51.)

Somlyó György

LEVÉL N. L.-NEK SZIGLIGETRŐL – HOVÁ?

Lacika, rámhagytad társul szent Druszámat,
kit kiebrudalt a szentségből a pápa –
ahogy téged is az életből hatálya
a semmi lazítást nem tűró Dogmának.

”

Tudtad te, oltalmat mellyőnk kitől várhat,
nyár-dalaid ettől váltak zúzmarásra.
Ráfested lovagod félelmem falára,
most, hogy a sárkányéj rám is igen támad.

Jó volna leülni, *muzsikát* faragva,
mit sose mondtunk, azt hallgatni – hallgatva,
mit nem fújhatunk, míg sípunk ketté nem tört.

Gyere, kapj fel hattyúnyakú paripádra,
lökd dárdád a fagyos éjszaka torkába.
Feltámadsz háromszor, te paripás Szent György.

■ (Élet és Irodalom, 1978/51.)

Örkény István

„MŰVELD A CSODÁT, NE MAGYARÁZD”

Nagy Lászlóról

Bennem Nagy László: a bőség és a nyár, a július vége és Szigliget. Máskülönben alig-alig jöttünk össze, de már beláthatatlan évek óta egy időben jártunk le a szigligeti Alkotóházba. A dátumokat már télen egyeztetettük, mindig a július végi két hetet választottuk, és mindig ugyanazokat a szobákat kértük, ugyanazon a folyosón; ő az épület sarkán lévő, én a tőle kettővel innen fekvőt, a 20-ast. Igaz, mi még aludtunk, amikor ő és Margitka kora hajnalban lementek, hogy bevezessenek a tóra, de napközben egy lépést se tehetünk, hogy a másik ne tudjon róla. Ablakaink a hátsó kertre, az autóparkolóhelyre nyíltak; aki a másikat menni vagy hazajönni látta, az ablakpárkányra könyökölve ráérősen, hosszan és behatóan elbeszélgett vele.

Ő, akár a tóról, akár egy magányos sétáról tért vissza, mindig hozott valami hírt, számomra újat, szenzációsat. Nem pletykát, újsághírt, futó eseményt; ő mindig a világmindenség-ből jött haza, s beszámolt az ott látottakról, fákról, madarokról, gyomokról, gyíkokról, virágokról – az öröktől fogva való és örökkévaló természetéről, amelyben, sajnos, nem vagyok otthonos. Mit tudtam én a vadibolyáról, cirokról, nyúlósokáról? A fináncbogárról? A közösséges faligyíkról? A kőrishogárról, mely – kőrisha híján – az orgonák zöldjét is kopaszra rágja? Mosolygott, s élvezte csodálkozásomat, én meg az ő mindenben jártosságát, a költőben a prózai mindentudást.

Pedig épp ő és a nemzedékében hozzá közel állók a képzetet sosem álmodott tágasságába röpitették föl költészetünket.

A száz évvel ezelőtt készült Czuczor–Fogarasi-szótár már 110 000-nél több szócikkből áll. Mekkora lehet Nagy Lászlóék szótára, s hozzáértve, hogy a költőnek minden szava kép is, van-e egyáltalán határa, számokban is kifejezhető gazdagsága látomásainak? Mi, olvasók, egy új honfoglalásnak vagyunk szemtanúi. Oly „tárgyilagos” hagyományú líránk néhány költőnk vezette hadjáratban meghódította és megszállta az álmok birodalmát.

Az viszont közülük talán csak Nagy László sajátja, hogy látomásai mögött mindig ott érződik a tapasztalat. Az is, amit – Freud szerint – még gyermekként megkapott, s az, amit – például Szigligeten – ehhez hozzá szerzett. Képzeteének tágassága felmérhetetlen, de, mint a repülőgép pilótája, állandó összeköttetést tart a földi irányító központtal. Így lesz költői világa egyszerre valóság és látomás. A Szigligeten látott cirok így válik „vér-pepitává”, a mozdony „szívárványszoknyássá”, „jajgatóvá” a vadbükköny, „jégcsap-agyarúakká” a fellegek, s ejtik le „gyenge-reptű szárnytollak” a porhó finom pelyheit.

De miért is magyarazzuk? Fogadjuk el ezt a költői csodát, és őrizzük meg – hiszen a miénk lett – a költészet új és végtelen birodalmát. Nekem ő volt a nyár és a bőség; most fagyos földre fogjuk eltemetni. Ne tessük el vele, amit tőle kaptunk. Ő írta egyszer, még fiatalon: „Nagy baj lesz, ha újra / befagy az álmok tengere.” Most ő elment, de itt maradt a tél. Mi vár a tengerekre?

■ (Élet és Irodalom, 1978/5.)

NAGY LÁSZLÓ LITÁNIAJÁRA

”

Ámulva mosolyogta meg
versbéli képeidet a
Gyönyörűd, ki nagyon
is érzi a szépséget,
hisz maga is szép, Asszony,
akihez így könyörögtél:
„Gyönyörűm, te segíts engem!”
Gyöngéden szalagozott
szádból litániás éneked,
neki elpanaszoltad,
mormolva imában gyermek-
kori megtöretésed,
tagolva, nemes hang-
hordozással soraidat,
bicegő szentem, László.
„Gyönyörűm, te segíts engem!”
S összezárta ajkadat a
csönd; vizsgálgattad
magadban lángjaid igazát,
mennybéli szerelmed
rözsztüzét: „Gyönyörűm...”

*

Egyszer Szigligeten, ahogy
ültem az asztalnál, faragva
verseimet, ablakon át
láttam ám, kibotozol
levegőzni a parkba, de
mérgeesen és hirtelenül
megsötétült fölöttem
az ég, s eltűntél a murvás
sétaúton. Nagy eső lesz,
mormogtam, csöpögött is.
Kaptam az ernyőt, és már
paskoló kis zivatarban
ügettem utánad, s egyre
szólongattalak, merre
vagy, László... Álltál
egy vérlevelű díszfa
alatt. Elese, te, elese!,
kiáltottad torokhangon elé.
Tartottam az ernyőt,
s összehúzódtunk szorosan.
Rám néztél, nagyon köszönöm.
Rövidujjú ingben vagy, László,
Gyönyörűd segítene, de így?
Tud az, dünnögted, ha akar.
Némi mosoly a szád sarkában.
Fogadd el az ernyőt, facsará
víz a hátad, igyekezz befelé,
megyek érte... Még egyszer
köszönöm... Kis zavarral ugyan,
de szót fogadott a költő.

*

Te, László Gyönyörűje, ki
az én Gyönyörűm is vagy,
azóta megsegítetted őt,
hána alá nyúltál dolgos
kezeiddel, ő meg Óceánba
pottyantotta a járógépet,
ezt a súlyos motoros
macskát, mely nem tett
semmi kivételt;
bicegésed elszállt, mint
egy erőszakos varjú-madár,
elhessentette a nemléte
Édesanyánk, a Gyönyörű,
s kiragyogva a földi akác-
fényből, búzamezők aranyló
kalászgypján lépegetve el-
riogatja szárnyacsapkodó
nyomorúságainkat. Ótalmazd
azokat, kik soron következnek,
nyugtass minket öledben,
mely a csupaseb szent
Nagy-Fiúnak is párnául
adatott, sóhajtozások értünk.

Nagy Gábor

ISZKÁZI HAZATÉRÉS

”

A homályos lencsés nappali hold
imbolygó fókuszában lengenek
lomb-árnyékok, a sások pengenek:
Somló zihál. Gyomoktól kiütéses
az alkonyi horizont.

Apró bogáncsok: csillagok
kapaszkodnak az éj-sörénybe.
Nedvszívó rovarok sörétje
lyuggatja ki a rángó bőrt.
Mindegy, hogy mit, csak ott

és akkor. Lucernás, földút a szegélye
meg nehéz lélegzetű temető.
Bokorban félénk kecskefejő.
Szemet huny Iszkáz, tesz a fel-
szikrázó szenvedélyre.

A büntudat ballag velünk *haza*.
Bűnbeesettek büszke szemérme.
Hajadban bogáncsok füzére.
A faluvégi udvaron háromszor
megcsavart körtefa,

sír Bartók jól gyantázott húrokon.
Nagy László-ikonosztáz
fatörzsön a seb. Iszkáz
hérosza összefűz kettőnket,
hű rokon.

Bártfai Borbála (Fotó: CVOD Fotó)

KATEDRA

Óratervezés

„Hiszek a szóban”

Szó és kép Nagy László lírájában

BÁRTFAI BORBÁLA

Nagy László nemcsak grafikusként, de költőként is alkalmazta a szürreális látomásokat. Az alábbi feladatokkal az általános iskola felső tagozatán igyekeztünk közelebb kerülni e versek gazdag képi világához, a képekben való gondolkodás, alkotás megértéséhez. Mivel a tudás mindig saját tevékenység útján – legyen az gondolati vagy gyakorlati – épül fel, a feladatok is a tanulói alkotómunkából indulnak ki, s visznek tovább az irodalmi művek, fogalmak, módszerek megismeréséhez.

1.) Ráhangolódásként gyűjtsünk minél több olyan szót, amelyek *kép* a szótöve, s beszéljessünk el e szavak jelentéséről, pl.: *képzelet, képesség, képtelen, képesít...* Mi a közös szótő jelentés-tani alapja?

2.) Főként alsóbb osztályokban segítheti egy vers képeinek vizsgálatát, ha először nem magával a művel ismerkednek meg, csupán a benne szereplő *szavakkal*, s azokból következtetnek a tartalomra. Csoportosítsuk a szavakat aszerint, hogy társítunk-e hozzájuk valamilyen képet vagy sem! Ezt követheti a szavak szintagmákká rendezése, a vers összeállítása. Kisebbeknél csak egy-két sor szavait keverjük össze, a nagyobbak megbirkóznak teljes versszakok összeállításával is – főként, ha segítjük őket a rímképlet megadásával.

Nagy László: *Itthon vagyok* (részlet)
a, anyámat, bánat, elrepült, fák, fölött, kormot, megláttam, seprűzött, szeles
Rímképlet: *a b a b*

3.) Harmadik feladatként közösen írunk egy verset. A gyakorlat megkezdése előtt beszéljessünk el arról, milyen is egy jó film-, vers-, illetve könyvcím, és melyek azok a címek, amelyek nem keltek fel érdeklődésünket, s vajon miért? Ezután kérjük meg a diákokat, hogy találjanak ki egy verscímet, s írják fel a kiosztott lap aljára. A következőkben körbeadjuk a lapokat, s mindenki ír a megadott címhez egy verssort oly módon, hogy az utolsó szót a lehajtás után láthatóvá hagyja a következő író számára. Ha valaki mégsem tudna a megadott szóra rímelő sort írni, új rímet kezdhet.

Felolvasás előtt az elkészült írásokat címadó gazdáik szerkeszthetik, átírhatják.

A feladat lezárásaként lejegyezzük azokat a képeket, amelyeket az egyes címek hívtak életre, s megbeszélhetjük az asszociáció folyamatát is. Házi feladatként illusztrációkat készíthetnek az írásokhoz.

ÁLOMVLÁG

*Lebben az álom,
az ágyban, ha elalszom, mindig megtalálom.
Már csak az ébredést várom,
remélem, nem lelem benne halálom,
mert boldogság vár rám szerte a világon.
...És felebredt az álom...*

MERT ÉN VAGYOK...

*S mint szürke homályban csillog
a tótükrör, lelkeim villog,
és barna szemem fényében
pislog a nap a kék égen.*

MIT LÁTSZ A SZEMEMBEN?

*Szikrázóan tekint rám ezerszínű álom,
kristályszepen tündöklő üveggyöngyre vágyom,
nagyogó szemedben talán én is látszom.*

VESZÉLYES ÉG

*A nap kinéz a felhők mögül,
egy fénysugár alámerül.
Hamvas fűben lopva léptem,
az ég megnyílt, és nagyon féltem.*

■ (6. évfolyam)

4.) Jó feladat a képekkel való ismerkedésre, ha *kedvenc szavakból* állítunk össze egybefüggő szöveget. Előző órán házi feladatként adhatjuk diákjainknak, hogy gyűjtsenek össze kb. ötven szót, ami valamiért tetszik nekik, s külön cédulákra írják azokat. Igyekezzenek minél több szófajból választani! A következő órán mindenki vegyen birtokba egy falfelületet, s alkosson (ragasszon fel) a szavakból szószervezeteket, majd azokból szabadverset. Viszonyszavakkal, toldalékokkal kiegészíthetik az írást, de alapvetően a hozott szavakkal dolgoznak.

Figyeljük meg, ki, milyen képeket alkotott, mennyire volt felszabadult a szavak összekapcsolásakor. Hasonlítsunk össze merészebb és megszokottabb képeket alkalmazó írásokat. Melyik tetszik jobban, miért?

Házi feladatként feladhatjuk a versek számítógépes grafikai felolvasását.

Nap^os

Ring a világ ködön át,

Hortobágyon s z é l kosár.

Síkságon _____ **lép az árnyék,**

barátomat várom álomban.

Sz áll a fel **hó** lepedő futó rózsaként...

■ (Éles Réka Zsófia, 6. évfolyam)

5.) A következő feladattal már egy mű komplexebb vizsgálatát készíthetjük elő. Az alábbi feladatban Nagy László *Vérugató tündér* című verse kapcsán *címmeditációval* közelítettük meg a verset.

A diákok egy vers címének egy szavát fogják megkapni, melyből következtetniük kell a mű tartalmára, a benne szereplő képekre. Első lépésként tetszőleges grafikai szervezővel gyűjtsük össze azokat a képeket, fogalmakat, amelyek a *tündér* szó kapcsán merülnek föl bennünk. Miután ezek fölkerültek a táblára, másik színnel írjuk fel a *vér* szót, s figyeljük meg, hogyan módosítja az asszociációkat a két szó összekapcsolása.

TÜNDÉR: *szerelem, remény, álmom, segítség, háború vége, elfogadás, mesevilág, vidámság, valótlanság, jövő, csoda*

VÉR: *remény, segítség, várakozás egy jobb világra, pokol, kiszolgáltatottság, mérgezett szépség, halál, áldozat, szomorúság, belül rohadt alma, ellenállás, reménytelenség, elnyomás*

Ha ezeket is lejegyeztük, immár a teljes cím (*Vérugató tündér*) ismeretében beszélgetünk arról, hogy miről szólhat a vers.

Következő lépésként egy-egy kétsoros versszakot fogunk írni a megadott címhez (ahogy az alábbi példa mutatja), törekedve arra, hogy megtartsuk az eredeti rímképletet, s a sorpáronként azonos szótagszámot.

*Fájdalom kínozza, és szívében kutat,
Vérpatakként csobog a homályos tudat.*

*Vért ugat, tovább gyűlnek kínjai,
s elgyöngülnek gyönyörű szárnyai.*

*Egykor fiatal, tündérszép nő,
ma már vérben ázó zsebkendő.*

*Ördög nyúzza őt kegyetlenül,
sikoltása egyre csendesül.*

■ (8. évfolyam)

Az elkészült írások felolvasása után osztjuk ki az eredeti verset, s beszéljük meg a hasonlóságokat, különbségeket, majd elkezdődhet a *Vérugató tündér* mélyebb értelmezése. Miben rejlik Nagy László képeinek ereje? Mitől működik, s hat drámaian annak ellenére, hogy nem használ önmagukban hátborzongató szavakat? Mely költői képek, alakzatok vesznek részt a mű dinamikájának megteremtésében? Van-e szerepük a magán- és mássalhangzók milyenségének e hatás kiváltásában?

„TÜDŐDÖN LÁTHATATLAN TÉRDEK
RENGETIK BÖLCŐIT A VÉSZNEK.”

■ (Nagy László: *Vérugató tündér*)

Portré, 1975, Tokaj, Erdei András felvétele (Magántulajdon)

Beszélgetünk arról, kinek melyik sor tetszett, ki, melyiket találta a „legerősebbnek”, legmeghatározóbbnak!

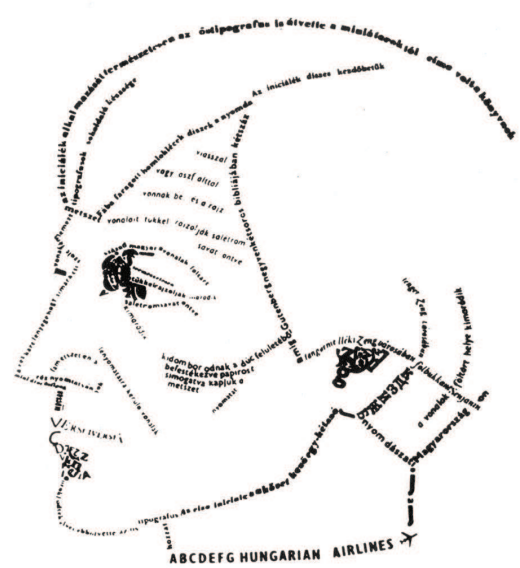
6.) A következő vers megismerése előtt rövid, *fizikai tapasztalást* segítségével hívó gyakorlattal fejlesztjük a képalkotási készséget. A feladatot lehetőleg a szabadban végezzük!

Kérjük meg a diákokat, hogy alkossanak párokat, s vezessék behunytt szemű társukat különböző felületekhez, hogy megtapinthatassák azokat. Később majd le kell jegyezniük, hogy milyen érzeteket keltett például a fatörzs, a csempe, a vakolat, a különféle textíliák tapintása, második lépésként pedig próbáljuk meg ezeket hasonlatok formájában is megfogalmazni, s érzelmekhez, cselekvésekhez kötni!

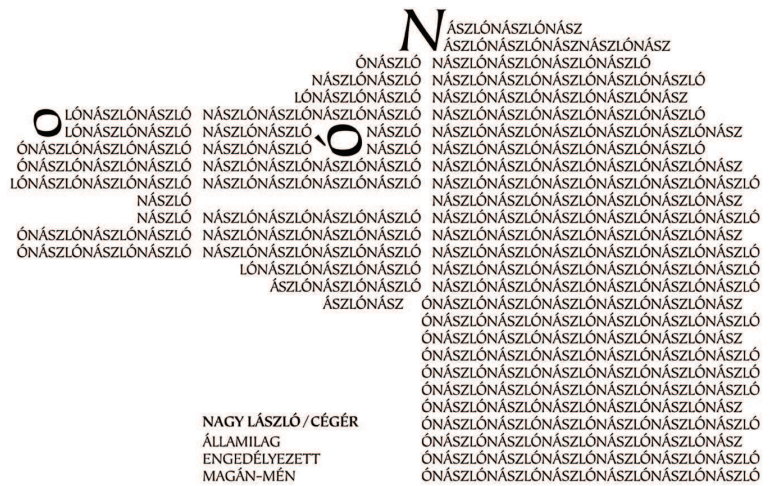
7.) Az előző feladat folytatásaként *inányított meditációval* közelítjük meg a verset. Válasszuk ki a később elemzendő művet, például Nagy László *Én fekszem itt* című versét! Foglalmazzuk meg diákjaink számára minél pontosabban azokat az érzéseket, amelyeket a választott szöveg mögött sejtünk, esetleg mutassunk hozzá illő zenét is! Fontos, hogy ezúttal ne képekké, csupán fogalmi nyelvhasználatot segítsük őket. A feladat az lesz, hogy mindenki hunyja le a szemét, s rögzítse azokat a képeket, melyek az érzelmek, a zene nyomán felmerültek. A diákok által lejegyzett képek megosztása után következik a vers képeinek vizsgálata. Érdemes beszélgetni arról, hogy milyen távlatokat nyit meg egy műben a képek használata. Milyen érzékszervekre hat, s kinek mit jelent az „érdes túll”, az „izzó kikerics-koszorú”. Aki tud, a következő órára hozzon olyan zenét, amelyet a vershez illőnek érez!

8.) Végezetül Nagy László költészete kapcsán említhetjük meg azt a sajátos műfajt, amiről megoszlanak a vélemények irodalmi berkekben is. Egyes bírálók szerint a *képversek* lealacsonyítják a költészetet, s alig bírnak művészi értékkel, csupán az olvasást nehezítik, míg mások szerint olyan alkotások, amelyekben a verbális és vizuális elem szoros összefüggésben egyszerre hat, s ezáltal teljesebb tapasztalathoz juttatja a befogadót.

Mutassunk Nagy László képverseiből párat, s magunk is készítsünk hasonlót! A 8. évfolyamon a „profilkép” gondolatkör mentén önjellemzésre használtuk ezt a műfajt. A megvilágított profilok által vetett árnyékok körberajzoltuk, majd az arcvonalat kézzel írt tulajdonságokkal erősítettük meg.

Nagy László: Önarckép, 1973

Nagy László: Cégér. Államilag engedélyezett magán-mén, 1971

